

డా॥ మైలవరపు శ్రీనివాసరావుగారి
సంపూర్ణ శ్రీ మద్రామాయణ ఉపన్యాసాలు సాగిన
కొత్తపేట ఆంజనేయస్వామి దేవస్థానము. గుంటూరు.

శ్రీమద్

వాల్మీకిరామాయణాయనమ్

అ యో ధ్యా కా ం డ ము

(కథ మణియు అంతరార్థముతో)

Ace. No. 22728
★

: గ్రంథకర్త :

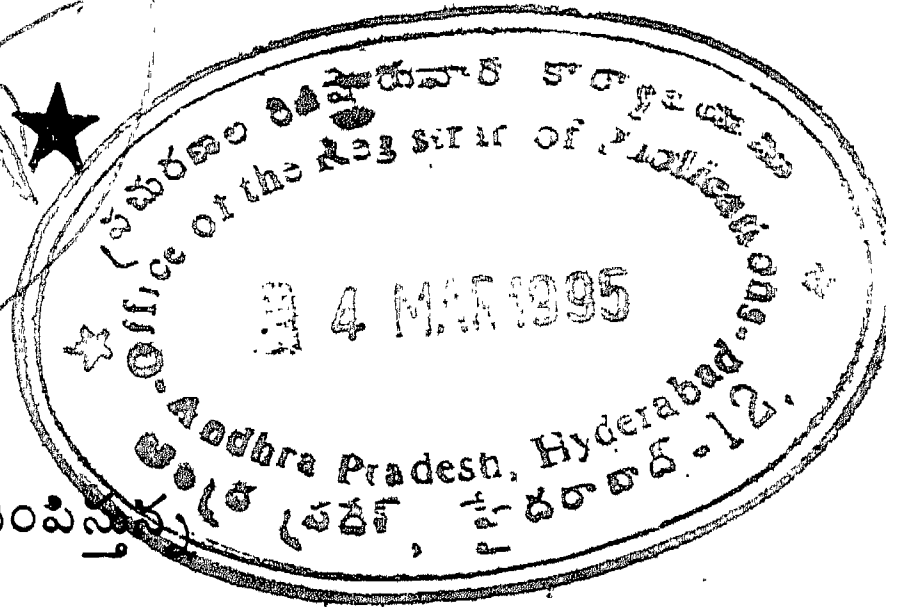
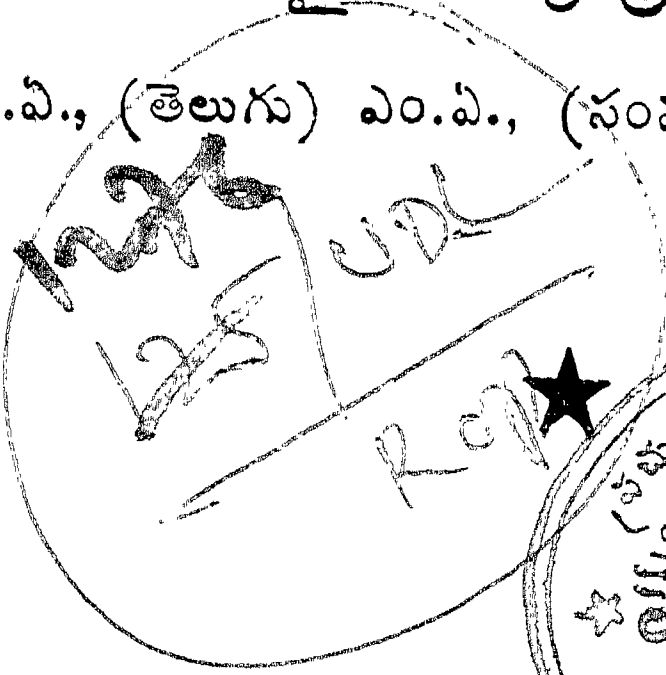
'రామాయణ ప్రవచన సుధాకర'

'రామాయణ సుధానిధి'

'భాషాప్రవీణ'

డా॥ వైలవరపు శ్రీనివాసరావు

ఎం.ఎ., (తెలుగు) ఎం.ఎ., (సంస్కృతము) పి.హెచ్.డి.,

ముద్రింపిస్తున్నది

: ఉదారులు :

శ్రీయుతులు

పద్మనాభుని కమలావతి రామారావు దంపతులు

ఘాతుకీ బుక్ డిపో, గుంటూరు.

శ్రీమద్

వాల్మీకి రామాయణాయనమ్

అయోధ్యా కాండము

ప్రథమ ముద్రణము : 22-6-1994 భావ జ్యేష్ఠ శుద్ధ చతుర్దశి

ముఖచిత్రం : దేవీప్రసాద్

ప్రతులు : ఒక వేయి

సర్వస్వామ్యములూ గ్రంథకర్తవి.

వెల : రు. 35/- (సాధారణ ప్రతి)

రు. 50/- (గ్రంథాలయపు మేలు ప్రతి)

ప్రతులకు :

డా॥ మైలవరపు శ్రీనివాసరావు

D. No. 5-21-37,

ప్రిన్సిపాల్,

2/6 బ్రాడీపేట,

సంస్కృత కళాశాల,

గుంటూరు.

తెనాలి.

ఫోన్ : 23963

మణియు

మారుతీ బుక్ డిపో

క్రొత్తపేట, గుంటూరు.

ముద్రింపించిన ఉదారులు :

శ్రీయుతులు పద్మనాభుని కమలావతి రామారావు దంపతులు

మారుతీ బుక్ డిపో, గుంటూరు.

ముద్రణ :

శ్రీ లక్ష్మీగణపతి ప్రింటర్స్,

2/4 అరండల్ పేట, గుంటూరు.

అంకితం

రాముఁ డాలడ్మణునితో సరణ్యమునకు
వెడలుచుండంగ నీతతో వీడి పురిని
మనసు వేదనతో నుండె హనుమ! రాము
ఇటకు నెంత శీఘ్రముగా తెత్తువనుచు
ఎదురుచూచుచు భక్తితో మధురశ్లోత!
అంకితమ్మిత్తు రామాయణాయనమ్ము!

విషయసూచిక

అయోధ్యా మందిరం

అభివాదనలూ - అభినందనలూ

గ్రంథకర్త దంపతుల చిత్రం

గ్రంథకర్త గుఱించి

చిత్రకూట సదనం

గ్రంథ ముద్రాపయితల చిత్రం

1. శ్రీమద్రామాయణ పరిచయం 1
2. ఇంతకుముందు, ఎంతవఱకూ కథ అయ్యింది? 4

అయోధ్యాకాండ కథా ప్రారంభము

మామయ్య వెంట వెళ్లిన పిల్లలు	6
వెళ్లారా? తీసికొని వెళ్లాడా?	9
ఏమిటి ఆ ఆలోచన?	11
దశరథ-కేకయ రాజులకి ఉన్న దేశభక్తి	16
రాముడే నలుగురిలో ఇష్టుడా? ఎందుచేత	18
రాముడంటే ఎవరు? ఎందఱు?	19
మానవసేవయే మాధవసేవ	21
రాముడు ఎందుకు పుట్టాడు?	22
నాన్నకొడుకు, కొడుకు తండ్రికి ఎలా ఉన్నాడు?	26
దశరథుని చింత	27
సమావేశ తీర్మానము	28
త్రేతాయుగంలో ఉన్న నిజమైన ప్రజాస్వామ్యం	30
యువరాజుని ఎన్నుకోవలసిన అధికారులు ఎవరు?	31
సభ-సమితి-బ్రాహ్మణులు-ప్రజలు-స్త్రీలు-పురోహితులు- భూదేవి-సేనాధిపతులు-ఏ విభాగానికీ చెందనివారూ ఏమన్నారు?	31-38

సుమంత్రుని పిలుపుతో రాముని రాక	39
ఇలా ఎందుకు చెప్పుకోవాలి?	40
సమావేశంలో దశరథుని అంగీకారం	41
మళ్ళీ తీసికొని రా!	42
భరతుడు రాకుండా రాజువి కావాలి!	42
తండ్రీకొడుకులలో ఎవరు ఎక్కువ అధర్మపరులు?	44
లక్ష్మణా! రాజ్యం నీ కోసమే!	49
మంథరా దుర్బోధ (పై కథ)	52
లోకథ	55
కైక చాల గొప్పది!	57
కైకాదశరథ సంభాషణం	60
చెప్పిందొకటి - అడిగింది మఱొకటి	61
దశరథ విలాపం	63
అంతఃపురం వెలుపల ఆనందం	68
సుమంత్రుని జన్మ ధన్యం	69
తల్లీకొడుకుల వాగ్వివాదం - మానవ దైవశక్తుల పోరాటం	72
రాముని దృష్టిలో కైకమ్మ	75
దేవుడు ఎక్కడ ఉంటాడు?	76
'దైవజ్ఞురాలు' కౌసల్య	78
తీసికొని పోకపోతే ప్రాణాలు విడుస్తాను!	79
పురుషుని వేషంలో స్త్రీవి....అంటే?	81
లక్ష్మణా! ఇక్కడే ఉండు!!	83
తాపసులేమిటి? మారణాయుధాలేమిటి? వెళ్ళ వోతూ ఈ దానాలేమిటి?	84
సీతాలక్ష్మణులనే ఎందుకు రాముడు తీసికొనిపోదలిచాడు?	86
రామునిది ఏ కోవకు చెందిన దానం?	89
ఒక్క రోజైనా ఆగు!	90
కైకా! ఆ తల్లి కూతురివి కదా!	91

కైకకు బుద్ధి చెప్పిన సిద్ధార్థ ముత్రి	92
అయోధ్యయే దండక, దండకయే అయోధ్య	93
స్త్రీల లక్షణాలు - భర్త విలువ	94
రావోయే కథ తెలి(సి)పిన సుమిత్ర	95
రామం దశరథం విద్ధి....? అర్జున శ్లోకం	96
దుఃఖంతో తెల్లవారని రాత్రి	100
రావోయే కథను చెప్పిన సుమిత్ర	101
విశేషాంశాలు	103
ఇవ్వలేనికాలంలో ఇయ్యగలిగిన కానుక	104
విశేషాంశాలు	105
మర్కటకిశోరమా? మార్జాలకిశోరమా?	109
భరద్వాజ దర్శనం	111
విశేషాంశాలు	112
వాల్మీకి దర్శనం	113
కైకమ్మ లేదు. భయం విడిచి అడగండి!	114
నువ్వు తప్ప ఎవ్వరూ ప్రాణంతో లేరు!	116
'అరాజకం' అంటే—	119
'సహగమనం' అనే ఆచారం ఎప్పటిది?	120
భరతునికి దుస్స్వప్నం	121
ఇదంతా నీకోసమే చేశాను!	125
భరత నిర్ణయం	127
ఎంత గొప్పవాడివి!	128
స్త్రీ అయితే చాలు పూజ్యురాలే!	130
అవ్యక్తం-వ్యక్తం-లోఅర్థం	132
భరతుని ఆజ్ఞలూ-అంతర్ధార్థాలూ	133
భీ! వశిష్టడా!	134
కైకమ్మ చేసిన మంచిపని ఒక్కటే	136
శృంగిబేరపురపు కథా రహస్యాలూ	137
భరద్వాజాశ్రమ విశేషాలూ-రహస్యాలూ	140

ముగ్గురు రాణుల పరిచయం	144
భగవద్దర్శనం కావాలంటే —	
రామ-లక్ష్మణ దృష్టి భేదం	145
ఇక్కడి రహస్యాలు	146
రామభరత సమాగమం	149
సమాధానం తెలిసిన ప్రశ్నలు	151
అతిముఖ్య పరిపాలనా సూచనలు	
ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు	
నా స్థిక సిద్ధాంతం-ఖండనం	160
రాముని నిశ్చయం!	166
పాదుకలు ఎలా ఉంటాయి? ఎక్కడివి?	167
అత్రి-అనసూయల దర్శనం లో రహస్యం	

అ యో ధ్యా మం ది రం

అపి స్వర్ణమయీ లంకా న మే లక్ష్మణ రోచతే

జననీ జన్మభూమిశ్చ స్వర్గాదపి గరియసీ ॥

లంకా నగరాన్ని రాముడు జయించాడు. క్షత్రియధర్మం ప్రకారం ఎవడు ఏ రాజ్యాన్ని జయిస్తే రాజ్యం అతనిదౌతుంది. ఆ నియమం ప్రకారం లంకానగరానికి రాముడే రాజు కావాలి. కాని, రాముడు యుద్ధానికి ముందే ఈ లంకని విభీషణునికి పట్టం కట్టేసాడు.

రావణవధ అయ్యాక లంకని పరిశీలనగా చూచాడు రాముడు. ఎక్కడ చూసినా బంగారపు విగ్రహాలు, బంగారపు రేకుతాపడాలున్న గోడలు, బంగారపురజను పొదిగిన నేలలున్న ఇళ్లు— ఇలా బంగారపుమయంగా ఉంది లంక. ఇంతటి ఐశ్వర్యం ఉన్న లంకని చూచి రాముడు తమ్మునితో ఇలా అన్నాడు. 'లక్ష్మణా! ఇంతటి బంగారపుముద్దగా లంకానగరం ఉన్నా నా మనసులోని ఏ కోశంలో కూడా నా దృష్టి లంకమీదికి పోవడంలేదు. జన్మ నిచ్చిన తల్లి - జన్మించిన ప్రవేశమూ అనేవి స్వర్గంకంటే గొప్పవి సుమా!' అని. ఈ శ్లోకం వాల్మీకి శ్రీమద్రామాయణంలో లేదుగాని, ఉండదగినంత పట్టిన శ్లోకం.

ఇది చాల నిజం. శ్రీమద్రామాయణంలో వాల్మీకి అయోధ్యనీ, అలాగే లంకనీ కూడా వర్ణించాడు. అయితే వర్ణనలో ఓ ప్రత్యేకత ఉంది. లంకని ఎక్కడ వర్ణించినా మేడలూ, మిద్దెలూ, జలాశయాలూ, అక్కడి ఐశ్వర్యం, భోగలాలన విధానమూ, ఆయుధాలూ— వంటి వానినే వర్ణించాడు. అయోధ్యని ఎక్కడ వర్ణించవలసి వచ్చినా మేడలు మిద్దెలుకాక అందులో ఉండే ధార్మికబుద్ధి ఉన్న మహాపురుషులనీ, జలాశయాల్నికాక వాటిలో స్నానం చేసి దీక్షనిపట్టిన మహర్షుల యాగవిధానాన్నీ, ఐశ్వర్యం - భోగలాలనతని కాక దానధర్మ విశేషాలనీ-అంటే-ఇంకొకణ్ణి కూడ సంతోషపడేలా చేసే విధానాన్నీ, ఆయుధాలు కాక అయోధ్యజనులచేతులలో నిత్యమూ కన్నడే దర్భలూ-భక్ష్యలూ-పూజాద్రవ్యాలూ— మొదలైన వాటినీ వర్ణిం

చాడు. రాక్షసుల అటవులు లంకలో ఉంటే, అయోధ్యలో దేవాలయ ఘంటికాధ్వనాలు ఉన్నాయని వర్ణించాడు.

దీన్నిబట్టి తెలిసేదేమంటే 'ఇల్లు-ఇంటిలోనివారు' అనే రెంటిలో ఇంట్లోనివారిని గూర్చి చెప్పుకోదగిన విశేషాలు ఏమీ లేనప్పుడు ఇంటి గొప్పదనాన్నే వర్ణించక తప్పదు-అని. లంకలోని రాక్షసులలో వర్ణించదగిన ఏఒక్క విశేషమూ లేనికారణంగా వారిఇళ్లని వర్ణించిన వాల్మీకి, అయోధ్యలో ఇళ్లు ఉన్న ఇంటిలోని వారి విధానాలని గొప్పవిగా వర్ణించాడు.

'ఇంటిని చూచి ఇల్లాలిని చూడు' అనేది ఒక నానుడి. ఇంటిని ఇంత పరిశుభ్రంగా ఉంచిన ఆ ఇల్లాలు మరెంత పరిశుభ్రంగా ఉంటుందో చూడాలనేది దీనిభావం కానేకాదు. ఇల్లు అనేది బాహ్యపద్ధతికీ, ఇల్లాలు అనేది అంతరపద్ధతికీ సంకేతాలు. 'ఇల్లు పరిశుభ్రంగా ఉన్నా ఇల్లాలుకూడా అలా ఉందో లేదో చూడు' అని అర్థం చేసికోవాలి. 'ఇల్లు' అంటే శరీరం. 'ఇంటిలోని పోరు' ఇంతింత కాదయా!' అని వేమన అన్నాడు. శరీరంలో ఉన్న కామ-క్రోధ-లోభ-మోహ-మద-మాత్సర్యాలనే శత్రువుల పోరు ఇంత-ఇంత కాదు! ఎంతెంతగానో ఉంటుందని దాని భావం గదా! కాబట్టి వ్యక్తి, పైకి పరిశుభ్రంగా ఉన్నా, లోపలి గుణాలతో పరిశుభ్రంగా ఉన్నాడా? గమనించు - అని అర్థం.

లోకంలో ఎందఱో ఇంటివిషయంలోనే పరిశుభ్రంగా ఉంటారు. అంటే బాహ్యవిషయంగా - స్నానం, అలంకారంవంటి వాటిలో - చాలా పరిశుభ్రంగా ఉంటారు. ఇక ఇల్లు+అలి విషయంలో - అంటే లోపల ఉండాలైన గుణాల విషయంలో (దానం-ధర్మం-ఋజుప్రవర్తనం వంటివి) పరిశుభ్రంగా ఏ కొందఱో తప్ప ఉండనే ఉండరు. ఇంటితోపాటు ఇల్లాలూ పరిశుభ్రంగా ఉంటే ఎంత గొప్ప నిజంగా!

ఇంటిని తీర్చిదిద్దేది 'ఇల్లాలు' కాబట్టి వ్యక్తికి నిజమైన బాహ్యసౌందర్యానికి వన్నెతెచ్చేదికూడా, వ్యక్తిలోపల ఉన్న సద్గుణాలే అని దీని అర్థం.

ఇంతకీ ఈ కాండకి ఈ పేరే ఎందుకు
పెట్టారు?

ఈ చర్చ అంతా ఎందుకంటే శ్రీమద్రామాయణంలో ఏ కాండకి ఆ కాండకే మహాప్రాధాన్యం లోపల స్పష్టంగా ఉంది. అయినా అయోధ్యలో మఱో విశేషం కూడ ఉంది.

లౌకికంగా చూస్తే — ప్రజల రాజ్యానికి రాజధానిస్థలం అయోధ్య.

వైదికంగా చూస్తే — ఇక్కడ ఉన్నన్ని దేవాలయాలుగాని, ఇక్కడ జరిగినన్ని యజ్ఞయాగాదులుగాని, దేశంలోనే ఎక్కడా మఱి జరుగ లేదు.

కథాపరంగా చూస్తే — దశరథుణ్ణి పరలోకానికి, రాముణ్ణి దేశాంతరానికి పంపించిన కాండ యిదే. రావణవధకి వీజంపడ్డ కాండ కూడా ఇదే.

అ-యోధ్య దీని పేరు. 'యోద్ధుం శక్యా యోధ్యా'. న యోధ్యా 'అయోధ్యా' అని ఈ సమాసానికి విగ్రహవాక్యం. గెలవడానికి ఏమాత్రమూ వీలుకానిది అని అర్థం. అయోధ్య అనే నగరాన్ని ఎవరూ జయించలేరనేది పై అర్థం కాగా, లోఅర్థం మఱింత రమ్యంగా ఉంటుంది.

బాలకాండలో దేవరాక్షస యుద్ధం ఉంది. అయోధ్యాకాండ మీదిదైన ఆరణ్యకాండలో, రామునికి రాక్షసులతో యుద్ధం జరుగుతుంది. కిష్కింధలో వాలిసుగ్రీవుల యుద్ధం ఉందని తెలియనిదెవరికి? సుందరకాండలో అంజనేయునికి రాక్షసులతో యుద్ధాలే యుద్ధాలు! ఇక యుద్ధకాండని గూర్చి చెప్పే దేముంది? — ఇలా అయోధ్యాకాండ తప్ప అన్ని కాండలలోనూ యుద్ధం ఉంటే, యుద్ధంలేని కాండ అయోధ్య ఒక్కటే.

బాహ్యయుద్ధం లేకపోయినా, అంటే కత్తులూ కటారులతో ఒకరితో ఒకరు యుద్ధాన్ని చేసికోక పోయినా ప్రతిపాత్రా తనలో తాను అనేక ఆలోచనలతో యుద్ధాన్ని చేస్తూనే ఉన్న కాండ ఇదే. 'పట్టాభిషేకం ఏ కార

ఇంకా అపినట్లు ప్రకటించాలి?’ అని దశరథుడు, ‘నాకిచ్చిన వరాన్ని తీర్చమంటే అంత బాధపడాలా?’ అని కైకమ్మ, ‘నన్ను అరణ్యానికి పోనియ్యరేమిటి?’ అని రాముడు, ‘ఎందుకు అరణ్యానికి పోవాలి?’ అనిలక్ష్మణుడు— ఇలా అనేకాలోచనలతో అందఱూ అంతర్మథనం పడే హృదయం వంటిది అయోధ్యాకాండం.

మఱి ఇంకో రహస్యమూ ఉంది. అయోధ్యని ఎవరూ గెలువలేరనికదా సిద్ధాంతం! రాముణ్ణి వెళ్ల నీయకుండా అపుచేయాలనుకున్న దశరథుడు తన ప్రయత్నంలో ఓడిపోయాడు. అలాగే లక్ష్మణుడు. సిద్ధార్థుడు. వశిష్ఠుడు మొదలైన వారెందఱో రాముణ్ణి అయోధ్యలో ఉంచాలని వాదించి వాదించి ఓడిపోనే పోయారు. సీతని తీసికొనిపోవని పల్కిన రాముడు సీతని తీసికొని వెళ్లవలసి తానూ ఓడాడు. రాముణ్ణి వనాలకి పంపడంతోపాటు భరతునికి పట్టాభిషేకాన్ని అడిగిన కైకమ్మ కూడా భరతునికి పట్టాభిషేకం చేయించలేక ఓడిపోయింది. చిత్రకూటంలో ఉన్న రాముణ్ణి పిలిచికొని వచ్చి రాజ్యం ఏలింప చేయాలని భావించిన అయోధ్యాప్రజలూ కైకమ్మతోపాటుకొసల్య-సుమిత్రలు కూడా రాముణ్ణి అయోధ్యకు రప్పించలేక ఓడిపోయారు. రాముడు రాకపోతే ప్రాయోపవేశ దీక్ష చేస్తానని ప్రత్యక్షచర్యకు దిగి నేలపై కూర్చున్న భరతుడు కూడా రాముని వాక్కులకి ఓడి ప్రాయోపవేశ దీక్షని విరమించి ఓడిపోయాడు. నాస్తికవాదాన్ని ఇష్టంగానో మఱో కారణంగానో చేసిన జాబాలి మహర్షి కూడా రామునిముందు ఓడిపోయాడు. రామునివెంట వెళ్లి ఇక రామునితోనే ఉండిపోవాలని భావించిన సుమంతుడూ ఓడిపోయాడు. 14 సంవత్సరాలు తనవద్దే ఉండి వెళ్ల వలసిందని పల్కిన గుహుడూ, ఇక్కడే ఉండవలసిందని ప్రార్థించిన భరద్వాజుడూ— ఇలా అంతా అంతా అ అయోధ్యకాండలో గెలువలేక ఓడిపోయినవాళ్లే.

అంతా ఓడినవాళ్లే అయితే గెలిచినవారే లేరా? అనుకోనక్కర లేదు ‘అరణ్యాలకి వెళ్ల వలసిందే’ అని నిశ్చయించుకున్న రాముడు గెలిచాడు. ‘నీకంటే ముందు నేను అరణ్యానికి వెడతాను సుమా!’ అని పల్కిన సీతమ్మ గెలిచింది. ‘ఇక్కడ ఆశ్రమం కట్టుకొని ఉండు’ అని రామునితో పలికి సీతా రామలక్ష్మణులని క్రొత్తగా కట్టుకొన్న ఆశ్రమంలో కొంతకాలంపాటు ఉంచి

వాల్మీకి కొంతగా గెలిచాడు. అందుచేత అయోధ్యాకాండ సామాన్యమైనది కానే కాదు. భగవంతుని గెలుపుని తెలిపేదీ, ఇతరుల ఓటమిని వివరించేదీను. కాబట్టి శ్రద్ధగా దయచేసి చదవండి.

ఇక స్వగతానికి వస్తే,

అవి నేను క్రొత్తపేట ఆంజనేయస్వామి దేవస్థానం - గుంటూరులో దీక్షపట్టి దాదాపు సంవత్సరకాలం శ్రీమద్రామాయణాన్ని ఉపన్యాసరూపంగా అందిస్తూన్న రోజులు. సాయంత్రమయ్యేసరికి కచ్చితమైనసమయానికి కట్టుబడి ప్రారంభమయ్యే రామకథని గ్రోలడానికి ఎందతో ఎందఱెందతో అలావచ్చి ముందుగానే కూర్చునేవారు. ఆ శ్రోతలలో ఆశీర్వాదించే, అభినందించే, ఆనందించే, అనుగ్రహించే అన్ని వయసులవాడూ, విద్యావృద్ధులూ, ఒక్కోసారి పీఠాధిపతులూ కూడా ఉండేవారు.

బాలకాండం కాగానే సీతాకల్యాణాన్ని సంప్రదాయబద్ధంగా చేయించారు భక్తులు. అయోధ్యాకాండం కాగానే పాదుకాపట్టాభిషేకోత్సవాన్ని పెద్ద ఊరేగింపు జరిపి సప్తగంగా జలాలనీ తెచ్చి చేయించారు. ఆనాడు జరిగిన అన్నసంతర్పణం మఱువలేనిది. మధ్యాహ్నం ప్రారంభించిన వడ్డన రాత్రి వఱకూ విశ్రాంతిలేక కొనసాగుతూనే ఉంది. ఇలా చేయాలనే వాక్కు నాది. చేసే ఉత్సాహమూ, నిర్వహణమూ భక్తులది.

ఇక చివరిలో శ్రీరామచంద్రునిమహాపట్టాభిషేకోత్సవానికి చెప్పలేనంత వైభవంగా ఉత్సవం సాగింది. ఉత్సవం సరిగా నవంబరు నెలలో సాగితే పట్టాభిషేకం అయిన వెంటనే, శ్రీరామచంద్రుని అనుగ్రహం లభించిందనడానికి సాక్ష్యంగా, చక్కని చిరువానజల్లు రెండే రెండుక్షణాలపాటు పడడం అక్కడి వారందరికీ తెలుసు జీవితంలో ముఖపురాని ఘట్టం అది.

ఆ ఉపన్యాసాల శ్రోతలై నభక్తజనమంతా కలిసినా 'సుందరకాండ'ని (కథ+విశేషాంశాలు నిత్యపారాయణానికి వీలుగా ఉన్న గ్రంథం) ప్రచురింప చేశారు.

ఆ సుందరకాండ గ్రంథానికి ప్రథమ ముద్రణలో అందరికంటే ముందీ విరాళాన్ని ఈయడమేకాక, ఆ సుందరకాండ ప్రతులన్నీ 1 నెలలలోనే

చెల్లిపోగా, తామే సంపూర్ణ వ్యయాన్ని భరించి రెండవ ముద్రణని కూడా చేయించిన ఉదారులు, సహృదయులు శ్రీయుతులు చెన్నంశెట్టి నవరత్న కుమారి వేంకటేశ్వర్లు (వేంకటేశ్వరరావు) దంపతులు. ఆలయంలో జరిగిన సీతాకళ్యాణానికి ముత్యాల తలంబ్రాల నిమిత్తం ముత్యాలని (108) ఇచ్చిన ప్రసిద్ధ దాతృ దంపతులు.

అలాగే ఉపన్యాస శోతలలో ఒకరైన శ్రీయుతులు కొరళ్ళ సరోజినీ పూర్ణచంద్రరావు (పున్నారావు) దంపతులు నా 'బాలకాండ'ని (కథ + అంత రర్థం) ముద్రింపించారు. అది ఇప్పుడు 2వ ముద్రణ అయి వచ్చింది.

ఈ ఆంజనేయుని అనుగ్రహం వలననే సీతాకళ్యాణం రోజున నా వివాహమంత్రాల వ్యాఖ్య నచ్చిన శ్రీయుతులు అన్నా వసుమతీ కృష్ణమూర్తి అంజనీదేవప్రసాదరావు దంపతిద్వయమూ నా మాంగల్యతంతునానేన'ని (పెళ్ళిమంత్రాలకు సరైన అర్థమూ + వ్యాఖ్యా) ముద్రింపించారు. ఈ దంపతిద్వయమూ స్థానిక అన్నా శ్రీనివాసరావు కల్యాణమండప అధినేతలు కావడం ఔచిత్యవంతమైన విశేషం కదా! దీని రెండవ ముద్రణ వ్యయాన్ని భరించిన ఉదారులు డా॥పుయ్యూరు లక్ష్మీనరసింహారావు (విద్వాన్ కళాశాల డైరెక్టరు).

ఇలా నేను శ్రీమద్రామాయణ ఉపన్యాసకర్తగా లోకానికి పరిచయం కావడానికి సంపూర్ణానుగ్రహాన్ని ఇచ్చింది ఈ క్రొత్తపేట ఆంజనేయుడూ ప్రోత్సహించింది ఇచటి భక్తజనసందోహమూను.

ఈ స్ఫూర్తితోనే మితభాషులు శ్రీయుతులు పచ్చిపులుసు లలితా పారి వేంకటేశ్వరరావు దంపతులు 'లలితా సహస్రపూజా-నామ మంత్రార్థ రణం' అనే గ్రంథాన్ని ప్రచురింపజేశారు. పుస్తకావిష్కరణం రోజున ఒక టంటసేపు విజయవాడ కనకదుర్గమ్మ గర్భాలయంలో లలితాపారాయణ సామూహికంగా జరపడం విశేషాలకే ఒక విశేషం. ఇదీ 2వ ముద్రణ అయి వచ్చింది. దీని రెండవ ముద్రణ వ్యయాన్ని భరించిన ఉదారులు ప్రముఖ పారిశ్రామికవేత్తా — ఇంజనీరింగ్ కళాశాల వ్యవస్థాపకులూ శ్రీయుతులు కోనేరు చిట్టెమ్మ లక్ష్మయ్య దంపతులు.

నా పుస్తకాలని తెప్పించుకుని చదివి తమకు కలిగిన ఆనందంతో ఉత్తరకాండని ముద్రించదలచిన ప్రముఖులు Lt. Col. కందికుప్ప రామణ మూర్తిగారు-బొంబాయి.

‘భాగవతమూ-అంతరార్థ సౌందర్యమూ’ అనే గ్రంథాన్ని ప్రచురించ దలిచినవారు (ప్రస్తుతం అచ్చులో) శ్రీయుతులు గుండా సత్యనారాయణగారు. (పద్మాలయా పాలిషింగ్ స్టోన్ ఇండస్ట్రీస్ అధినేతలు, బేతంచెర్ల).

ఎందఱెందఱో మహనీయులని ఇలా నాకు సహకరింపజేస్తూన్న క్రొత్త పేట ఆంజనేయస్వామికి నమశ్శతాలని ఘటిస్తూ

సెలవు

గుంటూరు,
22-6-94.

మైలవరపు శ్రీనివాసరావు
గ్రంథకర్త.

అభివాదనలూ - అభినందనలూ

నాకు అక్షరాలు ఒంటబట్టే శరీరాన్నిచ్చి దివినుండి కూడ ఆశీర్వాద
అని అనునిత్యం నాపై చల్లుతూ నా అభివృద్ధిని కోరుతూ ఉండే నా తల్లి
దండ్రులు కీ॥శే॥ మైలవరపు సీతారామమ్మ చంద్రశేఖరరావు - దంపతులకు
అజీవనసాష్టాంగప్రణతులు.

కొవ్వూరు ఆంధ్రగిర్వాణ విద్యాపీఠంలో అక్షరభిక్షుని పెట్టిన గురు
ద్విగజాలు కీ॥శే॥ సర్వబ్రహ్మశ్రీ కట్టి శ్రీరామమూర్తి శాస్త్రి - కలగ వేంకట
సుబ్బారాయణుడు, రావూరి వేంకటేశ్వర్లు - లక్ష్మణయతీంద్రులవారికి, - నా
విద్యా జీవితానికి సార్థకత చేకూర్చిన అజీవన భిక్షాప్రదాత కీ॥శే॥ ప్రొఫెసర్
వేలూరి సుబ్బారావు పెదమామగారికి, నిరాడంబరులూ - నిష్కపటులూ మా
మామగారు బ్రహ్మనందంగారికి, శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మన్ని తమ
తపశ్శక్తితో నాలో ప్రవేశపెట్టి వృద్ధి చెందింపజేస్తూన్న శ్రీశ్రీశ్రీ మదభినవో
ద్ధండ విద్యాభారతీ నృసింహస్వాములవారికి (పుష్పగిరి పీఠాధిపతులు)
నా శ్రీమద్రామాయణ విద్యని విని ఆశీర్వాదించిన గుంటూరు ఓంకారక్షేత్రస్థ
గాయత్రీ మాతకూ, నన్ను వాత్సల్యంతో చూచే మా అన్నగారు బ్రహ్మశ్రీ
అంజనేయశాస్త్రి (ఏలూరు) గారికి నా సాష్టాంగవందనాలు.

చెపుతూంటే వ్రాసేవారికోసం వెదికి ఎవరూ దొరక్కపోవడంతో
ఎదటి అక్షరం నుండి చివరి అక్షరం వరకూ నేనే వ్రాసికోవడం, నేనే
పూవులను దిద్దుకోవడం, ఇటు ఉద్యోగం, అటు అడవతడవ ఉపన్యాస
సద్యోగం....వీటితోపాటు ప్రెస్సువారి ఆలస్యం కారణంతో మళ్ళీ ప్రెస్సుకి
మాటం....వెరసి అయోధ్యాకాండ ఆలస్యమే అయింది. చాల శ్రమ అన్నిం
చింది కూడ.

‘క్షేళః ఫలేన హి పునర్నవతాం విధత్తే’ అన్నట్లు ఇలా పుస్తకం రావడంతో ఈ ఆనందం ముందు ఆ కష్ట విషయం ముటచిపోయాను.

ఎంతవఱకు వచ్చిందని అప్పుడప్పుడు పరామర్శించే శ్రీ నీలి శ్రీరామ మూర్తి గారినీ, శరవేగంతోనూ-తప్పులు లేకుండానూ పుస్తకాన్ని అనుకున్న కాలంలో అందించిన శ్రీ లక్ష్మీగణపతి ప్రింటర్స్ అధినేతలు శ్రీ బి.వి.యస్. శాస్త్రిగారినీ మనసారా అభినందిస్తున్నాను.

చదివిన చదువు నాలోనే నిల్చిపోకుండా, లోకానికి నన్ను పరిచయం చేస్తూ శ్రీమద్రామాయణ భక్తిని ప్రజలలో కల్గిస్తూన్న శ్రీ పద్మనాభుని రామారావు దంపతులకు ఇతోధిక ఐశ్వర్యాన్నీ సద్బుద్ధినీ అనుగ్రహింప వలసిందని ఆంజనేయస్వామికి సాష్టాంగపడుతూ.... సెలవు.

గుంటూరు,
22-6-94.

ఇట్లు,
మైలవరపు శ్రీనివాసరావు
గ్రంథకర్త.

గ్రంథ కర్త గు టి ం చి...

జన్మస్థలం : పశ్చిమ గోదావరి జిల్లా 'గంగన్నగూడెం'.

స్వస్థలం : ఒకప్పుడు 'చెలుకుగనుమ అగ్రహారం' (చిలకంపాడు) ప్ర॥ గో॥ జిల్లా.

విద్యాభ్యాసం : కొవ్వూరు ఆంధ్రగీర్వాణ విద్యాపీఠంలో భాషాప్రవీణ. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయపు 1) ఎమ్మే (తెలుగు) — 2) ఎమ్మే (సంస్కృతం) — మఱియు 3) నన్నయ మహాకవి సంస్కృతంలో వ్రాసిన ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి అనే తెలుగు వ్యాకరణానికి అహోబలపండితుడు చేసిన వ్యాఖ్యపై పిహెచ్.డి., పట్టమూ.

ఉద్యోగాలు : 1970 నుండి చిననిండ్రకొలను సంస్కృత కళాశాలలో తెలుగు లెక్చరర్ గా — 1976 నుండి తెనాలి సంస్కృత కళాశాలకు ప్రిన్సిపల్ గా — ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయపు ఎకడమిక్ కౌన్సిల్-బోర్డ్ ఆఫ్ స్టడీస్-సెనెట్ మెంబరుగా, నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయపు అకడమిక్ కౌన్సిల్-బోర్డ్ ఆఫ్ స్టడీస్-సెనెట్ మెంబరుగా మఱియు ప్రస్తుతం ఓరియంటల్ కళాశాలల 'డీన్' మఱియు ఓరియంటల్ లెర్నింగ్ బోర్డ్ చైర్మన్ గానూ.

- ముద్రిత రచనలు:
1. బాలప్రౌఢ వ్యాకరణ కరదీపిక
(తెలుగు వ్యాకరణ గ్రంథం)
 2. Proficiency in Oriental Learning (అంగ్లం)
 3. శ్రీమద్రామాయణాయనమ్ - బాలకాండము
(2వ ముద్రణ)
 4. ,, - సుందరకాండము
(2వ ముద్రణ)
 5. ,, - అయోధ్యకాండము

6. మాంగల్యతంతునానేన - (వివాహ మంత్రాలకి
అర్థమూ ప్రజాసాధారణ తెలుగులో వ్యాఖ్య-
విశేషాంశాలతో) (2వ ముద్రణ)
7. లలితా సహస్రనామపూజ-నామ అంతరార్థ వివరణం
(2వ ముద్రణ)

దాతలకై ఎదురు

చూస్తూన్నవి :

1. 'శ్రీమద్రామాయణాయనమ్' అనే శీర్షిక క్రింద
ఆరణ్య-కిష్కింధ-యుద్ధకాండలు.
2. పండుగలూ-అంతరార్థమూ-కర్తవ్యాలూ.

ప్రస్తుతం ముద్ర

ణలో ఉన్నవి :

1. శ్రీమద్భాగవతమూ-అంతరార్థ సౌందర్యమూ
ముద్రాపయిత — గుండా సత్యనారాయణగారు,
బేతంచెర్ల.
2. శ్రీవిష్ణు సహస్ర నామమూ-అంతరార్థమూ
ముద్రాపయిత — శ్రీమతి కుమారి, విజయవాడ.
3. శ్రీమద్రామాయణాయనమ్-ఉత్తరకాండము
ముద్రాపయిత — Lt. Col. కందికుప్ప రమణ
మూర్తిగారు, బొంబాయి.

చిత్ర కూట సదనం

‘మారుతీ బుక్ డిపో’ అనే సంస్థని స్థాపించి రాష్ట్రమంతటా ప్రసిద్ధిని పొందిన శ్రీ పద్మనాభుని రామారావుగారు నా ఉపన్యాసాలకి శ్రోతగా విచ్చేసేవారే అయినా వారితో నాకు ముఖపరిచయం మాత్రమే ఉంది. బాలకాండ, సుందరకాండలు అచ్చు అయ్యాయి కాబట్టి, లోకం విశేషంగా వీటిని ఆదరిస్తోంది కాబట్టి మిగిలిన కాండలుకూడా అచ్చైతే బాగుంటుందనే సదాలోచన శ్రీ నీలి శ్రీరామమూర్తి గారికి కలిగింది కాబోలు.

ఆయనకు ఆయనే శ్రీ పద్మనాభుని రామారావుగారిని కలిసి ‘అయోధ్యా కాండ’ని మీరు ‘అచ్చువేయించరాదూ!’ అని అయాచితంగా అడిగి కార్యాన్ని విజయవంతం చేశారు. నా జాలకాండ ముద్రణకీ ముద్రాపయితని ప్రోత్సహపటచినది ఆయనే. ‘వాఙ్మత్రేణ తు సాహాయ్యం కరిష్యే రామ శాసనాత్’ — సీతమ్మ లంకలోనే ఉన్నదనే విషయం చెప్పి మాటసహాయాన్ని చేస్తానని పలికి మోక్షాన్ని పొందింది సంపాతి. వాక్సహాయం చాల గొప్పది. ఆయనకు తగిన భార్య శ్రీమతి వేంకటరత్నంగారు.

ఇలా ఇంకా అనేక గ్రంథాలని వెలుగు తెచ్చేందుకు ఈ దంపతులు సహకరిస్తూ పరమేశ్వర కృపాపాత్రులై జీవించాలని పరమేశ్వర ప్రార్థన చేస్తున్నాను.

ఇక ముద్రాపయితలయిన శ్రీ పద్మనాభుని రామారావుగారు వృత్తి రీత్యా, దానధర్మాల కారణంగానూ ప్రసిద్ధులే అయినా వారిని తలచుకోవడం కర్తవ్యం, అనే దృక్పథంతో వారిని గూర్చి వారు చెప్పుకోకపోయినా, నాకు తెలిసినంత మాత్రమే చెప్పదలిచాను. ‘కానివాటినీ, లేనివాటినీకూడ వ్రాయండి’ అని ప్రార్థనపూర్వకమైన అభిలాష వంటి ఆజ్ఞనిచ్చేసే ఈ రోజుల్లో, ఉన్న విషయాన్ని కూడ చెప్పవద్దనేవారు అరుదే మఱి.

అందఱూ వ్రాసేలా ఏదో పద్యాలలో వ్రాసి-ఉన్నవి తగ్గించి, లేనివి పెంచడం ఇష్టంలేక ‘నాకు తెలిసినది ఇంతే సుమా!’ అంటూ వారినిగూర్చి వ్రాస్తున్నాను.

గుంటూరుజిల్లా గోగులమూడి గ్రామంలో కొల్లిపర నాగయ్య వీరమ్మ దంపతులకు జన్మించిన శ్రీ రామారావుగారు తమ పెద్దమ్మ పెదనాన్న గార్లయిన రాఘవమ్మ రత్తయ్య దంపతులకు దత్తువచ్చి 'పద్మనాభుని రామా రావుగారు' అయ్యారు.

బాల్య విద్యాభ్యాసమంతా 'ఆలపాడు'లోనే సాగింది. 1940లో రాష్ట్రప్రసిద్ధి పొందిన 'మారుతి బుక్ డిపో' అనే ఈ సంస్థని తమ అభిప్రాయం ద్వారా ఆంజనేయుని పేరిట తెరిచారు. దినదినంకాక క్షణక్షణప్రవర్ధమానమైన ఈ సంస్థకు అధిపతులైన శ్రీ రామారావు, కమలావతిని శ్రీమతిగా చేసికొన్నారు.

'అదానం హి చిసర్గాయ సతాం వారిముచా మివ' సూర్యుడు నీటిని పీల్చి మేఘంగా చేసేది ఎక్కువగా వర్షించడానికే అని కాళిదాసు అన్నట్లు వీరికి పరమేశ్వరుడు భూరి సంపదని ఇచ్చాడు. శ్రీమతి కమలావతి ఆయన కంటే ముందుగా సత్కార్యాలకి ప్రోత్సహించిన కారణంగా

తిరుమల తిరుపతిలో వీరిపేరిట ఒక నివాసగృహం (కాటేజి) కట్టించారు. దైవతత్వాన్ని తెలిసిన నిజమైన భక్తునిగా శివకేశవాభేదాన్ని చాటుతూ కాళివిశ్వేశ్వరాలయానికి కూడ ఒక నివాసగృహాన్ని కట్టించారు.

ప్రాంతీయ భేదం ఏ మాత్రమూలేక శ్రీశైల భ్రమరాంబా మల్లికార్జునులకు శాశ్వత ఉభయాన్ని ఇచ్చారు. కర్నూలు, బళ్లారిరోడ్ లోని ఆంజనేయ స్వామి ఆలయానికి భూరి విరాళమిచ్చారు.

'ఊరికంతటికీ వెలుగే అయినా దీపంక్రింద చీకటే' అన్నట్లు కాకుండా తమ నివాసస్థలం అయిన గుంటూర్లో పెద్ద కన్యకాపరమేశ్వరి ఆలయానికి, విన్న కన్యకాపరమేశ్వరి ఆలయానికి శాశ్వత ఉభయాలని సమకూర్చారు.

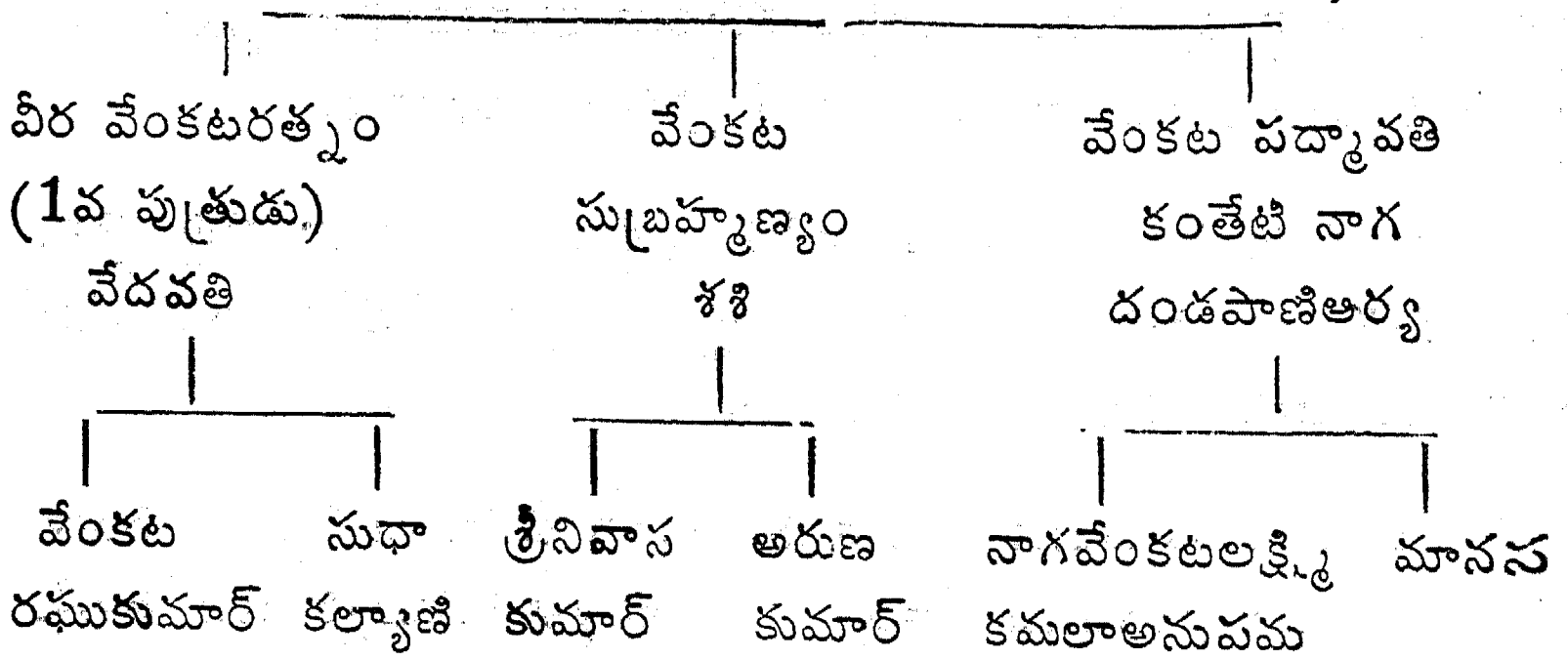
రైలుస్టేషనువద్ద గల రామా వైశ్య సత్రానికి భూరివిరాళమిచ్చారు.

అన్నదాన మాహాత్మ్యాన్ని ఎఱుగున్న వీరు మారుతీనగర్ ఆంజనేయ స్వామి ఆలయంలో ప్రతి సంవత్సరం ఎందఱునస్తే అందరికీ అన్నదానం చేస్తారు.

ఇదంతా ఒక ఎత్తు. వారు చిన్నప్పటినుండే ఏ క్రొత్త పేట ఆంజనేయునికి మ్రొక్కుతూ ఉండేవారో ఆ దేవునికి కృతజ్ఞతాపూర్వకంగా 'కార్య నిర్వహణాధికారి కార్యాలయ భవనాన్ని' నిర్మించి ఇచ్చారు. దసరాలయిన మఱునాడు ఇదే ప్రాంగణంలో ఎందఱు వస్తే అందరికీ అన్నదానం పుష్కలంగా ప్రతిసంవత్సరం చేయిస్తూనే ఉన్నారు, ఆ అన్నదానాన్ని ఆ రోజున చూడవలసినదే కాని చెప్ప వీలులేనిది. కేవలం మాధవసేవ కాకుండా మానవ సేవని కూడ ధ్యేయంగా ఎంచుకున్న ఈ దంపతులు గుంటూరు ఈస్ట్ లంగున్స్ పాలీ సర్వీస్ సెంటర్ కమ్ సుధా మెమోరియల్ స్కూలు నిమిత్తం లయన్స్ క్లబ్ ద్వారా పదివేలని అందించి విద్యకూ-నేత్రవైద్యానికి ఉచిత సేవని అందిస్తూన్న ఆ సంస్థకి చేయూత నిచ్చారు.

వీరి ఇంటి ఎదురుగా ఉన్న గణపతి ఆలయంలో కూడ ముఖ్యపాత్ర వహించారు. ఇక వీరి వంశవృక్షం వీరినుండి చూస్తే

శ్రీ కొల్లిపర నాగయ్య / పద్మనాభుని రామాచార్యులు / శ్రీ పద్మనాభుని రత్తయ్య
శ్రీమతి వీరమ్మగారలు / కమలావతి / శ్రీమతి రాఘవమ్మగారలు
(జనకులు) (దత్తస్వీకృత దంపతులు)

ఈ వీరి వంశం ఇలా సత్సంస్కారంతో అభివృద్ధి చెంది, ఐశ్వర్య ఆయురారోగ్య భాగ్యాలతో ఉండి, తాము అనందాన్ననుభవిస్తూ పదిమంది నానందపటవే విధంగా పరమాత్మ వీరికి అవకాశాన్ని కల్పించాలని వేడుతూ, ముద్రాపయితలైన దంపతులకు కృతజ్ఞతలని ఘటిస్తున్నాను.

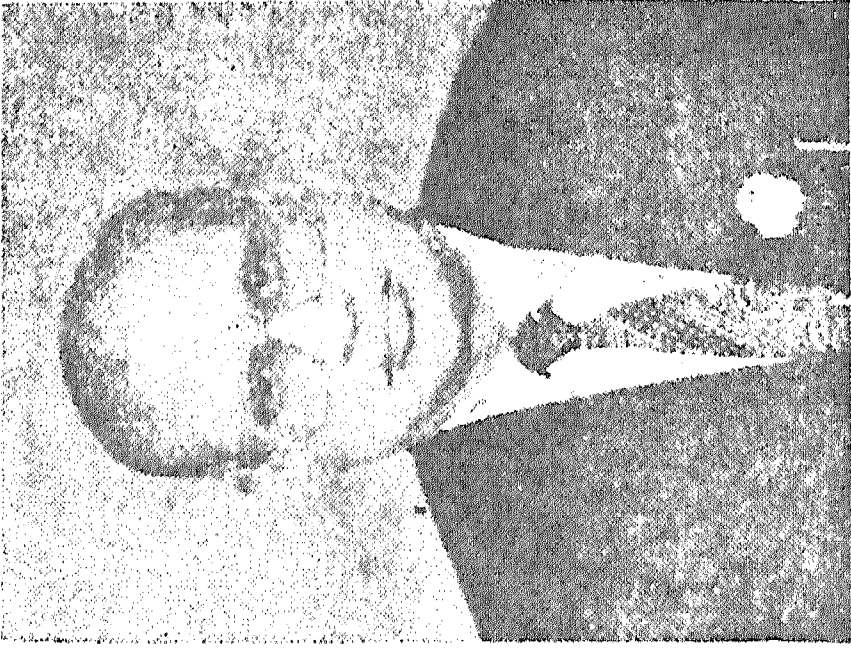
గుంటూరు,

సెలవు,

22-6-94.

మైలవరపు శ్రీనివాసరావు.

ముద్రణానికి ప్రోత్సహించినవారు

ప్రియుతులు నీలి శ్రీరామమూర్తి, వేంకటరత్నం, డంపతులు

గ్రంథకర్త దంపతులు

డా॥ మైలవరపు శ్రీనివాసరావు, సుబ్బలక్ష్మి దంపతులు

శ్రీ శివాయనమః

శ్రీ మద్రామా యజ్ఞాయ నమః

అయోధ్యాకాండము

రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధసే !

రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః ॥

అది అయోధ్యానగరం. అక్కడ ఒకే శ్రీరాముణ్ణి రామా ! రామభద్రా ! రామచంద్రా ! వేధః ! రఘునాథా ! నాథా ! సీతాపతీ ! అని ఇన్ని పేర్లతో పిలుస్తున్నారు.

అయితే, పిలిచే పిలుపునిబట్టి పిలిచేది ఎవరెవరో, అక్కడి వారందరికీ తెలుస్తోంది.

‘రామా !’ అని పిలువగల అదృష్టం, కన్నవచ్చైన దశరథ, కౌసల్య, సుమిత్ర, కైకమ్మలకే ఉంది. అలా పిలుపు వినబడితే ఆ కంఠస్వరం ఈ నలుగురిలో ఎవరో ఒకరిదన్నమాట.

‘రామభద్రా !’ అనే పిలుపులో (భద్రశ్చసౌ రామశ్చ) లోకానికి క్షేమాన్ని కల్గించేవాడా ! అనే అర్థం ఇమిడి ఉండబట్టి, అలా పిలిచేవారు దశరథుని మంత్రులు తప్ప వేరెవరూ కారు. ధృష్టి - జయంత - విజయ - అశోక - సిద్ధార్థ - అర్థ సాధక - మంత్రపాల - సుమంత్రులు ఎనిమిది మంది ఆయన మంత్రులు.

అయితే, సుమంత్రుడు మాత్రం అంతఃపురంలోనికి కూడా వెళ్లగల అధికారం ఉన్నవాడు. దశరథునికి అంతరంగికుడున్నా. ఆయన ఇదే పేరుతో పిలవాలనే నియమమేదీ లేనివాడు.

‘రామచంద్రా !’ అని పిలిచే అదృష్టం అయోధ్యా ప్రజలది. అకాశంలో చంద్రుడు ఎంతో ఆకర్షణీయుడుగా ఉండి, ఎప్పుడూ ఎలా మనచేత చూడబడుతూ

ఉంటాడో, అలా 16 కళల చంద్రునిలా 16 గుణాలున్న రాముడే చంద్రునిలా చూడబడుతూ రామచంద్రుడయ్యాడు అయోధ్యా ప్రజలకి.

“యశ్చ రామం న పశ్యేత్తు
యం చ రామో న పశ్యతి ।
నిందితస్స జనో లోకే
స్వాత్మాప్యేనం విగర్హతే ॥”

రాముణ్ణి ఏ రోజున చూడలేదో, రాముడు ఎవరిని ఏ రోజున చూడలేదో, ఆ రోజున రాముణ్ణి చూడనివాడూ, రామునిచేత చూడబడనివాడూ తమని తాము నిందించుకొనేవాళ్లుట.

వశిష్ట — వామదేవ — జాబాలి — కశ్యప — సుయజ్ఞులంతా హే వేధః ! (ఓ పరబ్రహ్మ స్వరూపుడా !) అని పిలిచేవారు.

రఘువంశ ప్రతిష్ఠని ఎఱుగున్న వృద్ధులంతా, రాముడే రఘువంశాన్ని ఉద్ధరించగలడని, రఘునాథా ! అని పిలిచేవారు. అది ఒకవిధంగా ఆశీర్వాచనంతో కూడిన ఆకాంక్ష.

దశరథ— కౌసల్య— సుమిత్ర— కైకమ్మలు రామా ! అని పిలిస్తే,
ఎందఱో మంత్రులు ‘రామభద్రా !’ అని సంబోధిస్తే,
అయోధ్యా ప్రజ లెందఱో ‘రామచంద్రా !’ అని సంభావిస్తే,
ఎందఱో మహర్షులు ‘వేధః !’ అని సంస్తుతిస్తే,
వయోవృద్ధు లెందఱో ‘రఘునాథా !’ అని సమారాధిస్తే,

ఒకేపేరుతో, ఆ ఒక్కడినే సేవించుకోగల ఆదృష్టం ఉన్న అమె ‘ఒక్కతె’ మాత్రమే.

ఆ ‘ఒక్కతె’ సీతమ్మ. ఆ ఒక్క సంబోధన ‘నాథా !’ అని.

అందుకే, ఆ రాముడు శ్రీ (సీతతో కలిసి) రాముడు.

ఇంతటి రాముడూ, రామభద్రుడూ, రామచంద్రుడూ.... ఇలాటివాడు, అత్త గారింటికి మిథిలకి వెడితే ‘సీతాపతీ !’ (సీతమ్మ మొగుడా !) అని పిలువబడతాడట.

అలాటి రామునికి నమస్కారమని శ్లోకభావం. ఎక్కడిదో, ఎవరు వ్రాసినదో తెలియదుగాని, శ్రీ మద్రామాయణ సారమంతా అక్షర రూపంలో ఉంచుకొన్న శ్లోకం.

అలాటి రాముణ్ణి, నిరంతరం ధ్యానించేవాడు వాల్మీకి మహర్షి. గ్రంథ ప్రారంభంలో రాముణ్ణి, రాముణ్ణి హృదయంలో నిల్పుకొన్న వాల్మీకి మహర్షిని స్మరించడం కర్తవ్యం.

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్ !

ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకి కోకిలమ్ ॥

‘కవిత్వం’ అనే చెట్టుకొమ్మని ఎక్కి, ‘రామరామా!’ అని మధుర మధురంగా నల్కుతూండే ‘వాల్మీకి’ అనే కోకిలికి నమస్కారం - అని శ్లోకభావం.

వాల్మీకి కీ - కోకిలకీ పోలిక ఈ శ్లోకంలో కన్పడుతుంది. ‘రామ రామా!’ అనే అక్షరాలు మధు-ర- అక్షరాలట. మధు= తేనెని, ర= పిండితెచ్చే, అక్షరాలని భావం. అందుకే ‘ఎంత మధురం రామనామం!’ అనే కీర్తన లోకానికి వచ్చింది. పక్షులలో ఇష్టంగా తేనెని త్రాగే పక్షి ‘కోకిల’ మాత్రమే నట. వాల్మీకితో కోకిలని పోల్చడంలోని బొచిత్యం చూద్దాం.

కోకిలకి ‘కూ, కూ’ అనే ఒకే ధ్వని వచ్చినట్లు, వాల్మీకికి రామరామా! అనే ధ్వనే వచ్చు.

వేసవిలో కూడ కోకిలకూత ఆనందాన్ని కల్గించినట్లు, సంసారబాధలనే వేసవిలో ఉన్నవానికూడా ఈ రామకథ, తాపాన్ని తీరుస్తుంది.

ఎప్పుడూ అదే పనిగా కూ, కూ అని కోకిల కూసినా, దానికి విసుగురానట్లు, మనకి చిరాకూ కల్గనట్లు, రామనామాన్ని ఎంతసేపు జపించినా మనసు ఉల్లాసంతో తేలిపోయి శరీరానికి ఒక ‘అద్భుతశక్తి’ వస్తుంది తప్ప, అలసట రాదు.

పక్షులు, తిండికోసం, భయం తెలుపుతూనూ, అలచినట్లు కాక, నిస్వార్థంగా కోకిల అలచినట్లుగా, వాల్మీకి కూడా తన జీవిత కోసం కాకుండా నిస్వార్థంగా రామ జపం చేస్తాడు.

కాకి గూటిలోనే గుడ్డు రూపంలో చాలకాలం ఉండి, వసంతకాలం వచ్చాక వక్షిరూపం ధరించి, అప్పుడు కూడా కాకి పోలికతో గుర్తు పట్ట వీలులేనట్లు ఉండి, గొంతు విప్పాక 'కోకిల'గా తెలిసి, కాకుల నుండి వేటుచేయబడినట్లు, చాలకాలం కిరాత ధర్మంతో త్రోవలు కొడుతూ (కాకిలా) జీవించి, సప్తమహర్షుల రాకతో (వసంతకాలం) జీవితం మాయ (మంత్రోపదేశం పొంది) రామజపం చేసి 'వాల్మీకి' అయ్యాడు ఒకప్పటి ఋషిడు. (కిరాత ధర్మంతో జీవించినప్పటి వాల్మీకి అసలుపేరు).

ఆ మహర్షి వ్రాసిన శ్రీ మద్రామాయణాన్ని గూర్చి (అయనమ్) తెలిసికోవడమే 'శ్రీమద్రామాయణాయనమ్' అంటే. అందులో 'బాలకాండ వ్యాఖ్య' విశేషాలతో పూర్తిఅయింది. (పుస్తకంగా వెలువడింది కూడ) ఇక 'అయోధ్యాకాండ' విశేషాలని చూద్దాం.

ఇంతకు ముందు, ఎంతవరకూ

కథ అయ్యింది ?

శ్రీమద్రామాయణాన్ని ప్రారంభం నుండి చదివే వారికి ఈ ఇబ్బంది రాదు గాని, ఈ కాండ మాత్రమే చదివే వారికి, ఇంతకు ముందు ఒక కాండ ఉందని తెలియని వారికి ఈ ఇబ్బంది తప్పదు. అందుకే ఈ సంక్షిప్త వివరణం.

శ్రీ మహావిష్ణువు అనుగ్రహంతో 'వాల్మీకి మహర్షి'కి కవిత్వం వచ్చింది. ఆ కవిత్వాన్ని, రామకథని వ్రాయడానికిగా ఉపయోగించమని 'బ్రహ్మ' స్వయంగా చెప్పాడు. రామాయణ కథని, (వాల్మీకి వ్రాయవలసిన రామకథా వస్తువుని) నారదుడు చెప్పివెళ్లాడు. సరస్వతి వాల్మీకి హృదయంలో ఉండి కవిత్వాన్ని పల్కించి వెళ్లింది.

ప్రతి వేయి శ్లోకాలకి ఒకొక్క వీణాక్షరం చొప్పున 24 వేల శ్లోకాలలో శ్రీమద్రామాయణం వెలువడాలని గాయత్రీమాత నిర్ణయించి ప్రతి వేయి శ్లోకాలకి ఒకసారి తన వీణాక్షరాన్ని వాల్మీకికి జ్ఞప్తికి తెచ్చింది.

వ్రాయబడిన శ్రీమద్రామాయణం అశ్రమరిచోని మహర్షుల వద్దా, దూరప్రాంతంలో ఉన్న ఋషుల వద్దా, సాక్షిత్తు కథానాయకుడైన రామునివద్దా, వినిపింపబడింది. స్వయంగా రాముడే విని, అనందపరవశుడయ్యాడు.

తన కథని, తానే విని, బాగున్నదని రాముడన్నాడనే అపవాదు తనకి వస్తుందనీ, అదీ సరికాదనీ భావించిన రాముడు శ్రీమద్రామాయణ గాథని తన రాజధాని 'అయోధ్య'లో పాడమని ఆహ్వానించాడు వాల్మీకిని.

పాడేవాళ్లు : రాముని పిల్లలు అవకుశులు.

పాడబడేది : రామ కథ.

వినేది : శ్రీమద్రామాయణ కథానాయకుడు, రామునితో పాటు అతని భక్తులు.

పాడబడే చోటు : రాముడు పుట్టిన అయోధ్య

వ్రాసినది : రాముడే హృదయంగా కల వాల్మీకి మహర్షి.

ఆశీర్వాదిస్తూన్నది : రామసరబ్రహ్మాన్ని ఆరాధించే మహర్షులు.

వేదిక : రాముడు ఆనునిత్యం తిరిగే రతనాల మందిరం.

అలా పాడిన పాట, దశరథునికి పిల్లలు కల్గడం — ఆ పిల్లలకి వివాహాలై అయోధ్యకి కోడళ్లతో దశరథుడు రావడం, అయోధ్యలో 12 ఏండ్లు సుఖంగా గడిచిపోవడం వఱకూ అయింది.

ఇక అయోధ్యా కాండ గానం ప్రారంభ మౌతుందని వాల్మీకి మహర్షులవారు ప్రకటించారు.

కుశలవులు (అవకుశులు) గురువుగారికి నమస్కరించారు. నారతో కట్టిన జడలు, విశాలమైన నుదురు, శ్రీకారపు చెవులు. రాముని ముఖాన్ని పోలిన తేజస్సుతో నిండిన ముఖాలు, ఆకర్షణీయమైన కళ్లు. కంఠంలో అక్షమాలలు, భుజాలకి చుట్ట బడిన జపమాలలు, భుజాలపై నార ఉత్తరీయాలు, మెడలో వేలాడుతున్న వీణలు, ఎడమచేతులలో చిడతలు.

శ్రోతల హృదయాలు పరవశించాయి. పాట ప్రారంభమైంది. రామచంద్రుడు ఉన్నతాననం నుండి లేచి సభాసభల్లోకి వచ్చి కూర్చున్నాడు. అయోధ్యాకాండ కథని కుశలవులు ఇలా సాడసాగారు.

అయోధ్యాకాండము

మామయ్యవెంట వెళ్లి న పిల్లలు.

గచ్చతా మాతులకులం భరతేన మహాత్మనా ।

శత్రుఘ్నా నిత్యశత్రుఘ్నః నీతః ప్రీతిపురస్కృతః ॥

భరతుడు కైకమ్మ కొడుకు. కైకమ్మకి సోదరుడు యుధాజిత్తు. అందుచేత యుధాజిత్తు భరతునికి మేనమామ అవుతాడు. మేనుసంబంధం (రక్తసంబంధం) కలి మామ మేనమామ. పిల్లనిచ్చిన ఆయనని 'మామ' అనే అనడానిక్కారణం రక్త సంబంధం (మేనుసంబంధం) లేకపోవడమే.

ఈ యుధాజిత్తునే మేనమామ, దశరథుడు తన పరివారంతో మిథిలకి పెళ్ళికి వెడితే అయోధ్యకి వచ్చాడు. అక్కడ ఉన్నవారంతా, రాముడు విల్లు విడిచాడనీ, పరాక్రమానికి గుర్తుగా పెళ్ళి మిథిలలో జరుగబోతుందనీ, ఆయనకు చెప్పారు. యుధాజిత్తు అయోధ్యనుండి కేగంగా బయలుదేరి సరిగా 'గోవానం' జరుగుతుండగా 'మిథిల' కి చేరాడు. పెళ్ళి ఇంకా 2 రోజులుండగానే చేరగలిగానని ఎంతో ఉప్పొంగి పోయాడు. పెళ్ళి అయి, అందరితోపాటు తానూ అయోధ్యకి వచ్చాడు.

2 రోజులున్నాక, తన మేనల్లుడు భరతుణ్ణి తనతో పంపించమని అడిగాడు. దశరథుడు సరేనన్నాడు. కైకమ్మ పంపిస్తానని అన్నది. "అలా అంగీకారం జరిగాక, యుధాజిత్తు తన మేనల్లుడు భరతుణ్ణి, అతడితోపాటు వస్తానని పల్కిన శత్రుఘ్నుణ్ణి కూడా ఇష్టంతో తన దేళానికి తీసికొనివెళ్లాడు" అని శ్లోకభావం.

ఈ మొదటి శ్లోకం చాల అర్థం కలిగినది. అయోధ్యకాండ ప్రారంభశ్లోకపు మొదటిమాట 'గచ్చతా' అని.

తెలవారుజామున లేస్తూనే ఎలా ముందుగా భగవంతుణ్ణి (అతి పవిత్రుడైన వాణ్ణి) చూడాలని సంకల్పిస్తామో, అలాగే కాండ ప్రారంభంలో కూడ చాల అర్థం కలిగిన శ్లోకాన్ని వాల్మీకి మహర్షి ఉంచి ఉండడా? ప్రారంభశ్లోకమే కాక, శ్లోక ప్రారంభంలోని మాటనికూడా ఎంత ఆలోచించి పెట్టి ఉంటాడు!

మొదటిమాటలో కూడా విశేషముంటుందా ?

ఉంటుంది. ఈ దృష్టితో బాలకాండ ప్రారంభశ్లోకాన్ని చూస్తుంటే సరిపోతోంది. అయితే ముందుగా ఆ శ్లోకాన్ని చూచి, మీదట ఈ శ్లోకాన్ని కూడా ఆలా సంభావించడం న్యాయం కదా ! అక్కడికిపోయి చూద్దాం (సంక్షేపంగా).

తపస్సాస్విధ్యాయనిరతం తపస్వీ వాగ్విదాం పరమ్ ।

నారదం పరిపప్రచ్ఛ వాల్మీకిర్ముని పుంగవమ్ ॥ (బాల—1-1)

వాల్మీకి నారదుణ్ణి ఒక ప్రశ్న అడిగాడు. అడిగిన వాల్మీకి, తపస్సు చేసే స్వభావమున్న వాడైతే అడిగించుకొన్న నారదుడు తపస్వీ, అంతేకాకుండా వేదాన్ని నిత్యమూ పారాయణచేసే స్వభావమున్నవాడున్నా.

అడిగిన వాల్మీకి, ముని అయితే, అడిగించుకొన్న నారదుడు మునిశ్రేష్ఠుడు. అడిగిన వాల్మీకి, పండితుడు అయితే, అడిగించుకొన్న నారదుడు పండిత పుంగవుడు (శ్రేష్ఠుడు).

అడిగిన వాల్మీకి, ఇప్పుడిప్పుడే వల్మీకంనుండి (భార్య-పుత్రులు-సంసారం-వంటి అజ్ఞానం) బయటపడుతున్నవాడు అయితే, అడిగించుకొన్న నారదుడు, నార (జ్ఞానాన్ని) ద (పంచీయిచ్చే స్వభావము ఉన్నవాడు) మహర్షి .

చిన్నవాడు పెద్దవారిని ప్రశ్నిస్తాడు. అన్ని లక్షణాల్లోనూ ఆ వాల్మీకి కంటే నారదుడే గొప్పగా ఉన్నాడు గదా ! అందుకనే, ఆ వాల్మీకి ఈ నారదుని వారిని ప్రశ్నించాడు. ఆ ప్రశ్నకూడా పరబ్రహ్మ స్వరూపాన్ని గుఱించిన ప్రశ్న కాబట్టి (పరిపప్రచ్ఛ) పరిప్రశ్న. మామూలు ప్రశ్న కాదు. కాబట్టి వాల్మీకి నారదుణ్ణి ప్రశ్నించ లేదు, పరి ప్రశ్నించాడు. ఇలా అశేషార్థంతో ఉన్న శ్లోకం బాలకాండ మొదట్లో అంటే శ్రీమద్రామాయణం మొదట్లో ఉంది.

ఆ శ్లోకం మొదటిమాట 'తపః' అనేది. బాలకాండ అంతా తపస్సులతో నిండినదే కదా :

నిరంతర శివార్చన తత్పరుడు రావణాసురుడు తపస్సు చేసినదా, ఆ బలంతో దేవతలను పార్శద్రోలాడు. మహర్షులంతా తపోబలంతో కదా, నారాయణుణ్ణి దర్శించి

రావణవధకై ప్రార్థించారు. సుమంత్రుడు తన తపశ్శక్తితో కదా, సనత్కుమారుల వారి మాటను విని దశరథుణ్ణి యాగం చేయమన్నాడు. దశరథుడు కూడ తనయొక్క తన పూర్వులయొక్క తపశ్శక్తితో కదా, శ్రీ మహావిష్ణువంతటివాణ్ణి పుత్రునిగా పొంద గల్గాడు. అలాగే తపశ్శక్తితోనే కదా, అహత్య రాముణ్ణి చూడడం, జనకుడు శివ ధనుస్సుని తన యింట ఉండేలా చేసికోగల్గడం, రామునంతటివాణ్ణి అల్లునిగా పొందడమున్నూ.

చివరికి పరశురాముడు కూడ తన తపస్సుచేత అర్జించిన లోకాలని (మనం చస్తువుల ద్వారా ద్రవ్యాన్ని అర్జించినట్లు) గదా, రామునికిచ్చివేసాడు.

ఇలా మొత్తం రామాయణ ప్రారంభంలోని బాలకాండ ప్రారంభ శ్లోకపు ప్రారంభ పదం 'తపః' అనేది, తపోమయం చేసేసింది కాండ కాండ అంతటినీ.

అలాగే, అయోధ్యాకాండ ప్రారంభాన్ని కూడ గమనించాలి. 'గచ్ఛతా' అనేది మొదటి శ్లోకపు మొదటిమాట.

“గచ్ఛతా”

'గచ్ఛతా' అంటే 'వెడుతూన్న' అని అర్థం. వెళ్లడానికి, వెళ్లి రావడానికి, భేదం ఉంది. ఇంటి నుండి బయలుదేరే సమయంలో 'వెళ్తున్నాను' అని చెప్తే, సంప్రదాయం తెలిసిన పెద్దలు ఇంట్లో ఉండి ఉంటే, - 'వెళ్లివస్తాను' అని చెప్పాలని మందలించి చెప్తారు. ఆ సంప్రదాయం ఇక్కడిదే. ఎలాగో గమనించాలి.

రాముడు సీతలక్ష్మణ సమేతుడై అరణ్యానికి 'వెడుతూన్న' కాండ యిదే.

తనని ఆరాధించే గుహానికి బహుమతిగా కౌగిలి నివ్వడానికి 'వెడుతూన్న' కాండ యిదే.

ఎంత కాలం నుండో తనని అర్చిస్తూన్న భరద్వాజ మహర్షికి జీవన్మోక్షం (జీవించి ఉండగా మోక్షం) ఇయ్యడానికి 'వెడుతూన్న' కాండ యిదే.

శ్రీమద్రామాయణ కావ్యకర్త అయిన వాల్మీకి ఆశ్రమానికి, సాక్షాత్తు రామాయణ కథాధినాథుడైన రాముడు 'వెడుతూన్న' కాండ యిదే.

రాముడు తన నివాసాన్ని చిత్రకూటానికి మార్చి 'వెడుతూన్న' కాండ యిదే.

భరత శత్రుఘ్నులు కై కమ్మ పుట్టింటికి (కేకయ నగరానికి) 'వెడుతూన్న' కాండ యిదే.

అందఱూ లోకంలో ఒకచోట నుండి వేతాక చోటికి వెడుతూంటే సాక్షాత్తుగా దశరథుడు పరలోకానికే 'వెడుతూన్న' కాండ యిదే.

వశిష్ట వాక్యం మేరకు భరతస్వామి అయోధ్యకు 'వెడుతూన్న' కాండ యిదే.

రామ సందర్శనానికై భరతుడు చిత్రకూటానికి 'వెడుతూన్న' కాండ యిదే.

రాముణ్ణి తిరిగితెచ్చుకోవటానికి 'అయోధ్య' అంతా 'వెడుతూన్న' కాండ యిదే.

రాముడు రానని పలికాక, నంది గ్రామానికి భరతుడు 'వెడుతూన్న' కాండ. మొత్తం అయోధ్య అయోధ్య అంతా నంది గ్రామానికి 'వెడుతూన్న' కాండా యిదే. మహర్షులు దుఃఖిస్తూంటే సీతారామలక్ష్మణులు అరణ్యమార్గం పట్టి 'వెడుతూన్న' కాండా యిదే.

వెళ్లారా ? తీసికొని వెళ్లాడా ?

ఈ శ్లోకంతో, ఈ సంఘటనంతో ప్రారంభమయ్యే అయోధ్యాకాండ చాలా చిక్కగా, చక్కనైన కథతో నడుస్తుంది. పిల్లలే పెడతామని అడిగితే, యుధాజిత్తు వెంట, దశరథుడు పంపాడా ? లేక యుధాజిత్రే తీసికొని వెళ్లాడా ? అనేది చక్కని ప్రశ్న. కొద్ది వెనక్కి వెడితే గాని, యథార్థం బయటపడదు.

యుధాజిత్తు, పిల్లల పెళ్లిళ్ల కుమందే కేకయదేశంలో బయలుదేరాడు. కేకయ దేశం నుండి అయోధ్యకి బాగావేగంగా వస్తే 8 రోజులూ, విడిదిచేస్తూ విశ్రాంతిగా ప్రయాణిస్తే 12 రోజులూ పడుతుంది. (దశరథ మరణవార్త తెలిపడానికి దూతలు వెళ్లినప్పుడు ఈ దూరం, ఈ కాలం, ముందుకథలో తెలుస్తుంది) అంటే, పెళ్లిళ్లకి దాదాపు 10, 15 రోజులముందే ఆయన బయలుదేరాడు. వచ్చేసరికి అయోధ్యలో ఎవ్వరూ లేరు. మిథిలకి వెళ్లారని తెలిసింది అక్కడ ఉన్న భటులవల్ల. అదికూడా పెళ్లికి అని.

ఇక్కడ ఒక విషయం ఆలోచించాలి. శుభలేఖని సకాలంలో పంపిన, అందకపోతే ఈ నాటివారు అదోలా నిష్ఠురంగా మాట్లాడతారు. ఒకవేళ సకాలంలో చేరినా, వచ్చే ఉద్దేశ్యం వారికి లేదు. అయినా మాటమాత్రం అనకుండా ఉండరు.

అలాటి సందర్భం లోకంలో ఉంటే, యుధాజిత్తు అయోధ్యకు వచ్చి, పెళ్లికి వెళ్లారని తెలిస్తే, అక్కడనుండి మిథిలకు వెళ్లడం ఆశ్చర్యం కాదా మఱి ! కనీసం తమకు కబురై నా పంపనక్కరలేదా ! అనే ఆలోచన అతడికి ఎందుకు రాలేదు?

మిథిలకు వెళ్లాడు. అక్కడై నా దశరథుడు యుధాజిత్తుతో - అత్యవసరంగానూ అనుకోకుండాగానూ పెళ్లి నిశ్చయమై కబురుచేయ వీలుపడలేదని చెప్పి ఉండాలి. కాని చెప్పినట్టు లేదు. అసలు ఏ కార్యాలకి దశరథుడు కబురు పంపలేదా ? అలాటి అలవాటు ఆయనకి లేదా ? అంటే, ఒకప్పుడు (14 వందలక్రిందట) అశ్వమేధయాగం చేపేముందు ప్రత్యేకదూతతో మిథిలకి, కేకయరాజుకి కబురు చేసాడు కూడ.

“అప్పటికి రామునికి ఒక్కనికే కదా పెళ్లి నిశ్చయమైంది ! అక్కడికి ‘పెళ్లక మిగిలిన ముగ్గురికి కూడా అనుకోకుండా పెళ్లిళ్లు అయ్యాయి.”— “అందుకని దశరథుడు కబురు పంపలేదని భావిద్దాం”— అనుకోవచ్చు యుధాజిత్తు. అయినా, అలా సర్దుకుపోయే మనస్తత్వం ఉండడం ఎంత గొప్పదనం !

యుధాజిత్తు తీసికొని వెళ్లడంలోని ఆంతర్యం

అయోధ్యాకాండానికే ఆయువుపట్టైన అంశం ఇది. వివరంగా, నిదానించి అర్థం చేసికోవాల్సిన అంశం. అయితే చాలచాల వెనక్కిపోతే తప్ప అర్థం కాదు.

యుధాజిత్తు కై కకి సోదరుడు. వీరిరువురి తండ్రి కేకయమహారాజు. ఆయన పేరుమేదే ‘కేకయరాజ్యం’ అన్నారు. ఆయన, తన కూశురికూడా తనపేరూ - తనరాజ్యం పేరూ కలిసివచ్చేలా ‘కై కయి, కై క’ అని పేరు పెట్టాడు.

కౌసల్యా సుమిత్రలని పెండ్లాడినా కూడా సంతానం కలుగని దశరథుడు కేవలం సంతానాపేక్షతో ఈ కై కని పెళ్లాడదలచాడు. “కై కపల్ల కలిగే సంతానానికే రాజ్యాన్ని ఇచ్చే” నియమాన్ని పెట్టి, దశరథుడు దానికి అంగీకరించాకే— తన పుత్రిక నిచ్చాడు కేకయరాజు.

‘ఇలాటి నియమానికి దశరథుడు అంగీకరింపరాదు’ అనేది సామాన్యులంతా అనే మాట. దశరథుడు సామాన్యుడు కాదు. రాజనీతి - ధృఢాస్థితిలో పండితుడు. బాగా ఆలోచించి కేకయరాజు నియమానికి అంగీకరించి కై కని భార్యగా పొందాడు.

పురా ఖాతః! న స్స మాతరం తే సముద్వహన్।

మాతామహే సమాశ్రౌషీద్రాజ్యశుల్క మను త్తమమ్॥

ఓ! భరతుడా! మన తండ్రి దళరథుడు, నీ తల్లి కైకమ్మని పెండ్లాడడా నికై, అయోధ్యా రాజ్యాన్ని మొత్తాన్ని, నీ తాత కేకయరాజుకి శుల్కంగా (మగవాడు త్రీకి ఇచ్చే ధనం) ఇచ్చాడు' అని రాముడే భరతునితో రాబోయే కథలో అంటాడు.

ఇలా పందెంగానూ, తన సొంత వస్తువుగానూ రాజ్యాన్ని, రాజైనవాడు మతో రాజువద్ద శుల్కంగా ఉంచవచ్చా? అది కూడా తన వ్యక్తిగత ప్రయోజనానికి (వివాహానికి) అలా చేయవచ్చా?

ఇక్కడ ఒక విషయం ఆలోచించాలి. మనలాటి సామాన్యులకే 'అధర్మం' అనిపించేంత అంశం పశిష్టాది మహర్షులని మంత్రులుగా చేసికొని అందఱు సామంత రాజులతో అయోధ్యా రాజ్యాన్ని చేసే దళరథునికి తెలిసిఉండదా? స్పష్టంగా తెలుసు. అందుకే ఆయన బాగా ఆలోచించి అంగీకరించాడు.

ఏమిటి ఆ ఆలోచన ?

తనకి సంతానం లేకపోతే అయోధ్యాకి యోగ్యుడైన రాజు లభింపడు. సూర్య వంశానికి చెందిన ఇచ్చోకుకులం, ఇద్దఱు భార్యలని పెండ్లాడినా కూడా సంతానం లేని తన వలన అంతరించిపోయింది— అనే అపకీర్తి తనకీ, తనద్వారా తన వంశానికి లభిస్తుంది. ఈ విషయమే అప్పటికి తనని, ఇద్దఱికి భర్తగా చేసింది. రాజవంశ మందున్న గౌరవంతోనే ఆనాడు కౌసల్య, సుమిత్రతో వివాహానికి, అలాగే అదే గౌరవంతో సుమిత్ర, కైకమ్మతో వివాహానికి అంగీకరించింది. కైకా వివాహానికి మంత్రి పురోహితులంతా కూడ అంగీకరించారు కాబట్టి దళరథుని ఈ పెళ్లి, మహా భారతంలోని శంతనుని పెళ్లిలా ఎవరినో ఇష్టపడి, అమెని విడువలేక చేసికొనే పెళ్లిలాటిది కాదని గమనించాలి.

దళరథునికి పుత్రుడు కల్గి రాజ్యానికి రాజు లభిస్తాడనే ఇహలోక సుఖమూ — పుత్రుడు ఉంటే 'పుత్' అనే పేరుగల సరకం నుండి ఉద్ధరించేవాడు ఉంటాడనే పరలోక సుఖమూ — అనే ఈ రెంటినీ ఆలోచించి, దళరథ జేమాన్ని కోరిన మంత్రి

పురోహితులు మూడవ వివాహానికి తమ ఆమోదాన్ని తెల్పారు. వివాహమైతే పుత్రులు కలుగకనూ పోవచ్చు - కలిగినా, పుత్రుడుకాక పుత్రికైనా (రాజ్యాన్ని చేయ అధికారం లేనిదీ - మోక్షాన్ని ఈయలేనిదీ) కలుగవచ్చు కదా! పుత్రుడే పుడతాడనే గట్టి నమ్మకం వారికెలా కలిగింది? అంటే, ఆ మంత్రి పురోహితులు సామాన్యులు కాదు. రాబోయే కథని తెలిసున్నవాళ్లు. రాజక్షేమాన్ని ఆలోచించేవాళ్లు.

అలాటి “వారు” ఈ వివాహానికి అంగీకరించారంటే దశరథునికి ఇహ—పర సుఖాలని ప్రాప్తింపచేయడానికే. రాబోయే కథ తెలుసుననడానికి మంత్రులలో ఒకడైన సుమంతుడే సాక్ష్యం. అతడు చెప్పాకనే దశరథుడు అశ్వమేధ - పుత్రకామేష్టులని చేసి సంతానవంతుడయ్యాడు.

ఇలా పెళ్లికి భార్యల— మంత్రి పురోహితుల అంగీకారాన్ని పొందిన దశరథుడు, కేకయరాజు అంగీకారాన్ని యాచించాడు, కేకయరాజు ఈ సందర్భంలో పై చెప్పిన నియమాన్ని పెట్టాడు. ‘పెళ్లికి చెలగాటం - ఎలికకి ప్రాణ సంకటం’ అంటే యిదే. పెళ్లికొక ఈయన బాధపడుతూంటే, అస్తి కోసం ఆయన తంటాలు పడుతూన్నట్లు విపిస్తుంది సామాన్యునికి. కాని ఇది సరికాదు. కేకయరాజు కూడ ధర్మబుద్ధి ఉన్నవాడే, పైగా ఒక మహర్షి ఉపదేశం వలన చీమల భాషతో పాటు పక్షుల భాష కూడా తెలిసినవాడు. జరుగబోయే విషయాన్ని పక్షులు స్పష్టంగా తెలుసుకొగలవు. అందుకనే ‘శకునం’ చూచి వెళ్లాలని పెద్దలిమాట. ‘శకునం’ అంటే పక్షి అని కూడ అర్థం. (పక్షులు జోష్యం చెప్తాయి (47వ పేజీ నా ‘మాంగల్య కంతునానన’లో) - పక్షి సూచించిన శుభం (150 వ పేజీ నా ‘సుందర కాండ’లో) అనే శీర్షికలో వివరంగా ఈ విషయం ఉంది).

అలా ధర్మబుద్ధి, రాబోయే వృత్తాంతమూ తెలిసిన కేకయ రాజుకి, దశరథుని నుండి వివాహపురాయణారంభం రాగానే ఆలోచన ప్రారంభమైంది. తన కూతురైన కైకమ్మను దశరథుడు కేవలం సంతానం కోసం అపేక్షిస్తున్నాడు. ముందునాటికి ఈమెకు సంతానం కలిగితే, అవసరం తీరిందని ఈయన విడువకపోయినా, ఈనాడు ఉన్నంతటి గౌరవం ఆమెమీద ఉండకపోవచ్చు. లేదా ఆయన ధర్మబుద్ధుడే కాబట్టి ఆయనలో దోషం ఉండకపోయినా, సవతుల వలన ఒత్తిడి కల్గవచ్చు. ఒకవేళ ఈమెకు సంతానం కల్గినా కల్గకపోయినా, సవతులకి సంతానం కల్గితే, తన కూతురికి మణిఉత కష్టం కలిగే ప్రమాదం ఉంది.

ఇంతగా ఆలోచించి ఒక నిర్ణయానికి వచ్చాడు - రాజ్యాన్ని, “తన పుత్రికకి కలిగే సంతానానికే సంక్రమింపజేస్తే తప్ప పిల్లనీయనని”. రాజ్యం అనేది పట్టమహిషి (పెద్దభార్య) యొక్క పెద్దకొడుకు, ఆమీదట అతని పెద్దభార్య పెద్దకొడుకు..... అలా సాగిపోయేదేకాని కనిష్ఠభార్య సంతానానికి రారాదనీ, అది శాస్త్రవిధానం బట్టి ధర్మమూ, లౌకికవిధానం బట్టి న్యాయమూ కాదనీ, న్యాయవాదులు అంగీకరించబోరనీ తనకి రాజ్యం తన పంశంలో సంక్రమిస్తున్న తీరునూ గమనించి, ఆ మీదటే పై నిర్ణయం చేసాడు. ఈ నిర్ణయం వల్ల సంతానం పై కమ్మకు కలుగకపోతే ఆదరణ తక్కువ అయిపోదు. కల్గితే, సంతానం కల్గిన అనంతరం రాజ్యాధికారియైన పుత్రుడు కల్గాడు కాబట్టి నవతులకి కూడా ఈమెయెడ-పుత్రునియెడ భయభక్తులే ఉంటాయికాని ద్వేషం ఉండదు. ఒకవేళ నవతులకి కూడా సంతానం కల్గినా, తనకిచ్చిన మాట తప్పరాదు కాబట్టి, మహారాజైన దశరథుడు పై కమ్మ పడెన ఉండి తీరవలసినదే. పుత్రిక కలుగదని, భావికథ తెలిసిన తనకి స్పష్టంగా తెలుసు అందుకని కేకయ రాజు కేవలం తన పుత్రికజేమం కోసం ఒక తండ్రిలాగానూ, రాజ్యానికి వారసుని కల్పించే నిమిత్తం ఒక తోటి రాజులాగానూ, భావి కథని తెలిసి దైవసహాయాన్ని చేసే ఒక ధార్మికునిలాగానూ ఈ సందర్భంలో ప్రవర్తించాడు. అంతటి ఉత్తముడు ఆయన.

ఇక దశరథుని పై పునుండి చూద్దాం. కేకయరాజు పెట్టిన నియమాన్ని బాగా ఆలోచించిన దశరథుడు, కేకయ ఏ కారణంగా అలాటి ధర్మవిరుద్ధమైన నిర్ణయాన్ని పెట్టాడో గమనించి ఆ కారణంగానే ‘సరే’ అన్నాడు. పై కమ్మవలన కలిగబోయే పుత్రునిద్వారా తాను మోక్షాన్ని కోరుకోబోతున్నాడు. అదే సమయంలో పట్టమహిషి పెద్దకొడుక్కి మాత్రమే ఈయవలసిన రాజ్యాన్ని, కలిగబోయే పుత్రునికి ఇస్తానని అధర్మాన్ని పక్కతూ, ఏ మోక్షం కావాలని సంతానం కోసం వివాహం చేసికోబోతున్నాడో, ఆ వివాహం గూర్చిన వాగ్దానంద్వారా నరకానికి పోబోతున్నాడు. పిల్లలు కలిగడమనేది పెళ్లికి ఏమూట కదా! అందుకని వాగ్దానంద్వారా నరకానికి సిద్ధపడి మోక్షాన్ని కోరుకుంటున్నాడన్నమాట. ఇది సాధ్యంకాదని తెలియనంతటివాడు తాను కానేకాదు.

అదీకాక, నియమాన్ని పెట్టిన కేకయరాజు గుణగణాలు తనకు తెలియనివి కావు. అందుకనే అశ్వపేద, పుత్రకాక్షేప్తి యాగాలని ముందుకొస్తే తలపెట్టి నప్పుడు కూడ తన మామగారనే అభిప్రాయంతోగాని, మరే కారణంతోనైనాగాని

తానే వెళ్లి అహ్వనింపకుండా ప్రత్యేక దూతలతో అహ్వనం పంపాడు. కేకయ సచ్చరిత్రతా, మండిదనమూ తెలిసినవాడు కాబట్టే తన పుత్రుల వివాహకాలంలో, అసలు వర్తమానం కూడా తాను సంపించలేదు. రామలక్ష్మణులు విశ్వామిత్రుని వెంట వెళ్లి, జనకుని కొలువులో విల్లు రాముడు ఎక్కు పెట్టబోతే విడిగిందనీ, ముహూర్తం కోసం వెంటనే పెళ్లి జరుగవలసివచ్చిందనీ తాను చెబితే, జరిగిన పరిస్థితి తొందరని అర్థం చేసికోగల కేకయ, ఏ మాత్రమూ అన్యథా భావించడని తనకి స్పష్టంగాతెలుసు. అందుకే అలా ప్రవర్తించాడు. ఇలా అని కేకయరాజుంటే తనకు 'చులకనభావం' లేదు. అర్థం చేసికొనగల సహృదయుడు, గంభీరుడు కేకయరాజు అనే గౌరవం దీనిక్కారణం. ఆ లక్షణమే కల కైకమ్మ కూడా 'వర్తమానం పంపాలి' అనే విషయాన్ని, కనీసం అడిగినట్లుగా కూడ కన్పించదు. అంతేకాక ఈ విషయమై ఒక్కమాట కూడ, తన జీవితకాలంలో అనలేదు.

మఱో క్షత్రియకన్యనికాక, కైకనే వివాహం చేసికోవాలనుకోవడానికి కారణం భావివృత్తాంతం తెలిసిన కేకయరాజు, తన పుత్రుని సంతానార్థం ఇస్తానని అంటే చాలు - దశరథునకు సంతానప్రాప్తి ఉండన్నమాటే. అలాటి ఆయనే నియమాన్ని పెట్టడం తన మంచికే అయితీరుతుందని కూడ దశరథుని నిశ్చయమైన అభిప్రాయం. మొత్తానికి అయోధ్యా రాజ్య ప్రతిష్ఠతోపాటు కేకయ తన పుత్రుకా జేమాన్ని, దశరథుడు వివాహాన్ని, మంత్రులు భావికాలపు రామ వృత్తాంతాన్నీ, తద్వారా రావణవధనీ ఊహించారు.

ఇలా వివాహం అంగీకరింపబడ్డాక కౌసల్యకి రాముడూ, వెనువెంటనే కైకకి భరతుడూ (రామునిసిమ్మట రాజ్యాధికారం కలివాడు), సుమిత్రకి లక్ష్మణశత్రుఘ్నులూ కలిగారు. తన పుత్రుక జేమమూ, భర్తకు ఆమెపై అనురాగాన్ని మాత్రమే కోరే కేకయరాజు తనకు మనుమడు కలిగాడని తెలిసినప్పుడు (రాజ్యానికి వారసుడనే ఆలోచన ఉంటే) 'బాలసారె' (బారసాల) వైనా వచ్చిఉండాలి. రాలేదు. అయోధ్య నుండి వచ్చే అప్పటప్పటి వార్తలద్వారా (కౌసల్యతోఽతిరిక్తం ను సోఽనుశుశ్రూషతే హి మామ్) రాముడు ఎక్కువగా కైకకి సేవచేస్తూ ఉంటాడనీ, ఎక్కువ సేపు ఆమె మందిరంలోనే గడుపుతూంటాడనీ తెలిసి కేకయరాజు సంతోషమే పొందాడు. రాజ్యకాంక్ష తనకి ఉండి ఉంటే రాముణ్ణి (నవతిపుత్రుణ్ణి) దరి చేరనీయపద్దని కైకమ్మకి కబురు పంపిఉండదా?

పోనీ ! చిన్నప్పుడు రాజ్య వారసత్వం గురించి ఆలోచించడం బాగుండదని కేకయ భావించాడనే అనుకుందాం. నీలా ఎరు ఏల్లం పెళ్లిళ్ళకి దశరథుడు సభ పెట్టి నప్పుడై నా ఆయన రాదేమి ? ఆయనకు కబురులేదని మనం భావిద్దాం. కేకయ కూతురు కైక కబురు చేయవచ్చుగా ! ఆమెకూడా చేసియుండలేదు. కారణం, ఆమెకు తన తండ్రి అభిప్రాయం స్పష్టంగా తెలుసుకాబట్టే.

ఇలాంటి కేకయరాజు, ఇప్పటివరకూ తనకు రాజ్యకాంక్ష లేదనే విషయాన్ని గూఢంగా ఉంచిన కేకయరాజు, ఇప్పుడు యుధాజిత్తు (తనపుత్రుడు) ను అయోధ్యకి పంపడంతో తన అభిప్రాయాన్ని బహిరంగపరుస్తున్నాడు. రాజ్యం అనేది వివాహ సంతరం లభిస్తుంది. విశ్వామిత్రుని వెంట రామలక్ష్మణులు వెళ్లారనీ. జనకుని కొలువు కూటానికి పోబోతున్నారనీ తెలిసి, అహల్యాశాపమోక్షాన్ని చేయగలిగినంత ధన్యుడు సీతతో వివాహాన్ని తప్పక చేసికోగలడనీ గ్రహించి, ఇక తన మనుమడైన భరతునికి కూడా వివాహం కాబోతుందని గ్రహించి, వివాహమశ్శూక రాబోయే రాజ్యాధికార సమస్యకి అడ్డురాబోయే తన మనుమణ్ణి రంగంలో ఉంచనేరాదనే సదాలోచనతో భరతుణ్ణి తనయింటికి తేవలసినదిగా యుధాజిత్తుని పంపించాడు.

రాజ్యవారసత్వం తన మనుమనికే లభించాలనే ఆలోచన కేకయరాజుకి ఉన్నా, తన పుత్రునికే రావాలనే ఆలోచన కైకకి ఉన్నా, తన మేనల్లునికే కలగాలనే ఊహ యుధాజిత్తుకి ఉన్నా, వివాహం అయిన వెంటనే భరతుణ్ణి అయోధ్యమండి పోనీయరు. భరతుణ్ణి అనుసరించి ఉండే శత్రుఘ్నుని వలన ఏదైనా రాజ్యవార సత్వపు ఇబ్బంది (భరతునికి లేకపోయినా) ఏర్పడుతుందేమోనని అతణ్ణికూడా యుధాజిత్తు తీసికొని పోయాడు. అయోధ్య మిథిలా నగరాల వియ్యం, వియ్యంగానే ఉండాలి గాని కయ్యంగా మారరాదని యుధాజిత్తు కేకయరాజుల భావం. భరతశత్రుఘ్నులని పట్టుకొని పోషడంలో ఇంత లోతు భావం ఉంది.

శ్రీమద్రామాయణంలో లోకానికి చిత్రం అన్పించే సంఘటనలు చాలిఉంటాయి. శిష్యుడు గురువువద్దకి వెళ్ళడం లోకంలో ఉంటే, గురువైన నారదుడు బాలికాండలో వాల్మీకివద్దకు పచ్చి రామకథ చెప్పివెడతాడు (చూ॥ నా బాలికాండ వ్యాఖ్య

పేజీ6....10). మోక్షకోసం భక్తులు పోవలసి ఉంటే పరమాత్మ రాముడే స్వయంగా అహర్నిశ, సిద్ధాశ్రమ వాసులకి దర్శన మీయడం పంటివన్నీ ఇలాంటివే.

అయితే ఈ తీసికొని పోవడంలో బాలకాండ, అయోధ్యాకాండలకి కొన్ని పోలికలు కన్పిస్తాయి. బాలకాండలో విశ్వమిత్రుడు రాముణ్ణి మాత్రమే యాచిస్తే, లక్ష్మణుడు వెంట వచ్చాడు. ఇక్కడ భరతుణ్ణి తీసికొనిపోవలిస్తే, శత్రుఘ్నుడూ వెంటవస్తే తీసికొనిపోయాడు యుధాజిత్తు. అక్కడ దశరథుణ్ణి విశ్వమిత్రుడు నిందించాక రామలక్ష్మణులని పంపడం జరిగితే, ఇక్కడ ఇష్టంతోనే భరతశత్రుఘ్నులని పంపడం జరిగింది. అక్కడ రామలక్ష్మణులకి అస్త్రవిద్యలు లభించి, దేశక్షేమం జరిగితే, ఇక్కడ లోకక్షేమం జరగడమేకాక, అన్నదమ్ముల సంబంధం ఎలా ఉండాలో తెలియజెప్పటం జరిగింది. అక్కడ దేవతల ప్రేరణపై విశ్వమిత్రుడు రామలక్ష్మణులని తీసికెడితే, ఇక్కడ యుధాజిత్తు శండ్రి అజ్ఞపై వీరిని తీసికెళ్లాడు. అయితే అక్కడా ఇక్కడా కూడా రామలక్ష్మణులనీ, భరతశత్రుఘ్నులనీ పంపించినవాడు 'దశరథుడే' కావడం విశేషం.

దశరథ - కేకయరాజులకి ఉన్న దేశభక్తి

'దేశభక్తి ఉండాలి' అని అరిస్తే దేశభక్తి ఉండదు. ఆచరణలో ఉండాలి. అది ఈ ఇద్దరు రాజుల్లోనూ చూడగలం. ఈ విషయాన్ని అయోధ్యాకాండ ప్రారంభ శ్లోకం పదపదానా నిరూపిస్తుంది.

గచ్ఛతా మాతులకులం భరతేన తదానఘః ।

శత్రుఘ్నో నిత్యశత్రుఘ్నః నీతః ప్రీతి పురస్కృతః ॥

(అయో 1-1)

గచ్ఛతా :- భరతశత్రుఘ్నులనిద్దరినీ ఒకేసారి తీసికెళ్లడంలో కారణం, ఒకరి పిమ్మట ఒకరిని తీసికెడితే, ఒకరు వెళ్లిన పిమ్మట అయోధ్యా పరిస్థితులని గమనించిన వేరొకరివలన ఏదైనా కీడు జరిగినా జరుగకున్నా కనీసం తలపెట్టడమైనా జరుగవచ్చు గదా !

మాతులకులమ్ :- ఈ యిద్దరినీ వేరువేరు చోట ఉంచక, కేకయరాజు తన యింట్లోనే ఉంచుకొనేలా తెచ్చుకోడానికి కారణం, అయోధ్యాకి మచ్చ రానీయకుండా చేయాలనే అభిప్రాయం ఉన్నవాడు తాను కాబట్టి, తన అభిప్రాయాన్ని

గౌరవించే పుత్రుడు యుధాజిత్తు కాబట్టిను. రాజ్యవిషయంగా ఏదైనా అయోధ్యకి మచ్చ వస్తే కైక వలనే రాబోతుంది. కాబట్టి, కైక పుట్టింటిలోనే వీళ్లని ఉంచడం సరైనది. భరతశత్రుఘ్నులని కైక అదుపు చేయగలదైతే, కైకని తాను అదుపులో ఉంచగల సర్వత కలవాడుకదా !

భరతేన : 'విభర్తీతి భరతః' రాముడు ముందునాటికి "అక్కరలేదు" అనబోయే రాజ్యాన్ని, "భరించవలసినవాడు కాబట్టి భరతుడు" అయ్యాడు. ఈ భరతుని పేరును సార్థకం చేయాలంటే, ఇష్టంలేకుండా రాజ్యాన్ని భరింపచేయాలంటే అతణ్ణి తమ యింటికి తేక తప్పదు.

తదా : యుధాజిత్తు, పిల్లలని పంపించమని అడిగిన తత్క్షణం దశరథు డామోదించాడు లోకంలోని మనమే ఏదైనా ఊరు వెళ్లాలంటే తాలాబలం, చంద్ర బలం చూచుకుంటాం. మృత్యు వశిష్టాది మహర్షులున్న అయోధ్యకి రాజు దశరథుడు ఆ 'మంచి - చెడూ' చూడకుండానే వీరిని పంపించాడంటే, తాను చేయబోయేది దేశ క్షేమంకోసం అంటే మంచికే మంచి. అందుకని చూడలేదు. ఇతరుల ఇల్లు నాశనం చేయడం అధర్మమే అయినా, అంటుకున్నప్పుడు ఆ భాగాన్ని నాశనం చేయక పోవడం ధర్మంకాదుగదా ! ఏ క్షణంలోనైనా ఉపద్రవం రాబోయే కాలంలో మంచి కోసం ఆగడమంటే, కావాలని ఆపదని అహ్వనించడమేగదా ! అందుకే శాస్త్రంలోని మెళుకువని గ్రహించాలి.

అనఘః శత్రుఘ్నః నిత్యవత్రుఘ్నః : పాపం లేనివాడూ, నిత్య శత్రువులని చంపినవాడూ, అయిన శత్రుఘ్నుడు తీసికొనిపోబడ్డాడని దీని భావం. రాజ్య సంబంధపు ఆలోచన లేనివాడూ, అనవసర విషయాలని భరతునికి చెప్పి రెచ్చగొట్టే లక్షణం లేనివాడూ ఇతడు. రాముడు రాజ్యం అక్కరలేదంటే, ఇష్టం లేకుండా తప్పనిసరిగా రాజ్యభారాన్ని భుజంమీద భరిస్తూ భరతుడుంటే, రామసేవయే తన జీవితలక్ష్యంగా లక్ష్యపాడుంటే, వీరందరికీ పట్టనిరాజ్యాన్ని, నేను ఎలితే బాగుంటుందనే ఆలోచన (మోహ-లోభ) లేక కామ-క్రోధ-లోభ-మోహ-మద-మాత్సర్యాలనే ఆఱు అంతశ్శత్రువులనీ శాశ్వతంగా జయించినవాడు (నిత్యశత్రు-ఘ్నుడు = శాశ్వతంగా అంతశ్శత్రువులని నాశనం చేసినవాడు) శత్రుఘ్నుడు అని దీనిభావం.

నీతః : ఇతడు అయోధ్యకి ఏ కష్టాన్ని కల్గిస్తాడోనని బలవంకా పట్టుకొనిపోకుండా (నాసా-మీసా వంటి చట్టాలతో అదుపులోకి తీసుకోవడం లాగాక)

ప్రీతి పురస్కృతః : ఇష్టపూర్వకంగా తీసికొనిపోబడ్డాడు. కారణం శత్రువునైనా మంచిమాటలతో, ప్రీతితో రొంగదీయవచ్చును. సొంతపుత్రుణ్ణి కూడా మహామహా నియమాని పెట్టి వ్యతిరేకింప సికోవచ్చును. రెంటిలోనూ ఇష్టపూర్వకమైన ప్రీతితోనే, వ్యక్తిని చెడుఆలోచననుండి మరల్చి పీల్చుతుందనే భావనతో ఇష్టంతోనే శత్రుఘ్నుణ్ణి తీసికెళ్లాడు యుధాణిత్తు. అతడు వ్యతిరేకించేవాడు ఏ మాత్రమూ కాదు. అయినా 'విధి' బలీయమైనది కాబట్టి తీసికొనిపోయాడు. ఎలాంటి ఉపద్రవం కలుగబోతుందోనని.

భరత శత్రుఘ్నులిద్దఱూ కేకయపురంలో ఉంటూ, వృద్ధులైన దశరథ మహారాజునిగూర్చి తలచుకుంటూ ఉండేవాళ్లు. (బ్రాతరా స్మరతాం నీరా వృద్ధం దశరథం నృపమ్). అలాగే దశరథుడు కూడ- తన శరీరానికి నాలుచేతులే పుట్టిఉండే అనాలుగు ఈ నలుగు పిల్లలై ఉండేవారనిభావిస్తూ. ఐశ్వర్య భోగాలని-భరత శత్రుఘ్నులిద్దఱూ దూరంగా ఉండగా కానే అనుభవిస్తున్నానే అని తానూ దుఃఖిస్తూ ఉన్నాడు. (రాజాఽపి మహాతేజాః సస్మార ప్రోషితౌ సుతౌ) అలా వారిని గూర్చి తండ్రి ఐన దశరథునికి బాధకల్గుతూ ఉన్నా, ఆయనకు రాముడంటేనే అమితమైన ప్రీతిగా అన్నిస్తూ ఉంది. (తేషా మపి మహాతేజా రామో రతికరః పితుః). ఈ పిల్లలంతా తనకి నాలుగు చేతులవంటి వారే అయితే అందరికీ సమప్రాధాన్యం ఉండాలి గాని రామునికే ఎందుకు ప్రాధాన్యమియ్యాలి? (స్వశరీరాద్వినిర్మూలైశ్చత్వార యివ బాహవః)

రాముడే నలుగురిలో ఇష్టుడా ! ఎందుచేత ?

దీనికి కారణం వాల్మీకిమహర్షి చెప్పాడు.

“సహి దేవై రుదీర్ఘస్య రావణస్య వధార్తిభిః ।

అర్థితో మానుషేలోకే జ్ఞజ్ఞే విష్ణుస్సనాతనః ॥ (అయో. 1/7)

దశరథునికి పుత్రుడుగా కల్పిస్తున్న ఈ రాముడు సామాన్య పుత్రుడు కానే కాదట. శ్రీమహావిష్ణువేనట. అందుకని ప్రీతిపాత్రుడట. అయితే ఇక్కడొక చిత్రం ఉంది.

రామునికి తనకి తనికిగా తెలుసు తాను మహావిష్ణువని. కాని తెలియనట్లు ఉంటాడు. దశరథునికి తన రాముని దైవత్వాన్ని

గుఱించి ఏ మాత్రమూ తెలియదు. కాని అంతా తెలుసనుకుంటాడు. రామునికి తన తండ్రిని గూర్చి బాగా తెలుసు!— ‘ఆయనకు తనరూపం విశేషం గూర్చి ఏమీ తెలియదనీ’. దశరథునికి తన పుత్రుని గూర్చి బాగా తెలుసు— ‘పాపం! రామునికి ఏమీ తెలియదని.’

సహజంగా తండ్రికి పెద్దపిల్ల చాడంటే మక్కువ ఎక్కువ ఉంటుంది. కారణం, తనని ‘తండ్రి’ అనే స్థాయికి తెచ్చినవాడు ఇతడేకదా! ముందునాటికి తనకి తర్పణా దికాలు (మరణించాక) రాయనలసినవాడూ ఇతడే కదా! ఇదికాక లక్ష్మణునకున్న కోపంగాని, భరతునకున్న గట్టిదనంకాని, శత్రుఘ్నునకున్న దైర్యంగాని రామునికి లేవనీ, మెత్తటివాడు రాముడనీ భావించే దశరథునికి, రాముడంటే జానితోకూడిన ప్రీతి. సహజంగా పెద్దపిల్లలు వినయంగా, మెత్తగా కార్యసాధకులుగా ఉంటే, చివరిసంతానం గడుసుగా, వంకర తెలివితేటలతో దైర్యంగా ఉండి, ఏదైనా పనిని సాధించుకోగలిగి ఉంటారు. లేదా ఇక అతికించుకోలేనంతగా పనిని తమ వంకర తెలివితో చెడగొట్టుకోగలిగి ఉంటారు. ఎక్కడో తప్ప జ్యేష్ఠపుత్రుడు కార్యసాధకుడు కాక మానడు.

దశరథు కి రాముడు మెత్తనివాడనే అభిప్రాయంతో ఇష్టుడైతే దేవతలందరికీ రాముడు రావణవధని చేయబోతున్నాడు కాబట్టి ఇష్టుడట.

రాముడంటే ఎవరు ? ఎందఱు ?

అంకుముందు చెప్పిన శ్లోకంద్వారా రాముడే శ్రీమహావిష్ణువని తెలిసింది. “అజయమానో బహుధా విడుయతే-తస్య ధీరాః పరిజ్ఞానన్తి యోనిమ్” అని పురుష సూక్తం చెప్తుంది. అసలు ‘పుట్టుక’ అనే లక్షణం లేనివాడయిన పరమాత్మ లోకాన్ని ఉద్ధరించుటకై అనేకరూపాలలో పుడుతూంటాడట. అవే దశావతారాలూ-భగవతం ప్రకారం 21 అవతారాలున్నూ, అలాటి పరమాత్మ శ్రీమద్రామాయణంలో ఎత్తినదీ నలుగురిగానీ. ‘అవతారం’ అంటేనే లోకాన్ని (తృ) తరింపచేయడానికి పై నుండి దిగిరావడం అనిఅర్థం అయితే, ఈ దిగువనిచ్చిన ఆయన ఫలానివాడని ఎవరికి తెలుస్తుంది? అంటే (ధీరాః పరిజ్ఞానన్తి) ధీరులకి తెలుస్తుందట. ‘ధీరులు’ అంటే-దైర్య పూత్రకూలున్నవాళ్లు-అనికాదు అర్థం. ‘దైవచింతాయామ్’ నిత్యమూ భగవత్ ధ్యానంలో ఉండి పరమాత్ముని గూర్చి చింతించేవాళ్లకి మాత్రమే తెలుస్తుందట. విష్ణు ధ్యానతత్పరుడు నారదనికి తెలుసు. అందుకే ఆయన వాల్మీకికి చెప్పాడు, ఆయన

మనకి చెప్పగలుగుతున్నాడు రాముడు శ్రీమహావిష్ణువనీ, మిగిలిన ముగ్గురు తమ్ములుకూడా ఆయన రూపాలేననీ. కాబట్టి 'రాముడు' అంటే విష్ణువు. ఆయన కూడా నలుగురు.

నలుగురిలో ఒకడుగా కన్పించే రామునిలో మళ్ళీ ఇద్దరున్నారు. దశరథుని యొక్క పుత్రునిగా కన్పించే మానవుడైన రాముడొకడు (అత్మానమ్ మానుషమ్మన్యే రామం దశరథాత్మజమ్). భగవంతుని అవతారమూర్తిగా కొందఱికి మాత్రమే (ధీరులకి) కన్పడే రాముడు వేరొక్కడన్నా. (అహంవేద్మి మహాత్మానం రామమ్....) అయితే ఈ రెండు రూపాలూ కలిసి ఒకే శరీరంలో ఉంటాయి.

ఈ మానవ - దైవరూపాలూకలిసిన రాముణ్ణి కేవలం మానవుని గానే దర్శించినవాడు దశరథుడైతే, కేవల పరమాత్మరూపంగానే భావించినవారు భరద్వాజాది మహర్షులంతా. పైకి మానవుడనీ, లోపల భగవంతుడనీ... ఇలా రాముని యధార్థరూపాన్ని చూచినవారు విశ్వా మిత్ర వాల్మీక్యాది మహర్షులు. భగవంతుడెలా బెతాడు? అనే సంశయం ఆత్మలో కలవాడై కేవలమానవుడే రాముడని భావించేవాళ్లు రాక్షసులు. తొలిరోజుల్లో మానవునిగా గుర్తించి, పిమ్మట భగవంతుడే అని నిర్ధారించుకున్నవాళ్లు 1) వానరజాతిలో సుగ్రీవుడు 2) లంకకి ఇవతలి రాక్షసులలో మారీచుడూ 3) లంకలోని రాక్షసులలో విభీషణుడూను. ఈ మారీచ విభీషణులే రాముని దైవరూపాన్ని అందఱిలోనూ ప్రవేశపెట్టదలచి విఫలులయ్యారు కూడ.

ఇక స్త్రీల విషయానికి వస్తే రాముడు మానవుడు మాత్రమే అని భావించినవాళ్లు దాటక-శూర్పణఖలు. భగవంతుడే అని నిశ్చయంగా భావించినవాళ్లు అహల్య - మండోదరి - సుమిత్ర - తార-లు. ప్రారంభకాలంలో మానవునిగా భావించి పిమ్మట భగవంతుడని భావించినవాళ్లు కౌసల్య - కైకమ్మలు. ఇక తనికి రామునికి భేదమే లేని వాడు ఆంజనేయుడు. (తాదాత్మ్యబుద్ధి)

మానవసేవయే మాధవసేవ

ఈ సామెత ఈ కాలంనాటిదే, మానవుణ్ణి సేవిస్తే మాధవుణ్ణి సేవించినట్లే అని దీనిభావం. కారణం, త్రేతాయుగంనాటి ఆ మానవుడు రాముడు, మాధవుడే కాబట్టి. అలాగని కన్నడిన ప్రతి మానవుణ్ణి సేవిస్తే మాధవసేవ కానేకాదు. ఈనాడు దీనికి అర్థం ఎలా మారినదో మనకవసరంగాని అసలు అర్థం అలోచించాలి. లోకము లోని ప్రతిమానవుణ్ణి సేవించంగాని అనేకులు సాధువులు, సన్యాసులు, బాబాలు, తపోధనులు.... ఇలా కన్పిస్తున్నారాగా! వీరిలో ఎవరిని సేవించాలి? ఎవరు వీరిలో నిజమైనవారు? అనే విషయం ఈ సాధు-సన్యాసిజాన్ని ఆలాశిస్తే తెలియ దట. నిత్యమూ భగవదారాధనని చేస్తే లోకంలో నిజమైన అవతారమూర్తి ఎవరో తెలుస్తారట. ఇదంతా ఎందుకంటే అలా భగవద్ధాన్యం చేసిన వాల్మీకి విశ్వామిత్రులు మానవుడైన రాముణ్ణి మాధవునిగా గుర్తించగలిగారు. ఇలా గుర్తించగలిగిన స్థాయి కెదిగినప్పుడే ఋషి, మహా+ఋషి=మహర్షి కాగలుగుతాడు. నిజమైన భగవంతు డంటూ ఒకడుంటే మధ్యలో వీల్గేండుకు? అనే అనుమానం వస్తుంది. నిజమే. దేవుని స్వరూపాన్ని, స్వభావాన్ని, దేవుణ్ణి సులభంగా పొందే మార్గాన్ని బోధించేం దుకు ఉండే ఉపాధ్యాయుల వంటివార్లు వీరు. సాధు-సన్యాసులు ఎవరై నా, తాము ప్రోత్సహపటచి జనులని భగవంతుణ్ణి సేవించేలా చేయాలిగాని, తమని సేవించ వలసిందిగా కోరరాదు. తమని జనులు సేవిస్తూ ఉంటే సేవింపజేసుకోరాదు. ఇలా జనులు తమ సేవచేస్తూ ఉంటే, వారికి భగవంతుడు దూరమయ్యే మాట నిశ్చయం. సేవించడం మానినరోజున ఈ జనులని సాడా వారు ప్రక్కకినెట్టడం నిస్సంశయం. విశ్వామిత్రమహర్షి రాముణ్ణి సాక్షాత్ శ్రీ మహావిష్ణుస్వరూపంగా భావించి, రాముని చేత భగవంతుణ్ణి ఆరాధింపజేసాడు. తానూ భగవంతుణ్ణి ఆరాధించాడు తప్ప 'అవ తారస్వరూపం గదా!' అని రాముణ్ణి సేవిస్తూ కూచోకపోవడం గమనించాలి. రాముని ద్వారా పరబ్రహ్మ స్వరూపాన్ని వాల్మీకి సందర్శించాడు గాని, రామసేవచేస్తూ ఉండి పోలేడు. భగవంతునికి, భగవంతుణ్ణి చేరదలచిన ప్రజలకి నడుమ నిచ్చెనలాటి సాధు సన్యాసులద్వారా భగవంతుణ్ణి చేరే ప్రయత్నం చేయాలి - అంటే నిచ్చెన ద్వారా గమ్యాన్నిచేర ప్రయత్నించాలిగాని, నిచ్చెనలని సేవిస్తూ కూచోరాదు.

రాముడు ఎందుకు పుట్టాడు ?

శ్రీ మద్రామాయణానికి మూలమైన ప్రశ్నయిది. ఆ విషయాన్ని చెప్పే శ్లోకం—”

“సహిదేవై రుదీర్ఘస్య రావణస్య వధార్థిభిః ।

అర్థితో మానుషే లోకే జజ్ఞే విష్ణుస్సనాతనః ॥ (1/7)

అనేది. ఈ శ్లోకంలోకూడా మాటమాటకీ లోలోతు అర్థం ఉంది.

సహిః : ఆ విష్ణునే పుట్టాడుట రామునిగా అవతారాలు-అంశావతారాలు, పూర్ణావతారాలు. అని రెండు విధాలుగా ఉంటాయి. ఆ సందర్భానికి అక్కడికి వచ్చి ఆ ఘట్టంలో పాల్గొని ఇకతర్వాత కనిపించనివి అంశావతారాలు. (పరశురాముడు వైష్ణవధనవును తెచ్చి రామునికి తపోతోకాలనిచ్చి వెళ్లిపోతాడు బాలకాండలో) ఈ అవతారాలకి గుర్తు గోపూలూ పూజా పురస్కారాదికాలు ఉండవు రామావతారం అలాంటిదికాదు. కథా ప్రారంభం నుండి కథాంతం వరకు తన మీదుగా కథ సాగి పోయే అవతారం పూర్ణావతారం. అందుకని విష్ణువే పుట్టదలిచాడు రామునిగా. తాత్కాలిక ప్రయోజనానికి అంశావతారాన్నీ. శాశ్వత ప్రయోజనానికి మోక్షానికి పూర్ణావతారాన్నీ ఉపాసించాలని చెప్తారు.

దేవై : విష్ణువును రామునిగా అవతరించవలసినదిగా దేవతలందఱూ ప్రార్థించారట. ఇక్కడ ‘దేవైః’ అనేది బహువచనం. దేవతలు అందరిచేతా విష్ణువు కోరబడ్డాడట. ‘అందరు దేవతలూ’ అనడం ఎందుకంటే. ఏ కొందఱో వెడితే, మిగిలినవాళ్లు కూడా కోరాక చూద్దాం అనవచ్చు. లేదా అర్థించడానికి రాని దేవతలకి తాను భూలోకంలో పుట్టడం ఇష్టమైనది కాదేమోనని విష్ణువు భావించవచ్చు. దేవతా సహాయం లేనిదే తానేమి చేయగలడు? అలాటి దేవతలంతా ప్రార్థించారు ‘పుట్టవయ్యా’ అని. అందుకే ఆయన పుట్టాడు.

ఏదో ఒక పనిని సాధిస్తే కలిగేది తాత్కాలికగర్వం. కాని రావణునిది సహజగర్వం గర్వం అనేది ఆత్మనాశనాన్ని చేస్తుంది. కాని రావణుని గర్వం ప్రపంచ నాశనాన్ని చేస్తుంది. ఈ విషయమే ‘ఉదీర్ఘస్య రావణస్య’ అనే మాటలో చెప్పబడింది. అలాటి రావణుణ్ణి మందలించి విడిచినా, ఏదోచిన్న శిక్షవేసినా సయోజనం ఉండటోదని గ్రహించిన దేవతలు అతని ‘వధ’ ని కోరారు. (వధార్థిభిః)

ఎవరినై నా అనుగ్రహింపవలసినదిగా నేరే దేవతలు, రావణుడి విషయంలో వధించమని ప్రార్థిస్తున్నారు. దేవతలందరూ వచ్చినా, వారు పట్టుబట్టక ప్రార్థిస్తుంటే (అర్థితః) విష్ణువు ఆలోచించి 'ఉపాయః కోవదే తస్య - రావణుణ్ణి వధించాలంటే ఉపాయం చెప్పరూ! అని విష్ణువేదేవతలని అడిగాడు. (నేటిరోజుల్లో కూడా ఫిర్యాదు చేసేవాడు 'I pray.....' అని ప్రారంభించి తనకి వీలవిధంగా న్యాయం జరగాల్సి ఉందో వివరిస్తాడు. అడిగేది (Prayer) న్యాయబద్ధమైన నదనిపిస్తే ఆ ఫిర్యాదును న్యాయస్థానం స్వీకరిస్తుంది. (Admission) ఈ సాంప్రదాయం త్రేతాయుగం నాడిదన్నమాట. దేవతలు ఫిర్యాదీదారులు. విష్ణువు న్యాయస్థానం. ఫిర్యాదిప్రార్థన రావణవధ.)

పని అయ్యేంతవఱకూ బ్రతిమలాడి చేయించుకుని, పని పూర్తి అయ్యాక విరోధం పెట్టుకునేవాళ్లే రాక్షసులంటే. నరకాసురుజ్ఞి చంపవలసినదని ప్రార్థించి, కృష్ణునిగా తాను వానిని సంహరించాక తనతోనే పైరం పెట్టుకున్నారు రాక్షసులు. అలాటి రాక్షసనాయకుణ్ణి చంపడమే 'సరి' అని నిశ్చయించుకొని ఇలా అడిగితే, వాళ్లే సూచన చేశారు. 'మనుష్యరూపమిత్తి సంహరించు' అని. ఇలా సూచించడంలో 5 కారణాలున్నాయి.

1) తనకు చావు దాదాని నేరొన్న జాతులలో రావణుడు అలా కోరుకోవడం కూడా అవమానమని 'మానవజాతి' ని కావాలని విడిచాడు. (నా కీర్తయదవజ్ఞానాత్..... మృత్యుర్నాన్యోఽన్యవిద్యతే) 2) ఎంతోకాలంగా విష్ణువును పూజస్తూ మోక్షాన్ని ఆర్జిస్తున్న బద్ధేకులం మానవజాతిలోనిది. 3) జ్ఞానమనేది ఉన్నది మానవజాతికే కాబట్టి, ధర్మప్రవర్తనమంటే ఎలా ఉంటుందో విష్ణువుకి చెప్పవీలౌతుంది. 4) భగవంతుడనగానే 'ఎక్కడో కన్పించనివాడు' అనే భావంకాక మానవోత్తముడే భగవంతుడనే బుద్ధి ప్రజలకు కలుగుతుంది. 5) రాక్షసజాతి వాడైన రావణుడంతటివాడు, సామాన్య మానవజాతివానిచేతిలో వానరాల సహాయంతో వధించబడ్డాడని తెలిస్తే, గెలుపు ఒటముకు కారణం ధర్మం - అధర్మమేకాని శరీర బలంకాదని తెలుస్తుంది అయితే తాను భగవంతుడూ, మానవుడూను కదా! ఆ విశేషం తెలియజేస్తున్నందుకై అందఱిలాకాక తల్లికి 11 నెలలు నిండాక పుట్టాడు. (తతశ్చద్వాదశేచాసే....). అందఱిలా పుట్టని 'అమోనిజ' ఐన సీతని పెండ్లాడాడు. ఇవన్నీ ఊహించిన తాను మానవలోకంలో ఇందుకు పట్టాడు. (చూచుకోవోకే).

ఆ పుట్టడం కూడా నృసింహునిలా స్తంభంలోనుంచి కాక మానవగుణంగానే పుట్టాడు (జన్మే). పాము నీళ్లలో ఉండి ఎలా తనమాత్రం పైకిపెట్టి 'తాను పాము సుమా!', అని గుర్తించేలా చేస్తుందో, అలానే ఈశునకూడా వట్టి మానవరూపంతో పైకి కల్పిస్తూ ఆదరణ, సంభాషణ, సంభాషనల ద్వారా 'శ్రీమహావిష్ణువు సుమా!' అని గుర్తించవీలయ్యేలా చూపుతాడు. అయితే తనకుతాను మాత్రం 'మానవుణ్ణే' అని విస్వప్టంగా చెప్తాడు. ఆ చెప్పడంలో కూడా ఓ చమత్కారం ఉంది. 'ఆత్మా నం మానుషమ్మనై రామం దశభాత్యజమ్' అని. నన్ను నేను దశరథుని పుత్రునిగా ఉన్న మనుష్యుడనే అనుకుంటాను' అని దీని సరైన అర్థం. ఇలా ఎవరైనా స్వపరిచయం చేసికొంటే ఎదుటివారు నవ్వారా? ఇలాగే అనడానికి కారణం నిజంగా కాదుకాబట్టి. ఈ రాముడు అసలు విష్ణువుట (విష్ణుః). వ్యాపింపచేసాడు- అని దీని అర్థం. ఎవరెవరి భక్తికి తగినట్లు వారివారి బుద్ధిలోకి వ్యాపించేవాడన్న మాట. ఈ పుస్తక ప్రారంభంలో ఉన్న శ్లోకం చూచాం గదా! అలా ఆయా శ్రుతుల బుద్ధిలోకి వ్యాపించాడు. రావణునికి పైకిమాత్రం 'పైరి' గానే కన్పిస్తాడు. యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం స్తతః భవామ్యహమ్' అని భగవంతునివాక్కు. ఎవరు తనని ఎలా (చూస్తే) సేవిస్తే అలాగే తానూ ఉంటాడట. రావణునిని శత్రువు కాక నమ్రాకాడ? ఈయన (సనాతనః) చాలా సనాతునడట. ప్రాచీనుడని ఒక అర్థం, సత్యాన్నే చూట్లాడటం, ప్రమాన్ని పక్కడం..... వంటి భగవద్గీతలో చెప్పబడిన విధంగా ఉండడం అనికూడా ఒక అర్థం.

ఇలా ఈ రసవత్తరమైన శ్లోకం ద్వారా విష్ణువే రామునిగా దేవతల ప్రార్థనపై రావణవధ కోసమే జన్మించిన మానవుడు అతి స్పష్టంగా తెలియడమేకాక, ఆయన సనాతన ధర్మాన్ని అనుసరిస్తూ ఉంటాడని కూడా చెప్పబడింది.

రాక్షసులని విష్ణువు సంహరిస్తూంటే, భృగుమహర్షి భార్య వారిని దాచి ఆశ్రయ మిచ్చి రక్షిస్తూండేది. శ్రీవధ అవుతుందనే భయంతో దేవతలు ఆమెని వధింపక విష్ణువుతో చెప్తే విష్ణువు ఆమెని వధించాడు. భార్యవియోగాన్ని సహింపలేని భృగువు విష్ణువునుకూడా తనలానే భార్యవియోగాన్ని పొందవలసినదని శపించాడు. ఆ శాపం అనుభవించే కాలం ఎప్పుడా? అని ఎదురు చూస్తూన్న విష్ణువు, ఇది సరైన కాలమని భావించాడు. ఈ వియోగమనే వంకతో రావణవధ చేయనొతుందని ఆలోచించాడు.

రావణ - కుంభకర్ణ - లవణాసుర - గంధర్వులనే నలుగురిని సంహరించడానికై తాను నల్లరిగా జన్మించాలని కూడ విశ్వయించుకున్నాడు. ఇక్ష్వాకుకులపు తపస్సంపద గొప్పది కాబట్టి దశరథుని పుత్రులుగా జన్మించాలనుకున్నాకూడా, కౌసల్య - సుమిత్ర - కైకమ్మల తండ్రుల ఆరాధన మతంత గొప్పది కావడంవలన, ఆ ముగ్గురూ దశరథుని భార్యలై భర్తపుణ్యంతోని సగవు పుణ్యాన్ని పొందినవారు అయిన కారణం గానూ, ఈ ముగ్గురు కొంతల గర్భవాసానా జన్మించి కావాలని వారి సేవలని పొందాడు. అలోచిస్తే దశరథుని కంటే ఆ ముగ్గురు స్త్రీల జన్మమే ధన్యం. వారిలో కూడ కౌసల్యది మతంత. అందుకే విశ్వానుత్రుడు “కౌసల్యా సుప్రజారామ !” అన్నాడు. (మిగిలిన ఇక్కడి విశేషాలు నా బాలకాండ 58 పుటలో, అలాగే పాయసాన్ని $1/2 + 1/4 + 1/8 + 1/8$ గా విభజించడంతోని రహస్యాన్ని 38 వ పుటలోనూ చూడవచ్చు).

ఇప్పుడు రాముడు ‘ఇద్దలు’గా ఉన్నాడనే విషయం మతంత స్పష్టమైంది. 1. తండ్రిని సంతోషపెట్టదలచిన మానవుడు రాముడు, (భూమాపనుపమస్యానుః 1/9) 2. దేవతాప్రార్థనపై రావణవధకై భార్యా వియోగాన్ని పొందబోయేరాముడు:- (దేవా నామదితిర్వజ్రపాణినా 1/8) అని. దశరథునితోనూ ఇద్దలున్నారు. 1. ఇక్ష్వాకుకులంలోని అయోధ్యా రాజైన దశరథుడు 2. లేకలేక కలిగిన సంశయమైన రాముని తండ్రియైన దశరథుడు - అని. ‘అందలు పిల్లలలోకి రాముడంటే దశరథునికి చాల యిష్టం’ (తేషామసి మహాతేజా రామో రతికరః పితుః) అనే మాటకి అర్థం ‘తండ్రిని సంతోషపెట్టదలచిన రాముడంటే, లేకలేక కలిగిన పుత్రుని తండ్రియైన దశరథునికి చాల యిష్టం’ అని. ఇక్కడి పటకూ చిక్కులేదు. ఇక మతోవిధమైన రామ - దశరథుల వలననే అయోధ్యా కాండ నడిచేది. విష్ణువే నల్లరిగా జన్మించినప్పుడు రాముడైన తనకి మిగిలిన మూడురూపాలూ సమానమే. కాని దశరథునికి అలాకాదు. నాల్గు రూపాల్లోనూ రాముడంటేనే మిక్కిలిప్రీతి. ఈ రామునిలో ఇద్దలు రాములు, దశరథునిలో ఇద్దలు దశరథుల్ని వివరించడానికే ఇంత వ్యాఖ్యానమున్నూ. రామునికి కృష్ణునికి పోలికలు ఇంతకుముందు బాలకాండలో చూపాం (నా బాలకాండ పుట 45) మరోపోలిక ఇక్కడదేమంటే, ఇక్కడి రామునిలా అక్కడి కృష్ణుడూ ఇద్దలుగా ఉంటాడు. గోపగోపికాజనాన్ని రక్షించే ఋషులకి మోక్షాన్ని ఇచ్చే కృష్ణుడనీ, రాక్షస వధచేసే కృష్ణుడనినీ. ‘పరిత్రాణాయ సాధూనాం, వినాశాయ చ దుష్కృతామ్’ అనికదా భగవద్గీత. ఈ రెండూ చేసిననాడు ధర్మసంస్థాపనం జరిగినదన్నమాటేగదా!

అయితే భాగవతంలో కృష్ణుడు, తాను దేవుడని నిరూపించేందుకు ఎన్నో నిదర్శనాలని చూపిస్తాడు. రాముడు అలాచేయడు. అక్కడ కృష్ణుడు యశోదకొడుకై తే (అమ్మకొడుకై తే) ఇక్కడ ఈయన నాన్నకొడుకు. ఇలాటి నాన్నకొడుకైన రాముడు ఆ కొడుక్కి తంద్రైన దశరథునికి ఎలా ఉన్నాడో చూద్దాం.

నాన్నకొడుకు, కొడుకుతండ్రీకి

ఎలా ఉన్నాడు ? (రాముని శీలసంపద)

రాముడు, అమిత సౌందర్యవంతుడూ, అసూయ లేనివాడూ, ఘటబల వంతుడూ అయి గుణాలతో తండ్రీని పోలినవాడు. ఎదుటి వారెవరైనా మనసు గాయ పటచాలని కఠినంగా మాట్లాడితే కోపం తెచ్చుకోక, ప్రశాంత చిత్తంతో మాట్లాడి, ఎదుటివానిదే తప్పు అని అతనికి అతడే తెలిసికొని సిగ్గుపడేలా చేస్తాడు. (నేడు ఈ గుణమే ఎందరిలోనో లోపిస్తోంది. ఎదుటివారు ఎంతకోపంతో అంటే, అంత కోపంతోనూ సమాధానించడమే చేస్తూ శాశ్వత విరోధులౌతున్నారు. ఆ కక్షల ఆధారంగా పరస్పరం చంపుకొంటున్నారు. బాగా గొడవలు చెలరేగినప్పుడు 'Freedom run' 'శాంతికోసం పరుగు' అనే పేరుతో అంతా కలిసి పరిగెత్తి (ఇది ఎక్కడి ఆచారమో మఱి ?) శాంతి వచ్చేసిందని భావిస్తున్నారు). ఎన్ని అపకారాలని తనకి చేసినా, ఒక్క ఉపకారం చేస్తే వాలు మహానందపడతాడు రాముడు. (నన్మరత్యపకారాణాం శతమప్యాయత్నవత్తయా కథంచిదుపకారేణ కృతేనై కేన తుష్యతి 1/11). భగవంతుడిలాటి లక్షణం కలవాడు రాబట్టే ఇన్ని అపకారాలని దైవసంబంధంగా చేస్తున్నా, ఎప్పుడో ఒకప్పుడాయనను సేవించినరోజును గుర్తుంచు కొని రక్షిస్తూనే ఉన్నాడు గదా ! గుటిపెట్టి విలువిద్యని అభ్యసించే సమయంలోనై నా సరే, జ్ఞాన - వయస్సు - శీలములచేత వృద్ధులైనవారు వస్తే వారితో మాటలాడి మరీ పంపిస్తూంటాడు. (వృద్ధస్తావచ్చింతాసక్తః తనని ఎవరైనా పల్కరించి కాలక్షేపం చేస్తే బాగుండునని భావించుకునే వయసు వారిది. ఒక్కపల్కరింపువాలా వారిని మహానందపటచడానికి. వృద్ధులని ఎలా గౌరవింపాలో నేర్పేది రామాయణం. రాజైనాసరే "రథంమీద పెడుతూ, బ్రాహ్మణుడు - గర్భిణి - వృద్ధుడు - బిరుపు మోసేవాడు - రోగి అనే వీరిలో ఎవరు ఎదురొచ్చినా తానే త్రోవనియ్యాలని చెప్పి వృద్ధులని గౌరవించమని చెప్పేది భారతం. అనుభవం కలవాళ్లు వృద్ధులు. క్లిష్ట సమయంలో ఉపాయాన్ని చెప్పగలివాళ్లు. అందుకే 'వృద్ధజనసేవ' ఉండాలని పెద్దల

మాట. పెద్దలకి నమస్కరించాలనే విధానాన్ని సంప్రదాయంగా ఏర్పరచిన కారణం ఇదే). బుద్ధిమంతుడూ, తానే ముందుగా నవ్వుతూ వల్కరించే స్వభావం ఉన్నవాడూ, (ముందుగా వల్కరించడం తక్కువదనం అనుకునే రోజులు నేడు), రాబోయే కాలపు సుఖానికి ఉపాయాలని చెప్పేవాడూ, పరాక్రమం ఉన్నా గర్వంలేనివాడూ, దేవతలని మంత్రంతో ప్రార్థించి ప్రసన్నుణ్ణి చేసికోగల బ్రాహ్మణులని పూజించే బుద్ధి కలవాడూ, క్షత్రియ ధర్మంతో భూలోకంలో ఉండి ధర్మాన్ని రక్షించడం-ఈ కీర్తితో స్వర్గాన్ని పొందడమనే ఆలోచన కలవాడూ, (ముందు రావణవధ-పిమ్మట వైకుంఠ ప్రయాణం) మాటకారితనం కలవాడూ, దేశకాలవిధానం తెలిసినవాడూ, రోగికాని వాడూ, వయసుకాడూ, అకర్షణీయుడూ, ఎడటివారి భావాన్ని గమనించగలవాడూ, ప్రజలచేత నిత్యం మన్నన పొందేవాడూ, ప్రజలు అందరికీ బయట తిరుగుతూన్న ప్రాణం పంటివాడూ, (....ప్రజానాం పార్థివాత్మజః బహిశ్చరయివ ప్రాణోబభూవ గుణతః ప్రయః 1/19) గా దశరథునికి కన్పించాడు.

దశరథుని చింత

అందరిచేత కొనియాడబడేవాడూ, ప్రజలకి నాకంటే ఇష్టమూ (మత్తః ప్రయ తరోలోకే) అయిన రాముణ్ణి నేను బ్రతికి ఉండగానే ఎలా రాజుగా చూడగలను ? (కదా నామ సుతం ద్రక్ష్యమ్యభిషిక్తమహం ప్రయమ్-ప్రీతిరేషా కథం రామో రాజా స్యాన్మయి జీవతి 1/35-36) అని భావించి తన మంత్రులతో కలిసి ఆలోచించాక యువరాజుగా రాముని చేయాలని భావించాడు. (నిశ్చిత్య సచివై స్సార్థం యువరాజ మనున్యత 1/42). తన పుత్రుడు రాజయ్యాడనే ఆనందం తనకీ, ప్రజలకి శ్రేయస్సూ కలుగుతుందని భావించి, భూమికూడా రాముడే రాజు కావాలని భావించిందని గ్రహించాడు (లోకపాలోపమం నాథమకామయత మేదినీ 1/34). రాముణ్ణి రాజు చేయడానికి గ్రహగతిని, తన శరీరస్థితిని కూడా ఆలోచించాడు. దీవిలో రాహు కేతు సంచారంతో మార్పు, అంతరిక్షంలో అకాలపు ఎండా, వానా, భూమియందు భూకంపం, సారహీనస్థితి అనేవి రాబోయే అశుభాన్ని సూచించే 'దీవి-అంతరిక్ష-భూ ఉత్పాతాలు'. తన శరీరంలోని వృద్ధాప్యాన్ని చూచుకున్నాడు. ఈ ఉత్పాతాలూ - ఈ వృద్ధాప్యమూ అనేవి ప్రస్తుత అయోధ్యా రాజైన తనకి కష్టాన్ని కల్గించేవే అని దశరథునికి తెలిసింది. అందుకని నీలయినంత తొందరలో యువరాజు నిశ్చయ సమావేశం ఏర్పాటుచేయాలని నిశ్చయించి ప్రధానమైన రాజులని వివిధ నగరాలలో ఉన్న

వారిని, జబపదాలవారిని కూడ పిలిపించాడు. కేకయరాజునీ, జనకుణ్ణీ మాత్రం - సమయం చాలకపోవచ్చుననీ, రామ యౌవరాజ్య విషయం వారికి అనందదాయకం అవుతుంది కాబట్టి తర్వాత వారికి తెలుస్తుందిలే అనిన్నీ - పిలివలేదు. (దివ్యంతరిక్షే భూమాచ ఘోర ముత్పాతజం భయమ్ - సంవచక్షే చ మేధావీ శరీరే చాత్మనో జరామ్ 1/43 - సత కేకయ రాజానం జనకం వా నరాధిపః త్వరయా చానయా మాస పశ్చాత్తై శ్రోష్యతః ప్రియమ్ 1/48).

సమావేశ తీర్మానము

ఇంద్రుని అధ్యక్షతన జరిగే దేవసభలా ఉన్న ఆ సమావేశంలో (సహస్ర చక్షుర్భగవానివామరైః 1/51) దశరథుడు మేఘగంభీర గర్జనలా అందరికీ విన్నదేలా అతిస్పష్టంగా ఇలా అన్నాడు. “ఓ సభ్యులారా! పూర్వుల అడుగుజాడల్లో ఇంత కొలఱూ రాజ్యంచేస్తూ ఈ రాజలాంచనమైప గొడుగుక్రిందే ముసలివాడినయ్యాను. యోగ్యునికి కట్టబెట్టి విశ్రాంతిని పొందదలిచాను. గుణాధికుడూ, ప్రజలకి ఇష్టుడూ. విశయసంపన్నుడూ, నాకు జ్యేష్ఠుడూ అయిన రాముణ్ణి యువరాజు చేయదలిచాను. ఇతనిని వెంటనే పుష్కమీ నక్షత్రంలో పట్టాభిషేకం (రామునికి ‘సంపత్తార’ అవుతుంది) చేయదలిచాను. రాముడు i) అనురూపుడూ (1 తగినవాడు-2 ఉరూపం (శివరూపం) లేనివాడు అంటే విష్ణువు 3. మత్స్య-కూర్మ-వరాహ..... ఇలా అనేక రూపాలని ధరిస్తూ అను (స్వాతనానా) రూపుడు! ii) నాథుడు (1. ప్రభువు 2. ‘వై నాథుడు’ అని అసలు మాట. వి=పక్షులకు, నాథుడు=రాజైన గరుత్మంతుడు. అట్టి ‘వినాథ’ సంబంధం కలవాడు విష్ణువు. వై నాథుడు 3. పక్షులకు రాజైన హంస సంబంధం కల బ్రహ్మ తండ్రి విష్ణువే) iii) లక్ష్మీవంతుడూను. (1 సంపద పుట్టుకతో కలిగినవాడు 2. లక్ష్మీ ధార్యగా కలవాడు). అందుకని రాముడే రాజు కావడం ఉచితమని నా భావన నా యిష్టాన్ని నేను మీకు చెప్పియున్నాను. కాని ఇంతకంటే హితమైనది మీకు మఱొకటి ఏదైనా తోస్తే చెప్పండి. మద్యస్థుల నిర్ణయం మచింత గొప్పది.” (హితమన్యద్వి చింత్యతామ్) అంటూండగానే సభ్యులంతా కురియబోతూ గర్జిస్తూన్న మేఘాలని చూచిన నెమిళ్లలాగా అనందం పొంది సంతోషధ్వనులని చేసారు. అంతలో పౌరజానపదులతో జనముఝులూ, బ్రాహ్మణులూ ఆలోచించి “ఓ రాజా! చాలాకాలం రాజ్యాన్ని చేసిచేసి పృథ్విపై పోయావు గదా! ఆ మా రాముణ్ణి యువరాజుని చేయవలసినదిగా ప్రార్థిస్తున్నాం. మహా

బాహువు, రఘువీరుడూ, మహాబలుడూ, ఆ పెద్దదైన శత్రుంజయ మనే ఏనుగుపై వస్తూంటే, తలపై రాజలాంఛన మైన తెల్లని గొడుగు క్రింద రాముడు కనిపిస్తే చూడాలని మేమెంతోకాలం నుండి అనుకుంటున్నాం” అన్నారు.

వీరు పల్కిన శ్లోకం ఏమిటో, ఎంత మధురమైనదో చూద్దాం ఇచ్చామోహి మహాబాహుం రఘువీరం మహాబలమ్ గజేన మహతాయాంతం రామం చత్రావృతాననమ్! (1/22) దశరథ! ఇచ్చామః - రాముడు రాజు కారాడనే అలోచన ఏ ఒక్కనికీ లేక అందఱు “ఇచ్చామః” ఏకగ్రీవంగా కోరు తున్నాం. కోరగలిగినవాళ్ల మేతప్ప అంగీకరించవలసినవాడివి నువ్వుకదా! ఈ సభ ఎప్పుడు పెట్టి అడుగుతావా? అని ఎదురుచూస్తూ సభని కూడ కోరుకుంటున్నాం.

రాముడు మహాబాహుడు సుమా ! ఎక్కడెక్కడివారికీ చేయిచాచి సహాయపడే స్వభావం వానిది. పట్టుకోలేనివానికి దురదృష్టం గాని, ఆయన చేయి ఎప్పుడూ చాచబడే ఉంటుంది కాబట్టి మహా-బాహుడు. ఆయన సాక్షాత్తు విష్ణువే కాబట్టి సత్యలోకం నుండి పాతాళం వరకూ, ఎవరు ఆర్తనాదాన్నిచేసినా అంతదూరం పంపించి రక్షించగలంతటి (పొడుగైన చేయికల) మహా-బాహుడు.

రాముడు రఘువీరుడు కూడ. రఘువంశంలో కీర్తిప్రతిష్ఠలున్నవారిని ఎందఱినో చూచాం కాని చిన్నతనం నుండే కీర్తిప్రతిష్ఠలూ - శౌర్య ధైర్య పరా క్రమాలూ ఉన్నవాళ్లని ఎలుగం. మానవబలానికి సాక్ష్యమైన తాటకాపథనీ, దైవ బలానికి సాక్ష్యమైన అహల్యా శాపమోక్షాన్నీ చేసిన వీరుడైన రాముడు మానవ - దైవ బలాలు కలి రఘువీరుడే. రఘువంశంలోని పూర్వపు రాజుల్లో ఏదో ఒకతీరు బలం ఉన్నవాళ్లే ఉన్నారు గాని దైవ మానవ బలాలు రెండూ ఉన్నతంగానూ, సమానమైన స్థాయిలోనూ కలి ఇలాంటి వీరులు లేరు.

రాముడు మహాబలుడు సుమా ! 1. ప్రతి వ్యక్తికీ సహజంగా ఉండే బలం కంటే (తన పయసువారికుండే బలంకంటే) హెచ్చుబలం కలివాడు. 2. బలం అంటే సైన్యం అని కూడ అర్థం కాబట్టి ఇష్టంతో సహరించే ఎక్కువ సైన్యం కలివాడు. 3. తాటకని పధించటానికి బలానికి ఏం తక్కువ? కాబట్టి బలమంటే శరీరబలం - సైన్యబలం అనికాక ‘ధర్మబలం’ అని అర్థం చేసికొని గొప్ప ధర్మ బలం కలివాడు మీ పుత్రుడు - అని ప్రజలు అన్నట్లుగా అర్థం చేసికోవాలి.

4. (మహా+అబలః=మహాబలః - మహతీ సహకారరూపిణీ అబలాయస్య సః= గొప్పదైనదీ, తనకి సహకరించేదీ అయిన అబల, (విష్ణుపత్ని లక్ష్మీయే ఇప్పటి సీతగా వ్యవహరింపబడుతూ) వెంట కలిగిన వాడున్నా ఇలాటి రాముణ్ణి (రామమ్) 1. అందఱినీ అనందింప చేసేవాణ్ణి 2. యోగులు కూడా ఎవనియందు అనందాన్ని పొందుతారో అలాటివాణ్ణి 3. తనకు తానుగా ఆత్మానంద సౌఖ్యాన్ని పొందేవాణ్ణి - గొప్పదైన శత్రుంజయమనే పేరుగల ఏనుగును ఎక్కించి పురవీధుల్లో డిరేగిస్తూ తెస్తూంటే, (గజేన మహతా ఆయాంతమ్) ఆ మా రాముడు అలా వస్తూంటే, శత్రుంజయ గజానికి చేసిన అలంకారాన్నే చూడాలా? రాముని తీవినే చూడాలా? ఇలాంటి అదృష్టాన్ని కల్పించిన దశరథుణ్ణి చూడాలా? లేక ఈ ఉత్సవానికి విచ్చేసిన జనసందోహాన్ని చూడాలా? - ఓ దశరథమహారాజా! ఆ రామునికి పట్టిన ఆ అదృష్టాన్ని చూస్తూన్న మా వల్ల దృష్టిదోషం (దిష్టి) ఆ రామునికి కలుగుతుందేమో ననిపిస్తోంది.” అని ఈ విధంగా పౌరులూ, జానపదులూ పలుకుతుంటే దశరథమహాజు ఆసనం నుండి లేచి “ఓ జనులారా! ఇట్లెక్కువంశంలో ఏ రాజైనా మతంతకాలం కొనసాగబడాలనే కోరుకోబడ్డాడు గాని - ఇలా ప్రకటించిన వెంటనే ఫలాని వానిని రాజుగా చేయండి - అని ప్రార్థింపబడినవాడు లేడు. నా పితృపితామహులు పరిపాలించిన తీరుగానే పరిపాలించానే! ఎందుకని వెంటనే మీరందఱూ రాముడే రాజు కావాలని అడుగుతున్నారు? ఈ వృద్ధుని పీడ పోవాలి అనా? అన్నాడు.

ఇలా అడగడంతో, రాముడంటే దశరథునికి గల ఇష్టమే కారణం. తన పుత్రుణ్ణి తాను మెచ్చుకోవడం కంటే ఆ పుత్రుణ్ణి ‘లోకులు పొగడితే’ విని అనం అనందిద్దామని అయిన అభిలాష. ఇలా అడిగితే బాగుండునే! రాముని గుణాలని చెప్పుకొని సంతోషించాలని ప్రజల ఆలోచన. దశరథుడు అడుగనే అడిగాడు. ప్రజా సమూహమంతా రాముని గుణగణాలని చెప్పటం ప్రారంభించారు.

త్రేతాయుగంలో ఉన్న నిజమైన ప్రజాస్వామ్యం

ప్రజాస్వామ్యం అంటే ఏమిటో ఎలా ఉండాలో, ఎలా ఉంటే అది ప్రజాస్వామ్యమని అనిపించుకుంటుందో, ఆ విధానం రామాయణకాలంలో అంటే త్రేతాయుగంలోనే ఉంది. కేవలం తన పుత్రుని గొప్పగుణాలని విని మురిసిపోవాలని దశరథుని ఆలోచన, అభిలాష కాదు. అలాంటి సభలో ఉన్నదీ ఎవరోకాదు. ఒకరిని

యువరాజుగా పట్టాభిషిక్తుణ్ణి చేయాలంటే ఎవరెవరు కావాలో వారందరూ ఆ సభలో ఉన్నారు. మహారాజుగా దశరథుని బాధ్యత ఏమంటే, “రాముణ్ణి యువరాజు చేయ వచ్చునా?” అనే విషయాన్ని చర్చకి వారిముందు ఉంచడమే. అందుకే, రాజనీతి చతురుడైన దశరథుడు రామపట్టాభిషేక విషయాన్ని వారిముందు ఉంచాడు. శ్రీ మద్రామాయణాన్ని అర్థం చేసికోలేని నేటికాలపు కొందరు అనుకున్నట్లుగా అనాడు ప్రజాస్వామ్యమే లేకుంటే, దశరథుడు తన పుత్రుని పట్టాభిషేక విషయాన్ని ప్రస్తావించి, “మీరు అమమతి ఇయ్యండి” అని ప్రజలని కోరవలసిన అవసరమే లేదు గదా! కాని అలా కోరడం ధర్మబద్ధంగా రాజ్యాన్ని ఏలుతున్నాడనడానికి నిదర్శనం కదా!

పట్టాభిషేకానికి అర్హుణ్ణి నిర్ణయించే అధికారంగల వారున్న సభలో, ఆయా అధికారులని దశరథుడు “మా రాముడు అర్హుడేనా” అని అడగలేదు. పట్టాభిషేక వార్తని ప్రకటించగానే వారే చెప్పసాగారు.

యువరాజుని ఎన్నుకోవలసిన

అధికారులు ఎవరు ?

1) సభ 2) సమితి 3) స్త్రీలు 4) బ్రాహ్మణులు 5) ప్రజలు 6) భూమి 7) కాలము 8) పురోహితులు 9) ఇందరూ ఎవరిని ఎన్నుకొన్నారో ఆ అభ్యర్థి అంగీకారమున్నూ. ఈ రోజుల్లో కూడా ఒకజ్జీ ఉద్యోగిగా నియమించాలంటే కొందరు సభ్యుల అంగీకారం ఉండాలనే నియమం కన్పిస్తుంది. ఆ నియమం త్రేతాయుగం నాటిదన్నమాట.

త ఈం విశోన రాజానం వృణానమ్ (ఋగ్వేదం 10/124-8) త్వం విశో వృణతాం రాజ్యాయ (III 4/2) అనే ఋగ్వేదమంత్రాల ప్రకారం ప్రజలే రాజుని ప్రజాస్వామ్య విధానం ప్రకారం ఎన్నుకొంటూ ఉండేవారు. అయితే ఆ ఎన్నుకొన్నబడిన వాణ్ణి తిరిగి సభ-సమితి అనే రెండు సభలవారూ క్షణంగా పరిశీలించి ఎన్నుకొన్నబడినవాని ఎన్నిక “చెల్లుతుందని” తీర్పునిస్తూండేవారు.

సభా చమాం సమితిశ్చావతాం ప్రజాపతీ ర్దాహితరే సంవిధానే-
యే గ్రామాః యదరణ్యం యా స్సభా అధిభూమ్యామ్ (అథర్వ
వేదం 7/12-1) యేసంగ్రామాః సమితయః తేషు చారు వదామ్య
హమ్ (అ. వే 12/1-56) అనే ప్రమాణాల ప్రకారం సభ-సమితి అనే రెండు

ఉండేవని తెలుస్తుంది ఆ సంప్రదాయమే నేడు కేంద్రంలో లోక్ సభ - రాజ్యసభ అనిన్నీ, రాష్ట్రంలో శాసనసభ - విధానమండలి (ఒకప్పుడు ఉండేది) అనిన్నీ, కొనసాగుతూ ఉన్నాయి. (నేటికాలపు భేదాభిప్రాయాలుమాత్రం వీటిలో ఉండేవికావు).

అలాంటి సభ - సమితి అనేవి కలిసిన సమావేశం అనాడు దశరథుడు చేసినది. ఆ సమావేశంలో బ్రాహ్మణులూ, జనముఖ్యులూ (V. I P. s) మాత్రమే జనాభిప్రాయాన్ని వెల్లడించవలసిన వాళ్లు. ఆ రెండు తెగలవాళ్లూ జనాభిప్రాయాన్ని అందరివద్దనుండీ సేకరించి ఇలా చెప్పారని అర్థం చేసికోవడం తప్పుకాదు. ఎందు చేతనంటే ఈ పరిషత్తులో అనేకుల అభిప్రాయాలు చెప్పబడుతున్నాయి కాబట్టి, ఆ పరిషత్తులో ఏ ప్రతినిధుల అభిప్రాయాలు ఏ బ్రాహ్మణులూ, జనముఖ్యులచేత మాత్రమే చెప్పబడాలి, ఆ ప్రతినిధులు కూడ అక్కడే ఉంటడమనేది అనందించ దగిన అంశం. 'మీమీ అభిప్రాయాలు తెల్పండి' అని దశరథుడనగానే బ్రాహ్మణులూ, జనముఖ్యులూ ఆ ప్రతినిధులనుండి విషయాన్ని సేకరించి అలా చెప్పారని (బ్రాహ్మణా జనముఖ్యాశ్చ పౌర జానపదై స్సహ సమేత్య మంత్రయిత్యాతు సమాగత బుద్ధయః ఊచుశ్చ మనసా జ్ఞాత్వా పృథ్థం దశరథం నృపమ్ 2/20) వాల్మీకి స్పష్టంగా చెప్పాడు. ఇక ఎవరెవరి అభిప్రాయం ఎలా బ్రాహ్మణ జనముఖ్యులచేత చెప్పబడిందో, (అది కూడ ఆ అభిప్రాయాన్ని ప్రకటించిన వారి సమక్షంలోనే) ఆ విశేషాలని వివరంగా చూద్దాం. ఎందుకు ఈ వివరణ మనుకోరాదు. దశరథుడు రాజ్యాన్ని ఇయ్యడంలోని బాధిత్వాన్నీ - ధర్మవిధానాన్నీ పరిశీలించడమనే ముఖ్యాతి ముఖ్యమటటం కదా ఇది !

1. 'సభ' అభిప్రాయ మేమిటి ?

ప్రియవాదీ చ భూతానాం సత్యవాదీ చ రాఘవః ।

బహుశ్రుతానాం వృద్ధానాం బ్రాహ్మణానా ముపాసితా ॥

(2/33)

'రాజా ! రాముడు కేవలం సత్యాన్నే లేదా కేవలం ప్రయమైన మాటలనే చెప్పడు. ప్రయమైనది కదా ! అని అసత్యాన్ని చెప్పడు. సత్యమైన అప్రియవార్తని చెప్పవలసివస్తే ఆ అప్రియాన్ని తట్టుకోగల రీతిలో దైర్ఘ్యాన్నీ ఓచాత్పునూ ఇస్తూ ప్రయంగానే చెప్తాడు. ప్రతి పుష్పం నుండి మకరందాన్ని తుమ్మెద గ్రహించినట్లు శీలపంతులూ - జ్ఞానపృథ్వీలూ అయిన బ్రాహ్మణుల ఇండ్లకు తానే బోయి (వారిని రప్పించుకొనగలిగి కూడా) ఎన్నెన్నో ముఖ్యవిషయాలని తెలిసికొంటూ ఉంటాడు.

రాజు లక్షణాలైన ప్రియహిత సత్యవాక్యాలని పల్కడం, నిష్పక్షపాతబుద్ధి - పగ తీర్చుకొనే బుద్ధి ఉండని వేదవేత్తలైన బ్రాహ్మణుల యెడ వినయం రామునిలో ఉండడం చేత రాముడే పట్టాభిషేకానికి తగును'. అన్నది సభ.

2. 'సమితి' ఏమంది ?

నాస్య క్రోధః ప్రసాదశ్చ నిరర్థోఽస్తి కదాచన।

హంత్యేవ నియమాద్వధ్యా నవధ్యే న చ కువ్యతి॥ (45)

'రాజా ! సభవారు చెప్పిన అభిప్రాయం ప్రకారం రాముడు కేవలం ప్రియ హిత సత్యవాక్యాలని చెప్పేవాడూ, వినయపరుడూ మాత్రమేనని భావించకు. అతడు ధర్మపరుని విషయంలో అనుగ్రహించినా, అధర్మపరుని విషయంలో అగ్రహించినా ఆ అగ్రహ - అనుగ్రహాలు వ్యర్థంకావు. అంటే ధర్మవిధానం ప్రకారం చంపదగిన వాడని నిర్ణయింపబడితే విడిచిపుచ్చడు. అలాగే రక్షింపబడవలసిన వాడయితే దండిం పనీయడు. నేరానికి తగినట్లు శిక్షని వేయడమూ - ఒకసారి నిర్ణయించి వేయబడిన శిక్షని మళ్ళీ ఆటోచించి శిక్షని మార్చడం లేదా తగ్గించడమూ అనేవి రామునిలో లేవు. 'నేరమూ - శిక్ష!' విషయంలో ధర్మబద్ధంగా ఉండడం రాజులక్షణాలలో ముఖ్యమైనది. (నేటిరోజున 'నేరమూ-శిక్ష' విధానం సక్రమంగా ఉంటే ఇన్ని నేరాలు జరుగవనిపిస్తుంది). రాజా ! ఈ రాముని లక్షణం పట్టాభిషేకానికి అతణ్ణి అర్హునిగా చేస్తోంది' అని అన్నది సమితి.

3. బ్రాహ్మణులు ఏమన్నారు ?

దేవాసురమనుష్యాణాం సర్వాస్త్రైషు విశారదః ।

సమ్యగ్విద్యాప్రత స్నాతో యథావత్సాంగ వేదచిత్ ॥ (2/34)

రాజు కాదగినవాడు నేర్చుకోవలసిన విద్యలు రెండు. ఒకటి సాధారణవిద్య (Basic qualification). రెండవది విశేషవిద్య లేదా ఔద్యోగిక విద్య (Professional Education). ఈ రెంటినీ రాముడు సంపూర్ణంగా ముగించాడని బ్రాహ్మణులంతా పల్కి, రాజునకుండవలసిన విద్యాసంస్కారం - 'యథావత్' - ఎలా ఉండాలో అలా ఉందని దృఢపఱచి రాజుగా రాముడే తగునని పల్కారు. సాధారణ విద్య ఆ రోజుల్లో వేదం. ఔద్యోగిక విద్య అసగానే క్షత్రియులందరికీ కూడా

అస్త్ర-శస్త్ర విద్యయే ఔతుందీ. కారణం 'క్షత్రాత్ త్రాయతే' (ఎదుటివాని దెబ్బనుండి రక్షించేవాడు) అనికదా వ్యుత్పత్తి. ఈ విద్యార్హత ప్రకారం రాముడు తగినవాడే అని బ్రాహ్మణులు పలకారు.

4. ప్రజలు ఏమన్నారు ?

ఇచ్ఛామో హి మహాబాహుం రఘువీరం మహాబలమ్ ।

గజేన మహతాయాంతం రామం చత్రావృతాననమ్ ॥ (2/22)

రాజా ! మేమంతా రాముడే రాజు కావాలని (ఇచ్ఛామః = కోరుతున్నాము (బహువచనం) ఏకగ్రీవంగా కోరుతున్నామని నీకూ తెలుసుకదా ! (హి). కారణం ఏమంటావా ? ఆయన మహాబాహుడు. సాముద్రికశాస్త్రం ప్రకారం మోకాళ్ల పటకూ ఉన్నచేతులు కలిగిఉండడం (అజానుబాహుత్వం) రాజలక్షణం. ఒట్టి చేతులపొడుగు దనమే కాక, ఏ ఒకరో ఇద్దరికోకాక, ఎందరికో సహాయం చేసే చేతులున్న నీ పుత్రుడు మహాబాహుడు సుమా ! (ఇంక కొంతలోతుకు వెడితే సత్యలోకమునుండి ఏ లోకంలో వారు ఏ ఆర్తితో ఒక్కమాటు ప్రార్థించినా వెంటనే చేతిని ఊతగా పంపించే లక్షణం ఉన్నవాడు ఆ రాముడు. సాక్షాత్తు విష్ణువు కాబట్టి ఏ లోకానికైనా పంపగలంతటి నిడుపైన చేయికలిగి ఆయన మహాబాహుడు).

రాజా ! మీ వంశంలో యుద్ధంలో ఓడి పారిపోయిన వాడున్నాడు. తపిల మహర్షి కోపానికి భస్మమై మరణానంతరం చేసే క్రియలు లేక కొంతకాలం భస్మ రాసులుగా పడిఉన్నవారున్నారు. యజ్ఞంచేస్తూ గుడ్డాన్ని పోగొట్టుకున్నవారున్నారు, సరయూనదీ జలాల్లో ఆయోధ్యాప్రజలని ముంచితూ అనందించే స్వభావం కలిగిన వారున్నారు. సంశానం లేక దుఃఖిస్తూ నువ్వున్నావు. కాని రఘువంశంలో ఏ చింత లేక (నా విజిత్య నిపర్తతే) యుద్ధానికిపోయి పరాజయం ఎటుగక తిరిగివచ్చే రాముడున్నాడే ఆయన సీజంగా రఘువీరుడు. తాటకను చంపినవాడూ, సుబాహుని మట్టి కలిపించినవాడూ, మారీచుని మదమణిగించినవాడూ పరశురాముని గర్వాన్ని భంజించినవాడూ ఆయన నీ పుత్రుడు మహాబలుడు. (మహా+అబలుడు = మహాతీ రక్షణీయూ అబలా యస్యసః =విష్ణువు భార్య అయిన, గొప్పదైన సీతారూపములో ఉన్న, లక్ష్మిని రక్షించవలసిన బాధ్యత కలిగిఉన్నాడు అని మహర్షుల భావం).

ఇలాంటి రాముణ్ణి, పట్టాభిషేకానికి గుర్తుగా ఊరేగించే శత్రుంజయమనే పేరున్న ఏనుగునెక్కించినపుడు చూడాలని ఉంది. ఆయన ముఖానికి దృష్టిదోషం

తగులకుండా అ నెత్తిపై రాజలాఁచనమైన గొడుగు ముఖాన్ని కప్పుతూంటే చూడాలని మా అందరికీ ఉంది. అయినా, ప్రజలైన మేము (ఇచ్చామః) మా కోరికను చెప్ప గలవాళ్లమే కాని తీర్చే అధికారం నీదికదా ! అయినా ఇందలు కోరుతుంటే మా కోరిక కాదంటావా ? కాబట్టి పట్టాభిషిక్తుణ్ణి చెయ్యి' అని అన్నారు ప్రజలు.

5. స్త్రీల అభిప్రాయమేమిటి ?

అనాడు స్త్రీలకు ప్రాధాన్యం లేదని నేటిస్త్రీలు ఎందఱో (పాపం!) వాపో తూంటారు. ఇతిహాసాలు చదువక - చూడక - చెప్పేది విసక. రాజ్యానికి ఎన్ను కోబడే వారి విషయంలో స్త్రీల అభిప్రాయమూ స్వీకరించేవారు.

త్రియో వృద్ధా న్తరుణ్యశ్చ సాయంప్రాతస్సమాహితా :

సర్వాన్ దేవాన్ నమస్కంతి రామస్యార్థేయశస్విनః॥ (2/52)

సహజమైన గాంభీర్యంతో తమ అభిప్రాయాన్ని బయటపెట్టని స్త్రీలూ, వార్ధక్యం బాగా పచ్చిన కాలానంగా ఏ విషయాన్నీ లక్ష్యపెట్టని వృద్ధరాండ్రూ, యౌవనంలో ఉండి ప్రవంచంలోవి ఏ విషయమూ పట్టకుండాఉండే తరుణస్త్రీలూ కూడా, రోజూ ప్రౌఢునా సాయంకాలమూ అందఱు దేవతలకి నమస్కరిస్తూ 'రాముడే రాజు అయ్యేలా చేయవలసినది' అని ప్రార్థిస్తున్నారు. ఏ ఉదయమో, లేక సాయం త్రమో ఏ ఒక్కణ్ణో దేవుణ్ణి ప్రార్థిస్తే ఎక్కడ రాముడు పట్టాభిక్తుడు కాదోనని అంతటి ఇష్టంతో అందఱూ అన్ని వేళలా స్త్రీలు నమస్కరిస్తున్నారట. కాబట్టి రాముడే పట్టాభిషిక్తుడు కావాలని అన్నారు స్త్రీ సమూహం అంతా.

6. పురోహితుల ఆలోచనం ఏమిటి ?

వత్సశ్శ్రేయసి జాతస్తే దిష్ట్యాసౌ తవ రాఘవ ।

దిష్ట్యా పుత్రగుణైర్యుక్తో మారీచ యివ కాశ్యపః॥ (2/49)

భావికాలంలో గాబోయే శుభాన్నీ హితాన్నీ చెప్పేవారు పురోహితులు. వాళ్లంతా అన్నారు 'రాజా ! నీ అదృష్టంకొద్దీ నీకు ఇతడు పుత్రుడుగా గలిగాడు. నీకు శ్రేయస్సుని కలుగజేస్తాడు. పుత్రునికి ఉండవలసిన గుణాలు ఏవి ఉన్నాయో వానిని అన్నింటినీ కలిగినవాడు (పరమాత్మ అయిన విష్ణువు నిర్గుణుడు. కాని ఓ రాజా ! నీకు పరలోకంలో సుఖమైన శ్రేయస్సుని కలుగజేసేందుకై ఇతడు పుత్రగుణాలతో

పుట్టి నిర్గుణుడు అయినా సగుణుడు (గుణాలు కలవాడుగా) అయ్యాడు. 'మందునాటికి వీం జరిగినా దుఃఖపడకు' — అని లోతుఅలోచనతో పలికారు) కాబట్టి 'రాముణ్ణి రాజుగా చెయ్యి' అన్నారు పురోహితులు.

7. 'భూదేవి' ఏమంది ?

తమేవం గుణసంపన్నం రామం సత్యపరాక్రమమ్ ।

లోకపాలోపమం నాథ మకామయత మేదినీ॥ (2/48)

ఇందలు అంగీకరించినా వీ భూమిని సరిపాలించాలో ఆ భూమి అంగీకరిం పకపోతే ధాన్యాలూ ఉండవు. భూకంపాదులూ సాగి ప్రజానష్టమూ ఔతుంది. ఆ సభలో భూదేవి ఆభిప్రాయం ఇది. 'రాజా ! భయార్తులైన వారికి, శరణుకోరిన వారికి దిక్కుగా ఉండడమే తనప్రతంగా కలిగినట్టి, నాకు ముందున్న వారందలూ చెప్పిన సద్గుణాలన్నీ కలిగినట్టి, ఆ రాముడు సాక్షాత్తు లోకపాలురతో సమానుడు. (ఉపమః = ఉప సమీపేమా యస్యసః = లక్ష్మీ తనకి తోడుగా కలవాడు - సాక్షాత్తు విష్ణువేసుమా ! శ్రీదేవి ఆయనవెంట ఉంటే భూదేవిని నేను అంగీకరిస్తున్నానుగదా!) 'ఈ రామునికి నన్ను (భూమిని) పాలించే అధికారం కట్టబెట్టవలసినది' అని అంది. (భూదేవి నిజంగా సభలో ఉండి ఇలా అన్నదా? అని అలోచించకూడదు. భూమికి సబరించిందిన వీ ఉపద్రవాలూ లేకపోవడమే ఆమె అంగీకారంగా భావించాలి. ఈ విషయాన్నే సభలో పౌరజానపదులతో అలోచించి బ్రాహ్మణులు చెప్తున్నారు).

8. సేనాధిపతులు ఏమన్నారు ?

యదా వ్రజతి సంగ్రామం గ్రామార్థే నగరస్య వా ।

గత్వా సౌమిత్రిసహితో నాఽవిజిత్య నివర్తతే ॥ (2/37)

రాజా ! అయోధ్యానగరం గూర్చిగాని, ఈ నగరపు ఏలబడిలో ఉన్న గ్రామాల ప్రయోజనాన్ని గూర్చిగాని వీ యుద్ధానికి వెళ్లినా రాముడు లక్ష్మణునితో కలిసి విజయాన్ని సాధించే వస్తాడు. గెలుపులేక తిరిగిరావడమనే ప్రశ్నేలేదు. ఈ అదృష్టవంతుడు మాకు రాజుకావడం అంటే మాకూ అదృష్టాన్నీ, యుద్ధంలో పాల్గొనాలనే ఉత్సాహాన్నీ కల్గించడమే కదా ! కాబట్టి 'రాముణ్ణి రాజుగా చెయ్యవలసినది' అని సేనాధిపతులన్నారు.

9. ఏ విభాగానికి చెందనివారు

ఏమన్నారు ?

పైన అనుకున్నట్లుగా సభ—సమితి..... ఇలా ఏదోఒక విభాగానికి చెందిన వాళ్లు తమతమకి సంబంధించిన విధంగా చెప్పి రాముని యువరాజపట్టాభిషేకానికి అంగీకారాన్నీ, ఉత్సాహాన్నీ చెప్పితే ఏ విభాగానికి చెందనివారంతా తమతమ అభిప్రాయాలని తమలోనే ఉంచుకొనక, ఆ సంతోష సమయంలో తమమాట కూడా వినిపించుకోవాలని ఇలా చెప్పాడు.

వ్యసనేషు మనుష్యాణాం భృశం భవతి దుఃఖితః ।

ఉత్సవేషు చ సర్వేషు పితేవ పరితుష్యతి॥ (2/41)

రాజా ! ఎవరికి ఏ కష్టం వచ్చినా అది తనకే వచ్చిందన్నట్లుగా వారి కంటే కూడా దుఃఖపడి ఎడటివారికి ఊరట కల్గిస్తాడు దుఃఖకాలంలో వారికి ధైర్యాన్ని కల్గిస్తాడు. ఏ సంతోషసమయం ఏ యింట వచ్చినా ఆ యింటి యజమాని అయిన తండ్రి అనందపడినంతగా సంతోషపడి సంతోషంలో ఎక్కువ భాగస్వామి అవుతాడు. యుద్ధంనుండి తిరిగివస్తూ ఇంకా ఓభాన్ని దిగకుండా, లేవా ఏనుగుమీద నుండే మమ్మల్ని ‘కుశలమా?’ అని అడుగుతుంటాడు. సుఖాన్ని కల్గించడంలో చంద్రునిలా చల్లనైనవాడూ (తాను క్షీణిస్తూ కూడా సుఖాన్ని ఇచ్చేవాడు) ఓర్పులో భూదేవి వంటి వాడూ, బుద్ధిలో బృహస్పతికి సాటియైనవాడూ, పరాక్రమంలో ఇంద్రునితో సమానుడైనవాడూ నీ రాముడు.

“బలమారోగ్య మాయుశ్చ రామస్య విదితాత్మన :- దేవాసురమనుష్యేషు సగంధర్వోరగేషుచ-ఆశంసతే జవస్సర్వో రాష్ట్రే పురవరే తథా - ఆభ్యంతరశ్చ బాహ్యశ్చ పౌరజానపదో జనః (2/51)”

రాజా ! దేవతలు - వీరంపే గిట్టని రాక్షసులు - మనుష్యులు - గంధర్వులు - నాగులు - మన అంతఃపుర జనం - జనపవాల్లో ఉండే జానపదులు - మన పురంలో ఉండే పౌరులూ - ఇంకా రాష్ట్రంలో - ఇతరదేశాల్లో ఉండే అందఱూ, రాముడు బలంతోనూ, ఆరోగ్యంతోనూ దీర్ఘాయుష్యం కలివాడు కావాలని కోరుతున్నారు. రాజా ! ఇన్నిమాటలెందుకు ? ఈ మొత్తం సమావేశమంతా చూచావుగా. అన్ని విభాగాలతో కూడిన సమావేశం మొత్తం అభిప్రాయాన్ని ఒక్కమాటలో విను.

“తం దేవదేవోపమ మాతృజంతే సర్వస్య లోకస్య హితే నివిష్టం
హితాయ నః క్షిప్రముదారజుష్టం ముదాభిషేక్తుం వరద ! త్వమర్హసి।

(2వ సర్గ చివరిశ్లోకం)

“రాజా ! విష్ణువుతో సమానుడై నీకు పుత్రుడుగా ఉండి, లోకక్షేమమే
తనకు ముఖ్యంగా భావించే రాముణ్ణి మా సుఖం కోసం (అతని సుఖము
కోసం కాదు) సంతోషంతో యువరాజుగా పట్టాభిషిక్తుణ్ణి చేయవలసినది. ఎన్నో
వరాలని అనుగ్రహించే ఓ రాజా ! శజ్జనసేవ్యుడైన రాముణ్ణి రాజు చేయడమనే
వరాన్ని కూడా అనుగ్రహించి ‘వరదుడు’ అని అనిపించుకో!’ అని ముగించారు.

10. అనుకూల కాలం - దశరథుని సంతోషం.

ఈ మాటలకి సరమానందపడ్డ రాజు, వారందరూ నిలబడి సమస్కరిస్తూ
ఉన్న దృశ్యాన్ని చూచి, ప్రసన్నతతో చూస్తూ, ‘ప్రజలారా ! ఎంతో సంతోషంతో
ఉన్నాను. నా ఆదృష్టం సామాన్యం కాదు. నాకు జ్యేష్ఠపుత్రుడు మీకు ప్రయుడయ్యా
డంటే అందునా అతణ్ణి యువరాజుగా చేయవలెనని అంతా ఏకకంఠంతో అంటు
న్నారంటే ఆ అనందాన్ని చెప్పగలనా ? మతోక్తమాట. ఈ కాలం చైత్రమాసం
కూడ రమణీయమై పూర్ణితో నిండిన ఆడవిలా అన్నింటా ఇతరులకంటే రాముడు
ప్రధానమైనట్లు అన్నికాలాల కంటే వేరుగా ఉంది. అందరికూ సుఖాన్ని కలిస్తూ
అందరూ రాముణ్ణి కోరినట్లు అన్ని మాసాలూ ఈ మాసాన్ని గొప్పటిగా చేస్తున్నాయి.
పూర్ణితో ఈ మాసంలో ఆడవి అలంకరింపబడ్డట్లు మన నగరమూ అలంకరింపబడి
ఉంది. రామునికి బంగారుకిరీటం రాబోతున్న ఈ సమయంలో ముందుగా పుష్ప
కిరీటాన్ని కాలమే ఇచ్చిందా? అన్నట్లుందీ’ అని సంతోషంతో పలుకగానే జనులంతా
అనందభ్రమలని చేసారు. కొంత సేవటికి ఆ ధ్వనులు తగ్గగా, యువరాజుగా అభిషే
కించటానికి ఏమేమికావాలో వాటిని ఏర్పాటు చేయవలసినదిగా వసిష్ఠుణ్ణి ప్రార్థించాడు
దశరథుడు. కాబట్టి కాలంకూడా పట్టాభిషేకానికి అంగీకరించిందన్నమాట.

వసిష్ఠుడు వామదేవునితో కలిసి అంతఃపురంలో కూడ ప్రవేశించగల అధి
కారం ఉన్న సుమంత్రుణ్ణి, మిగిలిన మంత్రులతో పిలిచి యౌవరాజ్య పట్టాభిషేకానికి
ఏమేమి పన్ను సంఘాతాలు కావాలో వానినన్నింటినీ వివరంగా చెప్పి తెల్లవారేలోగా
ఏర్పాటుచేయాలని ఆజ్ఞాపించాడు. వారు మరుక్షణంలోనే అన్నీ సిద్ధంగా ఉన్నాయని

చెప్పారు. రామునికి పట్టాభిషేకం కావాలనే ఉల్పాహారంతో, ఎదురుచూపుతో ఏనాడో ఆన్నీ సిద్ధపడవారు మంత్రులు. (ఏర్పాట్లు ఎలా ఉన్నాయనేది ముందు చూడబోతున్నాం.)

11. సుమంత్రుని పిలుపుతో రాముని రాక.

ఏర్పాట్లన్నీ అయ్యాకను విన్న దశరథుడు అంతరంగిక మంత్ర సుమంత్రుణ్ణి పిలిచి 'మంత్రీ! ధర్మ - అధర్మాలని గూర్చి పెద్దలచే చక్కగా బోధింపబడిన రాముణ్ణి వెంటనే తీసికొనిరా!' (రామః 'కృతాత్మా' భవతా శీఘ్ర మానీయతామితి) అన్నాడు.

ఆ సభలో తూర్పు - దక్షిణ - పశ్చిమ - ఉత్తరదేశాల రాజులూ స్త్రోతృదేశపు ప్రభువులూ - పస - పర్వతరాజులూ - అటవికులూ అంతా ఉండి, దేవతలు ఇంద్రునిలా వీరంతా ఆ దశరథుణ్ణి సేవిస్తూ ఉన్నారు.

ప్రాచ్యోదీచ్యాః ప్రతిచ్ఛాశ్య దాక్షిణాత్యాశ్చ భూమిపాః-ష్టేచ్ఛా
చార్యాశ్చ యే చాన్యే వనశ్చైలాన్త వాసినః - ఉపాసాం చక్రిరే
సర్వే తం దేవా ఇవ వాసవమ్ ॥ (3/25)

ఆ దశరథుడు రథంలో వస్తున్న రాముణ్ణి ఇక్కడినుండే చూచాడు. అతని అనందానికి ఆ కళ్లు చాలలేదు. మదిరిచిన ఏనుగులూ పడిచే రాముడు తనని సమీపిస్తూంటే దశరథుడు ప్రాసాదాన్ని కొద్దిగా ఎక్కి మరీచూచాడు రామ సౌందర్యం. (ఇంతకు పూర్వపు రాముడు తనకే ప్రിയుడు. ఇప్పటి రాముడు సర్వజనప్రియ. ఇంతకుముందు తన మనోరథం ఎలా ఔతుందోనని భయపడుతూన్న తండ్రి ఇప్పుడు యువరాజుకి తండ్రి తాను. ఆ దైర్ఘ్యంతో, ఆనందంతో యువరామముణ్ణి చూస్తున్నాడు. కాని, వాల్మీకి మహర్షి రాముణ్ణి 'మదిరిచిన ఏనుగు కలివాడు' (మత్తమాతంగగమిణమ్ 3/27) గా చెప్తాడు. ఏనుగుపై బరువు వేసి వేయకున్న ఒకేవిధంగా నడుస్తుంది. ఆ బరువునీ, ఒక బరువుగానే తాను లెక్కచేయదు. మఱింత వేయబడ్డనీ అనదు-తీసెయ్యమనీ కోరదు. అలాగే సుఖమున్నాదుఃఖమున్నా ఒకేవిధంగా ఉంటాడు రాముడు. కష్టపరంపర వచ్చినా సుఖం కావాలని మఱోవిధంగా అధర్మప్రయత్నాన్ని చేయదు. సుఖపరంపర కల్గిందని గర్వించనూ గర్వించడు. పోలికని చెప్పడంలో కాలిదాసుకి ముందువాడు వాల్మీకి.)

వస్తూనే రాముడు, అందరితో సభలో ఉన్న దశరథునికి పాదాభివందనం చేస్తూ తన పేరునీ గోత్రాన్నీ చెప్పుకున్నాడు.

‘ఇలా ఎందుకు చెప్పుకోవాలి ?’

దీన్నే ‘ప్రవర’ అంటారు. ‘చతుస్సాగర పర్యంతం గోబ్రాహ్మణేభ్యశ్శుభం భవతు’ అంగీరస బార్హస్పత్య భారద్వాజ త్రయార్షేయ ప్రవరాన్వితః యజుర్వేదీ. తైత్తిరీయశాఖాధ్యాయీ - అపస్తంబ సూత్రీ శ్రీనివాసశర్మాహం, భో ఆభివాదయే’ అని అనడం ప్రవర చెప్పుకోవడం అంటే. నాలుగు సముద్రాలు నిలిచి ఉండేంత వలకూ ఎవరికీ అపకారం చేసే లక్షణం లేనట్టిన్నీ, ఒకరు అపకారం చేసినా తిరిగి అపకారం చేయాలనే ప్రతీకారబుద్ధి లేనట్టిన్నీ సహజంగా సాధుస్వభావం కలిగినట్టిన్నీ, గోవులకూ - బ్రాహ్మణులకూ శుభం జరుగుగాక ! అంగిరుడూ - బృహస్పతి - భరద్వాజుడు అనే ముగ్గురు ఋషులతో ఏర్పలువ బడినదీ, భరద్వాజుడు అధిపతిగా వ్యవహరింపబడుతూన్నదీ అయిన ఈ ముగ్గురితోకూడిన ఋషి సంఘానికి చెందినవాణ్ణి నేను కాబట్టి భారద్వాజ = సగోత్రుణ్ణి. (అంటే భరద్వాజ మహర్షితో సమానమైన గోత్రం కలవాణ్ణి, లేదా భరద్వాజగోత్రుణ్ణి. అంతేకాని భారద్వాజస + గోత్రుణ్ణి అని ఇలా పదవి భాగం చేయకూడదు, భరద్వాజగోత్రం లేదా భారద్వాజ + సగోత్రం - అన్నమాట).

ఆ మహర్షుల ఆశీస్సులు కలిగినవాణ్ణి, యజుర్వేదాన్ని చదివేవాణ్ణి, శుభ-అశుభ సందర్భాలలో అపస్తంబమహర్షి చెప్పిన పద్ధతి ప్రకారం నడిచేవాణ్ణి అయి ఫలాని పేరుకలనేను, నమస్కరిస్తున్నానని దీని భావం. శర్మాహం + భో ఆభివాదయే అని పలకాలి గాని శర్మా + అహం భో ఆభివాదయే అనకూడదు. శర్మ అయిననేను + అయ్యా నమస్కరిస్తున్నానని అహంకరించకుండా పల్కాలి గాని, శర్మని + ‘నేను, నమస్కరిస్తున్నానని అహంకరింపరాదు. (గోబ్రాహ్మణుల మాహాత్మ్యం తెలియాలంటే నేను రచించిన ‘మాంగళ్యతంత్రనానేన’ (పెళ్లిమంత్రాలకి అర్థం) 33వ పుట గాని, ‘బాలకాండ’ 99-102 పుటలుగాని చూడగలరు. తండ్రికి నమస్కరించడమే ఆరుదైన ఈ కాలంలో, అందునా నలుగురిలో నమస్కరించడం నామోషీగా భావించే ఈ కాలంలో ఇలాటి ఇతిహాసపు మర్యాదలని గమనిస్తే అంతటి రాముని కంటే గొప్పవాళ్లమని భావించినవారెవరైనా తండ్రికి నమస్కరింపరేమో గాని మిగిలినవారికి అలాటి ఆలోచన కలిగి, తండ్రి ఆశీస్సులని పొందుకునే అదృష్టం కలుగుతుంది. (‘నామ స్వంత్రావయన్ రామో పవందే చరయో ఏతుః అంటే ఇంత అర్థం ఉంది).

12. సమావేశంలో దశదధుని అంగీకారం

రాముడు తన తండ్రి చూపించిన బంగారు ఆసనంలో కూర్చొని అస్తమయ కాలంలో సూర్యుడు సావర్ణి మేరుపర్వతాన్ని ప్రకాశింపజేసినట్లు మిక్కిలి ప్రకాశించాడు. గ్రహాలవంటి సుమంత్రాదుల నడుమ, నక్షత్రాలవంటి వశిష్టాదుల నడుమ, మినుకుమినుకుమనే నక్షత్రాల్లా ఉన్న రాజులందరి నడుమ రాముడు శరత్కాలపు చంద్రునిలా సమావేశమనే అకాశంలో ప్రకాశించాడు (విమలగ్రహనక్షత్రశారదీ ద్యౌరివేందునా). సర్వావయవాలలోనూ, అలంకారాలలోనూ తనకు సమానంగా కనిపిస్తున్న రాముణ్ణి చూచి అద్దంలో తనని తాను చూచుకున్నట్లు అనందపడుతూ దశదధుడు ఇలా అన్నాడు.

జ్యేష్ఠాయామసి మే పత్న్యాం సదృశ్యాం సదృశస్సుతః ।

ఉత్పన్నస్త్వం గుణైః శ్రేష్ఠః మమరామాత్మజఃప్రియః ॥

యత స్త్వయా ప్రజాశ్చేమాః స్వగుణై రనురంజితాః ।

తస్మాత్త్వం పుష్యయోగేన యౌవరాజ్య మవాప్నుహి॥ (3/40)

రామా ! నాకు తగినట్టుగా ఉండే నా జ్యేష్ఠభార్యకి కలిగిన ప్రేయపుత్రుడివి. నువ్వుకూడా ప్రజలచేత గుణవంతుడవనిపించుకొన్నావు. కాబట్టి ప్రజాభీష్టానికి, నా సంతోషానికి అనుగుణంగా పుష్యమీ నక్షత్రంలో పట్టాభిషిక్తుడివి కావలసినదిగా కోరుతున్నాను (జ్యేష్ఠభార్యకి కలిగిన ఒకే పుత్రుడివి కాబట్టి రాజరికానికి తగినవాడివి. అర్హతలలో ఏ దోషమూ లేనివాడివి. నీది పునర్వసునక్షత్రం కాబట్టి పుష్యమీ నక్షత్రం (సంపత్తార) జ్యోతిషం ప్రకారం సంపదని ఇచ్చేది బౌతుంది అని తండ్రి భావం). రాజు కాబోతున్నవాడివి కాబట్టి కొన్ని చెప్పదలచాను. 'రామా ! పరుషంగా మాట్లాడకు. క్రూరంగా దండించకు. వ్యసనపరుడివి కాబోకు. సామాన్య సేవకులకి పరోక్షంగా అజ్ఞలనిస్తూ, మంత్రులతో కలిసిమెలసి ఆలోచించి ప్రవర్తించు. గూఢచారుల ద్వారా ఇతరదేశవృత్తాంతాలని ఎప్పటికప్పుడు జాగ్రత్తగా తెలిసికొంటూ ఉండు. గాదెల నిండుగా ధన్యాన్నీ, శాలిలలో ఆయుధాలనీ ఉంచి ప్రజలకి సంతోషాన్ని కూరుస్తూ అనుకూలుడువై రాజ్యాన్ని ఏలుతూ, మనోనిగ్రహంతో ఉండు.' అంటూండగానే రాముని స్నేహితులు కొందఱు కౌసల్యకి ఈ వృత్తాంతం చెప్పారు. ఆమె ఈ వార్త వింటూనే ఎన్నెన్నో దానాలు చేసింది. పురజనులంతా రామాభిషేకం సాగాలని తమ యిళ్లలో ఎందఱెందఱు దేవతలకో మ్రొక్కురు.

మళ్ళీ తీసికొనిరా !

రాముడు వెళ్లాక దశరథుడు మంత్రులని పిలిచి పుష్కమీ నక్షత్రం ఎప్పుడని అడిగి మఱునాడే అని తెలిసికొని 'సుమంత్రా ! రాముణ్ణి మఱల తీసికొని రా !' అని ఆజ్ఞాపించాడు. (శ్వ ఏవ పుష్కోభవితా రామం పునరిహానయ). రాముని పద్దకు వెళ్లి సుమంత్రుడు నమస్కరించి 'రామా ! మీ తండ్రి మఱల నిన్ను రమ్మంటున్నాడు' అన్నాడు. రాముడు సుమంత్రుడి మాట వింటూనే (శంకాన్వితోఽభవత్) కారణమేమైయుంటుందా ? అని భావించి సుమంత్రుణ్ణి అడిగాడు 'నీ రాకకు కారణం ఏమిటి? (యదాగమనకృత్యం తే భూయస్త ద్రూహ్యాశేషతః) వివరంగా చెప్పు' అని. విషయం తెలిసినా కూడా రాజమర్యాద నెఱిగిన సుమంత్రుడు 'రామా ! రాజు గారు నిన్ను చూడాలనుకుంటున్నారు. వెళ్లడమూ - మానడమూ అనే వాటిని నీవు నిర్ణయించుకోవాలి' అన్నాడు. (తమువాచ తతస్మాతో రాజా త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛతి - శ్రుత్వా ప్రమాణమత్రత్వం గమనాయేతరాయ వా॥ 4/7) రాముడు రథంమీద వచ్చాడని తెలియగానే దశరథుడు తన గృహంలోనికి రప్పించుకున్నాడు. పూర్వంలాగానే రాముడు పావాభివందనం చేసి గోత్రప్రవరులని చెప్పుకొన్నాడు. అతనిని కొగిలించుకొని ఆసనమిచ్చి దశరథుడిలా చెప్పసాగాడు.

భరతుడు రాకుండా రాజువి కావాలి !

రామా ! వృద్ధుణ్ణి - సమస్త భోగభాగ్యాలనీ అనుభవించినవాణ్ణి అన్నదానాలని చేస్తూ అనేక యాగాలని నూల్లకొలదీ చేసినవాణ్ణి అయిన నాకు నిన్ను పట్టాభిషిక్తుణ్ణి చేయడమనే కోరిక తప్ప మతోటిలేదు. యాగాలని చేసి దేవఋణం నుండి, వేద వేదాంగాలని చదివి ఋషి ఋణంనుండి నిన్నుకని పితృఋణం నుండి, అనేకవిధ మైన దానాలని చేసి బ్రాహ్మణ ఋణంనుండి, సమస్త సుఖాలనీ పొంది శరీరఋణం నుండి విముక్తుణ్ణి ఆయ్యాను. ప్రజలంతా నిన్ను రాజుగా కావాలని కోరుతున్నారు. అయితే ఇప్పుడే యువరాజుగా చేయడానికి మతోకారణం ఉంది. నాకు స్వప్నంలో అమంగళకరదృశ్యాలు కనిపిస్తున్నాయి. నా జన్మనక్షత్రాన్ని సూర్య - అంగారక - రాహుగ్రహాలు చుట్టుముట్టిన కారణంగా రాజుకి మృత్యువుగాని, దానికి సరియైన ఆపదగాని సంభవిస్తాయని జ్యోతిషికులు చెప్తున్నారు. ప్రాణులబుద్ధి చంచలం. అందునా మరణించబోయే నా బుద్ధి మఱింతగదా ! నా ఆలోచనా, ప్రజాభిప్రాయం ప్రకారం నా నిర్ణయమూ మాటకమునుపే పట్టాభిషేకం చేసికో. ఈ రోజున

చంద్రుడు పునర్వసులో ఉన్నాడు. తెలవాటితే పుష్యమీ నక్షత్రంలోకి రాగలడని పండితులంటున్నారు. నా మనసెందుకో తొందరచేస్తోంది. దర్బపటపుమీద పరుండి నీ భార్యతో ఈ రాత్రి అంతా ఉపవాసముండాలి. నాయనా ! మంచిపనులు చేయ బోతేనే విఘ్నాలు కలుగుతూంటాయి. నీ స్నేహితులు అన్నివిధాలా నిన్ను రక్షించాలని కోరుకుంటున్నాను. రామా ! భరతుడు తన మేనమామ ఇంటికి వెళ్లిఉన్నాడు గవా ! వాడు పచ్చేలోగానే నీకు పట్టాభిషేకం అయిపోవాలి. భరతుడు సజ్జనుడు. అన్నఅయిన నిన్ను అనుసరించేవాడూ-ధర్మాత్ముడున్నా. అయినప్పటికీ మనుష్యుల మనస్సు చరిచరిం అని నా విశ్చయం. ధర్మాత్ములైనవారు జరిగిన విషయాన్ని గురించి ఆలోచించి ఆనందిస్తారే తప్ప వ్యతిరేకభావంతో ఉండరు. రఘువంశం గూర్చి నీకు తెలియనిదేమీ లేదుకదా ! శుభమౌతుంది వెళ్లరా !' అని ఆశీర్వాదించి పంపించాడు దశరథుడు.

ఇక్కడ దశరథుడు మాట్లాడిన మాటల్లో లోతుగా భావించవలసినది ఎంతో ఉంది. దశరథుడు అనిన మాటల్లో చిక్కు విప్పేముందు శ్లోకాలని సరిగా పరిశీలించాలి. చాలమంది పైభావాన్ని మాత్రం చూడడమే తప్ప శ్లోకంలోని పదాల మీద పరిశీలన చేయకపోవడం వలన మహద్దులని దూషించే దుఃస్థితి కలుగుతోంది. ఒకరిని నిందించేముందు పరిశీలన అవసరం.

‘ఆపష్టబ్ధం చ మే రామ ! నక్షత్రం దారుణైర్గ్రహైః ఆవేదయన్తి దై వజ్ఞాః సూర్యాంగారకరాహుభిః - ప్రాయేణ హి నిమిత్తా నా మీదృశానాం సముద్భవే - రాజా హి మృత్యుమాప్నోతి ఘోరాంవాఽఽపదమృచ్ఛతి - తద్భావదేవ మే చేతో న విముంచతి రామవ - తాపదేవాభిషింఛస్వ చలా హి ప్రాణినాం మతిః- సుహృదశ్చా ప్రమత్తా స్త్వాం రక్షంత్యద్య సమంతతః - భవంతి బహునిహ్నుని కార్యాఝ్యేపం విధాని హి - విప్రోషితశ్చ భరతో యావదేవ పురాదితః- తాపదేవాభిషేకస్తే ప్రాప్త కాలో మతోమమ - కామం ఖలు సతాం పృత్యే భ్రాతాతే భరతఃస్థితః- జ్యేష్ఠానువర్తీ ధర్మాత్మా సానుక్రోశో జితేంద్రియః - కిన్నుచిత్తం మనుష్యాణా మనిత్యమితి మే మతిః - సతాం తు ధర్మనిత్యానాం కృతశోభి చ రామవ ! - అద్య ప్రకృతయస్సర్వా స్త్వామిచ్ఛన్తి నరాధిపమ్ - న కించిన్మమకర్తవ్యం తవాఽన్యత్రాభిషేచనాత్-అతస్త్వాం యవరాజాన మభిషేక్యేమి పుత్రక ! - అతోయత్త్వా మహాంబ్రూయాం తస్మ్యేత్వం కర్తు మర్హసి ॥ (4/15-27) !

తండ్రికొడుకులలో ఎవరు ఎక్కువ అధర్మపరులు ?

ఇంతవఱకూ జరిగిన సంభాషణ వింటే తండ్రి ఇలా భరతుణ్ణి గూర్చి పల్కరాదనీ అన్నిస్తుంది— కొడుకూ, ధర్మమూర్తి, అయిన రాముడు దాన్నివిని అంగీకరింపకూడదనీ అన్నిస్తుంది. తోభావాన్ని జాగ్రత్తగా పరిశీలిద్దాం.

దశరథుడు ముందునుండి దూరదృష్టి కలవాడూ, బాధ్యత కలవాడున్నూ దశరథునితో ఇద్దఱున్నారని ముందే అనుకున్నాం. రాజైన దశరథుడూ - తండ్రి అయిన దశరథుడూ అని. రాజైన దశరథుడు తనకి ఇంకా పిల్లలులేని కాలంలో విచారిస్తూ ఉన్నప్పుడు సుమంత్రునిద్వారా విషయాన్ని విని తాను తండ్రి అయిన దశరథుడుగా కావాలని అశ్వమేధ - పుత్రకామేష్టి యాగాలని రెంటిని చేసాడు అశ్వమేధంవల్ల పిల్లలు కలగరని తనకి తెలిసినా, పుత్రకామేష్టిని మాత్రమే చేయకుండా అశ్వమేధాన్ని కూడా చేయడంతో కారణాలు రెండు. 1) తనకీ తన వంశానికి ఉన్న పిల్లలు కలగడంలో ఏదైనా పాపం అడ్డుగా ఉంటే తొలగడానికి 2) చిరకాలం నుండి రాజ్యం తానే చేస్తున్న కారణంగా తనయెడ విసిగిన రాజులెవరైనా ఉన్నారేమో అనే విషయాన్ని తాను విడువబోయే గుడ్డాన్ని పట్టుకోబోయే రాజుద్వారా గ్రహించాలనిన్నీ. రాజైన దశరథునిగా దేశవిషయాన్ని కనుక్కోవాలనీ, తండ్రి కాబోయే దశరథునిగా పుత్రులని పొందాలనీ భావించిన అయన అశ్వాన్ని విడువడం బట్టి దశరథునితో ఇద్దఱు దశరథులు ఈ విషయంలోనూ స్పష్టంగా కన్పిస్తారు.

అలాటి దశరథునికి చెడ్డకలలు రావడం ప్రారంభమైంది. రాజు మరణించడానికి పూర్వం దివి-అంతరిక్ష-భూభాగ-రాజశరీరాల్లో ఉత్పాతాలు (అకస్మాత్తుగా కన్పించే ఉపద్రవాలు లేదా దుష్పరిణామాలు) కలుగుతాయి. సూర్యచంద్ర నక్షత్ర ప్రకాశం తగ్గడం వంటి దివి ఉత్పాతాలూ - కాలంకానికాలంలో మేఘాలూ, విస్తృత వర్షాలూ వంటి అంతరిక్ష ఉత్పాతాలూ భూకంపం వంటి భూమి ఉత్పాతాలకి తోడుగా తన శరీరంకూడా వృద్ధాప్యాన్ని మఱింతపొందిన వాయులని సూచింపచేస్తూ ఉండడం పుత్రులని గూర్చిన తొందర, తొందరగా రాజ్యాన్ని ఇచ్చివేయాలనే బాధ్యతావిముఖత మొదలైనవన్నీ రాజైన తన మరణాన్ని స్పష్టంగా సూచిస్తున్నాయి. దానికితోడుగా కలలు రావడంతో దశరథుని మరణాన్ని గూర్చిన ఊహ దృఢమైంది. ప్రయాణానికి సిద్దమైనవాడు, చేసికోవలసిన పనులని తొందరగా ముగించుకొనేటట్లు దశరథుడు కూడా తానింక ఏమి చేయవలసి ఉన్నదా ? అని భావించి పుత్రులని కన్నందుకూ,

అయోధ్యకి రాజుగా ఉన్నందుకూ - ఇటు పుత్రక్షేమమూ - అటు అయోధ్యాపుర ప్రజాకుశలమున్నూ గుఱించి ఆలోచించాడు. తాను రాజే అయినా నిరంకుశంగా ఫలానివాణ్ణి రాజుగా చేస్తున్నాననే దృక్పథం తనకి లేదు. రాజైన తాను రాజకానికి తగినవాడు ఎవరా? అని తనలో ఆలోచించుకున్నాడు. 1) రాజ్యానికి సర్వాధిక బలం కలవాడు రాజు కావాలి. 2) ప్రజలందఱూ ఆతణ్ణి ఆతని ప్రవర్తననీ మెచ్చుకోవాలి (రాజు కావడానికి ముందే). 3) సభ-సమితి-బ్రాహ్మణ-పురోహిత స్త్రీ..... ఇందఱూ అంగీకరించాలి. ఈ మూడు ప్రశ్నలకీ సమాధానంగా మతో ఆలోచన లేకుండా 'రాముడు' సరైనవాడని తనకి తోచింది. దేవతలు ఇచ్చిన పాయ సంఘాని సగభాగాన్ని స్వీకరించగా కౌసల్యకి కల్గిన పుత్రుడు రాముడుకదా! లక్ష్మణుడూ, శత్రుఘ్నుడూ చెరి 1/8 వాటాలవారైతే, భరతుడు 1/4వ వాటావాడు. అంటే అంతభాగపు పాయసాన్ని స్వీకరించడంవల్ల కల్గినవాళ్లు. మిత్రుడనే భావం నుండి పరబ్రహ్మస్వరూపమే అనే భావం వరకూ రాముని విషయంలో సర్వప్రజలకూ ఉంది. అయినా సమావేశం ఒకటిచేసి అందఱీ అభిప్రాయాన్నీ తెలిసికొని రామ పట్టాభిషేక విషయాన్ని బహిరంగవరిస్తే తప్ప తాను యథార్థమైన ధర్మ పరిపాలన చేసినట్లు కాదని భావించి తూర్పు-దక్షిణ-పశ్చిమ-ఉత్తర దేశపు రాజులనీ, స్లేచ్ఛ-కానన-వర్షతదేశ ప్రభువులనీ చివరికి ఆటవికులనీ, పౌర జానపదులనీ అందఱినీ ఏలిచాడు.

తన వివాహం జరిగి తాను తండ్రి కావడానికై కేకయమహారాజు కిచ్చిన వాగ్దానం తనకు గుర్తు లేకపోలేదు. తాను వాగ్దానం చేసినది తన వ్యక్తిగతవిషయం. రాజుని చేయడమనేది ప్రజావిషయం. వ్యక్తిగత, ప్రజాగత విషయాల్లో ముఖ్యమైనది ప్రజావిషయమే అని భావించిన దశరథుడు భరతుని అభ్యర్థిత్వాన్ని ఒకమాటు పరిశీలన చేసికొని చూచాడు.

1) రాముడు సగపు పాయసభాగాన్ని స్వీకరించగా కలిగిన కౌసల్య పుత్రుడైతే భరతుడు 1/4 భాగపు పాయసభాగం వల్ల కైకమ్మకి కల్గినవాడు. 2) రాముని కన్నతల్లి కౌసల్య తనకి జ్యేష్ఠభార్య - పట్టమహిషి ఐతే భరతుని కన్నతల్లి కైకమ్మ 3వ భార్య, 3) రాముణ్ణి సర్వప్రజలూ (తానుకూడా) ధర్మాత్ముడనీ..... ఇంకా అనేక విధాల కొనియాడుతూంటే భరతునకు అధర్మ పరుడనే పేరు లేకపోయినా ప్రత్యేకమైన గుర్తింపు లేనివాడు. 4) పుట్టిన దగ్గరి నుండి అయోధ్యా ఆ పరిసర ప్రాంతాలని తెలిసి వివాదాలు ఏర్పడ్డ

సందర్భాలలో లక్ష్యమునితో కలిసి వెళ్లి యుద్ధంచేసి గెలుపుని తెచ్చే లక్షణం గలవాడు రాముడైతే, ఎక్కువకాలం కేకయరాజు (తనతాత) వద్ద కేకయపురంలో గడిపినవాడు భరతుడు. 5) దశరథుని వాగ్దానం గురించి తెలిసినా రాముడు భరతుని తల్లి కైకమ్మ ఒడిలో పెరుగుతూ కైకకి ప్రియపాత్రుడైతే భరతుడు కౌసల్యవద్ద గడపగల అవకాశాన్ని తాతగారి యింటివద్ద పెరగడం చేత పొందలేకపోయాడు. 6) రాముడు లక్ష్యమునితో కలిసి విశ్వామిత్రుని శిష్యత్వాన్ని పొంది అనేక విషయా లని నేర్చుకొని, అయోధ్యా తత్పరిసరప్రాంత విశేషాలనికూడా ఆయనద్వారా గ్రహిం చినవాడైతే, భరతునికి ఆ అవకాశమే లేదు. 7) తాటక-సుబాహులని చంపి పరశురాముని శక్తిని లాగుకొన్నవాడు రాముడైతే భరతుడు శత్రుఘ్నునితో శత్రు సంహారం చేసిన జాడ కన్పించదు. 8) పరాక్రమంతోపాటు రామునికి వశిష్ఠ- విశ్వామిత్ర-సిద్ధాశ్రమ మహర్షుల ఆశీర్వాదాలు ఉంటే, భరత శత్రుఘ్నులకు ఆ అవ కాశమే లేదు. 9) రాజ్యాధికారార్హత కలిగి జ్యేష్ఠభార్య జ్యేష్ఠపుత్రుడు రాముడుకాబట్టి భరతునకు రాజ్యాధికారం లేదని అతిస్పష్టంగా తెలుస్తుంది. 10) ఏది ఎఱైనా భరతుడు శత్రుఘ్నునితో కలిసి రామునితో విరోధించినా $1/8 + 1/8 = 2/8$ బలమే బలమిదిగాని రామలక్ష్మణ బలంతో $(1/2 + 1/4 = 6/8)$ సమానం కాదు. లక్ష్యముడు కూడ రామునికి ఎదురుతిరిగి వీరితో చేరితే రామునితో ఈ ముగ్గురూ సమానమౌతారు $(1/8 + 1/8 + 1/4 = 1/2)$ తప్ప రామునకు మించరు. ఏమైనా లక్ష్యముడు ఎన్నడూ రామునితో విరోధపడనేపడదు అని ఈ తీరుగా ఆలోచించి సమావేశంలోనే రాజుని నిర్ణయించాలని భావించి సమావేశాన్ని ఏర్పాటుచేసాడు.

సమావేశ ప్రారంభంలో రాజైన తాను ఒకరిపేరును ప్రతిపాదించవలసిన ధర్మం ఉందీ కాబట్టి రామునిపేరుని ప్రతిపాదించాడు. ఆ పేరును బలపరుచడం లేదా విరోధించడం అనేది సమావేశం చేయవలసి ఉందీ. ఎవరెవరు ఒక రాజు యొక్క పట్టాభిషేక విషయంలో భాగస్వాములు కావాలో వారందరినీ ఏర్పాటుచేసి బహిరంగంగా వారివారి అభిప్రాయాన్ని సేకరిస్తున్న దశరథుడు నిజమైన ప్రజా స్వామ్యాన్ని కాపాడినరాజు. ఈ సమావేశాన్ని ఎందుకు ఏర్పాటుచేస్తున్నాడో కూడ తెలియకుండా సమావేశపలచి ఆ అభిప్రాయాన్ని ఆ సమయంలోనే వ్యక్తం చేసిన దశరథుడు నిజమైన ధార్మిక రాజకీయవాది కాదా! తన రాముని పేరుని విరోధించినా సిద్ధపడి కదా! తాను ఆ సమావేశం చేసాడు. సమావేశంలోనూ యథార్థాన్నే చెప్పాడుగాని వక్రత ఏ మాత్రమూ లేదు. ప్రజలకు అవకాశాన్నిస్తూ 'నేను చెప్పా

నని రాముణ్ణి గూర్చి ప్రశంసింపక మీ అభిప్రాయాన్ని చెప్పండి. మధ్యస్థులైన మీ నిర్ణయం సరైనది' అన్నాడు కూడ. అప్పుడు కూడా వాళ్లు రాముణ్ణి రాజుగా పట్కా తూంటే 'నేనేమైనా తప్పుచేసానా ? లేక ఈ వృద్ధుని పీడ తొలగాలని భావిస్తున్నారా? అంటూ కూడా రాముడుకాక వేటొకరు ప్రజల మనస్సులలో ఉంటే ప్రతిపాదించేందుకు తగిన దైర్యాన్ని తానే అందించాడు.

అయినా వారంతా తమ మనస్సులలో ఉన్న రాముణ్ణి అనేక కారణాలు చెప్పి ప్రతిపాదించారు. వాటిని విన్నపిమ్మట రామునికి కబురుచేసాడు. సూర్యవంశపు అయోధ్యారాజ్యం తనవద్ద ఉంది. దానిని సమావేశంలో ఉంచాడు. అందరూ ఆ సామ్రాజ్యాన్ని రామునికే కట్టబెట్టాలని సూచించారు. ఇప్పుడు ఆ రాజ్యాన్ని అందటి సూచనవేలకూ రామునికి యవలసి ఉంది కాబట్టి, తీసికోవలసిన రాముని అంగీకారాన్ని సభకి తెల్పడానికి ఆతణ్ణి పిలిపించాడు. ఇందటి అంగీకారం ఉన్నా అభ్యర్థి అంగీకారం లేనిదే ఇదంతా దండుగ కదా ! రాముడు తండ్రి చెప్పింది విన్నాడు. ఆయన యుఖంలో ఏ మార్పులేదు. రాముడు అంగీకరించినట్లూ లేదా అంగీకరించనట్లూ లేదు. కారణం 'పుష్యమి నక్షత్రంలో పట్టాభిషేకం నీకు చేయడానికి సభ నిశ్చయించింది' అని తండ్రి చెప్పాడు. 'ఆ నక్షత్రం వచ్చినప్పుడు కదా తన నిర్ణయం చెప్పవలసి ఉంది' ఇది రాముని భావన.

వృద్ధుడూ, మరణం దగ్గర వడ్డవాడూ, ఎంతోకాలంగా యువరాజుగా రాముణ్ణి అభిషేకించాలని ఉత్సాహపడుతూ ఆ కోరికకు సమావేశం ద్వారా ఆమోదం పొందిన వాడూ అయిన దశరథుడు, అనందం పట్టలేక 'పుష్యమి ఎప్పుడు?' అని అడిగి, మఱునాడే అని గ్రహించి మళ్ళీ కబురుపెట్టాడు.

ఇంతకుముందు రామునికి చెప్పని మఱో రెండుమాటలు ఎక్కువ చెప్పాడు. వాటిలో గొంతుపట్టుకునే మాటలు—1) భరతుడు రాకపూర్వమే అభిషేకం చేసి కోవాలి. 2) మనుష్యుల మనస్సు చంచలం కాబట్టి తొందరగా అభిషేకించుకో - అనేవి. ఇలా దశరథుడనడం తప్పుకానేకాదు. కొద్దిపాటి ఆనారోగ్యం చేస్తేనే పిచ్చిపిచ్చిగా మాట్లాడుతూ, అనందశృంగా ప్రలాపించే వారిని చూస్తాం. మరణం నిశ్చయంగా ఉందని స్పష్టంగా తెలిసిన దశరథుడు ఏ మాత్రం తొణుకు బెణుకు లేకుండా సమావేశం జరిపి ఇలా నిర్ణయించడం తన మనఃస్వాస్థ్యానికి నిదర్శనం. ఆ పరిస్థితిలో ఉన్న మఱెవ్వరూ ఇంత నివానంతోనూ, గంభీరంగానూ వ్యవహారాన్ని పరిష్కరించలేరనడం నిజం. అలాటి దశరథునికి ఎక్కడ తాను ప్రజాభిప్రాయాన్ని

(భరతునిద్వారా, కై కద్వారా ఏదైనా తేడా వచ్చిన పక్షంలో) మన్నించలేనో అనే భయం ఒకకోణంలో కలిగి 'భరతుడు రాకపూర్వమే చేసికో' అని రామునితో అన్నాడు. తమ్ముని సమక్షంలోనే చేసికొంటానని రాముడే అన్నాకూడా కబురువెళ్లి అతడు రావడానికి $8+8=16$ రోజులు పడుతుంది. ఈలోగా తానే కన్నుమూస్తే.... లేదా భరతునకు ఇష్టమే ఐ కూడా కై కమ్మద్వారా పేచీపడితే అదీ ప్రమాదమే కదా ! అందుకుగా అన్నది 'మనుష్యుల మనస్సు చంచలం' అని. రామా ! కై కమ్మ నిన్నెంతగానో చూస్తున్నా మనుష్యజాతిది కాబట్టి ఎలా ఉంటుందో. తొందరగా ముగించుకో అని చెప్పడం దీనిలో భావం. ఒకవేళ ఈ యిద్దరినీ ప్రమాదం వచ్చినా నీ చెలికాండ్రు నిన్ను రక్షింతురుగాక ! అన్నాడు. 'ఇలాటివేమీ జరుగవని' రాముడంటాడేమోనని భావించి రెండువిధాల సమాధానం చెప్పాడు దశరథుడు. 1) చేయబోయేది మంచిపని కాబట్టి విఘ్నం జరగడానికి అవకాశం చాల ఎక్కువ. (భవంతి బహువిఘ్నాని కార్యజ్యేషం విధాని హి) 2) నీ తమ్ముడైన భరతుడు నీ పట్టాభిషేకానికి అడ్డుచెప్పనే చెప్పడు. అతడు జ్యేష్ఠానువర్తి (అన్నచెప్పిన ప్రకారం నడిచేవాడు) - ధర్మాత్ముడు (అయోధ్యా ప్రజలందఱూ కలిసి నీపై నిందచెప్పినా నువ్వుచేసింది 'తప్పు' అనడు. నీవే ధర్మస్వరూపమని భావించే ధర్మాత్ముడు) - సానుక్రోశుడు (నీది తప్పుకాదని పలికి తండ్రిని నిందించడు. నాపై ఈగ వ్రాలనీయనంతటి జాలి కలవాడు— జితేంద్రియుడు (ఎలాగైనా రాజ్యం తనకి రావాలనే బుద్ధి కలవాడు కాదు. నీకు ఇచ్చిన రాజ్యం గుఱించి మోహం—మాత్సర్యం లేనివాడు.) అయినా 'చలా హి ప్రాణినామ్మతిః' ప్రాణుల బుద్ధి చంచలం కదా! అని కై కమ్మని దృష్టిలో పెట్టుకుని అన్నాడు. (కామంఖలు సతాం వృత్తే భ్రాతృతే భరతఃస్థితః - జ్యేష్ఠానువర్తి ధర్మాత్మా సానుక్రోశో జితేంద్రియః)

రామోవిగ్రహవాన్ ధర్మః - రాముడు రూపుకట్టిన ధర్మంకాబట్టి దశరథుడు ఇలా తనకు భరతుడు ఊర్లో లేనప్పుడు రాజ్యాన్ని కట్టదలచడం అధర్మమే అయితే నిశ్చయంగా కాదని అనేవాడే. ఈ పై చర్చనుబట్టి దశరథుడు దేశక్షేమ దృష్టితో బలిష్ఠుడూ - ధార్మికుడూ - ప్రజామోదం పొందినవాడూ ఐన రాముణ్ణి రాజుగా నిశ్చయిస్తూ తాను కేకయరాజుకిచ్చిన వాగ్దానాన్ని వ్యక్తిగతమైన విషయంగా భావించి ధర్మపరిరక్ష చేసాడని తెలుస్తుంది. ఇది సర్వజనుల దృష్టిలోనూ ధర్మమే కాబట్టి రాముణ్ణి నిందింపబోయే - వారి - రావణుడు మొదలైనవారెవరూ భరతుడు ఊర్లో లేకుండా రాజ్యం పొందబోయినవాడివి' అనే నిందని వారి నిందలలో జోడించలేదు.

అక్షణా ! రాజ్యం నీకోసమే !

తన అభిషేకాన్ని గూర్చిన వార్తని తెల్పడానికి రాముడు కౌసల్యామాత మందిరానికి వెళ్లాడు. అప్పటికే సుమిత్ర - లక్ష్మణుడు అక్కడున్నారు. దాసీజనం చేత రప్పించగా సీత కూడా వచ్చింది. రాముడు తన అభిషేకవార్తని తల్లికి చెప్పి రేపటి రోజున చేయవలసిన మంగళకార్యాలని నాతో సీతతో చేయింపవలసినదని కౌసల్యాని ప్రార్థించాడు. ఆమె అనందపరవశయై తాను కన్నందుకు జన్మధన్యమైందని పల్కి పురుషసూక్తంతో చెప్పబడిననారాయణుణ్ణి ధ్యానించసాగింది. అప్పుడురాముడు లక్ష్మణునితో ఇలా అన్నాడు. 'తమ్ముడూ !' నువ్వు నాకు రెండో ప్రాణానివి. నాతో కూడి రాజ్యాన్ని పాలించు. రాజ్యానికి సంబంధించిన లాంఛనాలైన ఆభరణ-వస్త్ర - రత్నాదులన్నింటినీ నువ్వు అనుభవించు. నా ప్రాణాన్నీ - రాజ్యాన్నీ నీ కోసమే కోరుతున్నాను' అని పల్కి తల్లులకి మ్రొక్కి తన మందిరానికి వెళ్లాడు.

లక్ష్మణేమాం మయా సార్థం ప్రశాధి త్వం వసుంధరామ్
ద్వితీయం మేఽంతరాత్మానం త్వామియం శ్రీ రుపస్థితా ।
సౌమిత్రే భుంక్య భోగాంస్త్య మిష్టాన్ రాజ్యఫలాని చ
జీవితం చ హి రాజ్యం చ త్వదర్థ మభికాంక్షయే (4/44)

(లక్ష్మణా ! ఒకే నారాయణ రూపం నలుగురై మనం జన్మించాం. అందులో మనిద్దరం ఇక్కడ ఉన్నవాళ్లం. వై కుంరాన్ని ఏలుతూండే నాకు అయోధ్యారాజ్యం ఏలితే బాగుండుననే ఆలోచన ఎందుకుంటుంది ? ఇక్కడే రాజ్యాన్ని ఏలుతూ కూచుంటే, దేవతలూ మహర్షులూ కలిసి వై కుంఠంలో ఉన్న నన్ను కలిసి రావణవధ చేయమని ప్రార్థించిన ప్రార్థనని ఎలా తీర్చగలను ? అందుకై ఓ లక్ష్మణా ! నేను రావణవధకి వెళ్లక తప్పదు వెడతాను. ఎలాగో ఒకలా రాజ్యాన్ని నీకు ఇచ్చే ఏర్పాటు చేస్తాను. స్వీకరించు. తమ్ముడూ ! ఈ రాజ్యాన్ని స్వీకరించేది నీ కోసమే సుమా ! అని లోభావం రామునిది. రాజ్యం సంపదతో కూడినది కాబట్టి లక్ష్మణునికి 'తన అన్న - ధనం' అనే రెంటిలో ఏదిముఖ్యమో తేల్చి చెప్పేందుకున్నా ఈ మాటలు. నేను రాజ్యాన్ని ఏలనని ముఖ్యంగా చెప్పడమూ ఉద్దేశ్యమే).

దేవలోకపు ఏర్పాటు - భూలోకపు తోడ్పాటు.

గతే పురోహితే రామః స్నాతో నియతమానసః ।

సహ పత్న్యా విశాలాక్ష్యా నారాయణ ముపాగమత్ ॥ (6/1)

పశిస్తుడు వెళ్లగానే రాముడు స్నానంచేసి, స్వచ్ఛమైన మనస్సుతో భార్యతో కూడి నారాయణధ్యానం చేయసాగాడు. (రాముడే నారాయణ స్వరూపుడై తే ఆయన తిరిగి నారాయణుణ్ణి ధ్యానించడమేమిటనిపిస్తుంది. ఇక్కడే శ్రీమద్రామాయణంలోని చిక్కుముడి ఉంది. అయోధ్యలోని ప్రజలతోపాటు అంతా రాముణ్ణి యువరాజుగా చేయాలని తొందరపడుతూంటే, రావణవధ కోసమే అవతరించిన రాముడు, ఈ కష్టంనుండి ఎలా గట్టెక్కడమా ? అని ఆయన ఆలోచిస్తూ తొందరపడుతున్నాడు. తండ్రి ఆయన దశరథుని భావనలో అయోధ్యకి యువరాజు కావడం చాలగొప్ప విషయమైతే, పుత్రుడైన రాముని విషయంలో (వైకుంఠాన్ని పాలించే నారాయణుడైన తనకి) ఆ సామ్రాజ్యం సముద్రంలో నీటిబొట్టంతటిది. మాటుపేషంలో వచ్చిన మహారాజుకి మేకలకాపరి ఉద్యోగమిచ్చిన చందమని విద్యారణ్యులవారి మాట.) పైగా తాను అయోధ్యలో పట్టాభిషిక్తుడు అయితే, దండకారణ్యానికి పోయే నీలుండదు. మహర్షునికి మోక్షమీయలేడు. రావణునితో విరోధనడే అపకాశం కల్గుదు. తనభార్యని కూడా ఎత్తుకుపోయిన దుర్మార్గుడు రావణుడనే వంక తనకి దొరకదు. అది లేనినాడు రావణుణ్ణి చంపే ఉపాయం ఉండదు. మహర్షుని దేవతల ప్రార్థనపై తాను రావణుణ్ణి వధిస్తానని చెప్పిన మాట అనత్యమౌతుంది. ఇంత ఆలోచిస్తూ తన అంశయైన వైకుంఠనారాయణ స్వరూపాన్ని మనసులో భావిస్తూ 'ఓ ! నారాయణా ! దేవలోకం చేసిన రావణ వధకు సంబంధించిన ఏర్పాటుకి అనుకూలంగా ఈ భూలోకం తోడ్పాటు చేసేలా ఇక్కడ ఎవరికో ఒకరికి బుద్ధిలో మార్పు కల్గించు' అని ప్రార్థిస్తున్నాడు. 'బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి' అని పరమాత్మమాట. పరమేశ్వరుడే ఈ శరీరమనే రథానికి సారథి. ఆయన ప్రాణి ఆయన ప్రతి జీవానికి బుద్ధి. అలాటి నారాయణుడు రామప్రార్థనకి ముందుగానే ఒక పథకాన్ని సిద్ధంచేసికొని 'ఉంచాడు కాబట్టి పట్టాభిషేకాన్ని భగ్నంచేసే బుద్ధిని మంధరలో ప్రవేశపెట్టి, దానిద్వారా కైకమ్మని ప్రేరేపింపచేసాడు, భగవంతుడు 'ఉపాయేశ- అపాయేన వా' ఉపాయంతో గాని, ప్రాణనంకటమైన పరిస్థితిలోనై నాగాని తాననుకున్న పనిని సాధించుతాడే తప్ప మానపుడనుకొన్న రీతిగా జరుగనీయదు. అలాగని భగవంతుడు తెరచాటుగా వ్యక్తిని పడగొట్టడు. ముందుగా చెప్పి మరీ చేస్తాడు. భాగవతంలో దేవకీపసుదేవుని అష్టమ గర్భం కంసుణ్ణి పదిస్తుందని కంసునిచే చెప్పి కంసుణ్ణి అనమర్తుణ్ణి చేసి తాను నెగ్గాడు. నూరు తప్పులు నిండకుండా చేసికొని ఉన్నపైతే శిశుపాలుడు జీవించి ఉండేవాడు కదా ! అలా ఎందుకు చేసికొనలేకపోయాడు ? విష్ణుద్వేషం మాని తన బ్రతుకు

సాగిస్తే హిరణ్యకశిపుని వలన విష్ణువు ఎంతటి చిక్కులో పడేవాడు ? అందుకని భగవంతుడే తాను సృష్టించిన వానివిషయంలో ఒక నిర్ణయాన్ని చేసి ఆ సమయానికి అలా కచ్చితంగా జరిగేలా ఆ వ్యక్తికిగాని, ఆ వ్యక్తి తప్పించుకొనే నీలులేకుండా మతొకరివ్వారాగాని ఒక కల్పనచేసి తన సమర్థతని నిరూపించుకుంటాడు. అందుకే విష్ణువుకి ఉండే నేయినామాల్లో 'భూతభావనః' అనేది కూడా ఒకటి. ప్రతిప్రాణి యొక్క భావనలో ఉండేది కూడా తానే. అంటే తన పథకానికి అనుగుణంగా ప్రాణిలో జీవించే బుద్ధి తానే అన్నమాట. అలాటి బుద్ధిని మంథరలో ప్రవేశపెట్టేం డకు భూలోకనారాయణుడు (రాముడు) ఆ పై కుంఠ నారాయణుణ్ణి ప్రార్థించడమే ఇక్కడి విషయం. రామునికి యువరాజు పట్టాభిషేకం తప్పిపోవడమనేది భూలోక వాసులకి బాధాకరమైతే, భూలోకాన్ని ఉద్ధరించే మహాత్ములైన దేవతలు, మహర్షులకి భూలోకవాసులని బాధించే రాజుపథకోసం పట్టాభిషేకం తప్పిపోవడమనేది సంతోష కరమైన అంశం. అందుకే లోకంలో ఒక సామెత ఉంది. 'మానవుడు ఊహిస్తాడు. భగవంతుడు నిర్ణయిస్తాడు' అని. కాబట్టి లోకంలో మనం అనుకున్నది ఏదైనా ఒక్కొక్క సందర్భంలో అలా జరుగకపోతే, అలా జరుగకపోవడం మంచికే అని భావించాలని ఈ మట్టి మనసు చెప్తుంది. పురాణేతిహాసాల వలన నేర్చుకోవలసినది ఇలాటి నడ్కుద్దినీ. అంతేకాని తాననుకున్నది కాలేదని దైవాన్ని నిందించడంకాదు).

తెలివారితే రామపట్టాభిషేకమని తెలిసిన అయోధ్యా జనులకి ఆ రాత్రి నిద్ర పట్టడంలేదు. మార్గాలని వారే శుభ్రంచేసి కస్తూరి నీటిని చల్లి, కర్పూరపు పొడిని చల్లుతున్నారు. కొందఱు రంగురంగుల బెండాకట్టలని తెచ్చి దేవాలయాలకీ, మండ పాలకీ, ఎత్తైన అంగడులకీ, విశాల భవనాలకీ ముందు వరుసగా అందం ఉట్టిపడేలా పాతుతున్నారు. అయోధ్యలో ఉన్న ఎక్కడెక్కడి వేదికలమీదా వృత్తాలో, గానాలో, అభినయాలో ఎవో ఒకటి సాగుతూ కన్పిస్తున్నాయి. ఏ యింటిలో జనమైనా రామాభి షేక వార్తనే ముచ్చటించుకుంటూ ఆ పండుగ తమయింటనే జరుగుతోందా ? అన్నంత ఆనందంగా ఉన్నారు. గుడ్డాలని కడగడానికి అశ్వికులూ, ఏగుగులని శుభ్రం చేయడానికి మాపటిలూ మందఱుగా సరయానదికి తీసికొనిపోతూంటే మెడలలోని గంటలధ్వని అయబద్ధంగా వినిపిస్తోంది. చీకటి అనేది లేకుండా రత్నదీపాలని ఎక్కడెక్కటి చెట్లూ ఎత్తైన చోట్ల ఒకటికి మఱిరెండు చొప్పున కట్టారు. రాముడు పట్టాభిషిక్తుడై శత్రుంజయ మనే పేరుగల ఏనుగుపై మొదటిసారిగా పస్తుంటే అం దఱూ చూడడానికి నీలుగా మార్గానికి ఇరుప్రక్కలూ కట్టలతో అడ్డుకట్టు కట్టారు.

పుష్పాలు మార్గాలనిండా చల్లేవాళ్లు, గుమగుమసువాసనల పొగలని వేసేవాళ్లు, అరటి చెట్లని నాటేవాళ్లు, రంగురంగుల చిత్రాలని మార్గాలపై వేసేవాళ్లు, ఒక రేమిటి ఎండతెండతో ఎవరికి తోచిన పనిని వారు శ్రద్ధాభక్తులతో చేస్తూ కన్పిస్తున్నారు. తెల్లని పట్టుచీరకట్టి నాలుగు మార్గాల కూడలిలో నిలువబడి చెప్పలేని ఆనందం తాండవిస్తున్న ముఖంతో కౌసల్యామాత తీపిపదార్థాలనీ, ఇతరమైన తినుబండారాలనీ దోసిళ్లతో పంచిపెడుతోంది. ఆబోతుల అంకెలూ, వీనుగుల ఘీంకారాలూ, గుట్టాల సకిలింపులూ, దేశవిదేశాలనుండి వచ్చే రాజుల రథధ్వనులూ, అయోధ్యా జనుల ఆనందధ్వనులూ, దశరథుని కి రిస్తూ చేసే గానాలూతో అయోధ్య మొత్తం ధ్వనిమయమై పోయింది.

ఇలా ఉన్న ఆ పుర వైభవాన్ని కైకమ్మకి అరణంగా (సారె) వచ్చిన దాసి మంధర మేడమీద నుండి చూచింది. ఆనందం పట్టలేక మేడ దిగుతూన్న రాముని దాదీని పిలిచి 'ఏమే? డబ్బుని కూడబెట్టుకోవడమే తెలిసిన రామమాత, ('కౌసల్య' అని పేరుని పరికడం కూడ మంధరకి ఇవ్వలేదు) డబ్బుని పంచిపెడుతోందేమిటి?' (ఉత్తమేనాభి సంయుక్తా హర్షణార్థపరా సతీ— రామమాతా ధనం కిన్ను జనేభ్యః సంప్రయచ్ఛతి? (8) అని అడిగింది. పుష్కమీ నక్షత్రంలో రామునికి యౌవరాజ్య పట్టాభిషేకాన్ని దశరథుడు చేయబోతున్నాడని ఆ దాది పట్టలేని ఆనందంతో (విదీర్య మాణా హర్షణ ధాత్రి తు పరయా ముదా—శ్వః పుష్కేణ జితక్రోధం యౌవరాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి) చెప్పింది. మంధర ఆ వార్తని వింటూనే మేడని చరచరా దిగి కైకా శయనమందిరంలోకి నేరుగాపోయి పరుండిన కైకమ్మతో ఇలా ప్రారంభించింది.

మంధరా దుర్బోధ (పైకథ)

ఉత్తిష్ఠ 'మూఢే' కిం శేషే భయం త్వా మభివర్తతే ।...

చలం హి తవ సౌభాగ్యం నద్యాస్రోత యివోష్ణగే॥ (7/15)

“మూఢురాలా! దగ్గరలో నీకు భయం ఉంటే నిద్రిస్తున్నావా? వేసవికాలంలో నీటి ప్రవాహం తగ్గినట్లు నీ భర్తకి కూడా నీ మీద ప్రేమ తగ్గింది సుమా! పైకి తీపి తీపి మాటలను పలుకుతూ నీకు నష్టాన్ని కల్గించేదీ, కౌసల్యకి ప్రయోజనపడేదీ అయిన రామ పట్టాభిషేకాన్ని కొంత వ్యవధిలోనే చేయబోతున్నాడు. ఏచ్చిదానా! నీ పుత్రుడైన భరతునివలననే రామునికి అపద ఉందని ముందుగా గ్రహించిన మహారాజు, భరతుణ్ణి మేనమామ యింటికి పంపించివేసి, అతడు లేని సమయంలోనే

పట్టాభిషేకాన్ని ముగించాలని చూస్తున్నాడు. ఎవరో ఒక అమాయకురాలు విషం ఉంటుందని తెలియక పాముని లాలించసాగిందని ఎప్పుడో చెప్పిన మాట గుర్తొస్తోంది. అలాగే ఇచ్చకాలని పలికే మగజ్జీ నువ్వు నమ్ముతున్నావు. కాబట్టి వెట్టిదానా ! రాముని విషయంలో పట్టాభిషేకాన్ని ప్రకటించిన దశరథుణ్ణి నమ్మకు. నీ భరతుణ్ణి కాపాడుకో !' అని తీవ్రంగా పలికింది.

రామ పట్టాభిషేక వార్తని వింటూనే అనందంతో శయ్యనుండి లేచింది కైక. మెడలో హారాన్ని తీసి మంథరికి ఇస్తూ 'మంథరా ! ఇంతటి ఇష్టమైన మాటని చెప్పిన నీకు ఇంకా ఏం చేయమంటావో చెప్పు. రాముడు - భరతుడు అనే ఈ ఇద్దరిలో నాకు భేదమే లేదు. రాజుగా భరతుణ్ణి అభిషేకిస్తూంటే చాల సంతోషంగా ఉంది నాకు. ప్రియమైన వాటిలో ప్రియమైన రామపట్టాభిషేక వార్తని చెప్పిన నువ్వు' 'ఏది కోరుకుంటే దాన్ని ఇస్తాను' - అన్నది.

మంథరికి అసూయ, కోపం వచ్చాయి. కళ్లెట్టబడ్డాయి. 'తెలివితక్కువ దానా ! ఇది నీకు సంతోష సమయం ఎలా అయింది ? ఓడ మురిగిపోయేంతగా సముద్ర మధ్యంలో గాలివీస్తే చల్లగాలి వీస్తోందని సంతోషిస్తారా ఎవరై నా ? నీకు దుఃఖం వచ్చిందని చెప్తూన్నా నీకు అర్థం కావడం లేదే ? అనే దుఃఖం నాకు కల్గుతోంది. సవతి కొడుకు శత్రువే ఔతాడు. అతడు మన పాలిటి మృత్యువుతో సమానం. అన్నదమ్ముల వరసలో తనకి తరువాతి వాడైన భరతుడంటేనే రామునికి భయం ఉండడం సహజం. భయపడిన వానివలననే భయం పుడుతుంది. లక్ష్మణ శత్రుఘ్నులవల్ల రామునికి భయంలేదు. కారణం, లక్ష్మణుడు తనని ఆశ్రయించినవాడు కాగా, శత్రుఘ్నుడు భరతుని అడుగుజాడల్లో ఉండేవాడు గదా ! వయస్సు వరసనిబట్టి చూస్తే రాముని ఏమ్మట భరతుడే రాజు కావాలి. అయితే ముందు రామునికే రాజ్యం రావాలి కదా ? అంటావా ? ఆ విషయం తర్వాత ముచ్చటిస్తాను.

ఏ పనిని ఎప్పుడు చేయాలో రామునికి బాగా తెలుసు. మన భరతుడు అంతటి సమర్థుడు కాడు. భరతుని వల్ల ఏమి కీడు రాబోతుందో నని ఇప్పటినుంచే రాముడు ఆలోచిస్తుంటాడు. రాముడు యువరాజైతే అతని తల్లికి నీవూ, నీతోపాటు పేమూ దాసీలౌతాం. భరతుని విషయం చెప్పాలా ? దాసీ పుత్రుడౌతాడు. రామునికి సంబంధించిన ప్రీలంతా పరమానందంతో ఉంటారు'. అని చెప్పుకుపోతూంటే కైకేయి దాన్ని వారించి 'మంథరా ! రాముణ్ణి నువ్వెఱుగవు. అతడు ధర్మాన్ని

తెలిసినవాడు. వశిష్ట విశ్వామిత్ర శిక్షణలో పెరిగినవాడు. అసత్య మాడడు. ఇక రాజ్యమంటావా? జ్యేష్ఠుడు కాబట్టి అతనిదే. భరతునికి రాముని వలన భయం ఉండనే ఉండదు. రాముడు ఇతరులనే తనవారిలా చూచేవాడైతే తన తమ్ముణ్ణి ద్వేషిస్తాడా? కొసల్య కంటే నాకే ఎక్కువ సేవ చేసే రామునికి రాజ్యం రావడమంటే నా పుత్రునికి రాజ్యం వచ్చినట్లే. భరతుడు రాజు కానే కాదని అనుకోకు. రాముడు నూతేళ్లు పరిపాలించాక రాజ్యం భరతునికే వస్తుంది. అని సంతృప్తిగా పలికింది.

మంథర వేడినిట్టార్పులు విడిచింది. 'ఏబ్బిదారా! రాముని రాజతీకం ఏమ్మట అతని పెద్దకొడుకు రాజౌతాడు. అతని తరువాత అతని జ్యేష్ఠుడు రాజౌతాడు. భరతుడు ఏ నాటికీ రాజు కాడు. దాసీపుత్రుడే బౌతాడు. రాజైన రామునికి ఏనాటికైనా భరతుని వలసనే భయం ఉంటుందనే ఆలోచనతో భరతుణ్ణి చంపడానికైనా రాముడు వెనుకాడక పోవచ్చు. కాబట్టి కేకయరాజు గృహం నుండి భరతుణ్ణి అలాగే అడవికి పొమ్మని కబురంపు. రాజ్యమనేది స్నేహితుల మధ్యనే వై రాన్ని తెస్తుంది. రామ భరతుల నడుమ ఉన్నది రాజ్యవైరంతో పాటు సవతిజల్లుల పుత్రులు కావడం చేత పుట్టుకతో ఉన్న సహజవైరమని గమనించు. దశరథుడు నిన్ను అదరిస్తున్నాడనే గర్వంతో కొసల్యని చాలనూలులు నిరాదరించావు. రాముడు రాజు కాగానే కొసల్యకూడా నీ మీద పగసాధించుకోదా? రాముడు రాజైతే భరతుడు సశిస్తాడని గమనించు. కాబట్టి వెట్టిబాగులదానా! నీ కొడుక్కి రాజ్యం వచ్చేలాగానూ, రాముణ్ణి పట్టణం నుండి వెళ్లగొట్టేలాగానూ ఉపాయం ఆలోచించుకో' అని చెప్పింది మంథర.

ఈ మాటలు కైకమ్మ చెవిని పడిపడడంతోనే ఆమె కళ్లు ఎఱ్ఱబడ్డాయి వేడిగా నిట్టార్చింది. 'మంథరా! నీ మాట వింటున్నానే. రాముణ్ణి వేగంగా అడవికి పంపి భరతునికి పట్టాభిషేకం చేయిస్తాను అయితే ఉపాయాన్ని నువ్వుచెప్పు' అంది.

మంథర అందుకుంది. 'కైకా! నాచేత చెప్పించాలనే ఆలోచన కాక నీకు మాత్రం తెలియదా? దేవతలూ రాక్షసులకీ యుద్ధం భీకరంగా జరుగుతుంటే దేవేంద్రుడు నీ భర్తని సహాయం యాచించాడు. అంగీకరించిన దశరథుడు తోడి రాజులతో సహాయపడదలచి తిమిథ్యజుడనే మతోపేరు కూడా కల శంబరుడనే రాక్షసుని మీదికి దండకారణ్యంలో తలపడ్డాడు. పోగు భీకరమైంది. మధ్యాహ్నం అయినా కూడా యుద్ధానికి ముగింపు లేకపోయింది. మాయలమారి అయిన రాక్షసుడు ఇది

సరికాదని భావించి రాత్రివేళ ఒక్కొక్కడిగా దూకి నిద్రీస్తున్న ఎందఱిలో నిర్దాక్షిణ్యంగా చంపుతూన్న వేళ చేతిలోఉన్న గుఱ్ఱాల కల్లాలని విడిచి రథాన్ని దూరంగా తీసికొనిపోయి దళరథునికి ప్రాణభిక్ష పెట్టావు. అక్కడికి కూడా రాక్షసులు రాగా అక్కడ అతణ్ణి రక్షించావు. రెండుచూలులు రక్షించినందుకు సంతోషపడ్డ రాజు రెండు వరాలిచ్చాడనీ, అవి అవసరమైనప్పుడు కోరుకుంటానని నీవు బడులు వల్కావనీ నువ్వే నాతో చెప్పావు. అప్పుడు పరాభియ్యడానికి అంగీకరించిన దళరథునితోనే నేటి అవసరం. అడుగవలసిన దానివైన నీకే అపద. అప్పురాలనైన నేనే నీకు ఉపాయం చెప్తున్నాను. అడుగవలసిన కాలం కూడ సిద్ధంగా ఉంది. అలస్యమెందుకు ? నీ భరతునికి పట్టాభిషేకాన్ని అడుగు. పదునాల్గు సంవత్సరాలు రాముణ్ణి అడవికి సంపించినట్లయితే నీ పుత్రుని రాజ్యం సుస్థిరమై పోతుంది.

ఉపాయం విన్నంతతో సరిపోయింది. ఉపాయం రాకుండా చూచుకోవాలి. ఆచరణలో పెట్టే విధాన మంటావా ? అదో పెద్ద సమస్య కాదు. చీనిచీనాంబరాలని విడిచి మాసిసచీర కట్టుకో. మెత్తని పలుపులని మాని గట్టి నేలపై పడుకో. నవ్వుతూ ఉన్న నీ ముఖాన్ని కోపంతో నింపుకో. దళరథుడు వచ్చి మాటాడినా ముఖం చూపించకుండా ఏడుస్తూ ఉండు. ఏమైనా నీకోసం చేయడానికి సిద్ధపడే దళరథుడు ఎన్నో తీపిమాటలని చెప్తాడు. చాలిమంది శ్రీలు ఇక్కడే మగవారిని నమ్మి మోసపోతారు. ఎన్నెన్నో విహుమతులని ఇయ్యజూపినా వినక పరాజిమీదే దృష్టి ఉంచి రాజు అంగీకరించే పలుకూ అలుకూ మానకు' అని ప్రేరేపించింది.

దానికి సమాధానంగా కైకమ్మ 'మంథరా ! భరతుడు రాజు కాగానే నీ గూనికి బంగారుదండ చేయించి బహుమతిగా ఇస్తాను. ఇంత తెలివైన నువ్వు నీ సర్వావయవాలతో ఎంత అందంగా ఉన్నావో ? గూనీ ! రాముడు అరణ్యాలకు పోవడం, భరతుడు రాజు కావడం లేదా నా ప్రాణాలు అనంతవాయువుల్లో కలసడం ఏదో ఒకటి జరిగి తీరుతుంది' అంటూ కోపగృహానికి తరలిపోయింది కైకమ్మ.

లోకథ !

మంథరకి ఇలాటి బుద్ధిని దేవతలే ప్రవేశపెట్టారు. రాముడు అరణ్యాలకి పోకపోతే రావణపథకి అవకాశమే ఉండటమే. కౌసల్యని (అర్ధసరా) డబ్బు కూడ బెట్టుకునే అక్షణం కలదని నిందించడమూ, అయోధ్యాజనం ఆనందంతో ఉంటే సహించలేకపోవడమూ, రాము దాసీయే అయినా మహారాజుగారికి ఇష్టపాత్రులైన

మహారాణి శయనమందిరంలోనికి నేరుగా వెళ్లిపోవడమూ, ఆమెను (మూడే) మూడు రాలా! అని సంబోధించడమూ, రామపట్టాభిషేకవార్త విన్న కైకమ్మ హారాన్ని బహుమతిగా ఇస్తే దానిని విసరివేయడమూ వంటివన్నీ మంథర చేయగల్గడానికి కారణం దేవతలు తనని తనకు తెలియకుండా నడిపించుతూ ఉండడమే. ఈ పాత్ర రామాయణంలో ఇక కన్పించపోవడానిక్కారణం కూడ ఏ పాత్ర ప్రయోజనం ఎంతవఱుకో ఆ పాత్రని వినియోగించుకోవడం వలననే. ఈ విధానం ప్రకారమే సాక్షాత్తు రామ లక్ష్మణులకే గురువై స విశ్వామిత్రుడంతటివాడున్నా సీతాకల్యాణమయ్యాకమఱి కన్పింపడు. అలాగే వాలి-శబరి-గుహాదు వంటివారెందఱో ఆ సమయానికి వచ్చి తమవని పూర్తిచేసికొని మఱి కన్పించరు.

దేవతల పన్నాగమే యిది అని తెలిపేందుకు మఱో కారణమూ ఉంది. ఏ కైకమ్మ రాముణ్ణి అరణ్యాలకు పంపించబోతోందో, ఆమె మంథరద్వారా రామపట్టాభిషేక వార్త విని ముత్యాలహారాన్ని మెడలో వేస్తోంది. ఇంకా ఏం కావాలో కోరుకోమంది కూడ. రాముని గూర్చి మంథర చెడుగా చెప్పే కైకమ్మ రాముణ్ణి గూర్చి 'ధర్మజ్ఞో గురుభిర్దాంతః కృతజ్ఞస్సత్య వాక్కుచిః - ఛాత్రాన్ భృత్యాంశ్చ దీర్ఘాయుః పితృవత్పాలయిష్యతి - యదా మే భరతో మాన్యః తథా భూయోఽపి రాఘవః - కౌసల్యాతోఽతిరిక్తం ను సోఽను శుశ్రూషతే హి మామ్ - రామో రాజ్ఞః సుతో జ్యేష్ఠః యౌవరాజ్యమతోఽర్హతి - రామే వా భరతే వాహం విశేషం నోపలక్షయే - తస్మాత్తుష్టాస్మి యద్రాజా రామం రాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి - ఇతః పరం కిం ప్రదదామి తం వృణు - సంతప్స్యసే కథం కుజ్జే శ్రుత్వా రామాభిషేచనమ్?' - ఇన్ని మాటలు మాట్లాడింది (పై కథలో చదివాం) చివరిగా మాట్లాడుతూ రామ పట్టాభిషేకానికి ఎందుకు దుఃఖిస్తున్నావు? అని పలికింది.

అలాటి కైక ఒక్కమాటుగా మాటిపోయినట్లు కన్పిస్తుంది. మంథర మాటల్లో ఆమెకు బాధ కల్గించినవి నాలుగు అంశాలు. 1) ప్రతిరాజుకీక బిగిన జ్యేష్ఠుడే రాజౌతుంటే ఆ సంప్రదాయం సరికాదు. ప్రస్తుత విధానం అదే కాబట్టి భరతుడు రాజు కానే కాబోడు. 2) భరతుడంటే గిట్టని రాముడు చంపవచ్చు కాబట్టి అటునుంచి అటుగానే భరతుణ్ణి ఎవరికి పొమ్మను. 3) నీ సవతి కౌసల్యని ద్వేషించావు గదా! రాముడు రాజైతే పగతీర్చుకుంటుంది. 4) నీ భర్త దశరథుడూ, నీ ఒడిలో పెరిగిన రాముడూ ఇద్దఱూ నీకు కష్టాన్ని కల్గిస్తూ నీ పుత్రునికి రాజ్యం రానీ కుండా చేస్తున్నారు అనేవి. [ఈ వాక్యాల్లో శ్లోకాలలో ఇలా ఉంటాయి. 'నహి రాజ్ఞః

స్సుతాస్సర్వే రాజ్యే తీష్ఠన్తి భామిని! స్థాప్యమానేషు సర్వేషు సుమహాననయో
భవేత్-తస్మాద్రాజగృహదేవ వనం గచ్ఛతు తే సుతః - దర్పాన్నిరాకృతాపూర్వం
త్వయా సౌభాగ్యవత్తయా - రామమాతా సపత్నీతే కథం పైరం న యాతయేత్?
యదా హి రామః పృథివీ మవాస్య్యతి ద్రువం ప్రణిష్ఠో భరతో భవిష్యతి - అతోహి
సంచింతయ రాజ్యమాత్మజే సరస్య చై వాద్య వివాస కారణమ్-తౌ వరౌ యాచభర్తా
రం భరత స్యాభిషేచనమ్-ప్రవ్రాజనం తు రామస్య త్వం వర్షాణి చతుర్వశ)

ఈ నాల్గుమాటలూ అనేసరికి ఇంతకాలం రాముణ్ణి పెంచిన కైకమ్మ అను
రాగమూ, వాత్సల్యమూ, దశరథుని పెంట యుద్ధాలలో కూడా పెంబడించి వెళ్లే ఆమె
కున్న రాజనీతి కుశలతా, కేకయరాజు ఇంత పెరిగిన ఆ సంప్రదాయ బుద్ధి, అన్నీ
గంగ కలిసిపోయాయా ? కానేకాదు.

కైక చాలా గొప్పది.

రామభరతులు ఇరువురిలోనూ ఆమెకు నీవిధమైన బేదాభిప్రాయమూ, ఎక్కువ
తక్కువలూ లేవు. ఆమె ధర్మపరురాలు కూడ. అందుకే జ్యేష్ఠుడైన రామునికే
రాజ్యం రావాలని స్పష్టంగా చెప్పింది కూడ. అలాంటి ఆమె ఒక్కమాటుగ మారి
పోవడానికి కారణం పైకి మంథరగా అన్నిస్తుంది, కాని కానేకాదు. మంథరని అలా
రామునిగూర్చి తప్పుగా ఆలోచించవద్దని మందలిస్తూ బహుమతినికూడ ఇచ్చిన కైక
ఒక్కసారిగా మంచిపోవడానికి కారణం చటుక్కున ఆమెకుగుర్తుకువచ్చిన ఎప్పటిదో
ఐన దశరథునికి ఈయబడిన శాపం. చాలకాలం క్రితం జరిగిన కథకి పెడదాం.

వివాహం అప్పటికికాని దశరథుడు 'శబ్దవేధి' (నీ ప్రక్కనుండి శబ్దం వినిపిస్తే
ఆ ప్రక్కకి బాణంవేసి అక్కడ ఉన్న లక్ష్యాన్ని కొట్టడం) అనే విద్యను అభ్యసిస్తు
న్నాడు. సరయూనదికి అర్ధరాత్రంలో వెళ్లిన తాను భయంకర వర్షం కురుస్తున్నంత
సే - చెట్టుక్రిందే గడిచి, అ పిమ్మట ఏనుగు నీరు త్రాగుతూన్న చప్పుడు నదిలో
నుండి కాగానే బాబాన్ని ఆ దిక్కుగా విడిచాడు. బాణం ఏనుగుకి తగిలిపోయిందని
దశరథుడు భావిస్తూంటే ఒక బాలకుని ఆర్తనాదం వినిపించింది. ఒక మునిబాలకుడు
అందులైన తన తలిదండ్రులకి నీడు తీసికెళ్ళడానికి కుండని ముంచుతూంటే వచ్చిన
చప్పుడుని ఏనుగు నీరు త్రాగుతూన్న భృనిగా భావించాడు దశరథుడు ఆ ముని
బాబుని చూచి ఆ తలిదండ్రుల వద్దకి తీసికొనిపోయాడు. ఆ వృద్ధులిద్దరూ తమ
పుత్రుడు తమ సమక్షంలో మరచిస్తున్న ఆ సంబుటనకి తట్టుకోలేక, తెలిసి ఈతప్పు

దశరథుడు చేయలేదని తెలిసికూడా దశరథుణ్ణి శపించారు. 'నివం త్వం పుత్రశోకేన రాజన్ కాలం గమిష్యసి' అని. 'దశరథా! పుత్రుడు లేడనే శోకంతో మేమెలా మరణిస్తున్నామో అలాగే పుత్రశోకంతో నువ్వుకూడా మరణిస్తావు' అని దీని భావం. నిజానికి ఇది శాపమే అయినా అప్పటికి పుత్రులులేని దశరథునికి ఇది వరమే అయింది. తనకి పుత్రులు పుడితేగదా శోకం కల్గేది. అందుకని తనకి పుత్రులు పుడతారనే ఆనందం కలిగింది. ఆ విషయాన్ని ఎవరికి చెప్పాడో ఊహింపవీలుకాదుగాని ముద్దుల భార్య, యుద్ధ సమ సూలలో కూడ అతనిచేత తీసికొని పోబడేదీ అయిన కైకమ్మకి మాత్రం చెప్పాడు. ఈ విషయం విన్న కైకమ్మకి మొదట్లో దుఃఖమే కలిగింది. కాని సంతానం లేక పరితపిస్తున్న తన భర్తకి సంతానంవల్ల దుఃఖంతీరి, అతని ఆనందం తనకు సంతోషాన్ని కలిగిస్తుంది కదా అని సంతోషమైంది. ఈ విషయాన్ని విన్న కైకమ్మ దశరథుని మరణం గూర్చి ఒకింత బాధపడినా, ఈ ఆనందపు వెల్లువలో ఆ దుఃఖం ఆమెకు అప్పుడు మనసుకు పట్టలేదు. కాలం గడిచాక దశరథునికి చెడ్డకలలు (మరణాన్ని సూచించేవి) వస్తున్నాకూడా ఆమెకు ఈ విషయం గుర్తురాలేదు. కారణం, అలనాడు దశరథుడు చెప్పిన పుత్రశోకానికి సంబంధించిన శాపంలోని 'కష్టం' అనేది, సంతానం కలుగుతుందనే ఆనందపు మడతలలో భద్రంగా ఎక్కడో కనిపించనంత లోపల ఉండిపోవడమే, మంత్ర వచ్చి రామ పట్టాభిషేక వార్త చెప్పినా ఆమెకు దుఃఖం గుర్తురాలేదు.

మంత్ర దేవతల బుద్ధికి అనుగుణంగా అలా చెప్పుకుపోతోంది. కైకమ్మ తప్పుతప్పని మందలిస్తూనే ఉంది. ఎప్పుడైతే మంత్ర "ద్రువం ప్రణట్టో భరతో భవిష్యతి" రాముడు రాజాకాగానే భరతుణ్ణి చంపుతాడు కాబట్టి నశిస్తాడని అన్నదో, ఆ పుత్ర శోకశాపం చటుక్కున కైకమ్మకి గుర్తువచ్చింది. పుత్రుడు పోయాడనే శోకంతో మరణించడం పుత్రశోక మరణమండే. కైకమ్మ ఆలోచించింది. రామ లక్ష్మణులు మాత్రమే దశరథుని వద్ద ప్రస్తుతం ఉన్నారు. భరత శత్రుఘ్నులు తన తండ్రియింట ఉన్నారు. దుఃస్వప్నాలు (చెడ్డకలలు) వస్తున్న దశరథునకు మరణం ఎలాగూ తప్పదు. ఆయన పోవాలంటే పుత్రశోకంతోనే పోవాలి. అంటే దశరథుని వద్ద ఉన్న రామలక్ష్మణులకి మరణం కలిగితే తప్ప దశరథునికి చావురాదు. దశరథుని మరణం నిశ్చయం కాబట్టి, అతని మరణానికి రామలక్ష్మణ మరణం కారణంగాని, ముందు జరిగేది కాని కారాదని ఆమె తీవ్రంగా ఆలోచిస్తూ, ఎలా ఈ చిక్కుని విప్పాలా? అని ముఖంలో గాంభీర్యాన్ని చూపిస్తూ ఉంటే, ఎదురుగా ఉన్న మంత్ర

కైకమ్మ చూస్తూ, తన మాటలకి కైకమ్మ లొంగిపోయి ఆలోచిస్తోందని భావిస్తోంది.

(శ్రీ) మద్రామాయణం అంతా ఇలాగే ఉంటుంది. మంథర మాట్లాడేది ఒకటి. కైకమ్మ ఆలోచిస్తూన్నది వేరొకటి. రావణవధకోసం పన్నాగం పన్నిన దేవతలు చేస్తున్న ఆలోచన ఇంకొకటి. కాని మంథర అనుకుంటోంది- 'తన మాటనే కైక వింటోందని'. కైక అనుకుంటోంది- 'తాననుకునేది తెలియని మంథర తనని నమ్మేలా ప్రవర్తిస్తున్నాను గదా' అని. దేవతలనుకుంటున్నారు- 'ఈ యద్ధటి ప్రవర్తనలకి కారణం ఘనమైతే వాళ్ళకి వాళ్ళే దీనికి కర్తలమనుకుంటున్నారు గదా-సంతోషించ దగినదే' అని. ఇలాంటి సందర్భంలో కైకమ్మ ఆలోచించి మంథరనే ఉపాయం అడిగింది. మంథర వెంటనే అంది, 'తా వరౌ యాచ' అని. 'ఆ రెండు వరాలనీ అడుగు' అని. ఎ రెండువరాలు? అంటే దేవేంద్రునితో కలిపి రాక్షసునితో పోరాడి నప్పుడు కైకమ్మ రెండుమాటులు రక్షిస్తే దశరథుడిచ్చిన వరాలు రెండున్నా.

ఈ వరాల కథ అంతా దేవేంద్రునికి సహాయపడినప్పుడు జరిగింది. అంటే దేవతలు ఏనాడో ఈ పథకాన్ని సిద్ధం చేసికొని దేవేంద్రునిద్వారా దశరథుణ్ణి ఆహ్వానింపచేసి రెండువరాలనీ దశరథునిద్వారా కైకమ్మకి ఇప్పించి, ఆ వరాలు ఉపయోగపడే కాలం వచ్చినప్పుడు ఏం అడగాలో అప్పుడు నిర్ణయించవచ్చుననుకొన్నారని స్పష్టంగా తెలుస్తోంది కదా! సరిగా అదే అయింది. దైవబుద్ధి ప్రేరణచేత మంథర చెప్తే, దైవప్రేరణచేత చెప్తూన్నానని తెలియని కైక తన రాముని క్షేమం కోసమే వరాలని అడుతున్నానని భావించి వరాలని అడుగుతానని అంది. లోకం అంతా తనని అడిపోసుకొంటారని తెలిసినా రామునిక్షేమాన్నే కోరి అరణ్యాలకి పంపించ నిశ్చయించిన కైక భూ-స్వర్గలోక వాసులిద్దరికీ కూడ ప్రశంసాపాత్రురాలే.

ఇక్కడ మరో రహస్యంకూడ ఉంది. తనకి పుట్టబోయే కొడుకుకే రాజ్యం వట్టం కట్టడమనే నియమానికి లోబడి తన వివాహం జరిగింది. అంటే భరతుడనే వాడు పుట్టుకతోటే రాజుకాన్ని పొందే అర్హుడయ్యాడు. ఆ విషయం తెలిసిన కైక అసలు ఆ మాటనే ఎత్తదేమి? తన వివాహమే తన పుత్రునికి రాజ్యాధికారాన్ని కట్టబెట్టేది అయినప్పుడు తాను భరతుని విషయాన్ని గూర్చి దశరథుణ్ణి యాచించడం గాని పీడించడం గాని చేయనవసరం లేదు కదా! ఎందుకిలా ఆమె వరాలని యాచిస్తూ దశరథుణ్ణి పీడించాలి? కారణం తన పుత్రునికి వట్టాభిషేకం జరగాలనే దురాశ ఎక్కడ కైకమ్మకి లేనేలేదు. కైకమ్మ ఇలా ప్రవర్తించడానికి కారణం కైక

కానే కాదని చెప్పడానికి వాల్మీకి శ్లోకమే ప్రమాణం. మాసినచీర కట్టుకొని, నేల మీద పరుండిన ఆ కైకమ్మ “లజామివ వినిష్కృతాం, శలితాం దేవతామివ, కిన్నర మివ నిర్హతాం, చ్యుతామప్సరసం యథా - మాయామివ పరిభ్రష్టాం హరిషీమివ సంయతాం కరేణుమివ దిగ్ధేన విద్వాం మృగయువా వనే॥ 10/25” తైంపబడిన తీగలా, పుణ్యం తఱగిపోగా నేలపడిన దేవతాస్త్రీలా, మనోవ్యాకులంతో ఉన్న కిన్నర స్త్రీలా, భూలోకానికి జారిపడిన అప్సరఃశరితలా. పనిచేయని మాయలా, వలలో చిక్కిన ఆడురేడిలా, వెటగాని విషబాణం గ్రుచ్చుకున్న ఆడవనుగులా ఉందిట. ఈ పోలికలన్నింటినీ శరిశీలిస్తే ఏ ఒక్కటి కూడా తనకు తాను చేసుకొన్నవి కావు. ‘తైంపబడిన తీగలా’ అంటే తైంపినది మరొకరైతే బాధ అనుభవించేది తాను అలాగే చివరపోలిక విషబాణం మరొకరు గ్రుచ్చితే బాధననుభవించేది ఆడవనుగు కదా! అలాగే దైవకృత్యానికి దేవతలు ఈమెను ఉపయోగించుకుంటూంటే బాధని ఈమె వదుతోందన్న మాట.

కై కా దశరథ సంభాషణం

తాను వస్తూంటే ఎదురురావడంగాని, దూకికలను పంపడంగాని, చెలిక తైలూ దాసీలూ కైకమ్మ జాడని చెప్పడంగాని లేకపోవడంతో ఏదో కీడుని శంకిస్తూ దశరథుడు రాసాగాడు. వస్తూనే పై చెప్పిన విధంగా ఉన్న కైకమ్మని చూచి “కైకా! వ్యాధి కల్గిందా? పైద్యులను రప్పిస్తాను. ఏదై నా కోరిక ఉందా? ఎవరికి ప్రియాన్ని చేయాలో చెప్పు. ఎవరికి అప్రియం కల్గించాలో చెప్పు? ఎవరిని చంపించను? చంప వలసిన ఎవరిని విడిపించాలో చెప్పు. ఎవరిని ధనవంతునిగా చెయ్యను? ఎవరిని దరిద్రునిగా చేయాలో చెప్పు. తప్పక చేస్తాను. (అవధ్యోవధ్యతాం కోవా - కోవా వధ్యో విముచ్యతామ్ - దరిద్రః కోవా భవత్వాధ్యో ద్రవ్యవాన్ వా వ్యకించనః - కఃప్రియం లభతామద్య కోవా సుమహదప్రియమ్ 10/31) అని ఇలా అనందర్పంగా ఇజ్జోకు వంశీయుడు మాట్లాడవచ్చా? అన్నిస్తుంది. దీనికి ఒకే సమాధానం. ‘కామీకమలపత్రాక్షీ మువాచ వనితామిదమ్’ అనేది. ఈ సంభాషణ ప్రారంభంలోనే దశరథుణ్ణి గూర్చి వాల్మీకి ఇలా అన్నాడు. “చాపు దగ్గఱపడినవాడు, అదీకాక కామంతో ఉన్న ‘కామి’ ఇప్పుడు. ఆతడు కమలపత్రాల వంటి కళ్ళున్న కైకని చూచాడు. అందుకే ఇలా మాట్లాడుతున్నాడు” అని. కామమే ప్రధానంగా ఉండే ‘కామి’ స్త్రీలతో ఇలాగే మాట్లాడుతాడని, ఇన్ని వరాలని ఇస్తున్న దశరథుడూ ఇంతే వని మహర్షి దోధిస్తున్నాడు. పురుషుడు మాటలాడుతున్న కొద్దీ, తన మనోరథాన్ని

పొందదలచిన శ్రీ మౌనమే పాటిస్తుంది. శ్రీ మౌనాన్ని కలిగి ఉన్నంతసేపూ 'కామి' అయినవాడు మాటలాడుతూనే ఉంటాడు. ఎక్కడ సరిగా కంఠం పట్టుకునే మాటని 'కామి' పలుకుతాడో, అప్పుడు ఆమె గట్టిగా ఆ మాటని పట్టుకుంటే, ఇప్పటివలెగా ప్రసంగించిన 'కామి' అవాక్కు అయిపోతాడు ఈ లోకవిధానాన్ని ఇక్కడ గమనించాలి. దశరథుడలా మాట్లాడుతూ ఉండడాన్ని గమనించి ఆమె 'చేస్తానని ప్రతిజ్ఞ చేస్తే' చెప్తానన్నది. (ప్రతిజ్ఞాం ప్రతిజానీష్వ యదిత్వం కర్తుమిచ్ఛసి). కామియైన దశరథునికి రావోయే కష్టం తెలియలేదు. 'కై కేయి! స్త్రీలలో నువ్వు, పురుషులలో రాముడూకంటే నాకిష్టులు లేరు. అలాటి రామునిమీద, ఎవనిని చూడకుండా ఒక్క ఘడియకూడా జీవించలేనో అలాటి రామునిమీద, దేహాన్నీ ఇతర పుత్రుల్నీ విడిచి అయినా ఎవడు లేక బ్రతుకలేనో అలాటి రామునిమీద ప్రతిజ్ఞచేసి చెప్తున్నాను— 'నీవు అడిగినది తీరుస్తాను' అన్నాడు. (తేనాఽజయ్యేన ముఖ్యేన రామవేణ మహా త్మనా-శ పే తే జీవనార్హేణ బ్రూహి మన్యనసేచ్ఛసి-యం ముహూర్త మవశ్యంస్తు జీవేయమహం ద్రువం తేన రామేణ కై కేయి శ పే తే వచనక్రియామ్-అత్మనా వాఽఽత్మజై శ్చాన్వైర్వృత్తేయం మనుజర్హభమ్—తేన.....11/8)

రామునిమీద ముమ్మాటు ఒట్టుపెట్టాక ఆమె చెప్ప ప్రారంభించింది. "ఓ! చంద్రసూర్యులారా! ఆకాశము, చాత్రంబవచ్చు, దిక్కులు, దేవతలు, రాక్షసులు అందఱూ వినండి. (వరం మమ దదాత్యేష తన్మే శ్రుణ్వంతు దేవతాః)" అంటూ. అప్పటికి కూడా దశరథునికి అబోచన కలుగలేదు. భర్త తన కోరికను తీరుస్తానని అనగానే సూర్యచంద్రుల దగ్గరనుండి దేవతలవరకూ అందఱినీసాక్షులుగా ఉండమని పలుకుతోందంటే ఎంత గట్టివరం అడుగబోతోందో కదా! కై కమ్మకి ఈ బుద్ధిపుట్టించినవాళ్ళు దేవతలు కాబట్టి కై కమ్మ ఆ దేవతలనే ఉద్దేశించి ఇలా పక్కంది కూడ.

చెప్పిందొకటి - అడిగింది మరొకటి

మంథర కై కమ్మతో '1. భరతునికి రాజ్యం కట్టబెట్టించు 2. రాముణ్ణి 14 ఏండ్లు అరణ్యానికి పంపించు' అనే చెప్పింది. కాని కై కమ్మ మరికొన్నింటిని కలిపి ఎలా అడిగిందో చూస్తే దేవతల పన్నాగమే అని అర్థమౌతుంది. (అభిషేక సమారంభో రామవస్యోపకల్పితమ్-అనేనై వాభిషేకేణ భరతో మేఽభిషిచ్యతామ్ - నవపంచ చ వర్షాణి దండకారణ్యమాశ్రితః చీరాణినజటాధారీ రామో భవతుతాపసః - తదాదై వాసురే యుద్ధే (వరోదత్తః) తస్యకాలోఽయ మౌగతః - అద్యచ్ఛైవ హి పశ్యేయం ప్రచూంతం రామవం వనమ్ 12/28).

జైది మహర్షులు రామునికోసం ఎదురుచూస్తున్నారు. వారికి దర్శనాన్నీ ఈయవచ్చును. అని ఇన్ని ఆలోచించిన దేవతలు కైకమ్మద్వారా ఇలా వరాన్ని అడిగించారు. ఈ వార్త ఎక్కడ భరతునకు తెలిసి ఈ పట్టాభిషేకం ఆగిపోదో అని భయపడిన దేవతలు 'ఈ రోజునే రాముడు అరణ్యాలకి బయలుదేరాలనే' నియమాన్ని కూడా పెట్టించారు. 14 సంవత్సరాలూ తావసునిగా జీవిస్తూ అరణ్యాలలో గడపడానికి దేవతల ఆలోచన ఇదైతే, లౌకికమైన ఆలోచన వేరుగా ఉంటుంది. ఒకరాజు 14 సంవత్సరాలు పట్టణంలో ఉండక జీవించినట్లైతే, అందునా అరణ్యంలో తావస జీవనం గడిపితే పై రాగ్యబుద్ధి కలిగి రాజుగా రాడు. వచ్చినా రాజ్యాధికారం చేయడానికి పొరుడే కాకపోవడం వలన సాంకేతికమైన చిక్కు వస్తుంది. రాజ్యాధికారం చేయడానికి కాలదోషం పడుతుందన్నమాట. దేవతాప్రేరణకాక నిజంగా కైకయే వరాలు అడిగింటి ఉంటే 'రాజా: రామునిచేత ఎప్పటికీ రాజ్యాన్నిచేయమని శపథం చేయించు భరతుణ్ణి రాజుచేసి రక్షిస్తుంటానని ఒప్పించు' అని అడిగి ఉండవచ్చు. ఆ వరాలు దశరథునికి కొంతలోకొంత ఇష్టమైయుండేవి. కారణం రాముడు తనవద్దే ఉంటాడు. కాబట్టి ఇంత దురుణమైన వరాలు అడిగే బుద్ధి కైకమ్మకు సహజంగా ఉంటే ఆమె ప్రవర్తన పెనుకకాలంలో కూడ ఏమో ఒకటో రెండో కనీసం ఇలాటి అన్యాయపు ఆలోచనలు కలిగి ఉంటాలి కదా! నవతిపుత్రుణ్ణి ఆదరించే లక్షణమూ, రామపట్టాభిషేక వార్తని విని ముత్యాలహారాన్ని బహుమతినిచ్చే శీలమూ, రాముడే రాజు కావాలని వాదించిన ప్రవర్తనమూ పెనుకకాలంలో కన్నడిగిన ఈమె ఒక్క మాటుగా ఇలా దర్శనమీయడానికి కారణం రాముణ్ణి దండకారణ్యాలకి పంపించడానికి ఈమెయే తగినవని దేవతలు ఈమెని నిర్ణయించుకోవడమే.

దశరథ విలాపం.

భరత పట్టాభిషేకమూ, రామ వనవాసవిషయమూ వింటూనే మూర్ఛపోయి తేరిన దశరథుడు కైకమ్మని చూచాడు. జింక నిద్రనుండిలేచి పులిని చూచినట్లా, మంత్రంచేత కట్టుబడ్డ పాము మంత్రగాల్టి చూస్తున్నట్లా అనిపించింది. నిజమో? కలో? తెలియలేదు. ఒకక్షణంపాటు కోపంతో కళ్లు ఎఱ్ఱబడ్డాయి. ద్వేషంతో నిట్టూర్పులు రాసాగాయి. 1) దుష్కర్మాలా? పశుపద్యోధులు కూడ రాముణ్ణి ప్రేమిస్తుంటే, ఏ కారణంకో సుప్త్య ద్వేషిస్తున్నావు? రాశిల్యా సుమిత్రలపైనా విడుస్తామగాని రాముణ్ణి విడువలేను నాకు ప్రాణహాని కల్గించే కోరికను కోరావు. కాబట్టి నాతలతో నీ పాపాలకి మ్రొక్కుతాను. దయచూపు. 2) భరతునిమీద నాకు ప్రేమ ఉన్నదో

లేదో తెలిసికోదలిస్తే రాముణ్ణి అరణ్యాలకి పంపించాలా? రాముణ్ణిగూర్చి భరతుని కంటే గొప్పగా చెప్పేదానిప! అవన్నీ అనశ్కలా? కైకా! నిన్నేవో పిశాచాలు ఆపే శించి ఉండవచ్చు. ఎప్పుడూ అధర్మాన్నిగాని అప్రమీయాన్నిగాని చేయనిదానికి నీకు ఈ బుద్ధి ఎందుక్కలిగింది? (న హి కించిదముక్తం వా విప్రీయం వా పురాషమ ఆకరోస్త్యం విశలాక్షి! తేన న శ్రద్ధధామ్యహమ్ 12/20) నీ ఈ మార్పుని నమ్మ లేకపోతున్నాను. 3) రాముడు అధర్మాన్ని తలపెట్టనే పెట్టడు. వేలమంది సేవకులలో పరిచారికలలో ఎవ్వరుగాని అతనిలో ఒక్క తప్పునికూడ చెప్పలేదే? ఇలా అడగడానికి కారణం ఏమిటి? నాకు చావు సమీపిస్తోందని తెలిసినా సన్ను కరుణించు' అన్నాడు.

శ్రీ మద్రామాయణంలో ఇలాటి ఖట్టాలు వినడానికి చాల ఆసక్తికరంగా ఉంటాయి. ఎవరు వాదిస్తూంటే వారిదే ధర్మమనిపిస్తూంటుంది. కైకమ్మ అంది. "1. రాజా! వరాలు ఇస్తే అడిగానా? నా అంత నేనడిగానా? రామునిమీద ఒట్టు పెట్టి మరీ ఇస్తానన్నావే? ఆ మాటలేమి హ్యాయి? 2. నా భార్య నాకు యుద్ధ రంగంలో రెండుమూలలు ప్రాణదానంజేస్తే, ఆమెకు వరాలిస్తానని ఈయలేదని తోటి రాజులతో చెప్పుకుంటావా? ఇచ్చేకు వంశమర్యాద యదేనా? 3. శైబ్యుడనే రాజు మొక్క దానగుడాన్ని పరిశీలించాలని ఇంక్రుమ దేగగానూ, అగ్నిదేవుడు పావురం గానూ ఒకరిపెంట ఒకరుగాగా పావురం శైబ్యుణ్ణి శరణువేడించట. దేగపావురాన్ని ఇమ్మని శైబ్యుణ్ణి అడిగితే శైబ్యుడు తన వేళా హంసాన్ని కోసి పావురానికి ఇచ్చి మాట నిలబెట్టుకున్నాడు అలర్కుడనే రాజునైన అంశునైన బ్రాహ్మణునకు కన్నులు అడగగానే దానమిచ్చాడుగదా! 'చెలియలి కట్టనాటిరాకు' అని సముద్రుణ్ణి దేవతలు ప్రార్థిస్తే సముద్రుడు మాట ఎప్పుడైనా తప్పా? రాజా! నా నిశ్చయాన్ని చెప్తున్నా విను. నేనడిగేది ధర్మంరావచ్చు-అధర్మమే రావచ్చు. మంచిదే అయ్యుండవచ్చు లేదా చెడ్డదని నీకు కోపవచ్చు. నాకిచ్చిన ప్రతిజ్ఞ వెరవేరల్సిందే. ఏమైనా సరే ఇయ్యనని అంటే నీ ఎదుటే విషాన్నిత్రాగి ముప్పు చూస్తుండగానే ప్రాణాలు విడుస్తాననీ, రాముణ్ణి అరణ్యాలకు పంపిస్తే తప్పు నాకు శాంతిలేదనీ నామీద భరతునిమీద ఒట్టుగా చెప్తున్నాను' అన్నది. (భవత్త్వస్యో ధర్మోవా సత్యం వా యది వాన్యతం యత్త్యయా సంశ్రుతం మహ్యం నాస్తి తస్య వ్యతిక్రమః-అహం హి విషమద్యైవ పీత్వా బహు తవాగ్రతః-తస్యతస్తే మరిష్యామి రామో యద్యభిషిచ్యతే-భరతేనాత్మ నా చాహం శపేతే మనుజాధిప! స కథంచిద్భుతే రామాద్భరతో రాజ్యమావసేత్)

దశరథుడు దుఃఖిస్తూ ఇలా అన్నాడు. (అనర్థమిమ మర్థాభం కేనత్వ ముప దర్శిరా శీలవ్యసనమేత తే నాభిజానామ్యహం పురా-బాలాయా స్తత్త్విదానీం లక్షయే విపరీతవత్ 12/57) 1) కైకా ! ఈ అనర్థాన్ని ప్రయోజనం కలదానివిగా ఎవరు నీకు చెప్పారు ? చిన్నప్పటినుండి లేనిబుద్ధి ఎక్కడనుండి వచ్చింది ? నాకు ఆశ్చర్యంగా ఉంది. 2) మంత్రిలూ - పౌరులూ - జానపదులూ అందఱూ నిర్ణయించినదానిని భార్య కారణంగా చేయడం లేదని మహర్షులతో చెప్పనా ? 3) నీ ఇష్టాన్ని నెరవేర్చి నిన్ను ఎలాగూ నమ్మను. కాని నీ ఇష్టాన్ని నెరవేర్చిన మీదట కౌసల్య నన్ను నమ్ముతుందా ? నా గతి ఏమిటి ? 4) ఒక స్త్రీ కోసం (భార్య) రాముణ్ణి అడవులకి పంపించాడని లోకం నన్ను నిందిస్తే మన వంశ చరిత్రకి ఎంత మచ్చవస్తుంది ? స్త్రీ కారణంగా అధర్మాన్ని చేయరాదనే భావనతోనే భరతునకు రాజ్యాన్ని ఈయకుండా ప్రత్యేక సమావేశం ఏర్పాటుచేసి రామునికి పట్టాభిషేకాన్ని నిర్ణయించిన దశరథుడు ధర్మాత్ముడు కాడా ?) 5) రాముణ్ణి పిలిచి 'అరణ్యానికి వెళ్ళు' అని నేను చెప్తే నా మనసులో 'ఇష్టంలేదు' అని గమనించక అరణ్యానికే వెళ్ళాడు రాముడు. (యది తే రాఘవః కుర్యాద్వనం గచ్ఛేతి చోదితః- ప్రతికూలం ప్రియం మే స్యాన్నతు వత్సః కరిష్యతిః 12/86) మేమందఱం వెళ్ళాక ఈ నరకంలో శాశ్వతంగా జీవించు. అందఱు ఆశాఘ్లానీలా ఉండరుగాని నీలాటి స్త్రీలు రహస్యంగా భయంకరమైన కీడు తమ భర్తలకి చేస్తారు. వారి పనిని సాధించుకోవాలనే ఆలోచనే తప్ప ఇతరుల విషయాన్ని లక్ష్యపెట్టరు. (ధిగస్తు యోషితో నామ శతాస్సార్థపరాస్సదా న బ్రహ్మిస్త్రియ స్సర్వా భరతస్యైవ మాతరమ్ 12/102). కైకా! భర్త అనే మర్యాదతో నై నా ప్రసన్నురాలివి కావా!' అని ప్రార్థించాడు.

దేవతల బుద్ధిచే ప్రేరేపింపబడింది కాబట్టి కైకమ్మ లొంగకపోతే దశరథుడు కైకమ్మని దృష్టిలో ఉంచుకుని లోకంలోని స్త్రీలందరినీ నిందించాడు ఇది లోక సహజమైన విధానం. కష్టం కరుగనంతవరకూ ఏది సుఖానికి కారణమనిపిస్తుందో దానిమీదనే కష్టం కలిగిన రోజున ద్వేషం జనిస్తుంది. ఇలాటి సందర్భంలోనే స్త్రీల మీద కొన్ని శ్లోకాలు పుట్టాయి. అయితే ఆ శ్లోకాలని సందర్భం విడిచి చదువుకున్న శైతే స్త్రీజాతికి అవమానకరంగా అనిపిస్తాయి. సందర్భాన్ని గ నింపాలి. దురదృష్ట వశాత్తు నేటి స్త్రీలు చాలమంది పురావేదిహాసాలలోని శ్లోకాలలో స్త్రీనింద జరిగినప్పుడు సందర్భాన్నీ, నిందించిన వ్యక్తిని, అతని స్థితిని గమనించకపోవడం వలన పురాణ

వ్యతిరేకత స్త్రీలలో కలుగుతోంది. ఇలాటి సందర్భంలో పుట్టిన శ్లోకాలు - స్మితేన రాగేణచ లజ్జయాభియా పరాజ్ఞుభై రర్థకటాక్ష విక్షయైః వచోవిరీర్ష్యా కలహేన లీలయా సమస్తభావైః ఖలు బంధనం స్త్రియః - నవ్కుతో(శంత నుజ్జీ గంగ) అనురాగంతో (సత్యవంతుజ్జీ సావిత్రి) సిగ్గుతో (దుష్యంతుజీ శకుంతల) భయంతో (సుంవో, సుందులని మోహిని) క్రీగంటి చూపులతో (వ్యాసుజ్జీ సత్యవతి) ఈర్ష్య నిండిన మాటలతో (శివుజ్జీ పార్వతి) కలహంతో (కృష్ణుజ్జీ సత్య భామ) విలాసంతో (పాండవులని ద్రౌపది) స్త్రీలు పురుషులని కట్టివేస్తారుట. చివరికి వారివలన బాధ కల్గినప్పుడు - నాసాం స్నేహా నరఃకార్యః తథావైరో జనే శ్వర - అడువారితో స్నేహంగాని విరోధంగాని పెట్టుకోరాదని చెప్పారు ఆ బాధ పడ్డ వ్యక్తులు. 'పుత్రులు పుట్టినంతవఱకూ అదరించిన భార్య, తాను తల్లి కాగానే ప్రేమని పిల్ల లమీదికి తీర్పుతుంది. కాబట్టి పిల్ల బున్న తల్లి ని (భార్యని) నమ్ముదు అని మఱొక్కరన్నారు. (నహిభార్యేతి విశ్వాసః కార్యః పుంసాచధంచన నహి కార్యమనుధ్యాతి నారీ పుత్రవతీ సతీ) ఇవన్నీ అలాటికాలంలో పుట్టినవే అని గమనించాలి.

“కామాతురుజ్జీ కాబట్టి ప్రమాణం చేసాను, తెలివి వచ్చింది. అంగీకరించను” అని దశరథుడు అనచ్చు. కాని దశరథుడు ధర్మాత్ముడు. కాబట్టి అలా తప్పించు కోకుండా మథనపడుతున్నాడు. పెళ్ళినాటి ప్రమాణం - అదీకాక యుద్ధంలో ఇచ్చిన వరాలు - కోరినది తనకిష్టుకాలైన భార్య-అందునా పట్టాభిషేక సమయంలో-ఎవరి గురించో కాక తన భార్య తన పుత్రుజ్జీ గూర్చేకదా కోరింది. ఒక ప్రక్కగా చూస్తే కైక వాదనలో అర్థం లేకపోలేదు. అందుకని రాజ్యాన్ని ఇద్దరికీ భాగించనా? అని అలోచించి రాజ్యం మొత్తం రామునికి చెరిదవలసినట్లే వాడికియ్యకపోవడం ఒక దోషం. వాడి అర్ధరాజ్యాన్ని మఱొకనికి ఈయదలచడం రెండవదోషం. ఈ సందర్భంలో ఇద్దరికీ కాకుండా తాను మకజించేంతవఱకూ తనవద్దే రాజ్యం ఉంచుకొని ఏలేటట్లే (ప్రజలందరూ రామునికి నిర్ణయించాక) అది మచింతదోషం. దీనికి తట్టుకోలేక 'మరణిస్తాను' అని దశరథుడనగానే 'రాముజ్జీ వనానికి పంపితే సమస్య తీరిపోయేప్పుడు చావడమెందుకు ?' అని కైకమ్మ ప్రశ్నించింది. (విషం తాగేస్తే పరిష్కారమయ్యేప్పుడు చావడమెందుకు ? అన్నట్లుంది ఈ రిప్పు). రాముజ్జీ పంపితే తనకి ప్రాణాలు నిలువవు. పంపకపోతే ప్రజలతీర్పుని పొటిస్తానని చెప్పిన సత్య

వాక్కుకి హాని జరుగుతుంది. పంపితే ఆత్మ ప్రాణహాని, పంపకపోతే సత్యహాని జరుగుతుంది. అందుకనే దశరథుడు ఈ రెంటికీ నడుమపడి కాడికి చక్రానికి నడుమ ఉండే ఎద్దులా ఉన్నాడని వాల్మీకి వ్రాస్తాడు. ఎద్దు-ధర్మానికి సంకేతం. ధర్మ నిర్ణయాన్ని ఎలా చేయాలా? అనే విషయంలో నిర్ణయం చేయలేని తనస్థితిని ఈ పోలిక చెప్తుంది. పైగా ఎద్దు తెల్లగా ఉండి సత్త్వగుణానికి ప్రతీక. కైక నరాల విషయంలో వీ విషయమూ తెలియని అ-మాయ-కుడు దశరథుడని కూడ ఈ పోలిక చెప్తుంది. దశరథుడు అ-మాయ-కుడే అయితే ఎందుకిలా అయ్యాడు? అంటే లోక కంగా నా సమాధానం చెప్పుకోవాలి. రాజులు వ్యసనపరులు. శ్రీ వ్యసనంతో ఈయన (తన భార్య అయిన అతిరామంతో ఉండడమూ వ్యసనమే. కైకవిషయంలో దశరథుడు ఇదే చేస్తున్నాడు.) ద్యూతం వలన ధర్మరాజు, వేటవలన యయాతి, మద్యం వలన అర్జునవర్ణుడు, అచార్యులలో శుక్రాచార్యుడు, పరుషంగా మాట్లాడడం వలన శిశుపాలుడు ఎక్కువమోతాదు శిక్ష విధించడం వలన కంసుడు, తండ్రి అర్జించిన దాన్ని విలుపుకోక - అలా అని క్రొత్తది సంపాదించలేక దుర్యోధనుడు నష్టపోయారు. ఈ నష్టానికి కారణాను 'సప్త వ్యసనాలు.' (శ్రీద్యూత మృగయా మద్య వాక్పారుషోగ్ర దండనాః అర్థ సందూషణం చేతి రాజ్ఞాం వ్యసనం సప్తకమ్).

దశరథుని ఏడుపు వినికూడా ఆమె చలించలేదు. (ప్రియామదుష్టాం ప్రతికూల భాషిణీమ్ 13/25) ఇలా ఉండడంలో ఆమె తప్పులేదని వాల్మీకి 'అదుష్ట' (దోషంలేనిది) అని చెప్తున్నాడు. తన ప్రార్థనని కైక పాటింపలేదని బాధపడిన దశరథుడు 'కైకా! పాపిపైన నిన్ను ఏ అగ్నిసాక్షికంగా పెండ్లి చేసి కొన్నానో ఆ నిన్ను పుత్రునితో సహా విడిచేస్తున్నాను. రామాభిషేకమే సాగాలి. ఒకదేశ విఘ్నమే కలిగి నేనే మరణిస్తే అవే సంభరాలతో నా ఉత్తరక్రియలని సుహృద్ నీ కొడుకూ మాత్రం చేయవద్దు. పెద్దవాడుండగా చిన్నవానికి పట్టాభిషేకం చేయమంటున్నదానినీ, భర్తని దేశదేశాల జనులమధ్య, అవసూనించ సిద్ధపడుతున్నదానినీ, పట్టుదలని విడువనిదానినీ, రాముణ్ణి ఇప్పుడే బెళ్ళాలని చెప్తూ నాకు అప్రియాన్ని కల్గించుతున్నదానినీ అయిన నిన్ను విడువడం దోషంకాదు - (యస్తే మంత్రకృతః పాణి రగ్నో పాపే! మయాషృతః-తం త్యజామి స్వజం చైవ తవ పుత్రం తథ్యాసహ 14/14 - ధర్మవిఘ్నకరీం భార్యామ

సతీం చాతి కోఠనాం త్వజేద్ధర్మస్య రక్షణం సదైవా ప్రీయవాద్విష్మ్) అంటూ ధర్మానికి కట్టుబడ్డాను నా తెలివి పోయింది. ధర్మాత్ముడైన రాముణ్ణి చూడాలనుకుంటున్నాను అన్నాడు దశరథుడు. (ధర్మబంధేన బద్ధోఽస్మి నష్టా చ మమచేతనా-జ్యేష్ఠం పుత్రం ప్రీయం రామం ద్రష్టుమిచ్ఛామి ధార్మికమ్ 14/24). ఈ మాటలవలన రాముణ్ణి పంపించడమనే దానికి దశరథుడు అనుజ్ఞని ఇస్తున్నాడని తెలుస్తోంది. రెండవది-రాముడు ధార్మికుడు. 'ఇలావేశు' అని నేను చెప్పినా, చెప్పలేకపోయినా ఏది ధర్మమైతే అది తాను ఆచరిస్తాడు కాబట్టి అతణ్ణి చూడదలిచాను-అన్నాడు.

అంతఃపురం వెలుపల ఆనందం

ఊరి వెలుపల సరయానదిలో స్నానంచేసి అయోధ్యాజనం అంతా జుట్టులు జుట్టులుగా అంతఃపురం వైపు వస్తున్నారు. ముందుభాగంలో వశిష్ఠుడు శిష్యులతో వేదాన్ని పఠిస్తూ వస్తున్నాడు. కర్పూరపు సీళ్ళని చల్లి నూగ్గాలని శుద్రపటచడం చేత ఎనలేని దివ్యపరిమళం ముక్కుపుటాలని తాకుతోంది. ఎటుప్రక్కకి చూచినా సమానదూరంలో రంగురంగుల జెండాలు మార్గానికి ఇరుప్రక్కలా కనిపిస్తున్నాయి. నాలుగుమార్గాల కూటశ్లో ఆందమైన బొళ్ళల ఆకారాలలో రంగురంగుల పుష్పాలని పేర్చారు. ప్రజల కంఠాలలో విలువ తక్కువైన ఆభరణమే లేదు. ఆ సందర్భంలో వశిష్ఠుడు తన వెంట వస్తున్న శిష్యులని అపి సుమంత్రుని వద్దకు వెళ్ళి, "సుమంత్రా! ఇరుగో అయోధ్యాజనం పుష్యమీనతత్రం రాబోతోంది వట్టాభి షేకానికి బంగారు కుండలివిగో, నవధాన్యాలు - తేనెలూ - పెరుగూ - పేలాలూ అన్నీ సిద్ధమే. నృత్యం చేయాల్సిన ఎనమందుగురు కన్నెలూ, ఊరేగింపుకై శత్రుంజయ మదగజం, రామునికి కప్పేందుకు తెల్లని గొడుగు, వీచడానికి వింజామరం, ముందు నడిపించేందుకు బండితోకూడా బంగారుపగ్గాల త్రాళ్ళున్న బలిసిన ఎద్దులజత, ఇటు అటు నడిచేందుకు మంచిజాలున్న గుట్టాలూ - ఒకటేమిటి-ఇంక సిద్ధంరానిది రాజు గారు ముత్రమేనని చెప్పు" అని పలికి సుమంత్రుణ్ణిలోనికి పంపించాడు.

దశరథుణ్ణి స్తుతిస్తూలోనికి వెళ్ళిన సుమంత్రుడు దీనంగా ఉన్న రాజునుచూసి నమస్కరిస్తూ కొద్దిగాప్రక్కకి తొలిగాడు. నోరు విప్పలేక రాజు బాధపడుతూంటే "సుమంత్రా! రాముని వట్టాభిషేకవార్తతో రాత్రి రాత్రంతా ఆనందపడిన రాజుకి ఇప్పుడే కొద్దిగా కునుకుపట్టింది. వెంటనే రాముణ్ణి పిలుచుకునిరా! ఆలోచింపు

నక్కడలేదు“ అని కై కమ్మ సుమంత్రునికి ఆజ్ఞనిచ్చింది. రాముణ్ణి పిలుచుకుని వద్దామని సుమంత్రుడు ఇవతలికి రాగానే అక్కడివారంతా ‘దశరథుడు ఇంకా రాలేదేమి? కారణం కనుక్కో’ అనగానే తిరిగి రాజువద్దకు వచ్చి తెరచాటున నిలబడి, “రాజా! నీ దర్శనానికి ఎందఱో ఎదురుచూస్తున్నారు” అని అన్నాడు. వానికి బదులుగా రాజు ‘సుమంత్రా! రాముణ్ణి తీసికొని రమ్మన్న నా ఆజ్ఞని ఎందుకు పాటించవు? నేను నిద్రపోవడంలేదు. రాముణ్ణి తీసికొని రా’ అన్నాడు. (సుమంత్ర! రాజా రజనీం-రామహర్ష సముత్సక్తః ప్రజాగరపరిశ్రాంతో నిద్రాయా వశ మేయివాన్ - రామ మానయభద్రంతే నాత్రకార్యా విచారణా - రామ మానయ సూతేతి యదస్యభిహితోఽనయా కిమిదం కారణం యేన మమజ్ఞా ప్రతిహస్యతే । 4/62-63+5/26)

సుమంత్రుని జన్మ ధన్యం.

తం వై శ్రవణ సంకాశ ముపవిష్టం స్వలంకృతమ్ ।

దదర్శ సూతః పర్యంకే సౌవర్ణే సోత్త రచ్ఛదే॥ (8)

సుమంత్రుడు పెళ్లేసరికి రాముడు స్వచ్ఛమైన దుప్పటి వలచిన బంగారు మంచం మీద కూర్చుని ఉన్నాడు. ప్రక్కన నిలబడి సీత చామరంతో వీస్తోంది. భార్యతో కలిసి ఉండి, ఐశ్వర్యాన్ని ఇచ్చే దాతలో, కుశేరునితో సమానంగా కన్పిస్తూ (దాతలా ఉన్నాడు కాబట్టి రాజ్యానికి యాచింపడు-రాలేదని బాధపడనూపడ తనమీద వ్రాలిన ఆకాశాన్ని బరిగాలుకొండ ఎలా అందగింపజేస్తుందో అలా మంచ మీద కన్పించాడు చందనంతో, అలంకారాలతో అలంకరింపబడి పరిమళాన్ని వెదజల్లుతూన్నవాడై (వన ప్రయాణానికి సిద్ధంగా) చిత్రానక్షత్రంతో కూడిన చంద్రునిలా సీతతో కలిసిన తాను కన్పిస్తున్నాడు.

సరయూ నదీతీరంలో తెల్ల వారుజామున రామలక్ష్మణులని మేల్కొలిపినప్పుడు విశ్వామిత్రుని జన్మ ధన్యమైతే, శాపమోక్షమిచ్చినప్పుడు అహల్యాజన్మ ధన్యమైతే, ఇక్కడ ఇలా రాముడు భార్యాసమేతుడై కన్పించినందువల్ల సుమంత్రుని జన్మ ధన్యమైంది. ఏమి కావలిస్తే దాన్ని ఇచ్చేయావం (కామేశ్వరో వై శ్రవణోదవాతు)తో రాముడున్నాడు. దర్శనంచేతనే సుమంత్రునికి మోక్షం లభించింది. అనంద పారవశ్యంతో ఆ రూపాన్ని చూచిన సుమంత్రుడు (కౌసల్యానుప్రజా రామ! పితౄ

లేపుతాన్న విశ్వామిత్రునకు యోగనిద్రతో దర్శనమిచ్చిన రాముడు, భార్యసమేతుడై బంగరుపంచంపై తాను మాత్రం కూర్చుని సుమంత్రునికి దర్శనమిచ్చిన రాముడు. పురుషసూక్తంలో నారాయణుణ్ణి ధ్యానిస్తూన్న తన తల్లికి ఇక్కడ దర్శనమిచ్చాడు భగవంతుణ్ణి మనసులో ధ్యానిస్తూంటే, స్వయంగా ఆయనే వచ్చి దర్శనమిచ్చిన స్థలాలు ఇవి. శ్రీమద్రామాయణంలో విష్ణు దర్శనం ఇలా ఉంటే, భారత భాగవతాల్లో 'విశ్వరూపం' పద్ధతిలో ఉంటుంది).

తల్లి కొడుకుల వాగ్వివాదం - మానవ దైవ శక్తుల పోరాటం.

రాముడు రావణవధని చేయవలసిన విష్ణువృత్తికి ఎదిగిపోయిన ఆతరుణంలో కైకమ్మ దేవతల పనిని సానుకూలపఱచే దేవదూత స్థితికి ఎదిగిపోయిన ఆ తరుణంలో, కౌసల్య రాముణ్ణి ఇంకా తన ప్రితునిగానే భావిస్తూ ఇలా అనబోతోంది (కౌసల్యమానవశక్తికి-ప్రయత్నానికి, రాముడు దైవశక్తికి-నిర్ణయానికి ఇక్కడ ప్రతీకలు. దైమానవ శక్తులనడుమ సాగే వాగ్వివాదం ఎలా ఉంటుందోదాన్ని ఈ ఘట్టంలో చూడవచ్చు. దైవశక్తి, నిర్ణయమూ గెలుస్తామని జ్యేష్ఠ చెప్పనక్కరలేదు గదా !)

“రామా! దుఃసాన్ని అనుభవించడానికే నేను ప్రియ ఉంటాను, నువ్వుపుట్టక పూర్వం గొత్రాలి నా నేమోనని భయం. అప్పుడు కేవలం సంతానదుఃఖంతప్ప వేయలేనే లేదు. జ్యేష్ఠభార్యని అయికూడా నా భర్తకి మిగిలిన ఇద్దరినీ వివాహానికి కట్టబెడుతూ ఏ స్త్రీ కూడా పడరాని దుఃసాన్ని పొంది లోలోపల దాచుకున్నాను. ఈ కష్టాలన్నింటినీ నాకు సంతానం కలుగకపోదుగదా! అనే ఆనందంతో దిగమ్రుంగుకున్నాను. కాని ఇది పూర్వపు దుఃసాలు అన్నింటినీ మించిన దుఃఖకారణమైంది రామా ! నీకు కవచనయనం అయి 17 ఏళ్ళు అయింది. ఎప్పుడు యువరాజు వాతావా ? సవతులలో ఎలా గొప్పగా ఉందామా ? అనుకుంటూ ఉంటే మళ్ళీ నేను నా పూర్వపు స్థితికే వచ్చేసాను. రామా ! వనాలలో నీతో వారికిననేకమే గడ్డితింటూ జీవించినా చాలు అన్నపానాలు మాని ప్రాయోపవేశనం చేస్తాగాని నీవులేక బ్రతుక (లే)ను. ‘పితృశృత గుణం మాతా’ తండ్రికంటే స్కూలబెట్లు తల్లిగొప్పదని శాస్త్రం చెప్తోందిగదా! నీవు అడవికి పోయేందుకు నేనే అనుజ్ఞనీయమ. నిన్నాణ్ణాపించింది తండ్రికాదు సవతి. ధర్మమే ఆచరింపబడాలి అనిగదా నీ మాట ! మాతృకుసూప ధర్మంకామా ! యాగానికి - సంన్యాసదీక్షకూ గూడా అనుజ్ఞ నీయమిది తల్లి ! సంన్యాసి అయినా మాతృ

మరణంలో దర్శించవలసినంత గొప్పదనాన్ని 'తల్లి' మాత్రమే కల్గిఉంది" అంటూ ఎమేమో చెప్తూ మానవయుక్తులతో మాటాడుతూన్న తల్లిని దేవతాస్థాయికి తీసికొనిపోదలచిన రాముడు ఇలా చెప్పసాగాడు.

తల్లీ ! 'పితృరాజ్ఞా పరోధర్మః - స్వధర్మోమాతృరక్షణమ్' తల్లిని రక్షించు కోవాలి. మొదటిదీ - బలీయమైనదీ అయిన తండ్రి ధర్మవాక్యాన్ని ఆచరించాలి. లేనిపక్షంలో నాకారణంగా నా తండ్రి, ధర్మకావ్యాన్ని ఉల్లంఘించి అధర్మపరుడై పోతాడు. కండుమహర్షి తండ్రి ఆజ్ఞపై గోవుని చంపాడు - సగరపుత్రులందఱూ తండ్రి ఆజ్ఞ కారణంగానే భూమిని త్రవ్వీ భస్మమయ్యారు - పరశురాముడు తనతండ్రి ఆజ్ఞతో తల్లి రేణుకను చేతులారా వధించాడు - ఈ మూడూ ప్రజాక్షేమం కోసం చేయబడినవే. 1) కలవుకాటకాలు లేకుండా యాగం చేస్తుండగా ఒక గోవు అకస్మాత్తుగా యాగద్రవ్యాన్ని, యాగాన్ని శిన్నభిన్నం చేయబోతే తండ్రి ఇచ్చిన ఆజ్ఞపై దాన్ని కండుమహర్షి చంపాడు, పిమ్మట ప్రాణదానం చేసాడు. ii) సగరపుత్రులు భస్మమైనా వారు త్రవ్విన 'సాగరం' నేటికీ, నీ నాటికీ చిరస్థాయికదా! సముద్రం లేకుంటే ప్రపంచమేలేదు. iii) అకాశంలో అలంకరించుకొని పెడుతూన్న గంధర్వుణ్ణి నీళ్లలో చూచిన బేణత 'నా భర్తకూడా ఇలా అలంకరించుకుంటే బాగుండును' అనిభావించింది. నీ రోజూ తాను ఇసుకలో కుండని చేసి నీటిని తెచ్చేది. కాని అరోజున కుండకాలేదు. విషయాన్ని గ్రహించిన జమదగ్ని తన పుత్రుణ్ణి పిలిచి వధించ మన్నాడు. వధించి 'తల్లిని బ్రదికించు' అని వరంకోరాడు పరశురాముడు. తన భర్తప్రాణదానం చేయగలిగిన గొప్పదనం కలవాడైతే, అకాశంలోని గంధర్వుని అలంకారాలపట్ల ఒక క్షణం మోహితురాలయినయ్యానే! అని ఆమె సిగ్గుతో బాధపడింది. వ్యక్తికి అందం కాదు - గౌరవం (గొప్పదనం) ప్రధానమని సారాంశం). కైకమ్మ యిచ్చిన ఆజ్ఞయేగాని తండ్రి ఆజ్ఞ ఏది? అనడానికి పీలులేదు. ఆమె మఱింతగా పురికొల్పితే ఆమె మాటనే అతడు చెప్పాడు. ఆయన స్థితి నాకు తెలుసు. ఒక భార్య తన భర్త వాక్యానికి అనుచూలంగా ప్రవర్తించి ధర్మాన్ని, ప్రియురాలై కామాన్ని, యోగ్యుడైన పుత్రుణ్ణి కని భాగ్యరేఖచేత అడ్డాన్ని పొందాలి. ఈ అన్ని కూడా ధర్మాన్ని అచరిస్తే లభిస్తాయి. పైగా తండ్రి నా మీది విరోధం వలన ఇలా శిక్ష విధించాడందామా? అది సరికాదని సీరూ తెలుసు. ఇక నాతో కూడి నువ్వు కూడా అరణ్యానికి వస్తానన్నావే - అదీ సరికాదు. భార్యకి భర్త తోడిదే ధర్మం.

భర్త జీవించి లేనపుడు పుత్రుని వెంట ఉండాలి. అమ్మా ! ఆశీర్వాచనాన్నికోరే పుత్రుణ్ణి దీవించు. క్షణంలో 14 సంవత్సరాల వనవాసాన్ని గడిపితిరిగి వచ్చేస్తాను.” అంటూ చాచగా లక్ష్మణునికి దుఃఖం, కోపం ముంచుకొచ్చాయి. వెంటనే ఇలా ప్రారంభించాడు.

‘అన్నా ! ఇలా పెళ్లడం సరికాదు. స్వస్థ చిత్తుడూ, అధికారి అయినవాడూ అజ్ఞచేయాలిగాని వృద్ధుడూ, చస్తాననే భయంతో కాలం గడుపుతున్నవాడూ, ఈ వయసులోనూ కైకా విషయంలో కామదాసుడై యున్న ఆయన చేసినది అజ్ఞ ధాతుందా ? అయినా శిక్షని విధించే ముందు న్యాయవాది నేరాన్ని చెప్పి శిక్ష విధించాలి. దండకారణ్యాలకి పోవాల్సినంత నేరం నీలో ఏముందో ఎందుకు చెప్పాడు ? పైగా తాను నోటితో ఎందుకు చెప్పక ఎవరితోనో ఎందుకు చెప్పించాలి? ఏది తప్పు తెలుస్తుందా ? ఎప్పుడూ నిన్ను విడువక తిరిగే నాకు తెలియని నేరం, కైకమ్మతో సరసాలాడే వృద్ధకామదాసునికి ఏలా తెలుస్తుంది ? వృద్ధాప్యం చేతనే మతిచెడింది. కామగుణం వలన విచక్షణజ్ఞానం పోయింది. కాటికి కాళ్లు చాచిన ఆ కామికి ‘కామే ప్రసక్తః పురుషః కిమకార్యం విసర్జయేత్ ?’ ఏది చేయరాదో అని మానుకాడు ? ఎంతో జీతభక్త్యాలు పొందుతూన్న వారున్నారు. వారెవరైనా రామునిలో ఒక దోషాన్నైనా చెప్పారా? ఒక్క మాటలో చెప్పాలంటే ఆయన రామునితండ్రిగానే అయోధ్యలో పిలువబడుతున్నాడు గదా ! నా దగ్గట ఉన్న ఈ కత్తి, విల్లూ అలంకారార్థం లేవు. నువ్వు ‘సరే!’ అనటమే క్షణంలో సంకెలలు తెంచుకున్న ఏనుగులా తండ్రిని అయోధ్యతో సహా పెకలించివైచి ఈ ఉపద్రవాన్ని తొలగిస్తాను. కైకమ్మకి ముందేవరాలిచ్చి, రామునికి యౌవరాజ్యమని ఒక నాటకమాడి, ఆమెని వరాలడగమని చెప్పి, ఇలా చెడగొట్టాడుదశరథుడు. లేకపోతే చాల వేలసంవత్సరాలక్రితం ఇచ్చిన వరాలని రాజు ఇంతకాలం ఈయ కుండా ఉండడానికి తీర్చలేకపోవడం కారణమా ? ధర్మం - ధర్మం అంటూతామనుకున్న తప్పుపనుల్ని సాధించుకొనే వాళ్లలో ఒకడైన దశరథుడు ‘పితృధర్మం’ అనే మాటతో నిన్ను పడగొట్టాడు. ఇటువంటి సందర్భాలలో దైవం-దైవం అనుకుంటూ ఉండడం కంటే మానవబలం (పౌరుషం)తో కార్యాన్ని సాధించుకోవడమే సరైనది” అంటూ కోపంతో ఓగిపోసాగాడు.

రాముని దృష్టిలో కైకమ్మ

తల్లి - తమ్ముడూ మానవ ప్రయత్నంతో దైవ నిర్ణయాన్ని త్రిప్పికొట్టాలని ప్రయత్నిస్తుంటే రాముడు సమాధానం చెప్పసాగాడు. లక్ష్మణా! స్త్రీ సహజమైన మానసికమైన అబలతతో ఆమె అలా మాట్లాడితే మాట్లాడవచ్చుగాని నువ్వు అలాగే మాట్లాడడం ఏంబాగుంటుంది ? తండ్రి నిజంగా కైకమ్మతో ఆలోచించినాకే శిక్ష విధించదలిస్తే 14 ఎండ్లైనా విధించేది ? పోనీ; రాజ్య విషయంలో నాకు ఇష్టం ఉంటే నేనూ 'రాజ్యం తప్పిపోయిందే!' అని దుఃఖపడవచ్చు. నేను కైకమ్మతో ఏమని చెప్పివచ్చాను ? (అహం హి రాజ్యం సీతాం చ ప్రాణానిష్టాన్ ధనాని చ - హృష్టో - భ్రాత్రే స్వయం దద్యాం భరతాయాప్రబోధితః॥ నాహ మర్థపరోదేవి ! లోక మావస్తు ముత్సహే - విద్ధి మాం ఋషిభిస్తుల్యం కేవలం ధర్మమాస్థితమ్॥) "రాజ్యాన్నీ, సీతనీ, ప్రాణధనాలనీ కూడా భరతునకు ఆనందంతో ఇస్తాను. నాకు సొమ్ము ప్రధానం కానేకాదు. (ఐశ్వర్యానికి మూలభూతులు లక్ష్మీ నా భార్య గదా! లోకంలో ఉండాలనే ఇచ్చి అసలే లేదు. (విష్ణువుని) పై కుంతానికి చెందిన వాణ్ణి కాబట్టి) ధర్మాన్ని అవలంబించదలచిన వాణ్ణి (రావణవధ ధర్మం) ఋషి వంటివాణ్ణి." (ముందు కాలంలో 'అరణ్యకాండ'లో మహర్షుల నుండి తపః ఫలాలని తీసికొంటే తప్ప రావణుణ్ణి చంప వీలుకాదు. మహర్షులు తపఃఫలాన్ని నాకు ఇయ్యాలంటే నేను ఋషిధర్మంలో ఉండాలి గదా! నేనూనలుగురిగా అవతరించిన రూపాల్లో భరతుడూ కూడ ఒకరే కాబట్టి భరతునకు సీతనిస్తాను - అని అంటే నా భార్యని నేనే స్వీకరిస్తాననే గదా అర్థం. ఇది నిజం కాబట్టే ఊర్మిళ మాండవీ, శ్రుతకీర్తి అనే లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులభార్యల ఊను రామాయణంలో ఉండదు). అని అన్నాను గదా! నాకు ఒక్కటే బాధ. తండ్రి, తనకు తానుగానే వాతో చెప్పిఉంటే, ఆయన చెప్పిన దేనినైనా తన పుత్రుడు అచరిస్తాడనే నమ్మకం ఆయనకు ఉన్నదని నేను సంతోషపడి ఉండేవాణ్ణి. అలాగని నేను ఆయన చెప్పినది మానినది లేదు. చెప్పనిది చేసినదీ లేదు. ఇప్పుడు కైకమ్మ ద్వారా చెప్పించినది చేస్తే ఆయనకు ఆ నమ్మకం మఱింత గట్టిపడుతుంది. లక్ష్మణా! ఎందరో కోర్కు

దని అంగీకరించారు. జీవితంలో కలిగే సుఖాలూ - దుఃఖాలూ మనశ్శాంతి - కోపం - లాభమూ - సష్టమూ - మరణమూ - జననమూ అనే ఇవన్నీ ఎప్పుడు ఎందుకు ఎలా ఎంతకాలం జరుగుతాయో తెలియక ఉంటామే అదే దైవం అంటే. కారణం తెలియనిదే దైవం (దీన్నే అ - దృష్టం (కారణం కన్పించనిది అంటారు). మతో ఉదాహరణ విను. మన గురువు విశ్వామిత్రులవారు బ్రహ్మర్షులు కాకపూర్వం దైవమే కదా 4 దిక్కులలోనూ అన్ని కష్టాలకి గురి చేసింది. కాబట్టి లక్ష్మణా ! కైకామాత దీనికి కారణం కాదు. దైవమే కారణం. దైవ మానవబలాల్లో దైవబలమే గాని సువ్యసౌనేటట్లు మానవ బలం గొప్పది కానే కాదు. తండ్రిని చంపినా రాజ్యాన్ని తెస్తానన్నావు కదా !” లక్ష్మణుని ద్వారా రాముడు, తండ్రిని చంపించి రాజ్యాన్ని తెచ్చుకున్నాడు - ఇలాంటివాడు భరతుణ్ణి చంపుతాడని” అనుకోరా ? అయినా తమ్ముడూ ! కష్టంతో చేయవలసినది రాజ్య పాలన. దాని ద్వారా ధర్మాన్ని ఆచరించి, ఆ ధర్మం ద్వారా మోక్షాన్ని పొందాలి. రణోగుణాన్ని పెంపొందించేది రాజ్యం. ఇక సుఖంతో చేయగలిగినది వన వాసం. వనవాసం ద్వారా తపస్సుని చేసి, ఆ తపస్సు ద్వారా మోక్షాన్ని పొంద వచ్చు. పైగా తపస్సు సత్వగుణాన్ని పెంపొందిస్తుంది” అని చెప్పి లక్ష్మణుణ్ణి, కౌసల్యనీ ప్రశ్నవేయకుండా చేసాడు రాముడు.

ఒకే విష్ణువు రామునిగా, లక్ష్మణునిగా కన్పిస్తూ తన రెండు రూపాల్లోనూ రెండు విభిన్నమైన ఆలోచనలని కల్పింపజేసి, ఒక ఆలోచనతో (దైవమే గొప్పది) వేటొక ఆలోచనని (దేవుని కంటే మానవ ప్రయత్నమే శ్రేష్టమైనది) చర్చింప జేయడం అనే చిత్రమైన సన్నివేశమున్న ఘట్టం ఇది. భగవంతుడే, ఇద్దఱు మానవులుగా జన్మించి, మానవునిలో భగవదంశ కలిగిన రూపంగా తానుండి (రాముడు) మానవునిలో కేవల మానవాంశ మాత్రమే ఉన్నరూపంగా తమ్ముణ్ణి ఉంచి (లక్ష్మణుడు), ఈ రెంటిలోనూ సరైనదాన్ని (తన సమక్షంలోనే తన రూపంతోనే, తనకి వచ్చిన చిక్కుముడిని విప్పుకొనే సమస్యలోనే పరిష్కరించి) నిర్ణయించి ప్రజలకి చెప్పడం అనే ఈ విశేషం చాల గొప్పది. ‘కేవల మానవ ప్రయత్నమే గొప్పది అనే వాళ్ళంతా లక్ష్మణులే. ‘కేవలం భగవంతుడే ఆధారం’ అనే వాళ్ళంతా రాములే.

అందుకనే భగవంతుడే ఆధారమని పల్కిన రాముడు లక్ష్మణుణ్ణి విడిచిపోడు-మానవుడే గొప్ప అని పల్కిన లక్ష్మణుడు రాముణ్ణి కాదనీపోడు. అంటే శ్రీమద్రామాయణం ద్వారా గ్రహించవలసినది - భగవంతుడే ఫలితాన్ని నిర్ణయించే వాడనే భావనతో ఉంటూ మానవ ప్రయత్నాన్ని చేయగలిగినంతగానూ చేయాలి- అని మానవ ప్రయత్నం వ్యర్థమని రాముని భావన కానేకాదు. అదే నిజమైతే తాటకని ఎలా చంపాడు ? దైవం వట్టి దండుగ అని లక్ష్మణుని భావన కానేకాదు. అదే నిజమైతే విశ్వామిత్రుడిచ్చిన భగవత్ సంబంధమైన మంత్రబలాలున్న అస్త్రాలని ఎందుకు స్వీకరించాడు ? రోజూ లాగానే ఇలా అన్న రోజున కూడా ఎందుకు 'సంధ్యావందనం' (దైవకృత్యం) చేసాడు ? చాల మందికి, లోతుగా ఇతిహాస పురాణాలని పరిశీలించమని వారికి, పురాణేతిహాసాలన్నీ "అన్నిటికీ భగవంతుడే ఆధారం - మానవుని ప్రయోజనం ఏమీలేదు" అని వివరించాయని భావన. ఇది చదివి ఆర్థం చేసుకొని సత్దృష్టి పొందితే ఒక నమస్కారం. అయినా 'నమ్మను' అంటే 'వంద'. క్రైస్తవ వరాలని అడిగిన వర్గసంఖ్య ('18'. ఈ '18' అంకెకు గల ప్రాధాన్యాన్ని వివరించుకున్నాం. నా బాలకాండ పుట) భగవద్గీతలో శ్రీకృష్ణుడు అర్జునునికి యుద్ధరంగంలో సేనలమధ్య ఉపదేశం చేస్తే ఇక్కడ రాముడు లక్ష్మణునికి కౌసల్యా సమక్షంలో (తల్లి) ఉపదేశం చేసాడు.

“దైవజ్ఞురాలు” కౌసల్య

భావికాలంలో జరగబోయే విషయాన్ని తెలిసినవారిని దైవ - జ్ఞు లంటారు. రాముని మాటలని విన్నపిమ్మట ఆమె దేవతాస్థితికికై కమ్మలా ఎదిగిపోయింది. ఇంతకు ముందువఱకూ ఎన్నో పర్యాయాలు నారాయణుణ్ణి ఆమె ధ్యానించినా ఏ నాడూ అసలు నారాయణుడు ఆమెకు దర్శనాన్నియ్యలేదు. పట్టాభిషేకభంగ మయ్యాక నారాయణుడే (రామునిరూపంలో) దర్శనమిచ్చిమాతృధర్మాన్ని తెల్పాక, జ్ఞానోదయమై రాముణ్ణి నారాయణుణ్ణిగానూ, తనని దేవతలమాత అదితిగానూ చేసికొని రాబోయే దానిని స్పష్టంగా కన్నులకి కట్టినట్లు ఎలా చెప్తూ దీవించిందో చూద్దాం.

(యన్మంగలం సహస్రాక్షే సర్వదేవ సమస్కృతే - వృత్రనాశే సమభవత్ -
25/21 = అమృతోత్పాదనే దైత్యాన్ముతో వజ్రధరస్య యత్ అతితిర్భంగలం

ప్రాహ - త్రీన్విక్రమాన్ ప్రక్రమతో విష్ణోరమిత తేజసః యదాసీన్మంగలంరామ !
 “త త్రేభవతు మంగలమ్” (ప్రతిశ్లోకపు చివరా ఉంది). రామచంద్రా ! వృత్రాసు
 రుజ్జీ చంపడానికి ఇంద్రుడు బయలుదేరే వేళ దేవతలతల్లి అదితి ఏ మంగళ
 పూర్వకమైన ఆశీస్సుని ఇచ్చిందో, యుద్ధంచేసి అమృతాన్ని తేవడానికి గరుడుడు
 బయలుదేరే వేళ గరుత్మంతుని తల్లి వినత ఏ మంగళాశీర్వాచనాన్ని ఇచ్చిందో,
 రాక్షసులని చంపడానికి అమృతం చిలికే వేళలో వెళున్న ఇంద్రునికి ఆ తల్లి ఏ
 మంగళాశీస్సుని ఇచ్చిందో, బలిరాక్షసుణ్ణి అణచడానికి వామన రూపంలోపెడుతున్న
 విష్ణువుకి ఆ అదితి ఏ మంగళాశీస్సుని ఇచ్చిందో, ఆ మంగళాశీస్సులన్నీ నీకు
 కలుగుగాక ! ” అని దీవిస్తూ అతని చేతికి ‘విశల్యకరణి’ అనే పేరున్న
 మూలికని ఆమె కట్టింది. ఈ మంగళాశీర్వాచనాలు అన్నింటిలోనూ రాముణ్ణి విష్ణు
 వుగానూ, అతడు రాక్షసవధ కోసం వెళ్తున్న వారిగానూ, తనని దేవతల తల్లి
 అదితిగానూ పోల్చుకొంది కౌసల్య. ఇది తెలిసి చేసిన ఆశీస్సుకాదు. దేవతాస్థితికి
 ఎదీగి, వారు ప్రవేశించిన నోటితో పక్కిన ఆశీస్సు. జాతాలదెబ్బలు శరీరానికి
 తగులకుండా ఉండేందుకై ‘విశల్యకరణి’ని చేతికి కట్టింది. విశ్వామిత్రుని అస్త్ర
 మంత్రాలకంటే ఈ మూలిక పని చేస్తుందా ? అంటే అస్త్రమంత్రాలు అస్త్రాలని
 తగులనీయకుండా చేస్తాయి. ఈ మూలిక శస్త్రాల వలన గాయాలు కాకుండాచేస్తుంది.
 అయిన గాయాన్ని పెంటనే మానిపోయేలా చేసి నిరుత్సాహాన్ని కల్గించదు. ఇదంతా
 లౌకిక సమాధానం. ఇక అలౌకికం మరొకటి ఉంది. రాముడు సీతమ్మ మెడలో
 మంగలసూత్రాన్ని కట్టి రావణవధకి నాండి పలికి, జగత్కల్యాణం చేస్తే, కౌసల్య
 రాముని చేతికి సూత్రాన్ని కట్టి రావణవధ అయ్యేంతవరకూ దీక్షని విడనాడకు’ అని
 సూచించింది నర్మగర్భంగా. చేతికి తోరాన్ని కట్టుకునేది ఎందుకు ? ఆ కార్యక్రమం
 అయ్యేంతవరకు విరమించనని ప్రకటించేందుకు కదా ! అలాగే ఇక్కడ కూడ
 జరిగింది. అన్నింటికంటే మించి మరో రహస్యం ఉంది. ఆమె తన పుత్రునికి
 ప్రదక్షిణం చేసింది కూడ. కారణం, అతడు విష్ణువేదని తెలిసి.

“తీసికొని పోకపోతే ప్రాణాలు విడుస్తాను!”

రాముని విషయం తెలిసిన సీతకి దుఃఖమూ కోపమూ ఏకకాలంలో కలి
 గాయి. తన బాధని ఇలా వివరించింది. “రామచంద్రా! ఎక్కడినుండో వచ్చేదే
 అయినా భార్య మాత్రమే భర్త పుణ్యఫలాన్ని అనుభవించగలుగుతోంది. స్త్రీలు

స్వతంత్రులుకారు. వారికి స్నేహితురాండ్రూ, చెలికత్తెలూ గతికాదు. భర్తయేగతి. నీకు ముందుగా నేను నడుస్తూ మార్గంలో నీ ముఱ్ఱ, గులకరాలూ లేకుండాచేస్తాను. ఒంటరిగా భర్త లేక, మేడమిద్దెలలో ఉండడం కంటే భర్తతో వనాలలో ఉంటూ కందమూలాలు స్వీకరించినా చాలు. నోములూ వ్రతాలూ చేయడం కంటే భర్తకి సేవ చేస్తేచాలు. నా సౌఖ్యంకోసమై అడవిలోలభింపని వేడినీటినీ, మొత్తదనాన్నీ ఇంకా ఇక్కడ లభించే వేటిని కోరను. నీ నహవాసం మాత్రం విడువను. ఆహారం, నిద్ర, పులులు మొదలైన మృగాల భయం గూర్చి నాకు చింతయేలేదు. ఎందఱో శత్రునైనాకులని చంపగల దిట్టమైన నా భర్త తన భార్యని నన్ను రక్షించుకోలేడా? ఇక వనవాసం క్రొత్తదై, నీ 14 సంవత్సరాల వనవాసకాల నియమాన్ని భంగపరుస్తుందేమో నని భావిస్తున్నావా? ఆ సందేహం అసలు వద్దు. జ్యోతిషమూ, సాము ద్రికములలో పండితులు, నాకు భర్తతో వనవాసంతప్పదని ఎప్పుడోచిన్నతనంలోనే చెప్పారు. అప్పటినుండి వనాలు చూడాలని ఎదురుచూస్తున్నాను. అలాగే ఒక తాపసి కూడా నాకు వనవాసం కల్గుతుందని చెప్పింది. ఒక్కమాటలో చెప్తాను. మృగాల తోటి (మారీచుడు) వనకాలతోటి (వాలిసుగ్రీవాదులు) నిండిన వనాన్ని ప్రవేశిస్తాను. అలాగే మా నాన్న యింట్లో ఉన్నంత దైర్యంతో వనంలో (అశోక) జీవిస్తాను. నీ పాదపద్మాలనుంచే లగ్నమైన నుననుండి, ఇతరులపై పుకు దృష్టిపోవని (రావణుడు అడిగినా రాదని, రాముణ్ణే భర్త అంటూన్న నన్ను) నన్ను నీ ఎడబాటుతో ఉరివేసికోబోతూండే, నా ప్రార్థనని మన్నించి ఇష్టాన్ని కల్గించు. (ఉరివేసికోబోతూన్నప్పుడే అంజనేయుణ్ణి పంపించు) అయినా నన్ను తీసికొని పోకపోతే ప్రాణానా విడుస్తానుగాని నిన్ను వీడి ఉండను. (ఆహం గమిష్యామి వనంసదుర్గమం సృగాయతం వానరవారదై ర్యుతం వనే నివత్సామి యథాపితుర్గృహే తపై వ పాదాభిగృహ్య సంయతా ॥ అనన్య భావా మనురక్త చేతనం త్వయా విముక్తం పురతాయ నిశ్చితం నయస్య మాం సామ కురుష్వ చూచనాం న తే మయాతో గురుతా భవిష్యతి॥ అయినా నీ తల్లి కౌసల్య దశరథునితోనే ఉండాలని చెప్తూంటావే? ఆ ధర్మం మన దంపతుల విషయంలో మాటుతుందా? అయినా నా తండ్రి నిన్ను పురుషుడనుకొని పెండ్లి చేసాడుగాని అడుదానిపై పురుష రూపాన్ని భరించిన వాడివని భావించలేదు. ఆర్యపుత్రా! నీవు వెళ్లక నీ వియోగంతో ప్రాణాలు విడువడం కంటే నీ ముందే చనిపోవడం మేలు కదా!” అంది.

ఈ మాటల్లో, పట్టెన శ్లోకాలు మూడున్నాయి. 'అహంగమిష్యామి....'

అనే 2 శ్లోకాలలోనూ ఆమె దండకారణ్యానికి వస్తాననీ, మారీపత్తే చూస్తాననీ, అపహరింపబడతాననీ, పిమ్మట పరమధైర్యంతో అశోకవనంలో ఉంటాననీ, ఎప్పుడు ఉరివేసికోదోతానో అప్పుడు చూతగా ఎవరినైనా చంపవలసిందనీ రామునికి నర్మగర్భంగా చెప్పింది. 'జగన్నాటకం ప్రకారం ఈ సై విధంగా జరగాలనే విషయం నాకు గుర్తున్నది సుమా !' అని రామునికి మాత్రమే అర్థమయ్యేలా తెల్పింది సీత. 'అసలు నేను లేకపోతే, నన్నపహరించడమనేది లేకపోతే, నీవు రావణవధనే చేయలేవనే అర్థం కల్గేలా మాట్లాడుతోంది కాబట్టి 'రామా ! నేను ముందు వెళ్లి నిన్ను రప్పించవలసి ఉంటే, నన్ను తీసికొని వెళ్ల నంటావేమిటి ?- అంటూ— 'అహం గమిష్యామి....' నువ్వు తీసికెళ్లకపోయినా నేనే వెడతానని' పల్కింది సీతమ్మ. ఈ మాట పైకి దుఃఖ స్థితిని, లోపల గంభీరాధ్వాన్నీ చెప్తుంది.

పురుషుని వేషంలో స్త్రీవి...అంటే?

రాముణ్ణి ఈ నింద చేసింది సీత. ఇది ఆమె తెలివి తక్కువగా అన్న మాట కానేకాదు." కిం వ్యా మన్యత పై దేహాః పితామే మిథిలాధిపః - రామ జామాతరం ప్రాప్య స్త్రీయం పురుష విగ్రహమ్॥" అని ఈ మాటలనన్నది సీత. ఈ శ్లోకం చాల అర్థవంతమైనది కాబట్టి వివరంగా చూద్దాం. 1) 'రామా !' i) లోకాన్ని ఆనందింప చేసే మోహన రూపం కలిగిన వాడివి కాబట్టే - శత్రునాశ నాన్ని చేయగలడనే 'శత్రుస్నుడు' అనే పేరుని - వశిష్ఠుడు నీకు పెట్టలేదు. (రామ యిత్యభిధానేన వపుషా తస్య చోదితః - నామధేయం గురు శ్చక్రే జగత్ప్రథమ మంగలమ్॥) ii) సహస్రనామతస్తుల్యమ్... అనడం బట్టి 'రామ' అనే నామం విష్ణుసహస్రనామాలని పఠించిన ఫలితమిస్తుందన్నారే ! ఆ శక్తి గల నామాన్ని ధరించిన నీవు- నన్ను తీసికొనిపోవడానికి భయపడే వాడివా ? (విష్ణువు నేయి నామాలు దేవలోకంలో ఎప్పుడో ఉన్నాయి. వాటినే భారతంలో భీష్ముడు తర్వాతచెప్పాడు. 2) మే పితా- జనకుడు నాకు తండ్రి. నీ కంటే ముందుగా వనానికి వెడతానన్నంత ధైర్యం చూపిస్తున్న నాకు తండ్రి ఆయన. నన్ను వనానికి తీసికెళ్లావని దుఃఖపడతాడేమో ననుకోకు. 3) పై దేహాః - 'కర్మచైవహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః అన్నట్టు కర్మ చేయడం చేతనే మోక్షానికి ప్రయత్నించే జనకుని కూతుర్ని నేను.

భార్యలేకుండా కర్మ చేయలేరు కాబట్టి పల్నిని విడువడమనేది మా వంశంలో ఎక్కడా లేనిది సుమా ! (కర్మ అంటే యజ్ఞమూగాదులా, నిత్యం చేసే పూజలూ అన్నీను). 4) మిథిలాధిపః i) మా తండ్రి మిథిలకి ప్రభువు. అనురాగంతో ప్రజలని చరిపాలిస్తున్న ఆయన వాధపడితే, మిథిల అంకా వాధపడుతుంది సుమా ! ఒక నగరాన్ని వాధపెట్టిన త్రిత్రయుడివౌతావు శాగ్రత్త ! ii) మా నాన్న ఒక నగరాన్ని భరిస్తుంటే ఒక స్త్రీని నువ్వు భరింపలేవా ? 5) త్రియం పురుష విగ్రహమ్ i) పౌలాల మధ్యలో దృష్టిదోషం తగులకుండా పెట్టే పురుష విగ్రహంలా ఉన్న నిన్ను నిజమైన పురుషుడని భావించాడు. ఆ దృష్టి బొమ్మ దగ్గరకు వెడితే అది ఏమీ చేయ (లే) నట్లు నువ్వు అలాటి వాడివని పరీక్షింపబోయిన నాకు అర్థమైంది. నీ గుఱించి అడిగితే, నా తండ్రికి ఏమని చెప్పాలి ? ii) భోగే భవానీ - పురుషేషు విష్ణుః - క్రోధే చ కాలీ - సమరే చ దుర్గా - అనే ప్రమాణం ప్రకారం ఒకే స్త్రీ అవతారం భోగానికి తగిన రూపం ధరిస్తే 'భవానీ' గానూ - (కంచి), పురుషరూపాన్ని ధరింపజేస్తే విష్ణువుగానూ (తిరుపతి), క్రోధాన్ని కల్గింపజేస్తే 'కాలి'గానూ (కలకత్తా), యుద్ధ వేషం వేస్తే 'దుర్గా'గానూ (విజయవాడ) బౌతుంది కాబట్టి - 'రామా ! నువ్వు విష్ణువువి. అంటే, పురుషరూపాన్ని ధరించిన స్త్రీవి కావా ? అని యథార్థరూపం తెలిసిన సీతమ్మ మాట. 6) జామాతరం ప్రాప్య 'జామాతా దశమోగ్రహః' అన్నట్లుగా పట్టి పీడించేవాడివిగా కన్పిస్తున్నావు. అయితే ఇది నీ తప్పురాదు. (ప్రాప్య) ఆయనే ధనుఃపరీక్ష ద్వారా నిన్ను అల్లుణ్ణి చేసికొన్నాడు గదా ! అనే అర్థం వస్తుంది. ఈ అర్థమే రాక 1) వాసుదేవుడొక్కడే కాక మిగిలిన లోకమంతా స్త్రీవే అని భావించిన నా తండ్రికి నీ సంగతి తెలియదు సుమా ! (న ఏవ వాసుదేవోఽయం సాక్షాత్పురుష ఉచ్యతే - స్త్రీప్రాయ మితరత్సర్వం జగద్బ్రహ్మపురస్సరమ్) 2) తల్లి కాని తల్లి కైకమ్మతో విరోధం వస్తుందని తెలిస్తే నన్ను ఇచ్చేవాడే కాడేమో ! అయినా జగల్లీల కోసం పుట్టిన రామా ! అడవికి తీసికొనిపో ! 3) భక్తపురుషులని విశేషంగా (అను) గ్రహించే వాడినీ, రాముడనే పేరున్న అల్లుడినీ ఆయననిన్నుబొందినాతండ్రితనస్త్రీనీ(భార్యనీ- ఇతర బంధుగణాన్ని కూడా) ఇతర ఆ ముష్మికాన్ని అన్నిటినీ కాదని పరిపూర్ణ డయ్యాడు - అలాంటి తండ్రి నన్నెలాగూ పట్టించుకోడు. వనాలకి తీసికొని పో ! - అని ఇలాంటి అడ్డాలు చూడా పదాల విలుపువల్ల వస్తాయి.

లక్ష్యశా! ఇక్కడే ఉండు !!

సేత మాటలని విన్న రాముడు 'సేతా ! నీ భావం నాకు స్పష్టంగా తెలియక పోవడం వలన రావద్దన్నాను. వనంలో నీకు నీ భయమూ లేదు. నాతోపాటు నిన్ను అడవులలో కష్టాన్ని పంచుకోమని భగవంతుడు పుట్టించాడనిపిస్తోంది. రా! తీసికొని వెడరాను. నాతో ధర్మసంభాషణలని చేస్తూ ఉండు. ఇక మనకి సంబంధించిన అన్ని సంపదలనీ బ్రాహ్మణులకీ, ఇతరులకీ, విఘ్నకులూ దానం చేసేస్తే పెంటనే బయలుదేరదాం' అంటూండగానే సేత దానాలని ప్రారంభించింది.

అతికష్టం మీద సేతని వనాలకి అనుమతించిన రాముడు, తనని కాదంటాడే మోసనే భయంతో కళ్ళనీళ్లు నిండుతూండగా అన్నపాదాలని గట్టిగా పట్టుకొని, సేతమ్మ ముఖం చూచాడు లక్ష్మణుడు. (స భ్రాతుశ్చరణౌ గాఢం నిపీడ్య రఘునందనః - సేతామువాచాతియశాః రాఘవం చ మహావ్రతమ్).

అన్న ఆజ్ఞని పాలించడమే తప్ప పేయ కర్తవ్యమే లేని వాడూ - ఆలోకం లోనే కాక ఈలోకంలోనూ సేవచేయడానికే అవతరించినవాడూ - ఎక్కడ రాముని తో వియోగం సంభవిస్తుందోనని భయపడుతూండే వాడూ - రాజకుమారుడై ఉండి కూడా డ్యేష్టుడే అనుసరించడమే రాజచిక్రమనే సదాలోచనతో ఉన్నవాడూ (ఆ కారణంగా మహాకీర్తిమంతుడు) అయిన లక్ష్మణుడు, శరణన్న వాణ్ణి రక్షించడమే ధర్మంగా ఉండే రఘు వంశంలో పుట్టిన రాముని పాదాలని (అభిమానపడి చేతులని పడితే పని కాకపోతే - గట్టిగా పట్టుకొని, ఉత్తిర్తుడైన వారిని ఉత్తిర్తుడు కావలసిన వాడు యాచించినట్లు సేతమ్మద్వారా రాముణ్ణి ప్రార్థించ మొదలెట్టాడు. 'అన్నా! దేవ లోకం చూడ నాకు వచ్చు. సేతలో ఇందాక మాట్లాడుతూ - భరత శత్రుఘ్నులని సరిగా చూచుకో - మన్నావు. (నేను నీతో వస్తున్నట్లే భావించి కదా ! - అలా పలికావు. ఎంత సంగోషమైందో !) నా పేరు లేక పోవడం వల్ల, నేనూ వనానికి సిద్ధ పడ్డాను, వారించవద్దు' అని రాముని మాటకు ముందే తాను మాట్లాడి ప్రార్థించాడు లక్ష్మణుడు.

(భగవంతునికి దూరమైపోతున్నామనే ఆలోచన కల్గినంతలోనే దుఃఖం కలిగితే, ఆ ఆలోచన (భక్తి) కల్గినవాడే నిజమైన భక్తుడు. ఇక్కడ రాముడు

పరమాత్మ. లక్ష్మణుడు భక్తుడు. భక్తుణ్ణి భగవంతుని వద్దకు చేర్చేది 'భక్తి' మాత్రమే - (ప్రసర్గి శ్లేషనీరుత్వం పరమాభక్తి రుచ్యతే).

“లక్ష్మణా ! నువ్వు కూడా నాతో వచ్చేస్తే అశ్వపతి కూతురైన మన తల్లి కైకమ్మనీ, సుమిత్ర, కౌసల్యలనీ ఎవరు చూస్తారు ? నేను వెళ్లిననే దుఃఖం నా తల్లికి పోవాలంటే, నీలో నా దుఃఖం చూసుకొనేందుకు నీలుగా నువ్వుండాలి కదా!” అని రాముడన్నాడు.

“అన్నా ! వీరుడవైన నీకు భయపడి అయినా భరతుడు మన తల్లులని మన కంటే శ్రద్ధతో చూస్తాడు. అయినా కౌసల్యామాతకి వేలకొలది గ్రామాలు ఉండగా ఆమెని మరొకరు పోషించాలా ? నా తల్లి వంటి వారి నెందరిని పోషించాలనుకుంటే ఆమెకు కష్టం ఔతుంది? (యస్యా స్వహ సంగ్రామాణాం సంప్రాప్తాము పజీవికామ్) - పనుపు కుంకుమలుగా పుట్టినంటివారూ - భరణంగా భర్తా - లాంఛనాల పేరిట అర్జింటివారూ తమతమ స్థాయికి తగినట్లుగా స్త్రీకి ఇవ్వడమనేది శ్రేతాయుగం నాటి నుండీ ఉంది. అయితే ధర్మబద్ధులైన ఆనాటి వారూ - అలాంటి లక్షణం ఉన్న ఏ కొందఱో నేడున్నా స్త్రీ ధనాన్ని స్పృశించడం లేదు.) ఇదంతా కాదు రామచంద్రా ! నన్ను నీ సేవకునిగా నియోగించు. ఇదీ అధర్మమేమీ కాదు. దీనివలన నేను కృతార్థుణ్ణి ఔతాను. నీకూ ప్రయోజనం సిద్ధిస్తుంది. నువ్వు లేని సమయాల్లోనూ, నిద్రిస్తున్న సమయంలోనూ, కాపు కాయకానికైనా పనిచేస్తాను’ అని లక్ష్మణుడనగానే ‘అయితే రా ! నీ స్నేహితులందరికీ చెప్పిబయలుదేరు. వశిష్ఠులవారి యింటిలో వరుణుడియ్యగా నేను దాచిన రెండు ధనుస్సులూ, రెండు కవచాలూ, రెండు అమ్ములపొదులూ, రెండు ఖడ్గాలూ ఉన్నాయి. వీటిని కూడా పట్టు కొనిరా ! వశిష్ఠుని పుత్రుడు సుయజ్ఞాణ్ణి కూడా పెంటనే తీసికొనిరా! అరణ్యానికి పోబోయే ముందు అన్నీ దానం చేసి, వారిని పూజించాలి’ అన్నాడు రాముడు.

తాపసు లేమిటి ? మారణాయుధాలేమిటి ?

వెళ్లబోతూ ఈ దానాలేమిటి ?

ఇదే అసలు రహస్యం. తపస్సు చేసికోవడమే లక్షణంగా కలవాళ్లని ‘శాసనులు’ అనాలి. ధర్మమూర్తి అయిన రామునికి ఈ మాత్రం ధర్మం తెలియదా ?

తాపన లక్షణానికి పూర్తి విరుద్ధంగా విళ్ళూ - కవచాలూ - ఖడ్గాలూ - బాహాలూ ఏమిటి ? అన్నిస్తుంది. పైగా తాను సంపాదించింది ఏమి ఉన్నదని ఆ ధనాన్ని వస్తువులనీ దానం చేస్తున్నాడు ? పెళ్ళూ - పెళ్ళూ దశరథుని సంపదని దానం చేయడం- ద్వేషంతో చేసినది' అని చెప్పుకొనేందుకు కూడా వీలై నది కదా!

రామునిగా అవతారాన్ని ఎత్తడానికి కారణం 'రావణ వధ' కదా ! అయోధ్య పట్టాభిషేకాన్ని తప్పించుకోవడం కూడా దీని కోసమే కదా ! పట్టాభిషేకం తప్పి పోవాలనీ, ఆ పిమ్మట ఈ విల్లూ - ఖడ్గాలూ.... పీటన్నింటితోనూ అరణ్యానికి పోవాలనీ ముందే నిర్ణయించుకున్న రాముడు, ఈ అయుధాలని సుయజ్ఞుని ఇంట ఎప్పటినుండో ఉంచాడు. లేని పక్షంలో బ్రాహ్మణుడైన సుయజ్ఞునికి మారణా యుధాలని దాచి ఉంచవలసిన అవసరం ఏముంది ? వరుణుడిచ్చిన విష్ణు కాబట్టి వాటిని పవిత్రంగా, వాటి శక్తి చెడిపోకుండా, నిత్యపూజ చేత శక్తి పెరిగేలా చేయ దానికై ఆయన యింట ఉంచాడు. అరణ్యానికి వెళ్లవలసినది ఇద్దఱు కాబట్టి ఆయు ధాలు కూడా రెండు రెండుగా దాచి ఉంచాడు. దీన్ని బట్టినా పట్టాభిషేకం అగి పోవడమనేది 'రావణవధ'కే అనే విషయం అతి స్పష్టంగా గనునించవచ్చు.

ఇక 'తాపసుడు' అంటే తపస్సే ప్రధాన లక్షణంగా కలవాడనే అర్థం. కాని తపస్సంటే ముక్కుమూసికొని జపం చేసికొనడమనేదే అర్థంకాదు. తైత్తిరీయోప నిషత్తు నారాయణవల్లి 118వ మంత్రం తపస్సంటే ఏమిదో చెప్పింది.

“ఋతం తపః - సత్యం తపః - శ్రుతం తపః - శాంతం తపః - దమ స్తపః - శమస్తపః - దానం తపః - యజ్ఞంతపః - ఓం భూర్భువస్సువరోమి త్యేత దుపావై తద్రహ్మ”. (వరుసగా ఉదాహరణలని చూపిస్తూ ఈ కాండ చివర్లో ఈ విషయం నిరూపింపబడుతుంది. కథ కాకుండా పీటన్నింటికీ ఉదాహర లని ఈయడం సముచితం కాదుగదా !) సత్యాన్ని పలకడం, వేదం చెప్పినట్లు ఆచరించడం, అంతరింద్రియాలనీ - బహిరింద్రియాలనీ అదుపు చేయడం, ప్రజలకిఅభయాన్ని దానం చేయడం (భయం లేదని చెప్పడం)- తపస్సులో భాగమే కాబట్టి 'రావణవధ' అనేది చేయదలచడం ఒక తపస్సే. ఇక దానాలకిసంబంధించిన సౌము దశరథునిది కాదు. 'పితృద్రవ్యావిరోధేన యదన్యత్ స్వయమాన్వితమ్ - ధైత్రమౌద్భాహికం చైవ మనుపాక్కికమేవ చ - పితృభ్యాం యస్య యద్ధత్తం

తత్తత్త్యైవ ధనంభవేత్' అనే యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి ప్రకారం తండ్రికి సంబంధించినదీ తనకి జరిగిన ఏదాని - జన్మదిన - ఇతరఉత్సవకాలాల్లో మిత్రులు - బంధువులూ - ఇతరులచేత ఈయబడిన కానుకలూ, అలాగే తండ్రి - మామగార్లు తనకుగా ఇచ్చి నవీ నీ పున్నాయో అవన్నీ తనకి సంబంధించినవే కదా ! అలా తనకీ, తన తమ్ముడు లక్ష్మణునికీ, తన భార్య సీతకూ వచ్చిన ద్రవ్యాలని దానం చేయమని రామునితో చెప్పి 'తానూ దానాలు చేయ సంకల్పించాడు.

ఉన్న సొమ్మలని దానం చేయటం వలన, ముందు నాటికి దండకారణ్యంలో కష్టపడుచున్న రోజులలో - 'అయోధ్యలో ఉంటే ఆ సొమ్మం ఏం డేదీసుమా!' అని ఆలోచించే అవకాశం ఉండదు. విగోద విలాసాలకి సంబంధించిన ఉయ్యాలలదగ్గర నుండి, విలువైన వస్త్రాల్నూ, ఆభరణాలూ, మంచాలూ....అలా అన్నీ నడివీధిలో దానం చేయబడ్డాయి.

సీతా లక్ష్మణులనే ఎందుకు
రాముడు తీసికొని పోదలిచాడు ?

మేమూ నీతో ఆరణ్యాలకి వస్తామని రామునితో పల్కినవారు 'దశరథుడు - కౌసల్య - సీత - లక్ష్మణులను. వరుసగా ఒక్కొక్కరూ దుఃఖిస్తూ రాముణ్ణి వనాలకి తీసికొనిపోమన్న తీరు చూస్తే, మనకు ఈ సమస్యకు సమాధానం లభిస్తుంది.

పట్టాభిషేక భంగం కాగానే దశరథుడు మూర్ఛపోయాడు. కైకని నిందించాడు. సీతారాములని గూర్చి శాలివహి బాధపడ్డాడు. తనని ప్రజలు నీమనినిందిస్తారో ఒక్కసారి ఆలోచించమన్నాడు. కైకమ్మని విడిచేస్తానన్నాడు. 'రాజ్యం నీకిస్తాను - అగిపో! అని రామునితో అనడమే కాక చివరికి 'ఈ రాత్రికి అగిపెళ్లు' అన్నాడు.

రాజ్యం అక్కబలేదనేది రాముని ఆలోచన కాగా, రామునికి రాజ్యం కట్టెట్టలేకపోతున్నాననే బాధ దశరథునిది. తనకి లేని రాజ్య బాధ ఆ తండ్రిబాధ. రావణబాధ ఎలాగా ? అని తాను బాధపడుతూంటే, తనకిలేని మరో బాధని ఈ తండ్రి ద్వారా ఎందుకు తెచ్చుకొని బాధపడడం ? - 'అనవసరమని' తండ్రిని వద్దన్నాడు.

కౌసల్య రాముని వలన వార్త విన్నది. చత్రచామరాలా - వింజామరాలా - రాజలాంఛనాలా నీకు లేవేమి ? అన్నది. తాను పుట్టిన దగ్గల నుండి నుఖపడలేదని బాధపడింది. దశరథుడు ఉండగానే తన గతి అలా అయితే, ఇకమీదట ఎలా ఉంటుందో నని బాధపడింది. దాసదాసీజనం - ఐశ్వర్యం తలచుకొన్నది కాని కైకనీ భరతుణ్ణీ నిందించలేదు. తన పుత్రుడు మరీ అనాథలా పెళ్లరాదని భావించి, అనిష్టం కలుగుతుందేమోననే భయంతో దీవించింది గాని మనఃపూర్వంగా కాదు.

నీ పట్టాభిషేకం రామునికి ఇష్టం లేదో, ఆ పట్టాభిషేకం తన పుత్రునికి జరగలేదే ? తాను చక్రవర్తి మాత్రం కాలేకపోయానేమో ? అనే బాధ కౌసల్యది. రామునికి లేని బాధ కౌసల్యది. కాబట్టి ఈమె చూడ వనాలకి అనవసరమని రాముని భావన.

“నీ మాట అలా ఉంచి నీకంటే ముందు నేను బయలుదేరుతాను. నన్ను తీసికొనిపోవడానికి భయపడుతున్న నువ్వు అడుదానివే. నువ్వు పెళ్లక ఆ వియోగంతో పోవడం కంటే నువ్వుండగానే ఇక్కడే నువ్వు తీసికొనిపోవడం లేదనే దుఃఖంతో మరచిస్తాను. అరచ్యాలకి వచ్చినా సౌఖ్య - వినోద - విలాస - వస్త్ర - ఆహారాదులని నువ్వెలా సమకూరిస్తే అంతతోనే తృప్తి చెందుతాను. ఇవీ అవీ కావాలని అడుగను. అయినా తీసికొని పోనంటే మరచిస్తాను” అని సీతమ్మ రాముని దానిగా పల్కింది. ఈమె మాటల్లో ఎక్కడా రామునికి లేని రాజ్యబాధ లేదు. రామునితోనే ఉండాలోనే ఆలోచనా, తీసికొనిపోవడం లేదనే బాధా తప్ప వేటుబాధ లేదు. ఇదే రామునికి కావలసినది. అందుకే సరేనన్నాడు. రావణవధ జరిపించడానికి ఆమె అవసరమూ ఉంది. అది లోవిషయం.

ఈ తతంగాన్ని చూస్తూనే లక్ష్మణుడు రాముని పాదాలని పట్టుకొని సీతమ్మ ముఖాన్ని చూస్తూ కన్నీరు పెట్టడం సోదరభక్తికి పరాకాష్ఠ. విష్ణువుకి శేషుడు లక్ష్మణుడు కదా ! పాదాలని చుట్టవెట్టాడు. “నువ్వు పెడుతూంటే, నేను ముందు పెడతా. నీ కిష్టమేమో అనుకుని దశరథుణ్ణి చంపైనా పట్టం కట్టిస్తానన్నాను. నీకు రాజ్యం అక్కరలేకపోతే నాకు మాత్రం ఎందుకు ? నీ కోసం రాజ్యాన్ని తీసికొంటున్నాను” (త్వదర్థమధికామయే) అని నాతో అన్నావు. నువ్వు రాజ్యాన్ని తీసికొన్నప్పుడు కదా! రాజ్యాన్ని నా కోసం గ్రహించడమనేది కుదురుతుంది ! నీకే

రాజ్యం అక్క-బలేకపోతే నాకు మాత్రం ఎందుకు ? నీ పెంట ఉండడమే రాజ్యం మళ్ళీ మాటాడితే అంతకుమించినది కూడాను. నేను రాక మానను” అన్నాడు లక్ష్మణుడు. రామునికి లేని రాజ్యబాధ వీనికి లేదు. ముందు రామునికి రాజ్యం లేదే ? అనే ఉక్రోశంతో ఏమేమో అన్నా, రాముని హృదయాన్ని గ్రహించి మారాడు.

కై కమ్మ అడిగిన వరాల ప్రకారం (గ్రామం వా నగరం వాపి....) రాముడు ఈ వనవాస కాలంలో నగరంగాని గ్రామం గాని ప్రవేశించకూడదు. ముందు నాటికి వారివధ అశ్శూక సుగ్రీవునికి రాజ్యం అప్పగించాక, భార్యలైన రుమ - తారల సౌఖ్యాల్లోపడి సీతాన్వేషణ విషయాన్ని మఱచి పోయినప్పుడు, అతనికి విషయాన్ని గుర్తుచేసేందుకు తనకి ఒక వ్యక్తి కావలసివస్తాడు. తాను నగరాన్ని ప్రవేశించరాదు. ప్రవేశించనిదే సుగ్రీవునికి జ్ఞానోదయం కాదు. అనాడు లక్ష్మణుని అవసరం చెప్పలేనంతటిది. మారీచుణ్ణి వధించడానికి తాను పెళ్ల బోయేముందు సీతమ్మకి రక్షణగా ఉంచడానికి ఒకరు కావాలి. అప్పుడూ లక్ష్మణుని అవసరం ఉంది. రాబోయే జగన్నాటకకథలో (తన ఇచ్చకి అనుగుణంగా సాగుతుంది కదా !) అవసరమయ్యే లక్ష్మణుణ్ణి ఇందుకై కూడ రమ్మన్నాడనేది లోవిషయం. లక్ష్మణునికి తెలియకపోయినా చూచాయగా అన్నాడు. (తన చార్థః ప్రకల్పితే) ‘నీకూ నావల్ల ప్రయోజనం ఉంటుంది’ అని. నోట మాటైతే వచ్చింది గాని లక్ష్మణునికి ఇంత వివరం తెలియదు.

ఈ ఘట్టంలో భగవత్ - భాగవత సంబంధం కూడ ఉంది. భగవంతుడంటే ఆరాధింపబడేవాడు. భాగవతుడంటే ఆరాధించేవాడు లేదా భక్తుడు. భక్తుడు తన తోచిన రీతిలో విలువైన నివేదనలనీ, వస్త్రాలనీ, అభరణాలనీ భగవంతునికి ఇస్తే భగవంతుడనందపడడు. కారణం, రామునికి లేని రాజ్యబాధ వీరికిపట్టుకున్నట్లు భగవంతునికి లేని అట్టహాసాలు భక్తునికి పట్టుకుంటే, ఆయన సంతోషించడు. తన పెంట వీరిని పట్టుకొనిపోడు. ఎవడైతే ‘నీవే తప్ప ఇతఃపరం బెయ్యగ - శరణు శరణు’ అని కోరుతాడో అతణ్ణి స్వీకరిస్తాడు. దీన్నే ‘భక్తి’ అంటారు. బంగారు విగ్రహానికి, లక్షల ఖర్చుతో పూజచేసామా ? లేదా? అనేది ప్రధానంకాదు. మట్టి విగ్రహానికైనా భక్తితో మనసుని అర్పించామా ? లేదా ? అనేది ముఖ్యం. కన్న

తల్లిదండ్రులు కాక మఱోతల్లికి కల్గిన భార్య, సోదరులు రాముని పెంట పెళ్లతాని క్కారణం 'భక్తి' మాత్రమే. పెద్దపెద్ద త్రాళ్లకి కట్టుబడని విశ్వరూపం చూపిన కృష్ణుడు, యశోదమ్మకి జానెడు త్రాటితో రాంగిపోలేదా ?

మఱో విశేషం కూడ ఉంది. దైవ ప్రయత్నం దండుగ - మానవ ప్రయత్నమే గొప్పదని వాదించిన లక్ష్మణుడు దైవం పాదాలని ఆశ్రయించి శరణ న్నాడు. దైవ ప్రయత్నం ముందు మానవ ప్రయత్నం ఫలించదన్న రాముడు లక్ష్మణుణ్ణి విడిచి పోలేడు. కాబట్టి మానవ ప్రయత్నాన్ని చేయగలిగినంత చేసి దైవ సహాయానికి ప్రార్థన చేయాలి. ఫలితం 'చెడు' అయినా 'మంచి' అయినా అది 'తన' వలన జరిగిందని భావించరాదు. 'మంచి' జరిగితే తన తెలివితేటల ఫలితమనీ, 'చెడు' జరిగితే కాలం కలిసిరాలేదనీ భావించేవారు ఈ విషయాన్ని మజింతగా గమనించాలి.

రామునిది ఏ కోవకు చెందిన దానం ?

వశిష్ఠుని పుత్రుడు సుయజ్ఞునికి భుజకీర్తులూ, కీరీటాలూ, కుండలాలూ, బంగారు పానులూ, తన మేనమామ యిచ్చిన శత్రుంజయమనే పేరున్న నీనుగుతో మఱి వేయి నీనులనీ కలిపి దానమిచ్చాడు రాముడు. అతని భార్యకు కూడా సేత ఆభరణాలని ఇచ్చాడు. కౌసల్య ఇంట 'తైత్తిరీయశాఖ'ని చదివే వారికి గురువైన పండితునికి, దశరథునికి సారథియైన చిత్రరథుడనే వారికి, చాలు చాలనేంత వటకూ ఇచ్చాడు. 'కఠ - కలాపశాఖ'లని అధ్యయనం చేసే వారికి వారికి అభీష్టమైన మంచిబియ్యూన్నీ, పాడికోసం మంచి అవులనీ దానమిచ్చాడు. ఇంకా ఎంత ధన మున్నదో తెమ్మని అజ్ఞాపించి, తెచ్చిన ధనాన్ని అందరికీ పంచియిస్తూ నా యింటినీ లక్ష్మణుని యింటినీ రక్షిస్తూ ఉండండి' (మా అమ్మనూ - సుమిత్రమ్మనూ జాగ్ర త్తగా రక్షించండి !) అన్నాడు. ఇంతలో త్రిజటుడనేవృద్ధబ్రాహ్మణుడు తనకేదైనా యిమ్మని యాచించాడు. రాముని కోరికపై త్రిజటుడు తన చేతిలోని కట్టను దూరం గా విసిరాడు. కట్టపడినంతలోగా ఉన్న గోసంపదని వాని ఆశ్రమానికి పంపించి వేసాడు. 'కృతేయుగే బలిర్దాతా త్రేతాయాం రఘునందనః, కృతయుగంలో బలి చక్రవర్తి, త్రేతాయుగంలో రాముడూ గొప్పదాతలనే పేరు ఇందుకే వచ్చింది. (ద్విజస్సుహృద్భృత్య జనోఽథవాతదా - దరిద్ర భిక్షా చరణశ్చయో ఽభవత్ -

నతత్ర కచ్చిన్న బభూవ తర్పితః - యథార్హ సంమాననదాన విభ్రమైః॥) దానం విషయంలో బ్రాహ్మణ - అబ్రాహ్మణ భేదంగానీ, హితుడు - అహితుడనే భేదంగానీ, అధికారి - భృత్యుడనే భావంగానీ ఏమీ పాటింపబడలేదు.

ఈ దానం చేయబడినదంతా తనకీ, సేతకీ వివాహ - జన్మదినకాలాల్లో వచ్చిన కాసుకల సొమ్మే గాని - పితృర్జితం గాని, పర సంపాదితం గాని ఇందులో లేదు. నేనిస్తున్నాననే భావంతో కాక 'అడవికి వెళ్లే మాకెందుకు?' అనే 'నిర్మమ' (మాదికాదు - అక్కలలేదు) భావంతో చేయబడినదే ఈ దానం అంతా. దానం చేయకుండా ఈ సంపద అయోధ్యలోనే తమకి చెందినదిగానే ఉన్నట్లయితే 'అరణ్యవాసంలో కష్టకాలంలో ఈ సంపదా - సౌఖ్యమూ' గుర్తుకువచ్చి దుఃఖం పెరగవచ్చు. 'సౌఖ్యమూ - సంపదా లేదు' అనుకున్నవానికి, లభించినదే సుఖంగా ఉంటుంది కదా! పైగా 'దానం తపః' అని (తైత్తిరీయం 118 నా. వా) పేదం చెప్తోంది దానం చేయడం కూడ తపస్సులో భాగమే అని. అందుకని రావసునిగా జీవించాలనే కైక మాటని అరణ్యాలకి పోదోయే ముందే నెరవేరుస్తూన్న రాముడెంతటి ధర్మాత్ముడు!

ఒక్కరోజైనా ఆగు!

దానాలన్నీ అచ్యుత తన తండ్రి వద్దకు సేతాలక్ష్మణసమేతుడై వెళ్లాడు రాముడు. రాముణ్ణి తన అందఱు భార్యలతో కలిసి చూడాలనే కోరిక దశరథునికి కల్గింది. (చివర చూపు ఇదే కదా! అందుకని) దశరథునికి ఉన్న 308 భార్యలతోనూ రాముణ్ణి చూస్తూ 'అహం రాఘవ కైకేయ్యా వరదానేన మోహితః - అయోధ్యాచూత్స్వమేవాద్య భవరాజా నిగృహ్యమామి' రామా! కైకకిచ్చిన వరం వల్ల మోసపోయాను. అయోధ్యకి నువ్వేరాజు అయితీరాలి' అని దీనుడై విలపిస్తూ అన్నాడు. ధర్మ విధానాన్ని పక్క, తండ్రి పైన నిన్ను అసత్యవాదిని చేయనని పక్కన రాముడు వెళ్లి పోబోతుంటే 'రామా! ఈ రాత్రికైనా ఆగి వెళ్ల రాదా! అని ప్రార్థించాడు దశరథుడు. 'అనుమతి కోసమే వచ్చిన నాకు అగేందుకు అనుమతి లేదు' అంటూ నమస్కరించి రాముడు మరచిపోయాడు. కైక తప్ప రాజపత్నులంతా 'హా' అని ఏడ్చారు. (అంతకాలే చ మామేవ స్మరన్—) అని గీతా చార్యుని మాట. మరణించబోయేప్పుడు భగవత్ స్మరణని చేయాలట. అప్పుడతడు

స్వామిలో ఐక్యమౌతాడు. కౌసల్యగర్భాన పుట్టి కౌసల్యకు మోక్షమీయదలచిన రాముడు దశరథునితో ఏ సంబంధమూ లేనివాడు కదా ! అందుకని దశరథునికి మోక్షమీయదలచి, దశరథునికి అంత్యకాలంలో భగవత్స్మరణం (రామా ! రామా!) మాత్రమే ఆ అవకాశాన్నియగలదని భావించి ఇలా ఏడ్చింపచేసాడు. దుఃఖిస్తూ ఉన్నా, రాను మోక్షప్రాప్తికి అర్హుణ్ణనే విషయాన్ని దశరథుడు గమనించలేక పోయాడు. భార్యలందరితోనూ దశరథుడు పరమాత్మ దర్శనాన్ని చేసికొన్నాడు. భగవద్దర్శనం దంపతులుగా చేమూలనే సూక్ష్మం ఇక్కడ తెలుస్తుంది).

‘అరణ్యానికి వెళ్లు’ అని నోటితో చెప్పని దశరథుడు ‘అయోధ్యకి రాజు నువ్వే - వెళ్లదు’ అని అన్నాడు. మరెవరై నా అయితే ఈ మాట పట్టుకొని రాజ్య కానికి సిద్ధపడేవారే. ధర్మాత్ముడు కాబట్టి దశరథుని మాటగా కైకమ్మ చెప్పిన మొదటిమాట ‘వెళ్లు’ అనే దానినే ఆధారంగా తీసికొని వనప్రయాణానికి సిద్ధమై నాడు. దశరథుని మందిరం నుండి ఇవతలకు రాసాగాడు.

కైకా! ఆ తల్లి కూతురువి కదా!

రాముడు బయలుదేరబోతూండగా సుమంత్రుడు మూర్ఛపోయి కొంత సేపటికి తేరుకున్నాడు. ఎదురుగా కైకమ్మ కన్పించింది. కోపం కట్టలు దాటింది. దశరథుడున్నాడనే మాటే సుమంత్రునికి స్పృహలో లేదు.

‘కైకమ్మా ! తియ్యమామిడి చెట్లను నటికి వేపచెట్టులని పెంచుకుంటారా ఎవరై నా ? రాముడు ఈ రోజే వెళ్లకపోతే ‘తినను—త్రాగను’ అని పల్కుతున్నావే ? అసలు స్త్రీ లక్షణమేనా ఇది ? వేపచెట్టు నుండి తేనె వస్తుందా ? ‘మాతర మంగనాః’ అన్నట్లు స్త్రీలకు తమ తల్లి బుద్ధులే వస్తాయి.

మీ నాన్నకి, పశువులు - పక్షులు - ఇతరకీటకాలూ మాట్లాడుకొనే భాషని ఒక సిద్ధుడు నేర్పాడు. జ్ఞంభమనే పేరున్న చీమ ఒకనాడు మీ తండ్రి పాన్పు క్రింద ఉండి ఏదో మాటాడితే - దానికి ఆయనకు చెప్పలేనంత నవ్వు వచ్చి అనేక పర్యాయాలు నవ్వుకున్నాడు. నీ తల్లి తననే చూచి పరిహాసం చేస్తున్నాడని భావించి మీ తండ్రిని ‘చెప్పవలసిందేనని’ నిలదీసింది. ఏమైనా సరే చెప్పరాదని సిద్ధుడు చెప్పి ఉన్న కాకణంగా ‘మీ తండ్రి మీ అమ్మకు ఆ విషయాన్ని చెప్పనని

పలికి, పరిహాసానికి కారణం మీ తల్లి మాత్రం కాదని చెప్పాడు. నీ తల్లి పీడించడం ప్రారంభించింది. మానసిక వ్యభిచితం తట్టుకోలేని నీ తండ్రి తల్లిని విడిచాడు. అయ్యమ్మ కూతురికి నీకు మఱి, పట్టుదల తక్కువ ఉంటుందా ?

కైకా ! పిన్నవాడైన భరతుడు, పెద్దవాడైన రాముడండగా ఎలా అర్థమౌతోంది ? అని పలికాడు. ఆమె ముఖంలో మార్పులేనే లేదు. అంతమందిలో తనకి అవమాన కారణమే అయినా రావణవధకి అవకాశం కల్పిస్తున్నాననే ఆనందమే ఆమెకు ఉండడం. అచంచలమైన విశ్వాసంతో ఎంతనిందనైనా సహిస్తూ నిలబడడంలో ఎవ్వరూ ఆమెకు సాటిరారు.

కైకకు బుద్ధిచెప్పిన సిద్ధార్థ మంత్రి

సీతాలక్ష్మణులతో ఉన్న రాముణ్ణి చూచి దుఃఖిస్తూన్న దశరథుడు సుమంత్రుణ్ణి పిలిచాడు. 'సుమంత్రా ! నా చతురంగబలాలనీ, ధనధాన్యాలన్నింటినీ రాముని పెంట పంపించు. అయోధ్యకి వచ్చి భరతుడు మిగిలిన వారిని ఏలుకుంటాడు' అన్నాడు.

ఏ మాత్రపు జంకూ లేక కైక 'రాజా ! పూర్తిగా త్రాగివేయగా మిగిలిన మట్టిలా, ధనధాన్య పరివారాన్నంతటినీ రాముని పెంట పంపి, బోసిగా ఉన్న నగరాన్ని భరతునకు ఈయడం ధర్మం కాదు. నేనంగీకరింపను. నీ పూర్వులలో సగర చక్రవర్తి తన పుత్రుడు అసమంజస్సు అడవికి పంపాడు. అనాడు ఇలా పంపి ఉండలేదే ? నిర్ధనుడుగానే రాముడు వెళ్లాల్సి.' అని పల్కింది.

దశరథునికి కైకమాటలు ఇక వినబుద్ధి పుట్టలేదు. 'దుర్మార్గులారా ! నీ వరాలలో రాముణ్ణి ఇలా ససైన్యంగా పంపరాదనేది లేదు. ఇక, అసమంజసుడు అయోధ్య ప్రజలని సరయూనదీ జలాల్లో ముంచుతూ వినోదిస్తూంటే సగరుడు పెడలగొట్టాడు. ఆ అసమంజసునికీ, ఈ రామునికీ పోలికా ? అని గర్జించాడు వృద్ధుడైన సిద్ధార్థుడనే మంత్రి. 'కైకా ! రామునిలో నీ తప్పులేదని ఇక్కడి వారంతా అంటున్నారు. నీవూ అసమంజసునితో పోల్చావు. తప్పు లేనివాడు రాముడని తేలి పోయింది. కాబట్టి రామునిలో తప్పుదొరికిన మరుక్షణం పంపిద్దాం!' అని కూడా సిద్ధార్థుడన్నాడు. కైకలో నీ మాత్రపు మార్పులేదు.

అయోధ్యయే దండక.

దండకయే అయోధ్య.

‘తండ్రీ ! కందమూలాలు తిని జీవించదలచిన నాకు చతురంగ బలాలు వద్దు. మదపుటేనుగునే ఇష్టంతో దానమిచ్చినవానికి దాని నడుముత్రాటిపై ఆశ ఉంటుందా? తల్లి కైకమ్మ కిచ్చిన మాట ప్రకారం నారచీరలనీ, కందమూలాలని త్రవ్వుకోడానికి పలుగు - గంపమాత్రం ఇప్పించండి - చాలు’ వినయంగా పలికాడు రాముడు. ‘కట్టుకో’ అంది ఏ సంకోచమూ లేకండా నారచీరలని కైకమ్మ పెంటనే తెచ్చి. రాముడూ లక్ష్మణుడూ ధరించాక సీత, రాముణ్ణి నీరు నిండిన కళ్లతో చూస్తూ ‘ఏలా కట్టుకోవాలి ?’ అని అడిగింది.

ఆ దృశ్యాన్ని చూస్తూన్న అంతఃపుర స్త్రీలందరూ బావురుమున్నారు. రాముడు తన లోపలి దుఃఖాన్ని అమృతమంటూ కన్పించాడు. అన్నకి కట్టుబడిన లక్ష్మణుడు ఎత్తకుండా కోపాన్ని ముఖంలోనే దాచుకున్నాడు.

గుంపుగామూగి దుఃఖిస్తూన్న అయోధ్యా జనాన్ని తొలగిస్తూ వశిష్టుడు అందరి మధ్యలో ఇలా అన్నాడు.

కైకా! “అర్థోవా. ఏష అత్యనో యత్పత్నీ” అని వేదం చెప్తోంది. రాముడు కాదన్నా అతని భార్య సీత రాజ్యం ఏలుతుంది. రామునికి అక్కటలేని రాజ్యం సీతకీ అక్కటలేకపోతే, అయోధ్యలో ఏ ఒక్కడూ మిగలడు. అంతా దండకారణ్యానికి ప్రయాణం సాగిద్దాం. అప్పుడు అయోధ్య దండకారణ్యం ఔతుంది. ఆ దండక అయోధ్యలా కన్పిస్తుంది. ఇదీ సాగదని అనకు. భరతుడు రామునిమాట జవదాటడు. వచ్చాక రాముణ్ణి సింహాసనంలో కూచోపెట్టి నీ అంతు తేలుస్తాడు” అంటూ కంఠం గడ్గదం కాగా ‘కైకా ! రామునిమీది కోపానికి సీత బలికావాలా ? మంచి విలువైన సొమ్ములూ నగలూ ఇప్పించు ఆమెకి. నారచీర కట్టద్దని నీ మాటగా చెప్పు. మరొక్కమాట ! నీ వరాలలో ఆమె గూర్చిన ఏవిధమైన నియమ నిబంధనలూ లేవు - గుర్తుందా ?” అన్నాడు.

‘కైకా ! నా కోడలూ, జనకవియ్యంకుని కూతురూ ఆమె. నారచీరలతో పంపడం మన గౌరవ - సంప్రదాయాలకు చేటు. నా మాట విను లేదా నరకానికి పో!’ మందలిస్తూ అన్నాడు దశరథుడు.

‘మహారాజా ! అజ్ఞ మేరకు పెడుతున్నాను. తండ్రీ ! మా తల్లి కౌసల్యని జాగ్రత్తగా చూచుకోండి! అంటూ ఆ ప్రదేశం నుండి కదలాడు.

దశరథుడూ, భార్యలూ మూర్ఛిల్లి నా రాజాజ్ఞ ప్రకారం సుమంత్రుడు రథం తెచ్చి సిద్ధంగా నిలువబడి ఉండనే ఉన్నాడక్కడ. అయోధ్యా ప్రజలంతా అనుకొనే మాటలతో ఆ ప్రాంతం నిండిపోయింది.

ఇంతలో దశరథుడు తేరుకున్నాడు. ‘సీతమ్మా! ఈ పదునాలుగేళ్లకూ సరి పడే వస్త్రాల్లా-ఆభరణాలూ ఇవిగో ! రాజు గారి అజ్ఞ’ అంటూ ధనాధ్యక్షుడు ఇచ్చి పెనక్కి అడుగుపెట్టాడు. కౌసల్య సీతని కౌగిలించుకుంది. విలవిల ఏడ్చింది.

స్త్రీల లక్షణాలు

‘అమ్మాయీ ! పురుషులు ఎన్ని ఇచ్చి ఎంతగా ఓదారుస్తూన్నా స్త్రీలు తాత్కాలికంగానే సంతోషిస్తారు తప్ప భర్తకి కష్టం వచ్చిన సమయంలో నీటిని అసలు గుర్తుకే తెచ్చుకోరు. సంపాదన ఉన్నంతకాలం భర్తని ఆదరంగా చూసిన భార్యలు, భర్త సంపాదన తగ్గితే చాలు నిరాదరణ ప్రారంభిస్తారు. ఇక అబద్ధాలని ఆడడంలో, గడియకొకసారి మనసు మార్చుకోవడంలో, భర్త గౌరవాన్ని నవ్వుల పాలు చేయడంలో, చపలబుద్ధిలో స్త్రీలకు ఎవరూ సాటిరారు. ఆ సమయంలో వారికి భర్త చేసిన మేళ్లు గాని, లోకమర్యాదగాని, వంశప్రతిష్ఠలుగాని గుర్తుకురావు. ఎలా చూచుకుంటావో గాని రాముణ్ణి నీకు అప్పచెప్తున్నాను’ అని కైకమ్మని దృష్టిలో పెట్టుకుని పల్కుతూ ఆమె పెద్దగా రోదించింది.

భర్త విలువ

పెనుగాలికి అరటి చెట్టులా వణుకుతూన్న అత్తగారిని కౌగిలించుకుని సీతమ్మ మెల్లగా ఇలా ధైర్యం చెప్పింది. ‘అత్తా! దుర్మార్గపు ఆలోచనలు కల స్త్రీల సహవాసం వలననే భర్తమీద విరోధం స్త్రీలలో పెరుగుతుంది. అలాంటి వారి విషయంలో నేను ముందే జాగ్రత్త వహించడమే కాక వారినీ సన్మార్గంలోకి మరలుస్తాను తప్ప వారి త్రోవకి పోనేపోను. జన్మనిస్తుంది తల్లి. పోషణచేస్తాడు తండ్రీ. బ్రతికున్న కాలంలో ఎక్కువ జీవించే చోటు భర్త వద్దనే. అలాంటివానితో విధిరోధ

చేసుకుంటే జీవితంలో మిగిలేది ఏముంది ? నీ సత్కర్మని భర్త ఆచరించినా సగం ఫలం భార్యకి ఇస్తాడే ? అతని ఋణం ఎలా తీర్చుకోగలం ? భార్యకు తల్లి తనాన్ని ప్రసాదించేవాడూ, పుట్టబోయే సంతానం ద్వారా తల్లిని ప్రేమపాత్రురాలిని గా చేసి తన భార్యని ఆరాధించే సంతానాన్ని ఆమెకు కట్టబెట్టేవాడూ, భార్యపాప ఫలానికి కూడా బాధ్యత వహించేవాడూ భర్త కదా !

కౌసల్యామాతా ! ఇన్ని మాటలెందుకు ? మెట్లు లేకుండా మ్రోగిన నీణని నేను ఎన్నడూ చూడలేదు. చక్రం లేకుండా తిరగ్గల రథాన్ని నేనెఱుగను. అలాగే నూర్గురు పిల్లలకి తల్లి అయినా కూడా భర్త లేకుండా సుఖాన్ని పొందిన భార్యని కూడా చూడలేదు. నీ పుత్రుడూ, నాకు భర్తా ఈ ప్రజల ఆరాధ్య దైవమూ అయిన ఆ రాముణ్ణి నీడలా అనుసరిస్తూనే ఉంటాను' అంటూండగానే అత్తాకోడళ్ల కళ్లు చెమ్మగిల్లాయి. (నాతంత్రీ వాద్యతే నీణా నాచక్రో వర్తతే రథః నాపతిస్సుఖమేధేతయా స్యాదపి శతాత్మజా) (ఇలాటి ఇతిహాసాలని విన్నా, చదివినా దాంపత్యం సుఖంగా సాగుతుంది.)

ముందుగా కౌసల్యకి నమస్కరించిన లక్ష్మణుడు, సుమిత్రామాత పాదాలని పట్టుకొని పైకి చూస్తూ, కన్నీళ్ల వలన కన్నడని తల్లితో 'అమ్మా!' అని బావుమన్నాడు. ఆ తల్లి లక్ష్మణుణ్ణి లేవనెత్తి తలపై చిన్నని ముద్దుపెట్టుకుని 'నాయనా లోకరక్షణం కోసం కౌసల్య రాముణ్ణి కన్నది.

‘సృష్టస్త్వం పనవాసాయ స్వనురక్తః సుహృజ్జనే !
రామే ప్రమాదం మాకార్హిః పుత్ర భ్రాతరి గచ్ఛతి ॥
రామం దశరథం విద్ధి మాం విద్ధి జనకాత్మజామ్ ।
అయోధ్యా మఱవీం విద్ధి గచ్ఛ తాత యథా సుఖమ్ ॥’

రాబోయే కథ తెలిపి(సి)న సుమిత్ర

రావణవధ కోసమే రాముణ్ణి కౌసల్య కనవలసివచ్చిందనీ, అది దైవ నిర్ణయమనీ సుమిత్రకు తెలుసు కాబట్టే తన యిద్దఱు పిల్లల్ని కౌసల్యకి, కైకకి కల్గిన రామ భరతులకు దాసులుగా పంపింది. ఆ యిద్దఱిలోనూ మైత్రితో వ్యవహరించింది.

ఇలా తల్లులలోనూ - పిల్లలలోనూ మైత్రి చెడకుండా చేసినదీ: దేవతల పనికి (తన పుత్రుణ్ణి పంపించి, కౌశల్యకు దుర్బోధ చేయకుండానూ) అనుకూలంగా వ్యవహరించింది కాబట్టి, ఆమె 'సు-మిత్ర' అయింది. సవతిపుత్రునితో తన పుత్రుణ్ణి అరశ్యాలకి పంపించ దలిచిన అసాధారణ స్త్రీ సుమిత్ర. ఇతరుల కష్టాన్ని తన సందానంతో తీర్చదలచిన ఈ తల్లి ఆదర్శప్రాయురాలు. ఆమె ఇలా అంది.

లక్ష్మణా! రాముని విషయంలో నీకు చెప్పలేని అనురాగం ఎందుకో తెలియదా? అతనితో వనాలలో ఉండడానికే సుమా! నీ విషయంలోనైనా పొరబడుతాని, రాముని విషయంలో పరాకు పడకు. అన్నెక్కడికైనా వెళ్లి నందర్బం లో సీతమ్మ విషయంలోనూ పరాకునొందకు! (ముందురోజుల్లో 'అన్న' వెళ్ల వలసిన నందర్బం (చూరీచవధ) వస్తుంది. సీతావిషయంలో జాగ్రత్తగా ఉండాల్సిన అవసరమూ (సీతాపహరణం) వస్తుంది. జాగ్రత్త! అని సూచన. ఈ కారణంగానే లక్ష్మణుడు హాసితా! లక్ష్మణా! అన్న రాముని వంటి కంఠధ్వనిని విన్నా ఆశ్రమం నుండి కదలను అన్నాడు).

రామం దశరథం విద్ధి... 8 అర్థాల శ్లోకం.

రాముణ్ణి దశరథుడనుకో! సీతనే నీ తల్లి (నన్ను) గా భావించుకో! దండకారణ్యన్నే అయోధ్యగా తలచుకో! సుఖంగా వెళ్లు! 'తిరిగి రా!' అనలేదు. (గచ్చ!) అని దీవించింది అనేది ఒక అర్థం.

రాముడు, దశరథుడు (మహారాజు) ఔతాడని తెలుసుకో. నన్ను నీ తల్లిగా (మహారాణి) ఔతానని గ్రహించు. దండకారణ్యం అయోధ్య (రాజధాని)గా మారుతుందని గ్రహించు! అనేది రెండవ అర్థం.

రామునికి దశరథునికి భేదం గ్రహించు. అంటే రాజు సరియైన విధంగా పరిపాలిస్తే రాజభార్యకీ (నాకూ) ప్రజలకీ (అయోధ్యకీ) కష్టం కలగదు. సరిగా పాలించే విధానం రామునికుంది. అతని భార్యగా ఉండే అర్హత సీతకి ఉంది. రాజధానిగా అర్హత అయోధ్యకి ఉంది. రాముడూ, స్తీతా ఉంటే చాలు - అస్తలం దండక అయినా అయోధ్యయే - అనేది మూడవ అర్థం.

రాజ్యం రామునిదే అయినా, దశరథుడు రాజుగా ఉన్నాడని గ్రహించు. దశరథుని భార్యనే అయినా నా (జనకునికి ఆత్మజ) తండ్రికి కూతురిగానే ఉన్నానని గ్రహించు. ప్రజలతో ఉండవలసినదే అయినా ఈ అయోధ్య మనసులేని మనుష్యులతో ఉండి, చెట్లూచేమలతో ఉండే దండకారణ్యమే అని గ్రహించు అనేది 4వ అర్థం.

రాముణ్ణి అరణ్యాలకి పంపించాడనే కోపంతో కాక దశరథుణ్ణి కూడా రామునిలా గౌరవించు. ఆ దశరథుని భార్యననే ఆలోచనతోనూ, కౌసల్యకి సవతిననే ఆలోచనతోనూ కాక నన్ను సీతమ్మలా భావించు. రాముడు ఉండే అరణ్యాన్నే గొప్పదని భావించక, అయోధ్యని మఱచిపోకు - వెళ్లు నాయనా ! అనేది 5వ అర్థం.

ఉపాధికారణంగా తండ్రి ఐన దశరథుణ్ణి విడిచి నిరుపాధి అయిన రాముణ్ణి సేవించు. అలాగే తల్లి ఐన నన్ను విడిచి నిరుపాధి అయిన సీతమ్మని ఆశ్రయించు. అదే విధంగా ఉపాధివలన కల్గిన అయోధ్యని విడిచి నిరుపాధి అయిన దండకకి వెళ్లు - అనేది 6వ అర్థం.

పరిచారకులు ఉన్న దశరథుణ్ణి విడిచి రాముణ్ణి సేవించు. పరిచారికలూ, భోగాలూ ఉన్న నన్ను విడిచి నీ భోగభాగ్యాలూ లేని సీతనిగౌరవించు. ఐహికమైన భోగాలతో ఉన్న అయోధ్యా రాజ్యాన్ని కాదని పరలోకాన్ని ప్రసాదించే అమృష్మిక రాజ్యమైన దండకకి రాముని కైంకర్యం (సేవ) కోసం వెళ్లు అనేది 7వ అర్థం.

రాముడు సాక్షాత్తు దశ (పక్షి) రథుడు (వాహనంగాకల విష్ణువు). జనకుని కూతురైన సీతయే (మా) లక్ష్మీదేవి. దండకగా కన్పిస్తూన్నది దేవతల రాజధాని అయోధ్య అని గమనించి శ్రీ మహావిష్ణుసేవకి వెళ్లు. నాకూ తండ్రికీ లేని అదృష్టం నీకు కల్గిందని సుమిత్ర దీవించింది - అనేది 8వ అర్థం.

తల్లి ఆశీస్సులని పొందిన లక్ష్మణుడు మెల్లగా రథం వద్దకి వచ్చాడు. సీతకి దశరథుడిచ్చిన ఆభరణాలూ, వస్త్రాలూ, రామలక్ష్మణుల ఆయుధాలూ, కవచాలూ, లక్ష్మణుని గంప, గొడ్డలి, పలుగు అన్నీ రథంలో కన్పించాయి. మౌనంగాముగ్గురూ రథమెక్కారు సుమంత్రుడు రథాన్ని కదలించాడు. నేల మీద వేసిన మ్రుగ్గులన్నీ చెరిగిపోయి ఉన్నాయి. రాజమార్గాల ప్రక్కన చెంకాలు దించేసారు. ఎక్కడా

మంత్రధ్వనులు వినపడడం లేదు. దేవాలయాలు మూసి ఉన్నాయి. నీ ఇంటా ఆ రోజు వంటలని చేసికోలేదు. అగ్నిహోత్రాలు వెలగడం లేదు. ధారగా కన్నీటిని కార్చని కన్నులేదు. మౌనంగా రోదించని హృదయంలేదు. కైకా దశరథులని నిందించని నోరులేదు. రాముని రథం వెంట కదలని కాలు లేదు. 'అగు అగు' అని సంజ్ఞచేయని చేయిలేదు.

దూడని తీసికొనిపోతూంటే పరుగుపరుగున వెంటవచ్చే గోమాతలా కౌసల్య రథం వద్దకి రాసాగింది. అంతలోనే రథం సాగి వెళ్లిపోయింది. పుర ప్రజలంతా రథానికి అడ్డుగా వస్తూ 'ఓ ! గుఱ్ఱాలా ! మెల్లగా వెళ్లరూ !' అని ప్రార్థిస్తున్నారు. "మంచి గుఱ్ఱాలున్న వాణ్ణి ఎక్కడినుండైనా తెచ్చుకోవాల్సి వస్తే ఈ దశరథుడు పంపించేస్తున్నాడు" అని బ్రాహ్మణులు దుఃఖిస్తున్నారు. "నిన్ను పెంచిన చేతులనే ఇప్పుడు చాచి ప్రార్థిస్తున్నాం - వెళ్లవద్దు నాయనా !" అని వృద్ధ స్త్రీలు విలపిస్తున్నారు. "ఎవరికీ చెప్పుకోలేని రహస్యాలు నీలో మేం దాచుకున్నాం ! ఎవరింక "మాకు మైత్రితో ఉంటారు - ఆగిపో !" అని మిత్రులంతా కన్నీళ్లు పెట్టుకుంటున్నారు. "బాగా దుమ్మురేగి ఆ దశరథుణ్ణి మాకు కన్పించనీయకు" అంటూ ఉక్రోశంతో బాలురు పలుకుతున్నారు. ఎన్నో భావాలు మెదులుతుంటే నీది చేస్తే నీది మానినట్లాతుందోననీ, ఎన్నింటిని చెప్పుకోగలమనీ దుఃఖిస్తూ మౌనంగా రోదిస్తున్నారు ముత్తైదువులు. కన్నుమూసి తెరిచేంతలోగా అందరి కళ్లూ నీళ్లతో నిండుతూ ఉంటే మళ్లీ మూయవలసి వస్తోంది.

'సంయచ్ఛ వాఙినాం రశ్మీన్ సూత యాహి శనై శ్శనైః' — 'సుమంత్రా ! పగ్గాలని లాగి గుఱ్ఱాలని మెల్లగా పోనియ్యి' అని ప్రజలంటుంటే 'త్వరత్వరగా సాగనీ' అని రాముడన్నాడు, మేడపైనుండి దశరథుడు పెద్ద ఎలుగుతో అరుస్తూ 'సుమంత్రా ! రథం ఆపు' అన్నాడు. రాముడు సాగనిమ్మన్నాడు. రథచక్రానికి కాడికి మధ్యన ఉన్న గుఱ్ఱంలా ఏమీ తోచక సుమంత్రుడు రాముని ముఖం చూచాడు.

'సుమంత్రా ! రథచక్రాల శబ్దంలో నాకు నీ అజ్ఞ వినబడలేదని రాజుతో తిరిగివచ్చి చెప్పవచ్చును గాని రథాన్ని సాగనీ!' అన్నాడు రాముడు. (ధర్మాన్ని తక్షించడానికి, దేవతల కార్యాన్ని నెరవేర్చడానికి పలికిన ఈ వాక్యం అసత్య వాక్కుకాదు. అబద్ధమాడి అయినా ధర్మ పరిరక్షణాన్ని చెయ్యాలనేదిదుకు సాక్ష్యం. నా శ్రౌషమితి రాజాన ముపాలభ్యోఽపి వక్ష్యసి.)

(అయనం హృదయం నూనం రామూరురసంశయమ్) 'కౌసల్యది ఇనుప గుండెఅయ్యుంటుంది. లేకపోతే ఈ దృశ్యాన్ని చూచి కూడా పగలకుండా ఉంటుందా? అన్నారు అయోధ్యాజనం.

'రాముడు అడవికి వెడుతూంటే తల్లి అపగ్గిందా? తల్లులు నీం చేయ గల్గుతారు?' అని తల్లులని గూర్చి పుత్రులు వ్యాఖ్యానించుకున్నారు. 'ఎంత పెంచి పెద్ద చేస్తే నీం లాభం? పట్టు విడువక వెళ్ల నే వెళ్లాడుగా! పుత్రులు ఇంతే' అని పుత్రులని గూర్చి తల్లులు అభిప్రాయపడ్డారు. 'భర్త స్థితిని ఏ మాత్రమూ గమనించని కైకమ్మ లాంటి వారే భార్యలంతా' అని భార్యలని గూర్చి భర్తలు ఈనడించారు. 'ఇచ్చిన కోరికలని అడిగితేనే భార్యని విడిచిపెడతాననాలా? భర్త లంతా ఇంతే' అని భర్తలని గూర్చి భార్యలు ఆలోచించుకున్నారు, 'ఎప్పుడూ రాముని పెంట తిరిగినా, రాముడు వెడుతూంటే మనం మాత్రం అపగ్గిగామా? మనమూ అంతే' అని యథార్థస్థితిని గమనించుకొన్నారు అయోధ్యా జనమంతా. (ఇదంతా తాత్కాలిక పై రాగ్యం. నిలిచేది కాదు). ఇంతమందీ ఇలా వ్యాఖ్యానించినారాముణ్ణి గుఱించి ఒక్కరూ నిందించలేదు.

రాముడు వెడుతూంటే కౌసలదేశ నక్షత్రమైన 'విశాఖ' పొగమబ్బుతో కూడి కన్పించింది. (ఇళ్ళెక్కుకుల నక్షత్రం విశాఖ. ఆ నక్షత్రం అలా కన్పించడం అంటే దశరథుని మరణాన్ని సూచించడమే). వాయువు చల్లగా వీచలేదు సూర్యుని ఎండ లేనేలేదు. జనుల ఏడ్పులు తప్ప మంగలధ్వని వినిపించలేదు ఇవన్నీ ఏ అశుభాన్ని కల్పిస్తాయో నని ప్రజలంతా భయపడ్డారు. ఇలా కొంతసేపై కాగానే రథాన్ని పెంబడించిన జనం అయోధ్యానగరానికి రాసాగారు, (అపస్పాత యివారిష్టం ప్రవివేశ పురోత్తమమ్) బంధువు మరణించగా పెంబడించి స్నానం చేసి తిరిగి వచ్చే వారిలా దశరథునికి వాళ్లు కన్పించారు. కైకని నిందింపరాని విధంగా మాట్లాడిన దశరథుడు కైకని భార్యగా విడిచానన్నాడు. తాను చనిపోయాక భరతుడిని ఉత్తర క్రియలు చేయరాదని పలికాడు. (నూనం భయముపైష్యతి - సకామా భవ కైకేయి! విధవా రాజ్యమావస) ఎంతో కష్టం అయోధ్యకి కలుగుతుంది. కైకా! నీ కోరిక తీర్చుకో. భర్తలేని దానిపై రాజ్యాన్ని పొందు! అని తన మరణాన్ని తానే ద్రువపఱచి బాధకి తాళలేక కౌసల్య యింటికి తనని తీసికొని పోవలసినదని పలికాడు.

దుఃఖంతో తెల్ల వారని రాత్రి

‘రాము మేలనుగతా దృష్టిః అద్యాపి న నివర్తతే ।

న త్వా పశ్యామి కౌసల్యే! సాధు మాం పాణినా స్పృశ॥’

వస్తువులని దొంగిలించిన దొంగ, నేరం ఒప్పుకుని యజమానిముందుకి వచ్చినట్లుగా దశరథుడు కౌసల్యామందిరానికి వచ్చాడు. సర్వేంద్రియాలతోనూ దుఃఖాన్ని పొంది కన్పిస్తున్నాడు. నడుమనడుమ మూర్ఛపోతూ ఇలా అన్నాడు.

‘కౌసల్యా ! వస్తువుని చూడగలిగేది కన్ను. కాని, వస్తువే కన్నుని ఎత్తుకు పోయింది ఇక్కడ. (చక్షుర్దేవానామత మర్త్యానామ్) శీలవతి అయిన త్రీ, భర్త వెంట వెళ్లి నట్లు నాకన్ను రామునివెంట వెళ్లి పోయింది. తిరిగిరానేరాదు. (న త్వా పశ్యామి) ఇప్పుడు కన్పించడం లేదు కాబట్టే నిన్ను చూడలేకపోతున్నాను. కౌసల్యవి నువ్వని నాకు తెలియజానికి నీ కంఠధ్వని కారణం. కైకని ఎలా చూచాను ? అంటావా ? నిజమే చెప్తున్నా విను. పుత్ర్యాత్ములు నాకు కనపడరు. ఎక్కడికో రాముని చేత తీసికొని పోబడిన కళ్ల ని ఇక పొందలేను. మచి ఎలా చూడగల నంటావా ? దొంగపడ్డాక దీపం తెమ్మని యజమాని పలికి ‘దీపంవచ్చేలోగా చీకటిలో వెతికినట్లు, దృష్టిలేని నేను చూడదలుస్తున్నాను. నిన్నే ఎందుకు చూడదలిచానంటావా ? రాముడు లేనప్పుడు వాని తల్లి అయిన నీనైనా నన్ను స్పృశించు. అతని స్పర్శని నీ ద్వారా పొందుతాను. (పరమాత్మ అయిన రాముణ్ణి దర్శించడానికి దశరథుడు నేత్రం లేదని పల్కుతున్నాడు. భగవంతుణ్ణి కంటిద్వారా కాదు దర్శించవలసినది. మనస్సు ద్వారా దర్శించాలి. ‘న తు మాం శక్యసే ద్రష్టు మనేనైవ స్వచక్షుషా అంటుంది గీత. ఈ శరీరంలోని కన్ను భగవంతుణ్ణి చూడవీలై నది కాదు. ధృత రాష్ట్రానికి కన్నులని పరమాత్మ ఇచ్చాక విశ్వరూప దర్శనమైందని భారతం చెప్పిందంటే హేతువిదే. దశరథునికి రాముణ్ణి చూడాలనే తపనని వర్ణిస్తూ తనకి గల అదే కాంక్షని పరోక్షంగా వాల్మీకి మహర్షి ఇక్కడ పెల్లడిస్తున్నాడు)

కౌసల్య తన పుత్రుణ్ణి గూర్చి ఎన్నెన్నో భర్తకు చెప్పుకుని, తన దుఃఖానికి తన పూర్వజన్మపాపం కారణమని తనకు తాను నిందించుకొని దుఃఖించింది. దుఃఖం అయిపోయింది కాని రాత్రి తెలవారలేదు.

రావోయే కథను చెప్పిన సుమిత్ర

అమె ప్రక్కకి సుమిత్ర వచ్చింది. కన్నీరుతుడుస్తూ 'అక్కా ! దుఃఖించకు! దివ్యాస్త్రాలు కలిగిన రామునికి కష్టంలేనేలేదు. రాముని తాకిత శక్తిని ఆలోచించకు.

'సూర్యస్యాపి భవేత్సూర్యః హ్యగ్నే రగ్నిః ప్రథోః ప్రభుః।
శ్రీయశ్రీశ్చ భవేదగ్ర్యా కీర్త్యః కీర్తిః క్షమా క్షమా॥'

సూర్యుడనేవాడు ఒకడున్నాడని చూడాలంటే, ప్రకాశాన్నిచ్చే సూర్యుడొకడు ఉండాలిగా ! అతడే రాముడు. ('తమేవ భాంత మనుభాతి సర్వమ్' అనే వేద వాక్కుకి అనుగుణం సుమిత్ర మాట). అగ్నిలో ఉండే దహింపచేసే శక్తి ఒక టుంటుంది చూచావా ? ఆ శక్తి రాముడు. (అహం పైశ్వానరోభాత్వా — గీత) బ్రహ్మాకి పుట్టించే శక్తిని, రుద్రునికి లయంచేయగల శక్తి నీ ఇచ్చిన ప్రభువులకి ప్రభువు రాముడు. బ్రహ్మాడి దేవుళ్లకి ఏ సంపద ఉందో ఆ సంపద నిచ్చిన ఆలక్ష్మి దేవికి సంపదనిచ్చే వాడు రాముడు. (యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షం తం దైవ తానాం పరమం చ దైవతమ్) దేవతలకు దేవుడు. నర్వానికి ఆధారమైన వాడు అతడు. సాక్షాత్తు నారాయణుడే అని ఓదార్చి ఇదంతా జగన్నాటకమని అర్థం చేసి కొమ్మని పల్కింది. (ఓదార్చే వాళ్లంతా సుమిత్రలే. ఓవార్చబడే వాళ్ల కొసల్యలు. మనసులో, మాటలో ఒకే ఆలోచన ఉంటేనే ఈ పోలిక).

(ఇక్కడ అనేకమైన వేదవిశేషాలని చెప్పింది సుమిత్ర. వీషోదేతినూర్యః—
భీషాస్మాద్వాతః పవతే - తస్య నామ మహాద్యశః - భూమాదస్యాగ్ని స్తపతి -
భూత్తపతి సూర్యః - భూదింద్రశ్చవాయుశ్చ - మృత్యుర్ధావతి పంచమః -
మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః-ఇవన్నీ పలికి చివరికి 'తవార్యే!
సద్గురైర్మక్తః పుత్రస్స పురుషోత్తమః అని 'రాముడు నారాయణుడే' అని చెప్పనే
చెప్పింది. ఒకే సూర్యకిరణం గాజుపట్టకాన్ని తాకి 7 రంగులుగా మారేటట్లు,
మళ్ళీ ఒక్కొక్క కిరణమూ అనేకమైన రంగులుగా మారేటట్లు - ఏకో విష్ణుః
మహాభూతం పృథగ్భూతాన్యనేకశః - ఒకే రాముడు అనేక రూపాలలో ఉన్నాడు
తప్ప ఉన్నదంతా అతడే అన్నది సుమిత్ర. రాముడు ఒక్కడే అన్నట్లుగానే సేత
కూడా ఒక్కతేయే. అమె కూడ అనేక రూపాలలో ఉంది. రాముని కష్టమే మిగిలిన

ముగ్గురి తమ్ముల కష్టమూ కావశానిక్కారణమిదే. అలాగే సీతా వనవాసమే మిగిలిన ముగ్గురి వనవాసంవంటి కష్టానికి కారణమిదే. మిగిలిన ముగ్గురి భార్యల ప్రస్తావనా రామాయణంలో ఉండకపోవడానికి కారణమూ ఇదే. సీతారాముల పరతత్వాన్ని బాగా తెలిసినవాడు లక్ష్మణుడు కావడం వలననే లక్ష్మణుడు వెడుతూ ఊర్మిళకి వెడుతున్నానని చెప్పలేదు. రామలక్ష్మణులు అడవిలో ఉండగా మిగిలిన ఇద్దరికి సంతానమూ సంతోషమూ కలిగి ఉంటే రామాయణం చదవాల్సిన పనే లేదు. మన చరిత్రే అవుతుంది. తనని చేసికొనేవాడు అరణ్యాలకి వెడతాడనే వార్త సీతకి చిన్నప్పుడే తెలుసునని ఆమెయే చెప్పింది. ఆమెతో బుట్టుపూ, కలిసి పెరిగినదీ అయిన మేర్మిళ్ల కూ తెలుసు గదా ! అందుకే ఆమె దుఃఖపడనూ లేదు. వస్తానని పలుకనూ లేదు. ఈ తత్వం తెలియని వాళ్లకి మాత్రం ఊర్మిళ గురించి చాల బాధ వచ్చింది. అయినా కందకి లేని దురద కత్తిపీట కెందుకట ?)

రామునికి సుఖదుఃఖాలు సమానం. (పూర్ణ మదః పూర్ణ మిదం పూర్ణ తూర్ణముదమ్యతే పూర్ణస్య పూర్ణ మాదాయ పూర్ణ మేవావశిష్యతే. సున్నకి ఎంత కలిపినా, తీసివేసినా, భాగించినా సున్న మారనట్లు పరమాత్మ స్వరూపునికి ఇమేమీ మార్పునీయవు. ఇక సీతమ్మ రాముని పెంట పెల్లిందంటే (సీతే వానుగతా లక్ష్మీః) రాజ్యలక్ష్మీ రామునితో పెల్లి పోయినట్లే. (రాజ్యం లేనప్పుడు భరతుడు ఏమి ఏల గలడు ? అందుకే 'లేని రాజ్యాన్ని' పాదుకలతోనే ఏలాలని భవిష్యత్కథని సూచించింది సుమిత్ర)

అంతఃపురంలో ఇలా ఉంటే అక్కడ సీతారామలక్ష్మణులు ముగ్గురూ ఉత్తరంగా ప్రయాణం ప్రారంభించి తమసానదీతీరానికి చేరారు. గుంపులు గుంపులుగా తమతోవచ్చిన అయోధ్యా పౌరులని చూచే రాముడు రహస్యంగా సుమంత్రునితో తెలవారుజామున వేరే త్రోవలో రథాన్ని ఒకచోటికి చేర్చవలసిందని గుర్తుచెప్పాడు. తెల్ల వారి అయోధ్యా జనులు నిద్రలేచే సరికి రథమూలేదు వ్యక్తులూ కన్పించలేదు. వారు దుఃఖంతో తిరుగుముఖం పట్టారు.

తమసానదీదాటి రథం కోసలదేశపు సరిహద్దులకి రాగానే తమ తల్లి పుట్టిన ప్రదేశమనే ఆలోచన కల్గిన రాముడు వెనుదిరిగి నమస్కరించాడు. చూస్తూండగానే వేదశ్రుతి - గోమతీ నదులు కూడా వెనక్కి పెల్లి పోయాయి. రాత్రి కాబోతుండే రథం గంగా నదీతీరంలో శృంగిదేరపుర సమీపంలో ఆగింది.

విశేషాంశాలు :

‘తస్మాదుత్తరతోఽభిప్రయా జయంతి’ అనే ప్రమాణం ప్రకారం విజయం పొందాలంటే ఉత్తరదిక్కుగా వెళ్లాలి. భారతంలో ‘పాండవులూ అదే దిక్కుగా వెళ్లారు. పెళ్లి లో కూడా ఉత్తరం పై పుకే ‘సప్తపది’ సందర్భంలో నడిపిస్తారు. ఇలా పెళ్లి తమసానదిని దాటారు. వాల్మీకి మహర్షికి శ్రీమద్రామాయణం వ్రాయడానికి మొదటి శ్లోకం మానిషాద....అనేది (ఆవిశేషాలకి నా బాలకాండ వ్యాఖ్య చూడండి) సరస్వతీ అనుగ్రహంతో వచ్చింది ఈ ప్రదేశంలోనే. తమస్సు అంటే నల్లని లక్షణం కలది. దీన్ని దాటితే భగవన్మండలం గోచరిస్తుంది. సేతారామలక్ష్మణులు విడిది చేసిన మొదటిచోటు ఈ నదీ తీరమే. పరుండిన ప్రథమ రాత్రి కూడ ఇదే. తీర్థోపవాసం చేయడం (నది ఒడ్డున ఉపవాసం చేయడం) దీక్షాపూనడానికి ప్రతీక. రావణవధ వీరు చేయదలచిన పని. ముగ్గురూ నీటిని ఆచమించి ఉపవసించారు. వీరి వెంట రాదలచిన అయోధ్యా పౌరులకి గాఢంగా నిద్రపట్టింది. కారణం కష్టంవచ్చిందీ వారికి కాదు కాబట్టి. రాముడు వారిని మోసగించి వెళ్లడానిక్కారణం కైకమ్మ సంతోషిస్తుందని. అదీ కాక ముందు కాలంలో తమకి ఎవరెవరితో పరిచయాలు ఎలా బాగాయి? అనే విషయం, వీరికి అనవసరమని తోచి కూడాను. రాత్కాలిక వైరాగ్యం ఎంతో సేపు ఉండదు. లెల్లవారితర్వాత పౌరులు దుఃఖించి అయోధ్యకు తిరిగి వెడుతూ ‘తమ భార్యలూ - అయోధ్యా జనులూ అడిగితే ఏమని చెప్పుకోవాలి’ అని బాధపడ్డారు. రాముణ్ణి విడిచిన దుఃఖం కంటే ఈ దుఃఖం వారి కెక్కువ అయింది. ఊరిలోని వాళ్లకి వీళ్లని చూడగానే ‘అలనాడు రాముడి వెంట పెళ్లి నిద్రపోయి తిరిగి వచ్చిన వాళ్లు’ అనిపిస్తుంది. దురదృష్టవంతుడు కాశీక్షేత్రానికి వెడితే పెట్టె దొంగిలించబడుతుంది. వాడికి ‘కాశీ’ అనగానే దేవునికంటే ముందు ఆ పోయినపెట్టె గుర్తుకు వస్తుంది. ఇదీ అంతే. వెంటపెళ్లిన పౌరులకీ, లక్ష్మణునికీ భేదం చూపించడానికి ఈ ఘట్టం చక్కటి సాక్ష్యం. తన కష్టం తా ననుభవించాలిగాని అయోధ్యా పౌరులు తప్పు చేయలేదు కాబట్టి, వారికి కష్టం ఉండరాదు. వంచనతోనై నా ధర్మాన్ని నిలబెట్టాలనేది రాముని ధర్మం. ఇదే విధానాన్ని భారతంలో కృష్ణుడు ముందు కాలంలో చూపిస్తాడు. మాతృభూమి కోసంలేకం. నమస్కరించడం గౌరవం కోసం. రాత్రి సమీపించగానే 2వ రోజున గంగాక్షేత్ర తీర్థోపవాసం చేయదలచి ఆగాడు రాముడు.

ఇవ్వలేని కాలంలో ఇయ్యగలిగిన కానుక

సీతా రామలక్ష్మణులు గంగాతీరానికి వచ్చారని తెలియడంతోనే శృంగిచేర పురపు నిషాదరాజు గుహుడు దర్శించాలని వచ్చాడు. ఈకలకిరీటం, పెద్దపూసల కుండలాలా, బలమైన వక్షస్థలం, దూరంగా చూడగల నిశితమైన కళ్లు, యాస మాట, అర్థకంచుకం (చొక్కా), తోలుచెప్పులు, పందివారుతో చేసిన వింటినారికల బలమైన విల్లు, పేము బాకాలా వాని పేషం.

పిండివంటలతో దాసులు పెంట వచ్చారు. 'ఈ వచ్చిన అందఱితో నా రాజ్యాన్ని నీకర్పిస్తున్నాను. (వయం ప్రేష్యా భవాన్ దాతా) ఈ పదునాలుగేళ్లు ఇక్కడే ఉండి ఇటునుండే అయోధ్యకి వెళ్లి మమ్మల్ని ఆదరించు.

'రామా ! పులుల్ని సిల్లుల్లా లెక్కచేయం. అలా అని కతినాత్మలం కాము. లేళ్లు మమ్మల్ని లెక్కచేయవు. కొండవాలుల్లో పాకుడు మమ్మల్ని శారనీయకుండా త్రోవనిస్తుంది. 'ఉడుం' లా కొండని ఎక్కగలం. పనమ్మగాన్ని కావాలనుకుంటే కంతం పట్టివధిస్తాం. ముల్ల మాకు పూలలా మెత్తగా ఉంటాయి. పునుగు జవ్వాదులు మా సొత్తు. ఏ చెట్టుకి ఎన్ని పూలు, పళ్లు, ఆకులున్నాయో, ఎప్పుడు ఏ మార్పు జరుగుతోందో అది మాకు తెలియక ఉండదు. ఇలా మాట్లాడుతూ నీకు నిద్రాభంగం కలుగజేయను. విశ్రాంతి తీసికోండి. కాని, లక్ష్మణుడు మా రాజ్యంలో కాపలా కాస్తూ, మీరు పడుకోగా ఇలా విల్లె కుప్పెట్టి నిలబడడం మాకు అవమానం' అన్నాడు గుహుడు.

మేఘ గంభీర కంతంతో రాముడన్నాడు. గుహా ! నేను ప్రతిగ్రహం (దానం తీసికోవడం) మానాను. ఏదై నా ఇమ్యాలని అనిపిస్తే నా తండ్రి గుఱ్ఱాలు అయోధ్య నుండి వచ్చాయి. అలసి ఆకలితో ఉన్నాయి. వాటికి ఆహారం పెట్టి నన్ను ఆనంద పెట్టు. నా మీది అభిమానానికి చెప్పలేని సంతోషమూతోంది. ఇవ్వగలిగిన కానుక ఏమీ ఇయ్యలేని ఈ కాలంలో నేనివ్వగలిగిన కానుక ఇదే అంటూ అతణ్ణి సాదరంగా కౌగిలించుకున్నాడు, (ఘశాభ్యాంసాఘవృత్తాభ్యాం పీడయన్ వాక్య మబ్రవీత్)

గడ్డి ని మెత్తగా పరుపులుగా చేస్తే దానిపై సీతరాములు పరున్నారు. కొద్ది దూరంగా నిలబడ్డ లక్ష్మణుడు అన్నాడు 'గుహా ! నేనిలా విల్లెక్కుపెట్టి నిలబడినదీ నిన్ను అవమానించాలని కాదు. మా అన్న వదినెలిలా ఉంటే నాకు నిద్ర పట్టకా - జాగరం చేయాలనే ఆలోచన కలిగేను. ఈ రాత్రి గడవడానికి రాముని గుణాలు చెప్తావిను ! అంటూ రాముని గుణాలెన్నో చెప్తూనే ఉన్నాడు. రాత్రి అయి పోయింది గాని లక్ష్మణుడు చెప్పదలచిన రాముని గుణాలు మిగిలిపోనేపోయాయి.

(కౌసల్యా చైవ రాజా చ తతైవ జననీమమ - నాశంసే యదీ జీవన్తి సర్వే తే శర్వరీ మిమామ్) 'గుహా ! ఆకాశంలోని విశాఖానక్షత్రం పొగకప్పి ఉండడం చేత మా తండ్రి కాలం చేస్తాడు. అతణ్ణి బట్టి కౌసల్య జీవించదు. వీరిని బట్టి మిగిలిన వారున్నా. శత్రుఘ్నుని కోసం బ్రతికితే నా తల్లి....అయినా అనుమానమే (విశాఖాస్తు సభూమశ్చ నభసి ప్రచకాశరే) ఏమైతేనేం ? వారికి నీళ్ల నివదిలేఅదృష్టం మాకులేదు' అని నిరాశగా పల్కాడు లక్ష్మణుడు. తెల్లవారగనే నావ సిద్ధమైంది. లక్ష్మణుడు పట్టుకొన్నాడు. సీతరాములెక్కారు. లక్ష్మణుడు ఎక్కాక నావ కదిలింది. సుమంత్రుడడిగాడు 'రామా! నన్ను తీసికొని పోవా ?' అని. 'కైకయీ ప్రత్యయం గచ్చేదీతి రామో వసం గతః' 'సుమంత్రా! నన్ను అడవులలో దింపావని కైకమ్మకి తెలియాలంటే నువ్వు అక్కడికి వెళ్లక తప్పదు. దండకకి వెళ్లవలసినవారిలో నీ పేరు లేదు. ఎలా తీసికెళ్లను ? ఇక వీరిద్దఱూ అంటావా ? తప్పనిసరియైన వాళ్లు. నేనా ? వాన ప్రస్తుణ్ణి. పెంట నీలాంటి వారిని తీసికొనిపోరాని వాణ్ణి - గమనించు' నావ గంగానది మధ్యకి వెళ్లగా సీత గంగమ్మకి ఎన్నెన్నో ఇవ్వగలనని మ్రొక్కింది.

విశేషాంశాలు :

అడిగినా దానం చేయ నిరాకరించడం అథమం. అడిగితే దానమీయడం మధ్యమం. తానై యాచించి దానం తీసికొమ్మని ప్రార్థించడం ఉత్తమం. ఈ పనిని చేసినవాడు గుహుడు. అందుకే రాముడు ముందుకాలంలో సుగ్రీవ - ఆంజనేయులకి మాత్రమే ఇచ్చిన కౌగిలి భాగ్యాన్ని ఇప్పుడు గుహునికి ఇచ్చాడు. 'గుహేనసహితో రామో లక్ష్మణేన చ సీతయా' స్వీతారానులక్ష్మణులతో సమానస్థాయిలో గుహుణ్ణి ఉంచి వాళ్ళికి శ్లోకాన్ని వ్రాయశానిక్కారణం రామాలింగన సౌభ్యాన్ని పొందిన

అదృష్టవంతుడు గుహాడు కావడం వలననే. 'గుహాపెరుమాళ్' అంటారు దాక్షిణాత్యులు.

గుహాలక్ష్మణులు గంగబడ్డన పరమాత్మ గుణగణాలని చెప్పుకున్నారు - అది కూడా భగవంతుడు వింటూంటే. క్షేత్రానికి వెళ్లి నప్పుడు భక్తులు చేయవలసినదికూడా ఇదే. ఒక చేతి గడియారానికి వేరొక చేతి గడియారానికి కాలంలో తేడా ఉంటుంది గాని భగవంతుని గడియారం (సూర్యచంద్రులు) ఎప్పుడూ అందరికీ ఒకే కాలాన్ని చెప్తుంది. పైగా ఆ గడియారం భవిష్యత్ కాలంలోని విశేషాలని కూడా చెప్పగలదు.

లక్ష్మణుడు ఆకాశాన్ని చూచే సరికి చంద్రుడు కర్కటకంలో ఉన్నాడు. పుష్యమి సాగుతోంది. గురు - బుధ - అంగారక గ్రహాలు మూడూ చంద్రుణ్ణి పీడిస్తున్నాయి. అంగారకః కలహాహేతుః - అనవసరమైన వివాదాన్ని కల్గిస్తాడు అంగారకుడు. బుధఃపాసముతఃపాపః. బుధుడు, మంచి గ్రహం ప్రక్కన ఉంటే మంచిని, పాపగ్రహం ప్రక్కన ఉంటే చెడుని చేస్తాడు. తనకంటూ ఓ స్వభావంలేని వాడు. దశరథునిది విశాఖా నక్షత్రం. అది పొగతో కప్పి ఉండడం వలన దశరథ మరణం చెప్పాడు లక్ష్మణుడు. జ్యోతిషం తప్పుకానే కాదు. పరిశీలకుల దోషం ఉండవచ్చునేమో గాని శాస్త్రం తప్పుకాదు. (పూర్వే చతుర్దశే పక్షే పంచమ్యాంభరౌ గ్రజః) 14 సంవత్సరాల పిమ్మట రాముడు అయోధ్యకి పంచమినాడు రావణాన్ని బట్టి రామాదులు వనవాసానికి బయలు దేరింది కూడా పంచమి అయ్యుంటుంది. కాగా ఈ రోజు 'షష్ఠి'.

'హీన సఖ్యం హీనప్రేష్యం హీన గేహ నిషేవణమ్' తక్కువ వానితో స్నేహం చేయరాదని శాస్త్రం ఉంటే రాముడు ఎలా స్నేహం చేసాడు? అనేది సందేహం. 'న శూద్రా విష్ణు భక్తాశ్చ విప్రా భాగవతాః స్మృతాః - సర్వవర్ణేషు తే శూద్రా యేహ్యభక్తా జనార్దనే || - యశ్శూద్రం భగవద్భక్తం నిషాదం శ్వపచం తథా - వీక్షతే జాతి సామాన్యాత్ స యాతి నరకం నరః||' అని ప్రమాణం. విప్రుడైనా విష్ణు (పరమాత్మ) భక్తుడు కాకపోతే శూద్రుడే. శూద్రుడైనా జనార్దనభక్తుడైతే ఉత్తముడే. జాతి కంటే భగవద్భక్తి ప్రధానమని దీని భావం.

పరమాత్మని అయోధ్య నుండి పంపిన కారణంగా కైకకు పైధవ్యం, దశరథునకు మరణం, అయోధ్యకు శోకం కల్గింది.

ముందుగా గునపం, గంప, వస్త్రాలమూట, విస్త, ఆయుధాలని నావలో పెట్టి, సేతని ఎక్కించి, రాముడెక్కాక లక్ష్మణుడెక్కాడు. ప్రయాణం చేయవలసిన విధానం, భృత్యుడు ఆచరించవలసిన తీరూ ఇక్కడుంది. 'శ్రీలని ముందు కూర్చుండబెట్టి పురుషులు పిమ్మట రక్షగా బయలుదేరాలి' అనే శాస్త్రమర్యాద ఇక్కడ తెలుస్తుంది.

'భక్తం చ భజమానం చ తవాస్మితి చ వాదినం - శ్రీనేతాన్ విషమప్రాయాన్ విషమేష్వపి న త్యజేత్' - నీ కోసమే నేనుంటానని పలికే వాణ్ణి విడువరాదంటారు గదా ! సుమంత్రుణ్ణి కాదనవచ్చా ? అంటే సుమంత్రుడు దశరథుని మంత్రి, సేవకుడున్నా. రాజకార్యాన్ని నిర్వర్తింపవచ్చినవాణ్ణి తనతో తీసికొని పోవడం నేరమౌతుంది. అందుకే కాదన్నాడు. గంగమ్మకు మ్రొక్కడం శ్రేతాయుగపు సంప్రదాయమే.

గంగ అవతలి ఒడ్డుకి నావ చేరింది. ముందు లక్ష్మణుడూ, వెనుక రాముడూ, నడుమ సీతా నడువసాగారు. (జీవాత్మ - పరమాత్మల నడుమ 'మాయ' ఉంటుంది. 'మాయని తొలగిస్తే జీవాత్మకి పరమాత్మ దర్శనమౌతుంది. పెళ్లి లో వధూవరుల నడుమ తెరని ఈ విషయం సూచించదలిచే పెడతారు. (విశేషాలు కావలసివస్తే నా 'మాంగల్యతంతునానేన'—చూడగలరు).

"భాస్కరోదయకాలోఽయం గతా భగవతీ నిశా - అసౌ సుకృష్టో విహగః కోకిలస్తాత కూజతి" అని ప్రయాణానికి ముందు రాముడు తమ్ముణ్ణి లేపుతూ అన్నాడు. 'రాత్రి అయిపోయింది. ఇటు కృష్ణపక్షి (వానరాదనీ) అటుకోకిల (ఎండ వస్తుందనీ) కూస్తున్నాయి' అన్నాడు. (పట్టలకి తెలిసినంత వాతావరణ విశేషం మచెవ్వరికీ తెలియదు. వర్ష పురాక చీమలూ, తూనీగలూ, కుక్కలూ, నెమిళ్లూ చెప్పగలవు. ఎండరాకని కోకిలా, నిప్పుకోడీ, కోడీ చెప్పగలవట). అలాగే సేతతో 'సేతా ! తిరిగి తల్లి దండ్రులతో ఎప్పుడు నేను సరయానది ఒడ్డున ఉన్న వనాల్లో సంచరిస్తాను ?' అన్నాడు. (దశరథమరణం జరుగుతుంది కాబట్టి ఇక ఆవేడుక తీరదని చెప్పడం దీని భావం). అంతేకాదు - 'ఈనాడు మనం భోజనం చేయాలి' అని కూడా అన్నాడు.

(పట్టాభిషేకానికి ముందు రాత్రి ఆయోధ్యలో, పట్టాభిషేకపు నాటి రాత్రి

తమసాతీరంలో, క్రిందటి రాత్రి గంగ ఒడ్డున మూడు రాత్రుల ఉపవాస దీక్ష అయింది కాబట్టి ఇక భోజనం (పాఠణ) చేయాలని అన్నాడు. దీన్ని 'త్రిరాత్రోప వాస దీక్ష' అంటారు. ఏదైనా ఒక పనిని సాధించదలచుకుంటే ఇలా చేస్తారు. భారతంలో సావిత్రి కూడా సత్యవంతుని మరణాన్ని ముందుగానే తెలిసినది కాబట్టి త్రిరాత్రోపవాస దీక్షని నిర్విఘ్నంగా చేసి విజయాన్ని పొందింది).

ముగ్గురూ ఒక వృక్షం నీడలో చేరి, దొరికిన ఆహారం స్వీకరించారు. లక్ష్మణుడు తాతిదిమ్మలని తలగడలుగా ఉంచి అకులతో మొత్తటి రెండు పక్కలని సీతారాములకి ఏర్పరిచాడు. ఇష్టంతో లక్ష్మణుణ్ణి చూచి రాముడన్నాడు. (జాగర్తవ్య మతంద్రిభ్యా మద్యప్రభృతి రాత్రిషు - యోగక్షేమం హి సీతాయా వర్తతే లక్షణా వయోః) లక్షణా ! ఇది ఇల్లు బయలుదేరాక 3వ రాత్రి. సుమంత్రుడు లేకుండా మనం ముగ్గురం కలిసి ఉన్న మొదటి రాత్రి కూడాను. ఈ క్షణం నుండి ప్రతిరాత్రీ సీతని మనః చాల శ్రద్ధతో రక్షించాలి. అమె యోగక్షేమాలు మనవే ! అంటూ ఏవేవో చక్కని మాటలని పలికి 'తమ్ముడూ! మన తండ్రి నామీది దిగులుతో నేల మీద పడుకుని ఉంటాడు. తన కోర్కె తీరింది గదా అని కైక ఆనందపడుతూ ఉంటుంది. భరతుడు రాగానే 'భరతుడు యువరాజుగా ఎందుకుండాలి ?' అనే ఆలోచనతో, 'ముసలిరాజు పోయిన పక్షంలో భరతుడు మహారాజే బొతాడు గదా!' అనే కుటల స్వభావంతో దశరథుణ్ణి చంపాలని అమె ఆలోచిస్తూ ఉంటుంది. కైకకి రాజును చంపడం పెద్ద కష్టమైన విషయం కానే కాదు. అమె అంటే రాజుకి ఒల్లమాలిన మోహం కదా ! (కిం కరిష్యతి కామాత్మా కైకయావశమాగతః కామ ఏవార్థ ధర్మాభ్యాం గరీయానితి మే మతిః.) తనని కట్టడానికి త్రాళ్లు తానే తెచ్చుకున్నట్టు కామకారణం చేత కామిఅయిన మన తండ్రినష్టపోతాడు. అర్థ ధర్మాల కంటెకామమే గొప్పది సుమా ! అయోధ్యా రాజ్యాన్ని కైక ద్వారా భరతుడుఎంత తేలికగా సంపాదించ గలిగాడు ? (మన్యే దశరథాంతాయ మమ ప్రవ్రాజనాయ చ కైకేయీ సౌమ్య సంప్రాప్తా రాజ్యాయ భరతస్య చ) దశరథుణ్ణి చంపడానికి, నన్ను ఆరణ్యాలపాలు చేయడానికి, భరతుడికి రాజ్యం కట్టకట్టడానికి కైకమ్మ పుట్టిందను కుంటాను.

లక్ష్మణా ! నేను వచ్చాక కౌసల్య ఎలా ఉందో ? భరతునికి 14 ఏండ్ల తర్వాతనైనా నేను అడ్డువస్తాననే భయంతో కైక కౌసల్యని ఏం చేస్తుందో ? ఏ భారణమూలేక నిన్ను తెచ్చిన నన్ను గూర్చి మీ అమ్మ ఏమను కుంటోందో ? 'ఈ

బాధ ఎందుకు ? పట్టం కట్టుకోరాదా ?' అనకు రాజ్య రాక్షలో ధర్మాన్ని పీడాడు రాముడనరా ? తమ్ముడూ ! నువ్వు అయోధ్యలోనే ఉండి చరిష్ఠితులనిచక్కదిద్దుతూ నాకు మనశ్శాంతి కల్గించు. వెళ్లు' అన్నాడు. (కైకా దశరథులను రాముడు ఇలా అనవచ్చా ? అన్నిస్తుంది. ఆశ్లేషానక్షత్రంలో పుట్టిన లక్ష్మణునికి కోపం అనుమానం ఎక్కువ. కైకాదశరథులను గూర్చి లక్ష్మణుని అభిప్రాయాన్ని విందామని రాముడు ఇలా అన్నాడు. లక్ష్మణుడు కూడా తన అభిప్రాయాన్ని స్పష్టంగా చెప్పి ఉండే వాడే కాని 'నువ్వు అయోధ్యకు వెళ్లు' అన్న వాక్యం మహా దుఃఖాన్ని కల్గించడంతో రాముడితో ఉండే ఉపాయాన్ని ఆలోచించాలనే దృష్టికి వచ్చేసాడు. కైకమ్మకి దేవతలు కల్గించిన బుద్ధి వలన ఏ దశరథమరణం, రామవనవాసం, భరత రాజ్య పదవీ జరగాలో, వాటిని జరిపించడానికే కైక పుట్టిందని రాముడన్నాడు. నిజమే కదా! రాముడు లక్ష్మణునితో ఈ రాత్రి నుండి రాత్రి వేళల్లో సీతని రక్షించాలని పల్కాడు. పగలు రక్షింపనక్కరలేదా ? రాక్షసులు నిశాచరులు కాబట్టి రాత్రివేళ వారు ఎత్తుకొని పోవచ్చుననేది పై భావం. లో భావం అది కాదు. రావణుడు రాక్షస రూపాన్ని, ధర్మాన్ని మార్చి దొంగిలిస్తాడు. నిశాచరులైన అతడు సీతాపహరణానికి వచ్చేది పగలు కాబట్టి, అతని చేత సీత అపహరింపబడితే తప్ప రావణవధ జరుగదు కాబట్టి, రాత్రివేళల్లోనే భద్రతతో ఉండాలన్నాడు. సీతారక్షణ భారం మనిద్దరిది అని చెప్పిన రాముడు కొంత సేపట్లోనే లక్ష్మణుణ్ణి అయోధ్యకు ఎలా వెళ్లమని అన్నాడు ? కాబట్టి లక్ష్మణుని మనస్సుని పరీక్షించడం, రావణవధకు ముందు జరుగ వలసిన సీతాపహరణానికి కానలసిన సందర్భాన్ని సిద్ధపరచడం రాముడే చేస్తున్నాడనేది సారాంశం).

మర్కటకిశోరమా ? మార్జాలకిశోరమా ?

అయోధ్యకి పోవాలనే మాట లక్ష్మణునికి అశనిపాతం వంటిదైంది. రామునితో ఉండడం, అయోధ్య నుండి దండకకి వచ్చేప్పుడు జరిగిన సంఘటనలలో తానూ ఉండడం, రాముని ప్రవర్తన - అన్నిటినీ చూచి గ్రహించుకోగల లక్ష్మణుడు, తానెలా ఉండవలసినదీ గ్రహించాడు. అందుకనే కోపావేశాలు లేకుండా 'అన్నా! నేను అయోధ్యలో ఉండాలన్న ఆలోచన, నేను వనవాసానికి వచ్చాక నీకు కల్గిందా ? క్రియ అయిన పిమ్మట ఆలోచించడం బుద్ధిమంతుల లక్షణం కానేరదు,

మేమిద్దఱమూ సుఖం కోరి అరణ్యాలకి రాలేదు. సుఖమే కావలసివస్తే అయోధ్య ఉండనే ఉందిగా ! నీ సేవను చేసికొందామని వచ్చాం. ఆ సేవని నువ్వుగ్లో ఉంటే అక్కడ, అరణ్యంలో ఉంటే ఇక్కడ స్వీకరించక తప్పదు. (న చ సీత త్వయా హీనా నచాహమపి రాఘవ, మూహూర్తమపి జీవావో జలాన్మత్స్య వివోద్భుతౌ) నేనూ సీతా, నువ్వు లేక, ఒడ్డున చేప జీవించలేనట్లు, జీవించలేం. అయినా నువ్వు ఏసున్నావు ? అధర్మానికి, పరలోకానికి భయపడి రాజ్యాన్ని స్వీకరించడం లేదన్నావు. నువ్వొక్కడివే కొట్టగలిగినా, ధర్మం కాదని మానానన్నావే ? నీ సేవయే పరమధర్మమని వచ్చిన మమ్మల్ని విడువడం ధర్మమా ? (ఏ కోహ్యహ మయోధ్యాం చ పృథివీం చాపి లక్షణతరేయమిషుభిః క్రుద్ధో నను వీర్యమకారణమ్॥ అధర్మభయనీతశ్చ పరలోకస్య చానఘ తేనలక్ష్మణ నాద్యాహ మాత్మానమభిరోచయే 53/26") అన్నాడు.

మర్కటకిశోరన్యాయం - మూర్ఖులకిశోరన్యాయమని రెండున్నాయి. కోతి పిల్ల, కోతిని గట్టిగా పట్టుకుంటుంది. ఎగిరినా, దూకినా బాధ్యత పిల్లదే. తల్లి కోతిది కాదు. ఇది మర్కటకిశోర న్యాయం. ఇక పిల్లి, తన పిల్ల ని తానే మెడకటచుకొని తీసికొనిపోతుంది. ఇక్కడ బాధ్యత తల్లి దేగాని పిల్లదికాదు. ఇది మార్జాలకిశోర న్యాయం. లక్ష్మణునిది మర్కటకిశోరన్యాయం. బాధ్యత వహించవలసిన తల్లి వంటి వాడిపైన నువ్వే నన్ను విడిచి పొమ్మంటే ఎలా పోతాను ? అనేది లక్ష్మణ వాక్యం. రాముణ్ణి ఎక్కడ విడిచి పోవలసి వస్తుందోననే భయమే నిజమైన భక్తి అంటే. (పునర్విశ్లేష భీరుత్వం పరమాభక్తి రుచ్యతే)

ఇక్కడ మతొక రహస్యం ఉంది. లక్ష్మణుణ్ణి ఇలా వెళ్లి పొమ్మంటుంటే సీత ఏమీ మాట్లాడదు. ఎందుచేత ? ఇది లక్ష్మణునికి పెట్టబడిన పరీక్ష తప్ప రాముని అభిప్రాయం కానే కాదని ఆ తల్లికి తెలుసుగదా ! అది కాక రావణవధ అయ్యాక తాను వైకుంఠానికి వెళ్లవలసి వస్తుంది. అప్పుడు తనని పంపించడానికి ఇదేవిధంగా రాముడు మాట్లాడవలసి ఉంది. ఏ విధంగా రాముని మాట ఉంటుందో వినాలని కూడ ఆమె ఆలోచన.

భరద్వాజ దర్శనం.

గంగాయమునలు కలిసే చోట ఉన్న భరద్వాజ మహర్షి ఆశ్రమానికి రోజు రోజంతా ప్రయాణించి సీతారామలక్ష్మణులు చేరారు. ఆయన హోమం పూర్తి అయ్యే వఱకూ నిరీక్షించారు. ఆయన రాగానే నమస్కరించి ఆత్మపరిచయం చేసికొన్నారు. భరద్వాజుడు సంతోషించి 'ఈ ప్రదేశం గంగా యమునా సంగమం. నిర్మలమైన ప్రదేశం. ఇక్కడే గడిపి పెళ్లవచ్చు' అని పలికి కందమూలాలూ, ఫలాలూ ఎన్నింటినో ఇచ్చాడు.

రాముడాయన మాటలని విని 'స్వామీ! ఎన్నో గ్రామాలకీ పట్టణాలకీ దగ్గరగా ఉన్న ఈ ప్రదేశాన్ని చూడవచ్చే అందఱి వల్లా నీకాంతానికి భంగం కలుగుతుంది. మఱో ఆశ్రమ ప్రదేశాన్ని చెప్పండి' అన్నాడు.

రాముని సౌందర్యాన్ని చూడాలనీ వినాలనీ వచ్చిన మృగాలూ పక్షులమధ్య కూచున్న భరద్వాజుడు' నాయనా! గంధమాదన పర్వతం వంటిది ఇక్కడికి 10 క్రోసుల దూరంలో చిత్ర కూటం ఉంది. దర్శన మాత్రం చేతనే పాపపు ఆలోచనలు తొలగి పుణ్య కార్యాచార్యన కలుగుతుంది. అక్కడై నా సరే లేదా ఇక్కడై నా ఉండవచ్చు' అన్నాడు.

రాత్రి తెల్లవారింది. 'రామా ! అక్కడుండే లేళ్లూ, నెలయేళ్లూ, ఊకలూ మొదలయిన ప్రకృతి దృశ్యాలని ఈమెకు చూపించవచ్చు. నీకాంతం కాబట్టి నువ్వు ఆశ్రమం కట్టుకోవచ్చును. ఇక్కడి నుండి పడమరగా పోయి యమునని దాటి శ్యామమనే మఱిచెట్టుకి మొక్కులు చేసికొని మోదుగు - కేగు - పెదుళ్ల తో నిండి చిత్రకూటాన్ని చేరండి' అని చెప్తూ తండ్రి తన పుత్రులని బెంబడించినట్లు చాల దూరం వచ్చి ఆయన వెనుదిరిగాడు.

'లక్ష్మణా ! భరద్వాజుడంతటి మహర్షి మనలని అదరంగా చూడడం మన అదృష్టం సుమా !' అని రాముడన్నాడు. యమునానదిని దాటుతూండగా నదికి సీత మ్రొక్కింది. తిరిగి శ్యామవృక్షానికి మ్రొక్కింది. అక్కడి నుండి నడుస్తూ పెళ్లగా పెళ్లగా చిత్రకూట శిఖరాలు కన్పించాయి. పూలూ, తీగెలూ, పండ్లూతో చక్కని ఆశ్రమం కన్పించగా ముగ్గురూ ఆ ఆశ్రమంలోనికి వెళ్లారు.

అత్య పరిచయూన్ని రాముడంతటివాడు "పుత్రౌదశరథస్యావాం భగవన్ రామలక్ష్మణ" అంటూ ఏ గొప్పదనమూ చెప్పుకోకుండా - దశరథపుత్రులం రామలక్ష్మణులం - అని మాత్రమే చెప్పుకున్నాడు. వీరి ముగ్గురినీ ధ్యానంలోదర్శించిన భరద్వాజాడు వీరి ఆగమనాన్ని కాంక్షిస్తున్నాడు. వారు వచ్చారు. తనను ఎదురుచూస్తూ నిలబడ్డారు కూడ. 'సమిత్పుష్పకుశాశ్యాంబు మృదన్నాక్షత పాణికం - జపం హోమం చ కుర్వాణం నాభివాదయతే ద్విజమ్' అని స్మృతి. హోమం చేస్తూన్న వానికి సమస్కరింపరాదనే ధర్మం తెలిసిన రాముడు ఎదురుచూచాడు తప్ప అహంకరించలేదు. కాను భగవంతుడే అయినా, మహర్షికోసం భార్యా గోదరుల సమక్షంలో ఎదురు చూస్తూ ఉండడం అహంకారం లేని తనాన్ని సూచిస్తుంది.

(పుణ్యశ్చ రమయేషుశ్చ వసత్విహ భవాన్ సుఖమ్) 'ఇక్కడనే ఉండు' అని రాముణ్ణి అడగడం పరీక్షించడం కోసమే. దండకకు పోవాలనే పట్టుదల రామునిలో ఒక వేళ రేకపోయినట్లయితే ఉండేలా కాను చేయాలి. రాముడు కూడా మహర్షి ప్రశ్నలోని భావాన్ని గమనించి మెల్లగా తప్పుకున్నాడు. (భగవన్నిత ఆసన్నః పార జానపదో జనః సుదర్శ మిహ మాం పేక్ష్య మన్యేఽహ మిమ మాశ్రమమ్ - ఆగమిష్యతి మై దేహీం మాంచాపి ప్రేక్షకో జనః - అనేక కారణేనాహ మిహవాసం న రోచయే) నాకు ఏ కారణం భంగమౌతుందని చెప్పి తప్పుకున్నాడు. తనని చూడవచ్చిన రామునంతటి వాణ్ణి సాగనంప వద్దా ? అందుకే వెంట వెళ్లాడు. (ప్రస్థితాం త్వైవ తాన్ ప్రేక్ష్య పితాపుత్రానివాన్వగాం).

'చిత్రకూటం' అంటే ఎక్కడో ఉన్న పుణ్యక్షేత్రం కానే కాదు. 'అయోధ్య లో ఉండేవారూ అయోధ్యకి వచ్చేవారూ, అయోధ్యకు చెందనివారూ, అందరూ ఒకచోట చిత్రంగా ప్రొగుపడిన చోటు' అని అర్థం. ఈ స్థలం ప్రతివ్యక్తికి కూడ ఉంటుంది. స్వర్గ చెప్పే చర్మానికి, చూపుని చెప్పే కన్నుకి, వినే చెవికి, రుచిని చెప్పే నాలుకకి, వాసనని చెప్పే ముక్కుకి - ఇలా విభిన్నమైన జ్ఞాన ఇంద్రియాలకి కేంద్రం చిత్రకూటం. కర్మేంద్రియాలతో ఏదీ చేసినా, దాన్ని కూడా గుర్తుంచుకొనే కేంద్రం చిత్రకూటం. గంగా యమునల సంగమం నుండి దీనికి దారి ఉందిట. ముక్కుకి, కుడి - ఎడమపై పుల ఉండే రంధ్రాలే ఇడ - పింగళ నాడులు. ఆ

రెంటి సంగమమే కనుబొమలనడుమ. అదే ప్రయాగక్షేత్రం. అక్కడినుండి 10 క్రోసులదూరంలో చిత్రకూటం ఉంది. కనుబొమలనడుమ నుండి అడ్డంగా, వ్రేలు ప్రక్కన వ్రేలు పెడుతూ బ్రహ్మరంధ్రం వరకూ పెట్టి కొలిస్తే, సరిగా చిత్రకూటం 10 వ్రేళ్ల వెడల్పు ధూరంలో ఉంటుంది. దీని అనలు పేరు 'గంధమాదనము' అని. గంధ - వాసనలవలన కలిగే, మాద - మద సంబంధమైన ఊహలని, న లేనిది, కల్గించనిది; అని అర్థం. వాసనలవల్ల కలిగే మదం లేనిదని భావం. ఇది ఒక యోగ విశేషం. 'కృతపుణ్యాః స్య సౌమిత్రే! ముని ర్యన్నోఽను కంపతే' - 'భరద్వాజుడు మనయెడ కనికరం చూపాడు' అనడానికి కారణం, భావికథకీ, రావణవధకీ ఈ భరద్వాజుడు తన తపఃఫలం అందింపబోతున్నాడని తెల్పుచానికే.

ఇప్పటి వరకూ తాము నడుస్తూన్న తీరుని మారుస్తూ అంటే జీవాత్మ రూపమైన లక్ష్మణుడు 'ఉ' కారం గానూ, శుభవాచకమైన 'మ' కారం రాముడు గానూ, అన్నివర్ణాలతోనూ కలిసి ఉండే వర్ణంలానూ - ఆక్షరాలలో ఆదిగానూ ఉండే 'అ' కారం సీతమ్మగానూ అంటే ఉ+మ+అ = ఉమారూపంగా ఉండే టట్లయితే గాని రావణ వధ జరగదు. ఇలా రాక్షసవధకై వెళ్లబోతున్న విష్ణుపేళివుడు. ఇక్కడి నుండి రామునిలో రుద్రాంశరావోతోంది.

వాల్మీకి దర్శనం.

పూర్వగ్రంథాలు నిలిచి ఉంచడానికీ ఆ గ్రంథకర్తలపైన గౌరవం ఉండడానికీ కారణం, తమ గ్రంథంలో తామూ పాత్రధారులు కావడమే. గ్రంథంలో తమ ప్రవర్తన ఎలాంటివో, అదే తీరుగా మాటా, నడవడికా, కార్యసాధన విధానమూ, బయటకూడా ఉండేది. ఈ ముగ్గురూ (సీతారామలక్ష్మణులు) వాల్మీకి ఆశ్రమానికి వెళ్లారు. 'ఇతి సీతా చ రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ కృతాంజలిః - అభిగమ్యాశ్రమం సర్వే వాల్మీకి మభివాదయన్.' ఈ ముగ్గురిలో ముందుగ 'సీత' నమస్కరించింది. సీత 'ఉ' అనే వీజవర్ణానికి ప్రతీక. 'ఉ' అంటే యుద్ధం. రుద్రాంశ చేరిన రాముడు ఇక్కడి నుండి యుద్ధ ప్రధానుడౌతాడని దీని భావం. ఈ చిత్రకూటంలో - అందునా తన బుద్ధిలో - శ్రీమన్నారాయణుని దర్శించి, ఇంకా తపస్సు కూడా చేస్తూన్న మహర్షి 'వాల్మీకి' ఒక్కడే.

'అస్యతామితి చోవాచ స్వాగతంతు నివేద్య చ! ఈ ముగ్గురూ తమ గోత్ర ప్రవరలని చెప్పుకున్నాక వీరికి వాల్మీకి స్వాగతం పలికి అతిక్లుప్తంగా 'కూచోండి'

అని మాత్రమే అన్నాడు. తమసానదికి దగ్గరగా ఉన్నది వాల్మీకి నివసించే ఆశ్రమం. చిత్రకూటంలోనిది తాను తపస్సుచేసిన ఆశ్రమం. తన ఆశ్రమానికి కథా నాయకుడు వస్తే అతిక్లుప్తంగా మాట్లాడి వాల్మీకి పంపివేసాడు. తమతమ నివాసాలలో ఉండవలసినదని భరద్వాజుడూ - గుహుడూ రాముణ్ణి ప్రార్థిస్తే కాదు కాదని పలికి, వట్టిగా కూర్చోనుమని పల్కిన వాల్మీకి ఆశ్రమానికి చేరువలోనే కుటీరం నిర్మింపదలిచాడు రాముడు. 'లక్ష్మణానయ దాహాణి వరాణిసుదృఢాని చ- కురు ష్వావసథం సౌమ్య ! వాసే మేఽనిరతం మనః' 'లక్ష్మణా ! బలిష్ఠమైన చెట్ల మానులు తెచ్చి ఇక్కడ ఇల్లు వేసికొందాం' అన్నాడు రాముడు.

భక్త పరాధీనుడు భగవంతుడు. సహస్రారమే అయిన చిత్ + త్ర + కూటంలో భగవంతుణ్ణి ఉంచాలి. అందుకే వాల్మీకి రాముణ్ణి ఇక్కడే ఉండమని పల్కాడు. లోభితనంతో ఏ పనిని చేసినా అది దోషమౌతుంది గాని, ఎవ్వరినహాయమూ అవసరం లేని చిత్రకూటంలో తపస్సుకై ఇల్లు కట్టడం లోభితనం అన్నింటికంటే చుకోదు. ప్రతిఫలాపేక్ష లేకుండా ఏ పనిని చేసినా అది ఉత్తమ ఫలితాన్నే ఇస్తుంది విశ్వామిత్రుడు త్రిశంకుని కోసం ఆ రోజున యాగం చేసినా వశిష్ఠునిమీది పగని తీర్చుకోవడం ప్రతిఫలం కాబట్టి ఆ సహాయం ఫలించకపోయింది. ఇక్కడ లక్ష్మణుడు ఇల్లు కట్టడం ప్రతి ఫలాపేక్ష రహితం కాబట్టి రాజధర్మాన్ని అతిక్రమించినట్లు కాదు. ఇల్లు కట్టినందుకు 'ఇంత' అని తీసికొంటే అది 'వృత్తి ధర్మం' అవుతుంది. లక్షణస్వామికైం కర్మం అలాంటిది కానేకాదు కదా !

కై కమ్మ లేదు. భయం విడిచి అడగండి !

సీతారామ లక్ష్మణులు చిత్రకూటానికి వెళ్లారని తెలిసాక సుమంత్రుడుగుహుని వద్ద సెలవు తీసికొని మూడవనాటి సాయంత్రానికి ఆయోధ్య చేరాడు.

ఎందఱెందఱో అతణ్ణి గమనిస్తున్నారని గమనించినా, విడిచిన జాణంలా వేగంగా వెడుతూ దశరథుని మందిరంలో తలవెత్తాడు.

సుమంత్రుణ్ణి చూస్తూనే దశరథుడు మూర్ఛపడితే, కౌసల్య ఉపచారాలు చేసి

'మహారాజా ! కై క ఇక్కడ ఎలాగూ లేదు కదా ! భయం విడిచి ఏం జరిగిందో అడగండి' అని ఘోరంగా విలపిస్తూ అడిగింది. (నేహ తిష్ఠతి కై కేయా విస్రబ్ధం ప్రతిభాష్యతామ్ !)

కిమువాచ వచోరామః ? కిమువాచ హి లక్ష్మణః ?

సుమంత్ర ! వనమాసాద్య కిమువాచ చ మైథిలీ ?

నిట్టూర్పులు విడుస్తూ దశరథుడు “సుమంత్రా ! రాముడేమన్నాడు ? లక్ష? ఐని పల్కుచేవి ?” అని అడిగాడు.

కుమార ! రాజ్యే జీవ త్వం తస్యైవాజ్ఞా ప్రవర్తనాత్ ।

మాతేవ మమ మాతాతే ద్రష్టవ్యా పుత్ర గర్ధినీ ॥

సుమంత్రుడు మెల్ల గా ఇలా ప్రారంభించాడు. ‘మహారాజా ! తల్లులందఱికి నమస్కరించి, ఇతరులందఱికి తమ తమ యోగ్యతలకి తగినట్లు అడిగినట్లు చెప్ప మనీ పల్కిన రాముడు మీతో ‘అర్థ జ్యేష్ఠా హి రాజానః రాజధర్మ మనుస్మర!’ - తండ్రి ! రాజులు అధికారం వలన గొప్పవారు ఔతారు గాని వయసు వలన కాదు. కాబట్టి భరతుణ్ణి రాజుగా గౌరవింసు’ అని పల్కాడు.

‘భరతా ! మీ అమ్మని చూచినంతటి ఇష్టంతో మా అమ్మనీ చూస్తూ ఉండు’ అని వానితో చెప్పమని చెప్పి మఱి మాటాడలేకపోయాడు.

లక్ష్మణుడు మాత్రం కోపంతో బుసలుకొట్టే పాములా ఊగిపోతూ’ వరాలనే వంకతో దశరథుడు చేయరాని పనిచేసాడు. తప్పుని కైకమ్మమీద పెడుతూ న్నప్పటికి తప్పుతనదే. ప్రభువనే గర్వంతోనూ, మదంతోనూ, వయసు కారణంగా మతిచెడిన కారణంగానూ రాముణ్ణి అడవులకి పంపాడు. నేనుగా ఆయనకి చెప్పేది ఏమీ లేదని చెప్పు. నాకు ఆయన తండ్రిగా తోచడం లేదు. అన్న-ప్రభువు బంధువు - తండ్రి అన్నీ నాకు రాముడే’ అన్నాడు. (వరదాన నిమిత్తం వా సర్వః దుష్కృతం కృతమ్ - రామస్య తు పరిత్యాగే న హేతు ముపలక్షయే ॥ అహ తావన్మహారాజే పితృత్వం నోపలక్షయే - భ్రాతా భర్తా చ బంధుశ్చ సఖా మమ చ రాఘవః॥).

తెల్లని స్వచ్ఛమైన నవ్వే అలంకారంగా ఉండే ఆ తల్లి సీతమ్మ మాత్రం, వాడిన పద్మంలా కన్పిస్తూ భర్తవంక చూస్తూ కన్నీరు కారుస్తూ నా వంక చూస్తూ అలా బోధన విలపించింది - అయితే సుమంత్రుడు కన్నీరు పెట్టాడు.

‘రాజా! కోపంతో లక్ష్మణుడు కన్పిస్తూ, దుఃఖిస్తున్న రాముని ముఖాన్ని చూస్తూ నిలబడ్డాడు. రాముడు కన్నీరు కారుస్తూ అయోధ్యవైపుకి నమస్కరిస్తూ నిలబడగా, సీతమ్మ రథాన్ని రాముణ్ణి చూస్తూ అలా వెక్కిరిచెక్కిరి దుఃఖిస్తుంటూ (తదైవ రామోఽశ్రుముఖః కృతాంజలిః స్థితోఽభవలక్ష్మణబాహుపాలితః - తదైవ సీతా రుదతీ తపస్వినీ నిరీక్షతే రాజ ! రథం తదైవ మామ్॥ - ఈ శ్లోకాన్ని దుఃఖకాలంలో పఠిస్తే దుఃఖాన్ని తట్టుకోగల స్థితి - దుఃఖాన్ని దాటగల శక్తి వస్తుందని పెద్దల మాట - అనుభవం చెప్పిన సాక్ష్యమూ).

నువ్వు తప్ప ఎవ్వరూ ప్రాణంతోలేరు !

రాజా ! వాళ్లు ముగ్గురూ వెళ్లిపోయినా తిరిగి నన్ను పిలుస్తారేమోనని 4 రోజులు అక్కడే ఉన్నాను (గుహన సార్థం తతైవ స్థితోఽస్మి దివసాన్ బహూన్ ఆశయా యది మాం రామః పునశ్శబ్దాపయే దితి).

అపివృజ్ఞః పరిహ్లానాః సపుష్పాంకుర కోరకాః ।

ఉపతప్తోదకా నద్యః పల్వలాని సరాంసి చ ॥

త్రోవలో తిరిగి వస్తాంటే మొగ్గులతో పూలూ, చెట్లూ ఎండిపోయాయి. కోనేళ్లలో ‘నీటి చుక్క’ అనే మాటలేదు. ఆకులు గలగలలాడుతూ ఎండిపోయాయి. అడవి అంతా నిశ్శబ్దమై క్రూరమృగాలు నైతం వేటచూసి దుఃఖిస్తున్నాయి ... (‘రాజా ! ప్రపంచంలో అన్నీ జీవం విడిచాయి. కాని నువ్వే ప్రాణాలతో కన్పిస్తున్నావు’) అంటూ ఎంతో వివరించి చెప్పాడు సుమంత్రుడు.

జబ్బుపడిన ఏనుగులా కొట్టుకుంటూన్న దశరథుడు ‘సుమంత్రా ! రాముడు లేనిదే జీవించలేను. నేను వానితోనే ఉంటాను’ అని పెద్దగా పలికాడు. (రాముని వద్దకు వెళ్లి అనేక దినాలు ఉండిన సుమంత్రునికే రాముని ఆహ్వానం లేకపోతే దశరథునికి ఇప్పుడు కలుగుతుందా ? రాముని వెంట వెళ్లడానికి సీతాలక్ష్మణులకి ఎంత కష్టం అయింది ? - దుఃఖంలో తాత్కాలికంగా సామాన్య మానవులు పలికే మాటలకి ప్రతీకలు ఈ దశరథ వాక్యాలు).

‘కౌసల్యా! నేను శోకమనే సముద్రంలో మునిగి పోతున్నాను. రాముని

గూర్చిన నా దుఃఖమే దానికి వేగం. సీతా వియోగం దాని ఒడ్డు. నా నిష్టార్పులే దాని సుడి గుండాలు. నా కన్నీళ్లే కెరటాల సురుగు. గుండెని బాదుకొనే నా చేతులే చేపలు. నా రోదనం దాని ధ్వని. విడివడిన నా తలపెండ్రికలే నాచు. కైకమ్మ బడబాగ్గి. మంథర మాటలు దానిలోని గ్రహాలు. కైకావరాలు దాని తీవ్రత. రామజ్ఞి వెళ్లగొట్టడం దానిలోతు. ఇక నేను బ్రదుకడం వట్టిది' అంటూ మూర్ఛపోయాడు దశరథుడు. (రామశోకమహావేగః సీతావిరహ పారగః శ్వసికోర్మి మహావర్తో బాష్పఘేన జలావిలః - జహువిక్షేప మీనౌఘా విక్రందిత మహాస్వనః - ప్రకీర్ణ కేశ శైవాలః కైకేయీ బడబాముఖః - మమాశ్రువేగ ప్రభవః కుట్టావాక్య మహా గ్రహః వరవేలో నృశంసాయా రామప్రవ్రాజనా యతః - అవగాథః సుదుష్పారం శోకసాగర మబ్రవీత్")

మూర్ఛితేరుకున్న దశరథునికి అంతలో నిద్ర వచ్చింది. ఎప్పుడో ఆక స్మాత్తుగ మెలకువ వచ్చి కౌసల్యని లేపి 'కౌసల్యా ! నిన్ను వివాహం చేసికోవడానికి పూర్వం నేను ఒక బ్రహ్మహత్యని తెలియక చేసిన ఆ అశుభఫలం నేనిలా అనుభవిస్తున్నాను. (చూ. 57వ పుట). (యదాచరతి కల్యాణి శుభం వా యది వాశుభమ్ తదేవ లభతే భద్రే! కర్తా కర్మజ మాత్యనః) నీ వ్యక్తి అయినా ఇతరులకి శుభాన్ని చేస్తే శుభాన్నీ, అశుభాన్ని చేస్తే అమంగళాన్నీ పొందుతాడనేది పరమసత్యం' అంటూ తన శాపవృత్తాంతాన్ని పూర్తిగా చెప్పాడు. 'చావు తెలివి' అంటే ఇదే. చనిపోబోయే ముందు తాను చేసిన 'తప్పు' తనకి స్మరణకి రావడమే 'చావు తెలివి' అంటే. రాత్రి రాత్రంతా మేలు కోవడాన్ని 'జాగరణం' ('జాగారం' అంటూంటారు) అని చేస్తూంటారు. జాగరణం అంటే వట్టిగా మేలుకొని ఉండడం కాదు. ప్రపంచంలో మనం ఎవరికి ఏ మంచిని చేసాం ? అని ఒక్క క్షణం కన్నులు తెరిచి ఆలోచించడం నిజమైన జాగరణం. (వివరంగా కావలిస్తే నా లలితాసహస్ర పూజా - నామ అంతర్ధా వివరణం పుట....93 చూడగలరు). ఆ జాగరణమే దశరథునికి కల్గింది. ఇదే జీవితానికి అతిముఖ్యం. ఈ విషయాన్ని సూచించడానికే దీని పిమ్మటనే దశరథమరణం సాగింది.)

రామం మేలనుగతా దృష్టి రద్యాపి న నివర్తతే ।

న త్వా పశ్యామి కౌసల్యే ! సాధు మా పాఞినా స్మృశ॥

కౌసల్యా ! నా చూపు రాముని పెంట పెళ్లి పోయింది. సంతానం ఎవరైనా ఎక్కడినైనా పెడితే తిరిగి వస్తుందని భావిస్తాం. కానీ నా చూపు ఇక తిరిగిరాదని నాకు నిశ్చయంగా తెలుస్తోంది. ఇప్పుడు నా కన్ను కన్పించడం లేదనడానికి సాక్ష్యం, నిన్ను నేను చూడలేక పోతుండడమే. మఱి-‘కౌసల్య’ అని ఎలా గుర్తించగలుగుతున్నావంటావా ? చివరి క్షణాలలో నన్ను, నీ ఇంటికి తీసికొనిపోమ్మని అన్నాను గనుకనూ నీ మాట విన్నిస్తోంది గనుకనూ. కై కమ్మని చూచిన నీ కన్నులు, నన్ను చూడలేక పోతున్నాయా ? అంటావా ? - పుత్ర్యాత్ములు నాకు కనపడరు. దొంగ పడ్డాక దీసం తెమ్మని, ఈరోగా యజమాని చీకట్లో వెతికేటట్లు నాకు దృష్టి లేక పోయినా నిన్ను చూడాలనే అనుకుంటున్నాను. నిన్నే ఎందుకు చూడాలని భావిస్తున్నా అంటావా ? నాకు సర్వప్రాణమైన రాముని తల్లి వి కాబట్టి, వాడు లేనప్పుడు నువ్వైనా స్పృశిస్తావు గదా! అని. నువ్వు స్పృశిస్తే పంచేంద్రియాలలో ఒకటైన శరీరం ఉందనీ, నువ్వు కన్పిస్తే చక్షువనే ఇంద్రియం ఉందనీ, మాట విన్నిస్తే శ్రోత్రేంద్రి యమూ ఉందనీ, నేను మాట్లాడుతూంటే ‘జిహ్వ’ ఇంద్రియం పని చేస్తోందనీ, శ్వాస ఆడుతూంటే ధ్రువేంద్రియం ఉందనీ గ్రహించగలను. ఇప్పటికి చక్షువనే ఇంద్రియం కొలగింది. కౌసల్యా ! నీ కంఠస్వరం వినిపించడం మానింది. అదుగో ! శ్రోత్రేంద్రియం పోయింది- మాట రావడం లేదు. జిహ్వేంద్రియం పోయినట్లే- అంటూ (‘హా ! రాఘవ ! మహాబాహో ! హాద్య క్వాసి గతః సుత ! హా కౌసల్యే ! వినశ్యామి హా సుమిత్రే ! తపస్విని ! హా నృశంసే ! మమామిత్రే ! కై కేయి కులపాంసని ! ఇతి రామస్య మాతుశ్చ సుమిత్రాయాశ్చ సంనిధౌ రాజా దశరథ శ్శౌచన్ జీవితాంత ముపాగమత్’) రామా ! ఎక్కడికి వెళ్లావు ? కౌసల్యా ! సుమిత్రా ! మరణం అనన్నమైంది. కులభ్రష్టయైన కై కమ్మా ! ఎంత దారుణం చేసావు !’ అంటూ రాముని తల్లి కౌసల్య, సుమిత్రలల సమక్షంలో కౌసల్యా మందిరంలో దశరథుడు సరిగా అర్ధరాత్ర కాలంలో ప్రాణాలు విడిచాడు. మరణించే కాలంలో రాముని స్మరణ, రామునికి కష్టాన్ని కల్గించినట్లుగా లోకానికి కన్నడే కై కని నిందించడం, కౌసల్యని రాముని తల్లి గా భావించడం వలన భగవత్ స్మరణ చేసినట్లయింది. అంతకాలే చ మామేవ స్మరన్....చనిపోతూ భగవత్ స్మరణ చేయాలనే భగవద్వాక్యాన్ని తశరథుడు పాటించాడు. ‘దశరథుని ఏ సంబంధమూ లేక జన్మించిన రాముని వలన దశరథునికి మోక్షం ఎలా రావాలి?’ అని ఆలోచించిన భగవంతుడు దశరథునికి భగవద్చింతని కల్గించాడు. పంచ జ్ఞానేంద్రియాలూ పని చేయకపోవడమే నిజమైన మరణమంటే.)

‘అరాజకం’ అంటే...

దశరథుని మరణవార్త గాలికంటే వేగంగా అయోధ్యలో ప్రాకిపోయింది.

కెరటాల్లేని సముద్రంలా, చల్లారిన కార్చిచ్చులా, పోరాడిపోరాడి ఆరిన యోధునిలా, కాంతిలేని సూర్యునిలా ఉన్న దశరథుని చుట్టూ అంతఃపుర స్త్రీలు రోదించసాగారు. “ఓ ! కై కమ్మా ! (కుష్టానిమిత్తం కై కేయ్యా రాఘవాశాం కులం హతమ్ - సకామా భవ కై కేయి ! భుంక్స్వ రాజ్య మకంటకమ్ ||) రాఘవవంశం నాశనమైంది. ఇక నీ కోరిక తీరిందిగా ! రాజ్యం మొత్తం నీలుకో !” అంటూ కొసల్య బిగ్గటగా ఏడ్చింది.

ఇంతలో వశిష్ఠుడు, ‘రాజుగా ఎవరిని నియమించాలి ?’ అనే విషయానికై మంత్రి సమావేశం ఏర్పాటు చేసాడు.

‘రాజు లేక పోయినా, ఉన్న రాజుపరిపాలన సక్రమంగా లేకున్నా దానిని ‘అరాజకం అంటారు’ - అని ప్రారంభించి - మంత్రులంతా అరాజక లక్షణాలని జలా చెప్పారు.

“దేశం అరాజమైతే వర్షాలుండవు. ప్రజలెప్పుడూ వర్ష భయంతో ఉంటారు. పంటని గూర్చిన భయంతో ప్రతి సంవత్సరమూ భయపడుతూంటారు. ఎవరికి ఎవరూ తక్కువ కారనే అహంకారంతో పెద్ద - చిన్న భేదం లేకుండా ఉంటారు. కొడుకులు తండ్రినీ, భార్య భర్తనీ, సామాన్యులు విద్వాంసులనీ గౌరవిం; దేవాలయాలు జూదాలకి మందీరాలై పోతాయి. బ్రాహ్మణులు యజ్ఞాలని మానివేస్తే క్షత్రియులు నైశ్యులవలె వ్యాపారాల పైకి దృష్టి సారిస్తారు. దోపిడిదొంగలభయ వైశ్యులు దూరదేశవ్యాపారాలకి పోరు. యతులలో ణితేంద్రియత్వం ఉండదు. వరాత్రి ప్రయాణాలు కొనసాగిస్తారు. దేవాలయాలలో నైవేద్యాలు ఉండవు. ప్రజ తీర్థయాత్రాద్వేషం పెరుగుతుంది. నృత్య - నాట్య - పుణ్య కథా లాపాలు పోయ వ్యాపార చింత, ధనార్జన మీదికి దృష్టి వెళ్లి పోతుంది. సంపన్నుడు కూడ తద్రునివలె శ్రమిస్తూనే ఉంటాడు. లేక దరిద్రుడూ - ఉండి రాజూ - కొల్ల గొట్టుకొ పోతారేమోనని సంపన్నుడూ - విషాదంగా ఉంటారు. న్యాయాధిపతులు తమ పదవి న్యాయం చేకూర్చరు. మాటనమ్మకాలు అసలుండవు సరికదా ! వ్రాతకోతలకూ దీక్కుండదు. స్త్రీలకు దుష్టులవలన తయిచుగా భయం కలుగుతుంది. ప్రజలు చేపలా

పులులు లాగా తమ జాతిని తామే ధ్వంసం చేసికొంటారు. నేరానికి శిక్ష ఉండదు. ఉన్నా తగినంత ఉండదు. దానితో నేరాలు అదుపులో ఉండవు. జనులలో సంప్రదాయ వ్యతిరేకత, వేదధిక్కారమూ పెరిగిపోతుంది. (భారత రామాయణ భాగవత లలో మూటిలోనూ రాదోయే కాలం ఎలా ఉంటుందో అది స్పష్టంగా చెప్పబడింది. ఇలా చెప్పగలగడానిక్కారణం ఆ రచయితలు వ్యాసవాల్మీకి మహర్షులు దైవజ్ఞులు కావడమే. 'దైవ - భవిష్యత్కాలమును (సామాన్య జనానికి తెలియనిది) జ్ఞ - తెలిసి చెప్పగలవారు' అని దైవజ్ఞ పదానికి అర్థం కాని' ఏదో సొమ్ము తీసికొని జాతకం చెప్పేవాడని అర్థం కానే కాదు. సరిగా నేటి పరిస్థితి రామాయణ కావ్యం ప్రకారం అరాజకమేమో ! ఆలోచించండి).

కాబట్టి రాజుగా ఒకరిని నిర్ణయించాలి' అని మంత్రులు అన్నారు. పెంటనే వశిష్ఠుడు సిద్ధార్థ - విజయ - జయంత - ఆశోక - నందన - అనే వారిని పిలిచి 'రాజకార్యం ఉన్నందున వశిష్ఠాజ్ఞ - మంత్రుల ఆదేశం ప్రకారం మీరు రావాలి' అని భరతుణ్ణి పెంట తెమ్మని చెప్పాడు. ('మా చాస్త్రైః ప్రోషితం రామం మాచాస్త్రైః పితరం మృతమ్ - భవంత శృంసిషు ర్గత్వా రామవాచా మిమం క్షయమ్') దూతలారా! రాముని అరణ్యగమనంగాని, దశరథ మరణం గాని అక్కడ చెప్పవద్దు.' అని కూడ స్పష్టంగా చెప్పాడు. సరిగా నేటికివారం క్రితంపట్టాభిషేకం-అదినీర్పాటు చేసిన రాజు వారం రోజులకి రాజ మరణం ! ఏమాశ్చర్యం ? పిల్లలెవరూ దగ్గణ లేని రాజశవాన్ని నూనెతొట్టెలో భద్రపజిచారు. (పిల్లలరాక కోసం తండ్రి శవాన్ని సంస్కారాలు చేయకుండా నిలుపడం రామాయణ కాలం నాటి ఆచారమే ?

సహగమనమనే ఆచారం ఎప్పటిది?

దశరథుడు గతించాక నల్గూ జీవించే ఉన్నారు గాని సహగమనాన్ని చేయలేదు. ఈశావాస్యోపనిషత్తు ఇలా చెప్పింది. 'తస్మా దుహనః పురాయుషః ప్రేయాత్. అనూర్యా నామ తే లోకా అంధేన తమసా వృతాః. తాం స్త్రీ ప్రేత్యాభిగచ్ఛంతి....' అని మనుస్మృతి. 'మృతే భర్తరి సాధ్వీ స్త్రీ బ్రహ్మచర్యవ్రతే స్థితా - స్వర్గం గచ్ఛత్యపుత్రాపి యథాతే బ్రహ్మచారిణః, అంది. 'భర్తపోయిన పిమ్మట బ్రహ్మచర్య దీక్షని అవలంబించే భార్య, సంతానం లేనిదై నా స్వర్గాన్ని పొందుతుంది' అని దీని

భావం. భారతంలో పాండురాజు పోగా మాద్రీ సహగమనం చేసింది. దానికి కారణం పాండురాజమరణానికి తానే బాధ్యురాలని భావించి. సహగమనం చేసిన మాద్రీ, చేయని కుంతీ సమానంగా స్వర్గానికి చేరుకున్నారని భారతమే ఇలా చెప్పింది. 'పాండురాజు వీడె బహురత్నఖచిత విమాన మెక్కి గొంతి మాద్రీ తన యుపాంతభాగమున సుఖాసీనలుగ నాదు వలను వచ్చుచున్నవాడు. కంటె ! (స్వర్గ 1/62) అని. మాద్రీని సహగమనం చేయవలసిందని ఎవరూ ప్రోత్సహించలేదు. 'నాకదియిమ్ము లెమ్ము కురునాథు మనః ప్రియ ధర్మపత్ని ! నే నేకత మెట్టు లుండెదు? 'మహేశుని తోడన(బోదు' పుత్రులన్ జేకొని పెన్పు, నా పనుపు(జేయుము" అంటూ తానే అగ్నిలోకి దూకింది. శ్రీ కృష్ణునికి పిమ్మట రుక్మిణి చేసినదీ ఇలాంటిదే. ఇలా ఇతిహాసపురాణాల్లో సహగమనం లేకపోగా, ఎక్కడో ఎవరో కల్పించిన ఈ ఆచారాన్ని పురాణాలకి అంటగట్టడం ఎంత నేరం ? రాజారామ మోహనరామ్ అనే ఆయన సహగమనాన్ని రూపుమాపాడని చెప్పగానే గ్రుడ్డిగా నిజమని నమ్మిన యీ ప్రజ, యిది పురాణ కాలంనాటిది కాదంటే ఎందుకు నమ్మదు? అయినా పురాణకాలంనాడున్నంతటి పతిభక్తి, ఈయన ఈ దురాచారాన్ని మాన్పడానికి వచ్చేనాటికి స్త్రీలలో ఉందా ? అయినా ఎంత పతిభక్తి ఉన్నా ఎవరిప్రాణాలు వారికి తీపి కదా ?) కాబట్టి సహగమనాలు ఎప్పుడూ లేవని సిద్ధాంతం. కొందఱు క్షత్రియ స్త్రీలు పౌరుషంతో, అవమానభారంతో అగ్నిలో దూకారు గాని అది సహగమనం కానేకాదు.

భరతునికి దుస్స్వప్నం.

వశిష్టాజ్ఞ ప్రకారం దూతలు అపరతాల పర్యటానికి పడమరగా బెళ్లి ప్రలంబాద్రీకి ఉత్తరవాయవ్యంగా ప్రయాణించి పై రెండు కొండల మధ్యనా ఉన్నచూలిసీ నది పెంబడి హస్తినాపురం చేరి గంగ దాటి పశ్చిమంగా కురుదేశంలోని జాంగల దేశ మార్గంలో సాగి పాంచాలాన్నిదాటి శరదంతా నదికి పడమట నిహాల వృక్షానికి ప్రదక్షిణం చేసి కుళింగపురం పోయి, అభికాళ గ్రామం దాటి బోధిభవన పర్వతం వద్ద ఇక్షుమతీ నది నీటిని త్రాగి బాహ్లికదేశం చేరి సుదామ పర్వతాన్ని విష్ణు పాచాలనీ దర్శించి, వశిష్ఠుడు పుత్రశోకంతో (విశ్వామిత్ర శాపకారణంగా) నదిలో దూకగా పాశాలని ఛేదించి ఒడ్డుకు చేర్చిన విపాశానదికి ఇంకా ముందు ముందుకు పోయి గుహ్యాలు అలిసిన కారణంగా వాటిని అక్కడే విడిచి దూతలు నడిచి కేకయ

పట్టణమైన గిరివ్రజం చేరారు. (నందవ్రజం ఇదే అంటారు. శ్రీమద్రామాయణంలో ఉండే భూగోళవర్ణన అద్భుతమైనదే. ఇన్ని దేశాలనీ, నదులనీ, దిక్కులనీ వర్ణించిన యీ విధానం నిజం కాకపోతే, కల్పనకి సాధ్యమా ? ఇప్పటి భూగోళవిధానానికి సరిపోయాండడమే ఇతిహాసాలు జరిగాయనడానికి సజీవ సాక్ష్యాలు. మార్గాలు ఏ మాత్రమూలేని ఆ రోజుల్లో 8 రోజుల్లో అయోధ్యనుండి గిరివ్రజానికి దూతలు వెళ్లారంటే దేశభక్తి, కర్తవ్యం యెడ బాధ్యతా బుద్ధి వీనికి కారణాలు).

దూతలు తనవద్దకు రాదోయే రోజునే భరతునికి పీడకల వచ్చింది. అది కూడ తెలవారు జామున. దశరథుడు మానవ వస్త్రాలతో విరియబోసిన తలతో పేడమడుగులోకి చూకి నూనె అన్నాన్ని తినినట్లు, చంద్రుడు నేలమీద పడ్డట్లు, సముద్రాలు ఎండినట్లు,....ఇలా కలలో అశుభసూచనలు గోచరించాయి. నల్లని పచ్చని శ్రీలు దశరథుణ్ణి గాడిదల రథం మీద దక్షిణానికి తీసికొనిపోవడం వలన మఱింత భయంకర దుస్స్వప్నమే అనేది భరతునికి లర్థమై, మిత్రులు - విదూషకులు గాయకులు ఎన్నెన్ని విధాల వినోదింపచేయాలని భావించినా భరతుడు తేరుకోలేక పోయాడు.

(శ్రీ మద్రామాయణంలో వచ్చిన స్వప్నాలు మూడే మూడు. ఒకటి దశరథునికి అయోధ్యలో వచ్చింది. తాను మరణిస్తాడనేది దాని సారాంశం. నిజమైంది. ఇక రెండవది గిరివ్రజంలో భరతునికి వచ్చింది. తండ్రి మరణిస్తాడనేది దాని సారాంశం. అదీ నిజం అయింది. మూడవది లంకలో త్రిజట అనే రాక్షసికి వచ్చింది. ఒక కోతి లంకని తగులబెడుతుందనీ, రావణుడు ఓడి, రాముడు రాజు కాగలడనేది దాని సారాంశం. అదీ నిజం అయింది. (అయితే ఎలాంటి కలలు నిజమౌతాయి ? కలలలో విధాలా - ఏ కాలంలో వచ్చినవి నిజమౌతాయి ? వంటి విశేషాలు నా సుందరకాండ వ్యాఖ్య మొదటి ముద్రణ 152 పుట, రెండవ ముద్రణ 113 పుట లోనూ చూడగలరు).

భరతుడు అలా దుఃఖిస్తున్న కాలంలోనే అయోధ్య నుండి వచ్చిన దూతలు, యుధాజిత్తు- కేకయలకు కానుకలని అందించి, భరతుని వద్దకు వచ్చి నమస్కరించి కానుకలని ఇచ్చారు. భరతుడు, అయోధ్యలోని అందరి క్షేమాన్నీ పేరు పేరునా అడిగి తన తల్లిని గుఱించి ఇలా అన్నాడు. 'ఆత్మకామ సదా చండీ క్రోధనా

ప్రాజ్ఞమానినీ - అరోగా చాపి మే మాతా కై కేయా కిమువాచ హా ?' అంతా తనకే రావాలని ఆశించేదీ, మహా భయంకరురాలూ, కోపమే స్వభావంగా కలదీ, అన్నీ తనకే తెలుసుననే ఆహంకారంతో ఉండేదీ అయిన నా తల్లి కైకమ్మ ఏమైనా చెప్పిందా ?.

(అయోధ్యలోని మిగిలిన అందఱి క్షేమాన్నీ గూర్చి అడిగిన భరతుడు తన తల్లి క్షేమాన్ని అడుగకుండా 'అరోగా' - ఎప్పుడూ ఆరోగ్యంతో ఉండేది - అని తానే చెప్పాడు. అయోధ్యలోని ఎవరైనా ఏమైనా చెప్పారా ? అని అడగకుండా తన తల్లి కైకమ్మ ఏమైనా చెప్పమని అన్నదా ? అనీ అడిగాడు. ఆ తల్లి లక్షణాలని కూడ చాల కటువుగా చెప్పాడు. అసలు ఇలాటి లక్షణాలు ఏ తల్లికైనా ఉన్నా పుత్రుడు తనలోనే అనుకుంటాడు గాని పైకి అనడు. అందునా తన వద్ద పనిచేసే దూతల వద్ద (అన్ని ఊళ్లకి వెళ్లే వాళ్లు) అసలు అనడు. 12 సంవత్సరాల నుండి తాను మానుయ్య తాతయ్యల ఇంటివద్ద ఉన్నకారణంగా తనతల్లిని గూర్చి దాచవలసిన పని లేదని భరతుడు భావించి ఉంటాడు. అదీ కాక ఏ వర్తమానమూ లేక హఠాత్తుగా దూతలు రావడం బట్టి కూడ ఏదో ఉపద్రవం వచ్చి ఉంటుందనీ దానిక్కారణం తన తల్లియే అయ్యుంటుందనీ, దానికి కూడా కారణం అలాటి లక్షణాలే నని భరతుడు భావించి ఇలా అన్నాడు. భరతుడంతటివాడు తన తల్లిని గూర్చి దూతల వద్ద పలికేంతటి లక్షణాలు కైకమ్మకి ఉండడం బట్టే, దేవతలంతా రాముణ్ణి పంపించడానికి ఆమెయే తగినదని భావించి ఆమెలో ఈ బుద్ధిని మంథర ద్వారా ప్రేరేపించారు. అయోధ్యాజనం, దశరథుడూ కూడ, అంతతప్పు కైకమీదికి నెట్టేసారు. లక్ష్మణుడు దశరథుణ్ణి దోషిగా నిశ్చయించాడు. సుమిత్ర - రాముడు మాత్రమే నిజాన్ని తెలిసినవాళ్లు కాబట్టి తప్పుకైకదీ కానే కాదని అన్నారు. భరద్వాజ మహర్షి కూడా ఇలాగే అన్నాడు. రాముని దైవకార్యాన్ని, తన పిల్లవాడే కాబట్టి కౌసల్య చేయదు. పరమాత్మ శక్తి ఉన్న సుమిత్ర దీనికి పనికిరాదు. ఇక ప్రజలందరికీ దేవరహస్యం బట్టబయలు కాకుండా ఉండేందుకై 'ఇలాంటి వరాలు కైకమ్మ తప్ప మరెవరు కోరగలరు ?' అని అందఱూ అనుకొనే లక్షణాలున్న కైకమ్మనే దేవతలంతా దేవకార్యానికి ఆశ్రయించారు. కైకమ్మ ఇలాటిది కాబట్టే ఆమె సోదరుడైన యథాశిష్టా, తండ్రి కేకయా కూడ ముందుగానే ఆలోచించుకుని

భరతశత్రుఘ్నులని తమ యింటికి తెచ్చేసారు. (రామునికే పట్టాభిషేకం కావాలనే ఉద్దేశ్యంతో - 9వ పుట చూడగలరు).

దూతలు భరతునితో 'శ్రీశ్చ త్వాం వృణుతే పద్మా యుజ్యతాం చాపి తే రథః - త్వరమాణశ్చ నిర్యాహి కృత్య మాత్యయికం త్వయా' 'భరతా ! అశేషమైన సంపద నిన్ను వరించబోతోంది. ఏ విధమైన జాగు చేయక రా ! అత్యంత ముఖ్యమైన కార్యం నువ్వు నిర్వహించాల్సి ఉంది' అన్నారు. (వివరంగా భరతుడు అడుగక పోవడానికి కారణం - వాళ్లు దూతలు. అంతకుమించివాళ్లకు తెలియకూడదు. తెలిసినా చెప్పకూడదు. వాళ్లని చెప్పమని నిర్బంధించడం రాజధర్మోల్లంఘనమే ఔతుంది. వశిష్టాదులు రమ్మన్నారు. తానెలాగూ బయలుదేరుతున్నాడు గదా ! అడిగి ప్రయోజన మేముంది ? అదీ కాక తన తల్లి గురించి ఏదో అశుభాన్ని ఆలోచిస్తూనే ఉన్నాడు. అదేదో ముందుగానే తెలిసికొని త్రోవంతా మనోవ్యధ పడడం దేనికి ? - భరతుని ఆలోచన ఇలా ఉంటే కేకయ యుధాణిత్తులు - దూతలు వచ్చిన వెంటనే భరతుణ్ణి ఏ ప్రశ్నలూ అడుగకుండా పంపించడానికి కారణాలు కైకమ్మ వలన ఏదో ఉపద్రవం వచ్చిందని ఊహించుకోవడమే. రాదోయే విషయాలని పశు - పక్షి - క్రిమికీటకాల భాషవలన తెలిసికొనగల శక్తి కేకయకి ఉందని కైకమ్మని నిందిస్తూ సుమంత్రుడే అన్నాడు అయోధ్యలో. అలాంటి కేకయకి యథార్థం తెలుసు కాబట్టి, తన పుత్రుడు యుధాణిత్తుకి చెప్పి ఉంటాడు కాబట్టి (అర్థమయ్యేలా పరోక్షంగా చెప్పి ఉంటాడు) ఈ యిద్దరూ వివరాలేమీ అడుగకుండానే భరతుణ్ణి పంపించేసారు. అయితే విషయం తెలియడానికై కేకయ, తన దూతలతో భరతుణ్ణి అయోధ్య వలకూ సాగనంపి రమ్మని ఆజ్ఞాపించాడు).

రథాలు ఒక్కమాటుగా కదిలాయి. విశ్రాంతి అనేది లేకుండా ప్రయాణిస్తూ ఉజ్జిహాన గ్రామం దగ్గర కడిమిచెట్ల తోపు వద్దకి వచ్చాయి. సైన్యం బాగా అలిసి పోయిందని గమనించిన భరతుడు 'అనుజ్ఞాప్యాథ భరతో వాహినీం త్వరితోయయా శత్రుఘ్నుణ్ణి సేనలతో షెల్లగా రావలసిందని ఆజ్ఞచేసి తాను వేగంగాపోయే రథంలో అయోధ్యకి బయలు దేరాడు. (తన వెంట కోట్ల కోట్ల విలువయిన కానుకలున్నా వాటిని తృణప్రాయంగా భరతుడు భావించడం, తాను రాజ్యాన్ని స్వీకరించబోననే దానికి నాందీవాక్యం వంటిది. ఇక కైకమ్మ నిజాన్ని నిజంగా మనసు విప్పి, తాను పుత్రుడు కాబట్టి తనకే చెప్తుంది. ఆ సమయంలో శత్రుఘ్నుడు ఉండడం అతనికి

ఇష్టం ఉన్నా, ఆమె కారణంగా ఇష్టమన్పించలేదు. అదీ కాక శత్రుబుద్ధుడు అగ్నేషలో పుట్టినవాడు. దుడుకు స్వభావం, కోపం, మనలు కొద్దే లక్షణం ఉన్నవాడు. పని చెడవచ్చు కూడ).

అయోధ్య చేరువౌతున్న కొద్దీ అశుభలక్షణాలు స్పష్టంగా గోచరించసాగాయి. జన సంచారం లేకపోవడం, దేవాలయ ఘంటికల మ్రోతలు వినబడకపోవడం, వీధులన్నీ మురికి పేరుకొని కన్పించడం, తమరథం కూడ, వైజయంత మనే పేరున్న ద్వారం గుండా నగరంలోనికి ప్రవేశిస్తూ ఉండడంలో 'సారథీ! కారణాలు చెప్పకుండా నన్ను తెచ్చారు. ఏదో అమంగళాన్ని నా మనస్సు శంకిస్తోంది. రాజు వినాశన లక్షణాలన్నీ కనబడుతున్నాయి' అంటూ రథం దిగి తండ్రి మందిరం లోనికి వెళ్లబోతూ మందిరపు బయటి పరిస్థితిని పరీక్షించి దుఃఖంతో లోనికివెళ్లాడు భరతుడు. (కిమహం త్వరయా లసీతః కారణాని వినాలనః । అశుభాశంకి హృదయం శీలం చ పతతీవ మే॥ భరతుడు ఎన్ని మాటలు గ్రుచ్చి గ్రుచ్చి అడిగినా, కారణం తెలిసిన సారథి కారణాన్ని చెప్పకపోవడంలో, అతని రాజోద్యోగ నిర్వహణ దీక్ష - దక్షతా తెలుస్తాయి).

ఇదంతా నీ కోసమే చేసాను!

లోపలికి వచ్చి పాదాభివందనం చేసిన భరతుడి నెత్తిని ముద్దాడి తన ఆసనంలోనే కూచోబెట్టుకుని 'నాయనా ! ప్రయాణం ఎన్నాళ్లు పట్టింది ? బాగా అలిసి పోయావా ? నీ మామయ్య - తాతయ్యలు క్షేమమా ? అంటూ కైకమ్మ (సా తం మూర్ధ న్యుపాశ్రూయ పరీష్వజ్య యశస్వినమ్ - అంకే భరత మారోప్య ప్రప్టుం సముప చక్రమే అపి నాధ్వశ్రమః శీఘ్రం రథే నాపతత స్తవ ?) భర్త పోయి ఏడువవలసి ఉండగా, భర్తమృతికి తానే కారణం అయ్యింది కూడా, నిదానంగా ఇలా కైకమ్మ ప్రశ్నించడం కేవలం దైవమాయా విలాసం తప్ప మజేదీ కాదు - లోకంలో మరెవరైనా ఇలా కైకమ్మ పరిస్థితిలో ఉంటే ఇక్కడి కైకమ్మలా

అసలు ప్రవర్తించనే ప్రవర్తించరు. ఇదే ఇక్కడి మహా విశేషం. ఈ దేవమాయ వలన ఆమెకు కల్గిన దైర్య మంతా ఆమెకు సహజంగా ఉండే లక్షణాలలో ఘనగుపడిపోయింది.

‘అమ్మా ! ముందుగా నాన్నకి నమస్కరించాలని భావించి వస్తే ఎక్కడా ఆయన కన్నడరేం ? (తమహం నాద్య పశ్యామి - ద్రష్టు మిచ్చ నిహంగతః.)’ అంటూ తన అనుమానానికి సరైన ప్రశ్నని భరతుడు అడిగాడు. తనకి ఇష్టమైనది భరతునికి ఇష్టమే ఔతుందని భావించిన కై కమ్మ, చాల సామాన్యంగా ‘సర్వభూతా లకి ఎలా మరణం గమ్యమో మీ తండ్రి అక్కడికే వెళ్లారయ్యా!’ అంది. గొడ్డలితో నరికిన మద్ది చెట్టులా నేలను పడ్డ భరతుడు, రోగగ్రస్తమైన అశ్వంలా ఎన్ని మాటులు నేలనుపడి చేతులు కొట్టుకుంటూ విలపించాడో ఆమె చూస్తూనే ఉంది. అతని శరీరాభరణాలు తెగుతున్నాయి. విలువయిన ముత్యాలు, కెంపులు నేలను దొర్లుతున్నాయి. శరీరం దుమ్ము కొట్టుకుపోతోంది. ముఖం ఎట్టబడిపోతోంది. స్తీళ్లతో కళ్లు కన్నడడం లేదు. ‘తండ్రి గారు రాముణ్ణి అభిషేకిస్తూ పిలిచి ఉంటారు. లేదా - అభిషిక్తుడైన నా అన్న యాగాన్ని చేస్తూ పిలిచి ఉంటాడని భావించాను. ఏం జరిగింది ? అని ఎలుగెత్తి దుఃఖిస్తూ అడిగాడు. (ఈ ఘట్టంలోని శ్లోకాలు చాల ముఖ్యమైనవి. తం ప్రత్యువాచ కై కేయా ప్రియవదోర్హమప్రియమ్ - అజానంతం ప్రజానంతీ రాజ్యలోభేన మోహితః॥ తల్లి కంటె ముందుగా తండ్రికి నమస్కరించా లని వచ్చిన భరతునికి (తం ప్రతి), కై కేయా కై కమ్మ - ఎలాటిది ? తనకే అంతా ఉండాలనుకొనే కోరిక (కామం) కలదీ, క్రోధమే స్వభావంగా కలదీ (క్రోధ నా) రాజ్యలోభం కలదీ, ఆ లోభగుణంలో మోహం ప్రవేశించినదీ, తన భర్త తనకి ఏమైనా ఇస్తాడనే అహంకారంతో మదించినదీ (మదగుణం), పట్ట మహిష అయిన కౌసల్యయొడ మాత్సర్యం (అసూయ) కలదీ అయినకై కమ్మ, అజానంతమ్ - దైవమాయ ఏ మాత్రం ఎటుగని భరతునికి, ప్రజానంతీ - దైవమాయ ప్రకారం పట్టుతప్పక నడవడం బాగా తెలిసినది అయిన కై కమ్మ, తనకి ఇష్టమూ, వానికి అప్రియమూ అయిన పల్కులని చెప్పిందని భావం. ‘యా గతి స్సర్వ భూతానాం తాం గతిం తే పితా గతః - రాజా మహాత్మా తేజస్వీ యాయజూక స్సతాం గతిః.’ భరతా ! సతాంగతిః - దేవతలకి కూడా యుద్ధాలలో సహాయపడినవాడే అయినా, యాయజూకః - ఋశ్యశృంగుడంతటి వాణ్ణి తెచ్చి అశ్వమేధ - పుత్రకామేష్టియాగా లని నిర్వహించినవాడే అయినా, అంతాతేజస్సు నిండి ఉన్న రాముడే తనకు సర్వ స్థమై ‘తేజస్వీ’ కూడా అయినా, అత్తా వై పుత్రనామాసి....అనే వేదమంత్రం

ప్రకారం (మహా+అత్మా) రాముణ్ణి ఉత్తమ పుత్రునిగా పొందినవాడే అయినా, సర్వ దేశాధీశులకీ రాజు కూడా అయినా ఈ వ్యవహారంలో 'నీ తండ్రిగానే' (భరతునికి రాజ్య విషయమైన చిక్కు విడదీయలేని తండ్రిగా) మరణించాడని శ్లోక భావం. ఇక భరతునికి రాజ్య కాంక్ష నీ కోశంలోనూ లేదనడానికి 12 ఏండ్లు గిరివ్రజంలో ఉండడమూ, వచ్చి కూడ 'తండ్రి రామునికి పట్టాభిషేకం చేస్తున్నాడో లేక రాజైన రాముడు యాగం చేస్తున్నాడో నని వచ్చాను' అని అనడమూ సాక్ష్యాలు. (అభిషేక క్షృతి రామన్ను రాజా యజ్ఞన్ను యక్ష్యతే. ఇత్యహం కృత సంకల్పో హృష్టో యాత్రా మయాసిషమ్.) తండ్రి చివరిమాటలు విందామని అడిగాడు. 'రాజా రామేతి విలపన్ హా సీతే! లక్ష్మణేతి చ స మహాత్మా పరంలోకం గతో మతిమతాం వరః' రామా ! సీతా ! లక్ష్మణా ! అంటూ ప్రాణాలు విడిచాడని కైకమ్మ చెప్తే, అందులో తన పేరు లేదనీ, తండ్రి తనని స్మరించ లేదనీ మజిలీత దుఃఖోద్విగ్నుడయ్యాడు భరతుడు. (మరణకాలంలో స్పష్టంగా భగవత్ స్మరణని దశరథుడు చేసాడనేది ఇక్కడి రహస్యం). తండ్రిగారు అలా ఎందుకు అక్రోశించారు ? అనగానే రాముని అరణ్యవాసగమనం, ఎందుకు వెళ్లారు ? అనగానే తానడిగిన కోరికలని దాచకుండా చెప్పిన కైక ఉత్తమురాలు కదా ? (స హి రాజసుతః పుత్ర చీరవాసా మహావనమ్-దండకాన్ సహ పై దేహ్యా లక్ష్మణానుచరో గతః. మయాతు పుత్ర శ్రుత్యైవం రామ స్త్యైవాభిషేచనం యాచితస్తే పితా రాజ్యం రామస్య చ వివాసనమ్' ఈ శ్లోకాలలో ఆమె నిజాన్ని నిర్భయంగా చెప్పడం, మంథరమీదికి నెట్టక పోవడం, రాజైన దశరథుడిచ్చిన వరాలనే అడిగానని తప్పించుకోకుండా సూటిగా మాట్లాడడం అనే ఇదంతా, తాను దైవ ప్రతినిధినని తనకుగా తాను తెలియక దైవరహస్యాన్ని రక్షిస్తున్నట్లుగా కూడ తెలియక, 'ఉన్నది ఉన్నట్లు మాట్లాడడమే' అని భావించాలి. ఎందుకిలా చేసావు ? అని భరతుడడిగితే 'తే' నీ కోసమేనా నాయనా ! అని బదులిచ్చిన ఇల్లాలు కైకమ్మ. దేవతల పని కోసం లోకనిందని మోసి, పుత్రునిచే కూడ అన్యహించుకోబడిన పతివ్రత ఆమె.

భరత నిర్ణయం.

ఏ కారణంతో రాముణ్ణి అడవులకి పంపావు ? నారబట్టలతో వాడు వెళ్లి నా 'పాపాత్మురాలా !' నీకు దుఃఖం ఎందుకు లేదు ? నీ కోరిక, 'నేను రాజు కావ

డమే కదా !' దాన్ని తీర్చను. రామునికే- నీ మీద తల్లి వంటి గౌరవం లేకుండి ఉంటే- ఈపాటికి పెళ్లగొట్టి ఉండేవాణ్ణి. ఎప్పుడూ జ్యేష్ఠుడే రాజ్యంలో అభిషేకింప బడతాడనే విషయం తెలియని క్షత్రియ స్త్రీవి కాదు గదా నువ్వు ? పతివ్రతా, ఒక్క-నికే తల్లి అయిన కౌసల్యని దుఃఖపెట్టిన కారణంగా ఎప్పుడూ ఏడుస్తూఉండు. నరకానికి పో! అంటూ గుహలో సింహంలా గర్జిస్తూ నేలపడిన ఇంద్రధ్వజంలాగా, అనర్హమైన వస్త్రాభరణాలు విడివడిపోగా వట్టినేల మీద పడిపోయాడు భరతుడు. (అపాపదర్శనం శూరం కృతాత్మానం యశస్వినమ్ - ప్రవ్రాజ్య చీరవసనం కిన్ను పశ్యసి కారణమ్ ? ప్రస్తాప్య వనవాసాయ కథం పాపే ! న శోచసి ? అథవా మే భవే చ్చక్తిర్యోగై ర్బుద్ధిబలేన వా - సకామాం న కరిష్యామి త్వా మహం పుత్ర గర్హిణీమ్॥ న మే వికాంక్ష జాయేత త్యక్తుం వా పాపనిశ్చయామ్ - యది రామస్య నావేక్షే త్వయిస్యాన్మాత్మ వత్సదా॥ సతతంరాజవృత్తే హిజ్యేష్టోరాజ్యేఽభిషేక్ష్యతే- రాజ్ఞామేతత్ సమం తత్స్యాత్ ఇక్ష్యహణాం విశేషతః॥ ఏకపుత్రా చ సాధ్వీచ వివ సేయం త్వయా కృతా - తస్మాత్త్వం సతతం దుఃఖం ప్రేత్యచేహ చ లప్స్యసే॥ సంరక్తనేత్రః శిథిలాంబరస్తథా విఘాతసర్వాభరణఃపరంతపః బభూవభూమౌవతితో నృపాత్మజః శచీపతేః కేతు రివోత్సవక్షయే ॥) ఎన్నోవేల పుత్రులున్న కామధేనువే, భూలోకంలోని రెండు ఎద్దులు బండిని లాగలేక కర్షకునిచేతిలో మోదులు తింటూంటే దుఃఖించిందని విన్నాను. ఒకే ఒక్క పుత్రుని తల్లి కౌసల్య, ఏమై పోతుంది ? (యస్యాఃపుత్ర సహస్రాణి సా శోచతి కామధుక్ - కిం పున ర్యా వినా రామం కౌసల్యా వర్తయిష్యతి ?

ఎంత గొప్పవాడివి !

భరతుని రాక విని మంత్రులంతా పచ్చారు. తననే దోషిగా భావిస్తున్నారని భరతునికి మఱింత దుఃఖం కల్గింది 'ఓ! సభ్యులారా! నేను శత్రుఘ్నునితో ఎంతో దూరంలో ఉన్నాను. నాకు ఏ పాపమూ తెలియదు. ఏమీ తెలియదు' అంటూ దోరున విలపించాడు. ఆ మాటలు విన్న కౌసల్య భరతుణ్ణి చూడాలని ఆ మందిరానికి వచ్చి భరతుణ్ణి చూస్తూనే ఉక్రోశం అపుకోలేక 'భరతా ! లోలోపల రాజ్యకాంక్ష ఉన్న నీకు, శత్రువులెవరూ లేని రాజ్యాన్ని ఇదిగో ! ఈ దారుణవిధానం ప్రకారం నీ తల్లి తెచ్చి యిచ్చింది. అయినా నాయనా ! నీకు రాజ్యం వస్తే నాకేం

గాని, నా పుత్రుణ్ణి నారబట్టలతో అరణ్యానికి పంపి నీ తల్లి నీ సుఖాన్ని పొందుతుందయ్యా ? నా పుత్రుడుంటే నీకూ అండకదా ? నా పుత్రుని అభిమానులంతా నీకూ విరోధులు కదా ! రాజ్యం యుద్ధంవలన రావాలి గాని ఇదా సాధించే పద్ధతి ? నాకు రాజ్యం వద్దే వద్దుగాని, నాయనా! - రాజైన నీకు నాదో ప్రార్థన ! స్వయంగా మమ్మల్ని రాముడి దగ్గరికి తీసికొని పోయి అప్పగించి నీ రాజ్యం సువ్యవస్థలోకి తెచ్చింది.

భరతునకు సరైన సమయం వచ్చింది. దుఃఖం కట్టలు తెంచుకుంది అయోధ్యతోపాటు ఇతరదేశాలవారూ, అందఱూ వింటూండగా ఇలా పెద్దగా అడిచాడు. 'అమ్మా! రాజ్యాన్ని లోలోపల ఆశించి రాముణ్ణి అడవులకి పంపాలని ఏ కోణాన ఆలోచించి ఉన్నా, అడవులకి పంపించినా ఇవిగో నా ప్రతిజ్ఞలు విను— నేను నిద్రపోతున్న గోవును తన్నిన బుద్ధిహీనునితో సమానం. సేవకులచేత పని చేయించుకుని ప్రతిఫలాన్ని ఎగవేసినవానితో సమానం. ప్రజలనుండి పన్నుని తీసికొంటూ సరిగా పాలించని రాజుతో సమానం. ధర్మప్రభువుకి ద్రోహం చేసిన వానితో సమానం. యజ్ఞానికి యుత్విక్కులని పిలిచి నియమబద్ధంగా చేయించి ఆ మీదట దక్షిణలని ఎగవేసినవానితో సమానం. సంగ్రామ మధ్యంలో పాతీ వచ్చిన వానితో సమానం. పెళ్లాన్ని విడిచి పిల్లలకి తిండి పెట్టక తాను విందుచేసికొనే వానితో సమానం. మద్యాన్ని త్రాగి, జూదాలు ఆడే వానితో, ఇళ్లకు నిప్పుపెట్టే వానితో, లేగలకు పాలనీకుండా తానే పిడికికొని త్రాగే వానితో, ఇద్దరిలో ఒకరికి గెలిచే ఉపాయాన్ని చెప్పి మరొకరిని చంపించే వానితో, బిడ్డలు లేక అర్ధాయుష్యంతో చనిపోయే వానితో సమానం....అంటూ ఇలా ప్రతిజ్ఞలు (36) చేస్తూ అంతచిలోనూ పిల్ల వానిని విలపించాడు. 'నాయనా! ధర్మం తప్పని సువ్యవస్థ గొప్పవాడివిరా ! ఉత్తమలోకాలు నీకు లభిస్తాయి' అని చేతులెత్తి ఆశీర్వాదించింది ఆ తల్లి. (వనవాసం న జానామి రామస్యాహమ్మహాత్మనః। వివాసనం చ సౌమిత్రేః సీతాయాశ్చ యథాభవత్। తమహం ద్రష్టుమిచ్ఛామి భరతం దీర్ఘ దర్శినమ్ - ఇదంతే రాజ్యకామశ్చ ప్రాప్తం రాజ్య మకంటకమ్ - కై కేయా కం గుణం తత్ర పశ్యతి క్రూరదర్శినీ - ప్రస్తాప్య చీరవసనం పుత్రం మే వనవాసినమ్ - కామం మే స్వయమేవాద్య తత్ర మాం నేతుమర్హసి - సంశ్రుత్య చ తపస్యిభ్యః సత్రే వై యజ్జదక్షిణామ్ - తా

వీప్రలపతాం పాపం యస్యార్యోఽనుమతే గతః - దిష్ట్యా న చలితో ధర్మాదాత్మాతే
సహలక్షణః (శుభ లక్షణః) వత్స! సత్య ప్రతిజ్ఞో మే సతాం లోకా నవాప్స్యసి).

శ్రీ అయితే చాలు పూజ్యురాలే !

దశరథుని దహనసంస్కారమై 10 రోజుల ఆచారం (మైలు) కూడ అయి
పోయింది. రాముని దగ్గరకు పోయే ఉపాయాన్ని ఆలోచిస్తూన్న భరతునికి, గూని
మంథరని నేలమీద పడేసి మోదదోతున్న శత్రుఘ్నుడు కన్పించాడు. ఎన్నెన్నో
విలువైన హారాలనీ, చందనచర్చనీ చేసికొన్న మంథర, నడుముకి తాడు కట్టిన
కోతిలా భరతునికి కన్పించింది. (వ్యక్తికి గుణం ప్రధానం కాని అందం కాదని
వాల్మీకి ఎంత బాగా చెప్పాడు!) తన రామునికి అంత ద్రోహాన్ని చేసిన మంథర
విషయంలో భరతుడు ఉదాసీనతని చూపలేదు. పరుగు పరుగునపోయి 'శత్రుఘ్నా!
శ్రీ అయితే పూజ్యురాలే ! శ్రీని శిక్షించామని తెలిస్తే రాముడు మనతో మాట్లాడ
నైనా మాట్లాడడని ఊరుకొన్నాను గాని చంపలేకనా ? విడువు' అన్నాడు. మంథర
పెద్దగా అరుస్తూ కైకమ్మ పాదాలమీద పడిపోయింది. దశరథుడు పోయిన 14వ
రోజున వశిష్ఠుడు రాజ్యాభిషేకానికి ఆనాడు చేసిన ఏర్పాట్లనన్నింటినీ సిద్ధంచేసి
భరతునితో రాజ్యం స్వీకరించవలసిందని పలికాడు.

వెంటనే భరతుడు ఆ వస్తు దృశ్యాలనన్నింటినీ చూచాడు. ఆ పట్టాభిషేక
ద్రవ్యాలన్నింటి చుట్టూ ప్రదక్షిణం చేసి సభ్యులందఱి నడుమా నిలబడి' నా తల్లి
కోరికని నేను నెరవేరనీయను. అడవులలో నేనుంటాను. (వనే వత్సామ్యహం
దుర్గే రామో రాజా భవిష్యతి) రాముడే మీకు రాజు' అని బిగ్గరిగా చెప్పాడు.
(భరతునికి రాజ్యకాంక్ష లేదని వశిష్ఠునికి తెలుసు. కాని రాజ్యాభిషేకపు ఏర్పాట్లు
చేపాక ఆ ఏర్పాట్లని చూచాక భరతుని ఆలోచనని గమనించాలని వశిష్ఠుని ఆలో
చన. లోకంలో ముందుగా ఒక మాటని అని ఉన్నా, ఆ తర్వాత పశ్చాత్తాపదే
వాళ్లని మనం చూస్తాం. భరతునికి మనసులోపలా, బయటా కూడా రాజ్యం
మీద అభీప్రాయం లేదని వశిష్ఠునికి అర్థమయింది. పట్టాభిషేక వస్తు ద్రవ్యాలన్నిం
టినీ చూచి ప్రదక్షిణం చేయడానికి కారణం ఒకటే. ఆ సింహాసనమూ, కటకాలూ,
కేయూరాలూ అన్నీ అందఱికి కన్పిస్తూ ఉన్నా, భరతునికి మాత్రం వాటిని ధరిం
చిన రాముడు వాటిలో కన్పిస్తున్నాడు. గుడిలోని వస్తువులన్నీ భగవంతునివే అయి

నట్లు పట్టాభిషేకపు అన్ని ద్రవ్యాలూ అతని గొత్తే - అని భరతుని భావం, ఇలాటి ఇతిహాసాలని చదివితే స్వార్థంతో గద్దెనెక్కి రాజ్యం చేయాలనే దుర్బుద్ధి తొలగుతుంది. (ఇమాహాపి హతాం కుజ్ఞాం యదీ జానాతి రాఘవః త్వాం చ మాం చ హి ధర్మాత్మా నాభిభాషయతే ద్రువమ్ - ఆభిషేచనికం భాండం కృత్వా సర్వం ప్రదక్షిణం - భరత స్తం జనం సర్వం ప్రత్యువాచ ధృతవ్రతః - మేఖలాదామభిఞ్చితైః రన్యైశ్చ శుభ భూషితైః బభాసే బహుభి ర్బద్ధా సూత్రబద్ధేవ వానరీ.) కుబ్జ పేరు మంథర. రామాయణంలోని అన్ని పాత్రల మనస్తత్వాలనీ మథనం చేసింది కాబట్టి ఇదీ మంథర. అందరి చరిత్రలనీ వంశవృత్తాంతాలనీ చెప్పిన వాల్మీకి, దీని వృత్తాంతాన్ని చెప్పకపోవడానిక్కారణం శ్రీ మహావిష్ణువే తన పట్టాభిషేక భంగానికి ఏర్పాటుచేసికొన్న వస్తువులలో ఒకటి మంథర కాబట్టి. దీనిని గూర్చి చెప్తూ 'యతో జాతా' అన్నాడు. లోకంలో 'ఎక్కడ పుట్టిందో గాని, ఎప్పటి నుండి ఈ బుద్ధి పుట్టిందో గాని'....అనే మాటలని వింటూంటాం. అవి 'యతో జాతా' అనిన వాల్మీకి మాటలకి తెలుగు అనువాదాలే. మంథర, భగవత్కార్యాన్ని చేయించడానికి ఏర్పాటు చేయబడినదే. కాబట్టే దశరథుడు మంథరకి ఏ శిక్షనీ విధించలేదు. అలాటి ఆలోచనా ఎవరికీ రాలేదు. 'పొట్టి వాళ్లకి పుట్టెడు బుద్ధులు' అనే సామెత ఈ పాత్ర వలననే లోకానికి వచ్చింది. పాము కఱచిన తరువాత పాముని ఏం చేసినా రోగికి దాని వలన ప్రయోజనం లేనట్లు, మంథర గూర్చిన ఆలోచనరామాయణంలో కన్పించదు. కాటుతిన్న కైకమ్మకి ఎందఱు చేసిన చికిత్సా పనిచేయకపోవడమే కన్పిస్తుంది. మంథరని ఆడుకోతీతో పోల్చాడు వాల్మీకి. "దేవతలంతా వానరరూపం లో రామునికి సహాయపడ్డట్లు ఈమె కూడా సహాయపడుతోంది సుమా ! అందుకే రహస్యం బట్టబయలు అవుతుందని దీని వృత్తాంతం చెప్పను సుమా !" అని మనకి చెప్తూన్నట్లుగా మహర్షి దానిని గూర్చి 'యతో జాతా!' (ఎక్కడో పుట్టింది. చెప్పడం అనవసరం) అని తీసిపారవేసినట్లుగా మూట్లాడి ఎంతో విలువగా తీసికో వలసినదాన్నిగా చేసాడు. పై ద్యుని వద్దకి, కాటు తిన్న వ్యక్తి వచ్చినట్లుగాకైకమ్మ చిత్రకూటానికి వచ్చింది గాని ఫామువంటి మంథర రానవసరం లేదు. రాలేదు కూడ).

అవ్యక్తం - వ్యక్తం-లో అర్థం

క్రియతాం శిల్పిభిః పంథా స్సమాని విషమాణి చ।

రక్షణశ్చాను సంయాతు పథి దుర్గ విచారకాః ॥

రాముణ్ణి చూడడానికి పోయి, అయోధ్యకు రాజుగా ఆహ్వానించాలని భరతుడు నిశ్చయించి అన్ని వృత్తులవారినీ పిలిచి వారివారి పనులని వారికి అప్పగించాడు. వడ్రంగులూ, శిల్పులూ, కమ్మరులూ, నూతులు త్రవ్వేవాళ్లూ, వాహనాలు మోసే వాళ్లూ, చెట్లుకొట్టే వాళ్లూ—ఇలా ఎవరిపనులు వారు ప్రారంభించి చిత్రకూటం వరకూ త్రోవని సిద్ధం చేశారు. ఇదంతా పైఅర్థం.

మహర్షులూ, సామాన్యులూ—ఇలా అందరూ కూడా కన్పించని పరబ్రహ్మాన్ని గూర్చి ఆరాధిస్తారు. అలా ఎన్నోవేల సంవత్సరాలు తపస్సు చేస్తే లభ్యమయ్యే పరబ్రహ్మం అవ్యక్తంగా (కన్పించనిదీ) ఉంటుంది. రాముడు వ్యక్తపర బ్రహ్మస్వరూపం, అంటే కన్పించే పరబ్రహ్మం ఆయన. ఇలా కన్పించే పరబ్రహ్మం చేరువలో ఉంటే, కన్పించని పరబ్రహ్మం కోసం ఎందుకు అన్నివేల సంవత్సరాలు శ్రమించాలి ? అని గమనించిన భరతుడు చిత్రకూటానికి ప్రయాణం కట్టాడు. 'స్వయం తీర్థః పరాం స్తారయతి' తాను ఒక్కెక్కి ఇతరులని దాటించాలి అని శాస్త్రం. తనకి ఈ రహస్యం తెలుసు కాబట్టి, వ్యక్తపరబ్రహ్మాన్ని ఆరాధించడానికి అందరికీ అవకాశాన్ని కల్పించదలిచాడు భరతుడు. భక్తునికి ఉండవలసిన లక్షణం ఇదే. మహర్షి వాల్మీకి కూడ ఆచరించినది ఇదే. తాను ఏ రామ పరబ్రహ్మాన్ని దర్శించాడో ఆ పరబ్రహ్మాన్ని మనకి శ్రీమద్రామాయణం ద్వారా చూపిస్తూ అయోధ్యా ప్రజల వంటి మనకి భరతునివంటివాడయ్యాడు. ఇక్కడ మతోరక్షాస్యం కూడ ఉంది. 'స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః' - ఎవరి ధర్మంతో వారు భగవదా రాధనం చేయడం ఉత్తమం -కానిది నిష్ప్రయోజనం అని. ఎవరివృత్తి ధర్మం ద్వారా వారు పరబ్రహ్మరాధనకి మార్గాన్ని చేసికోవచ్చుననీ, అలా చేయడం సర్వోత్తమమనీ భరతుడు చెప్పిన మాట. దేవాలయం నిర్మించి తాపీవారూ, చెక్కపని చేసి వడ్రంగీ, ఇనుపపని చేసి కమ్మరీ, మంత్రపూర్వక ప్రతిష్ఠ చేసి బ్రాహ్మణుడూ, మంగళవాయిద్యాలని చేసి మంగళులూ, ఉత్సవమూర్తులని ఊరేగించి రజకులూ—ఒక్కరేమిటి అందరూ సమాన భాగస్వాములు శాసననే అద్భుత. ఐకమత్య, సర్వసామ్య వ్యవస్థా సూత్రం ఇందులో కన్పిస్తుంది.

ఈ పై శ్లోకంలో మఱో విశేషమూ ఉంది. వట్టిగా అలయాలు నిర్మించి గూడెన్ని పొందడం సాధ్యం కాదు. జీవితంలో కూడా పరబ్రహ్మరాధనని చేసే విధానాన్ని ఈ ఆజ్ఞలలో చెప్పాడు వాల్మీకి మహర్షి. 'న జాతిః కారణం లోకే గుణ ఏవ హి కారణమ్' అని రామానుజులు పలికి 'జాతికంటే గుణం ప్రధానమనిన చూడాలని ఇక్కడ గుర్తుంచుకోవాలి.

భరతుని ఆజ్ఞలూ - అంతరార్థాలూ.

రాముడు ఉన్న చిత్రకూటం వఱకూ మార్గం వేయవలసిందిగా భరతుడిచ్చిన ఆజ్ఞలలో వేదాంతధర్మం ఉంది.

1. ఎత్తులు త్రవ్వి నేల సమానంగా చేయండి. (గర్భాన్ని తగ్గించడాని సమస్తితికి రండి). 2. పల్లాలని పూడ్చండి. (దుఃఖంతో క్రుంగిపోకుండా సమస్తితికి రండి) 3. నడిచేవారికి ముళ్లు గ్రుచ్చుకోకుండా కొట్టివేయండి. (ఈమే ఈమే శ్రేయస్సుకే హోమాలని చేయడం మాని, అందరికీ తేమం కల్గేందుకై 'సర్వేయనాః సుఖినో భవంతు' అని యాగాలు చేయండి) 4. ముళ్లని ఎన్ని విధాలుగా ఉన్నా సమూలంగా తొలగించండి. కామమూ-క్రోధమూ—అనిఈ తీరుగా అనేకవిధాలుగా ఉండి వ్యక్తి పతనానికి త్రోవ తీసేవానిని సమూలంగా మనస్సునుండి తొలగించండి. 5. దుమ్ము రేగకుండా మార్గాన్ని సరిచేయండి. (మనస్సుమీద ఏ ప్రధానమూ పడకుండా తుడుచుకోండి)' 6. నునుపు - గరుకు దనాలు లేకుండా చేయండి. (సుఖ దుఃఖాలూ - రాగద్వేషాలూ - అహంకార మమకారాలూ - అని ఈ తీరుగ ఉండే ద్వంద్వాలని తొలగించండి). 7. వంతెనలు నిర్మించండి. (నంసారాన్ని అంటకుండా మీదుగా ప్రయాణించడం నేర్చుకోండి). 8. అక్కడక్కడ విరుదలని ఏర్పాటుచేయండి. (ఎప్పుడూ ధ్యానంలోనే ఉండడం కాక అప్పుడప్పుడు విశ్రాంతి పొందడం నేర్చుకోండి) 9. మార్గాన్ని పరిశుభ్రంగా ఉంచండి. (మనస్సుని పరిశుద్ధం చేయండి) 10. పదిమందితో గుంపులు గుంపులుగా పొండి. (తనలోనే లోకం అనుకోక మీతోపాటు పదిమందినీ ఉద్ధరించేందుకు సామూహికంగా భగవదా రాధన చేసికోండి). ఇలా ఈ ఆజ్ఞలన్నింటిలో ఉన్న తత్త్వం అతి నిచిత్రమైనది. తపనయే భగవంతుడు. మనస్సే ఆయన నిలయం. మౌనమే ఆయన దర్శనానికి ప్రధాన ద్వారం. నిశ్చల దృష్టియే ఆయనవద్దకి చేర్చే వాహనం. నిశాగ్రహయే

అయినని చూచే కన్ను. నిత్యస్మరణమే మోక్షం. మఱుపే నరకం. ఈ ఆజ్ఞలలో ఇంతటి తత్త్వం లేకపోయే పక్షంలో పురపాలక కార్యాలయం వారి ఆజ్ఞలకీ వీటికీ భేదం లేనట్లే కదా ! అలాటి వాటిని వ్రాసి కాలాన్ని వ్యర్థ పుచ్చుకొనేంత అవివేకి వాల్మీకి కానేకాడు.

ఛీ ! వశిష్టుడా !

చిత్రకూటానికి దాదాపు మార్గం సిద్ధం అయింది. భరతునికి పట్టాభిషేకం కోసం వశిష్టుడు ఆరాత్రి చేయవలసిన అన్ని ఏర్పాట్లూ చేసి మఱునాడు మంగళ ధ్వనులతో భరతుణ్ణి మేల్కొల్పిపాడు. భరతుడు ఆధ్వనులని ఆపివేయించాడు. పట్టాభిషేకానికి సాక్షులుగా ఉండదగిన అందఱినీ పిలిచి ఆమీదట భరతశత్రుఘ్నులకి వశిష్టునాహ్వానం పంపాడు. కొంతసేపటికి వచ్చిన భరతుణ్ణి కూర్చుండబెట్టి “భరతా ! చంద్రుడు లేక వెన్నెలలేదు. నీరులేని సముద్రాన్ని చూడలేదు. పంచ భూతాలు లేనిచే ప్రపంచం కానేకాదు. అలాగే రామునిపిమ్మట నీవు లేక ఇదిరాజ్యం అన్పించుకోదు. అమోఘ్యకి రాజు లేడని తెలిస్తే ఇతరదేశాలనుండి అపాయం కల్గ వచ్చు. నీ అన్నమీది యిష్టం, ఈప్రజలకి కష్టాన్ని కల్గించరాదు.మీ తల్లి అడిగింది. తండ్రి కాదనలేదు. మౌనంగా అంగీకరించాడు. నేను విశేషించి చెప్తున్నాను. ఈ సభ ఆమోదిస్తోంది. కానుకలివిగో ! కాదనవద్దు” అన్నాడు.

‘స బాష్పకలయా వాచా కలహంసస్వరో యువా - విలలాప సఖామధ్యే జగన్తే చ పురోహితమ్ ॥

చేతులు పైకెత్తి వరుణజపం చేసే బ్రాహ్మణునిలా నిలబడ్డ భరతుడు బోరున ఏడుస్తూ వశిష్టుణ్ణి ‘ఛీ !’ అన్నాడు. (ఈ శ్లోకానికి చాల అర్థం ఉంది. సః - దశరథుని మరణం పిమ్మట రాజ్యాధికారం ఉన్నవాడూ, వశిష్టునం తటి నిచే - రాజుగా భరతుడుండవచ్చుననే అధికారాన్ని పొందిన వాడూ, యువా - వయస్సులో ఉండి ఎన్నోవేల సంవత్సరాల కాలం రాజుకాన్ని అనుభవించ గల అవకాశం ఉన్నవాడూ అయిన భరతుడు, కలహంస స్వరః - గొంతులో ఏ విధ మైన మార్పు లేనివాడై, కంఠంలో సంశయం ఏ మాత్రమూ లేనివాడై బాష్ప కలయా వాచా - కన్నీటితో కలిసిన మాటతో, సఖామధ్యే - ఎందఱెందఱో ఉన్న

సభలో రాజపుత్రుడైన తాను గౌరవంగా గంభీరంగా ఉండాలని తెలిసినా ఉన్నప్పుడు ఎక్కువ - తక్కువ అధికారులున్న సభామధ్యంలో, విలలాస- వాచురుమన ముఖం చాడు. పురోహిత మ్ - రాబోయే శుభాన్ని చెప్పవలసినవాడు పురోహితుడైతే తాజ్యాన్ని తీసికొమ్మని పలికే వశిష్టుడు పురోహితుడేతాడా ? అనుచుంటూ వేముల పురోహితునిగా కన్పిస్తున్న వశిష్టుణ్ణి చూచి, జగన్నే చ - సభామధ్యంలో అతని ప్రశ్నకి సభామధ్యంలోనే సమాధాన మీయాలని భావించి, తాజ్యాన్ని వచ్చినవాని ఎన్నో కారణాలని చెప్పదలచి, తనని రాజ్య శాంక్ష కలవానిగా వశిష్టుడు వాదించాడా ? అని తలుచుకుంటూ 'ఛీ' అన్నాడు భరతుడు.

రాముడు వనానికి వెళ్లిన దుఃఖంకంటే, తనకి రాజ్యం వచ్చాందనే దుఃఖం ఎక్కువై భరతుడు ఛీ కొట్టాడు. పెద్దబిందెతో నీరు తెమ్మని పిల్లవాణ్ణి రాబోయే అజ్ఞాపిస్తే, తేలేని బాలుడు ఛీ కొట్టినట్లు భరతుడూ ఛీ అన్నాడు.

రామాయణం. పోలికలు భారతంలో వ్యతిరేకదృష్టితో కన్పిస్తాయి.

రామాయణం

భారతం

1. ధర్మాన్ని (భరతుడు) తప్పను.	1. ధర్మాన్ని తప్పుతాను. (దుర్యోధనుడు)
2. అన్నయైన రామునిదే రాజ్యం.	2. తమ్ముడినైన నాదే రాజ్యం.
3. నాకు రాజ్యమా ?	3. పాండవులకు రాజ్యమా ?
4. రామా ! నీదే రాజ్యం. నేను పుచ్చుకోను.	4. ధర్మశా ! నాదే రాజ్యంని మీరు పోనియ్యను.
5. దశరథుడు తీసికోమన్నా రాజ్యాన్ని తీసికోను.	5. విదురుడు చెప్పినా రాజ్యాన్ని ఇవ్వను.
6. కైక మూలకారణం.	6. ధృతరాష్ట్రుడు మూలకారణం.
7. చిత్రకూటానికిపోయిరాజ్యాన్ని అప్పగించి వస్తాను.	7. ఇక్కడికి వచ్చి అడిగినా రాజ్యాన్ని తిరిగి ఇవ్వం.
8. 14 ఏళ్లూ రాజ్యాధికారం ఉంటే రాజధానిలో ఉండను.	8. 13 ఏళ్లూ రాజ్యాధికారం లేకున్నా రాజధానిని వీడను.

9. వద్దంటే రాజ్యాన్ని ఇస్తా 9. కావాలని తెచ్చుకొన్న రాజ్యాన్ని
రేమిటి ? తీసికోను. అడుగుతారేమిటి ? ఇవ్వను.
10. ధర్మం ద్వారా లభించింది 10. రాజ్యం ఎలా వస్తే అది మాత్రమే
మాత్రమే రాజ్యం. ధర్మం.

కై కమ్మ చేసిన మంచి పని ఒకటే !

వశిష్ఠుడు ఇప్పటికీ భరతునికి 2 పరీక్షలు పెట్టాడు. మొదటి పరీక్షలో పట్టా భిషేక ద్రవ్యాలకి ప్రదక్షిణం చేసి నెగ్గిన భరతుడు, రెండవ పరీక్షలో వశిష్ఠుణ్ణి చీ కొట్టి నెగ్గాడు. మొదటి పరీక్ష సమయంలో- ఉండవలసిన అందఱూ లేరనీ, పైగా తండ్రీపోయిన దుఃఖంలో భరతుడున్నాడనీ కై కమ్మ భావించి, ఆకారణంగా భరతుడు రాజ్యానికి అంగీకరించలేదని- అనుకోవచ్చు. వశిష్ఠునికి భరతుడు రాజ్యం చేయడం ఇష్టం లేక, అలాటి కాలంలో ఇలాటి పరీక్షని పెట్టాడని ఆమె నిందించ వచ్చు. ఆ విషయాన్ని ఆలోచించిన వశిష్ఠుడు మళ్ళీ పరీక్షని ఈ నిందలకి తావు లేకుండా పెట్టి కై కమ్మకి ఎప్పుడూ సంశయం రాకుండా చేశాడు. (ఈ విషయం లోకికంగా ఉండే ఆలోచన ప్రకారం చేసిందే తప్ప, నిజానికి కై క ఆధిదైవికమైన దృష్టి కలది).

‘అనేదిష్యామి తు పై రామం హవ్యవాహ మివాధ్వరాత్ అహం త్వరణే వత్స్యామి వర్షాణి నవపంచ చ - జగామ మనసా రామం ధర్మజ్ఞో ధర్మకాంక్షయా’
‘యజ్ఞంలోని అగ్నిహోత్రంలా అతి పవిత్రంగా రాముణ్ణి తెస్తాను. నేను అడవిలో 14 ఏండ్లూ ఉంటాను’ అనేదే భరతుని నిర్ణయం.

భరతుని ఆలోచన ప్రకారం తన దేహమూ, ఆత్మాకూడా రాముని సొత్తులే. (‘నేను నమస్కరిస్తున్నాను’ అని అంటే దేహంతోనూ ఆత్మతోనూ కూడా చేయాలి. అదే నమస్కారమంటే. సాష్టాంగదండం శరీరంతోనూ, ఆత్మ ప్రదక్షిణ నమస్కారాలు ఆత్మతోనూ చేయబడతాయి కాబట్టే గుర్తో ఈ రెంటినీ చేయిస్తారు). పెట్టెలో రత్నాన్ని ఉంచితే ఆ పెట్టె, రత్నాన్ని రక్షిస్తోందిగాని అంతమాత్రం చేత ఆ రత్నం పెట్టిడి అయిపోదు. ఈ పెట్టె, ఆ రత్నమూ రెండూ ఒక యజమానికి సంబంధించినవే. పెట్టె స్వతంత్రంగా తెలుసుకుని రత్నాన్ని ఒకరికిచ్చేయదు. రత్నం, తనంతానుగా పెట్టి తెలుచి ఉన్నప్పుడు వెళ్లి పోనూ పోదు. పెట్టిలో రత్నాన్ని

ఉంచి తాళం వేసి తాళం చెవులని యజమాని తనవద్ద ఉంచుకున్నట్లు, భద్రంగా ఉంచవలసిన ఆత్మని దేహమనే పెట్టెలో ఉంచి ఈ దేహాత్మల రెంటినీ పరమాత్మ రక్షిస్తూ ఉంటాడు. రత్నం ఉంటేనే ఆ పెట్టెకి రక్షణ అవసరం-విలువ-ఉంటాయి కూడ. భరతుని ఉద్దేశ్యం ప్రకారం తన దేహాత్మలు రెండూ రాముని సొత్తు. మహామాటగా చెప్తే భరతుడు దేహం. శత్రుఘ్నుడు ఆత్మ. ఇక రొకికంగా చూస్తే కూడా 1) రామునికి రాజ్యాన్ని - “ఎందరో కాదు” - అందరూ అంగీకరించారు. 2) తనకి రాజ్యం తన తల్లి బలవంతం వల్ల వచ్చింది. అది-‘దశరథునికే కాదు’- ఎవ్వరికీ ఇష్టం లేనిది. 3) తప్పదని యిచ్చిన దశరథుడు- కైకని భార్యే కాదన్నాడు. భరతుణ్ణి విడిచానన్నాడు. తన మరణం పిమ్మట శ్రాద్ధం పెట్టే హక్కు లేదన్నాడు. 4) అదీకాక రాముణ్ణి రాజుగా ఉండవలసినదని చివరిలో చెప్పాడు. కైకమ్మ చేసిన మంచి పని ఒక్కటే. ‘రాముని విషయంలో లక్ష్మణుని కంటే మించిన భక్తి ఉన్న భరతుణ్ణి కనడం.’

శృంగిజేరపురపు కథా - రహస్యాలూ

రాముణ్ణి తీసికొనిరావడానికి 9000 ఏనుగులూ, 60, 000 ఆయుధధారులూ, లక్ష గుఱ్ఱాలూ...ఇలా బయలుదేరారు. భరతుడు ఒక్కసారి తేరిపార చూచాడు. ముందుగా కైకమ్మ రథం ఉంది. (లోకంలో తప్పు ఎవరై నా చేస్తే, వాళ్లు వెనకగా ఉంటారు. కాని కైకమ్మ జంకు ఏ మాత్రమూ లేకుండా బయలుదేరడాన్ని బట్టి చూస్తే, కైకమ్మ వ్యవహారమంతా దేవతల ఆశోచనమే అని అర్థంకాక మానదు). సైన్యం ఉత్సాహంతో బయలుదేరి గంగ ఒడ్డుకి చేరింది. గుహానికి అనుమానం కలిగి తన సైన్యాన్ని అప్రమత్తం చేశాడు. సుమంత్రుని ఆహ్వానం అందగానే భరతునివద్దకి సావరంగా వచ్చి ‘స్వామీ! నా దొక్కమాట. రాముడు ఎవరినీ నోప్పించే మనస్తత్వం కలవాడు కాదు. ఇంత సైన్యంతో మీరు వెళ్ళడం నాకుఏదో అనుమానాన్ని కలిగిస్తోంది’ అన్నాడు. తనని గుహాడు అనుమానిస్తున్నందుకు లోలోపల దుఃఖించిన భరతుడు ‘గుహా! నన్ను అనుమానించకు. రాముడు నాపెద్ద అన్న. తండ్రి పిమ్మట తడే నా రండ్రి. ‘ఒక్కడిమాటవిన్నావినకున్నా, ఇందటి మాటనీ కొట్టివేస్తావా? అని ఇందటితో బయలుదేరాను’ అన్నారు. ‘అయాచితంగా వచ్చిన రాజ్యాన్ని విడుస్తూ, రాముణ్ణి ఆహ్వానిస్తున్న నీ కీర్తి శాశ్వతమౌతుంది.

నువ్వు భస్మమీవి, అని గుహుడన్నాడు. (అడవిలోని పక్షిమృగాల చరిత్రలే ఎన్ని గినవాడు గుహుడు. రాజప్రాసాదాలలో ఉంటూ రాజవృత్తాంతాలనే తెలిసినవాడు భరతుడు. ఇవ్వటా మాట్లాడుకునేందుకు నడుమ విషయం 'రామకథ'. 'సత్యం ప్రసంగే' పుమశీర్య సంవిదః భవంతి హృత్కర్త రసాయనాః కథాః' అని భాగవతం అంటుంది. సజ్జనుల ప్రసంగంలో పరమాత్మ విషయాలే విన్నవితూ అనందదాయకాలు యోగాయత. మహాపండితుడైన వానికి - అక్షరజ్ఞానం లేని పామరునికి అనునాధానం పరమేశ్వర విషయమే యోగులది. 'అడవిమనిషివి! నీకు భాగవతం ఏం తెలుస్తుంది?' అని తక్కువచేసి మాట్లాడరాదు. గుహభరతునిద్వారా శ్రొత్తవాళ్ళే అయినా, ఒకరికొకరు మాటలాడుకొని గౌరవించుకున్న తీరు గమనిస్తే, దేశంలో సమైక్య విధానానికి లోటుండదు.) అన్న గుడిచి ఆలోచిస్తూన్న భరతునికి జ్వరంవచ్చింది. మంద నుండి చీలిన ఎద్దులా దుఃఖింపసాగాడు. (చీలిన ఎద్దు, తన మందతో చేరాలనే దుఃఖంతో ఉంచని దాని ముసాన్ని బట్టి తెలుస్తుంది. కాని అమంద ఎక్కడిదో అది చెప్పలేదు. మనం తీర్చలేం. ఆ దుఃఖం అలా తీరవలసిందే. తండ్రి దశరథుని మరణం అనంతరం చేయవలసిన కర్మలకంటే, దశరథుని ఆయన రాముణ్ణి తేవడం ముఖ్యం అని భరతుడు భావించడం వలన, కర్మకాండకంటెజ్ఞానం ముఖ్యం అని గమనించాలి. నిత్యమూ లేచి పూజలు - పురస్కారాలు - కొబ్బరికాయలు - నివేదనల కంటె భగవంతుణ్ణి గూర్చి తెలిసికోవాలనే తపనమూ - దాని కోసం భగవంతునికి సంబంధించిన గ్రంథాలూ - ఉపన్యాసాలూ వంటి వానితో జీవితం గడనడం సరియని తెలుస్తుంది. అలా అని కర్మని విడవాలని దీని అభిప్రాయం కాదు. కర్మ శాశ్వతమైతే, జ్ఞానం అత్యంత సంబంధించినది కదా! దశరథునికి చేయూర్పిన కర్మకాండల పిమ్మట రాముణ్ణి భరతుడు దర్శించడానికి బయలుదేరిన కారణంగానే, నేటికీ ఎవరైనా పోయాక కర్మలు ముగిసిన అనంతరం భగవద్దర్శనం చేయిస్తారు. పూర్వకాలపు పుస్తకాలు నీవీ కూడా, దుఃఖానికి పర్యవసానం మరణం అని చెప్పవు. తన నడవడికమీదనే భయంకరమైన అపవాదు వస్తే దాన్ని తొలగించుకొనేందుకు భరతుడు బయలుదేరాడు తప్ప, అత్యహత్యకు పాల్పడలేదు. అలా అని అపనిందకు కారణమైన మంథరని హింసించనూలేదు. హింసించిననూ లేదు. అలా హింసిస్తే అది అదనపు నిందకి కారణం అవుతుంది. అది కాక మంథరని హింసించినంత మాత్రాన తన అపద తొలగదు కదా! పైగా నిజం లేకపోతే "మంథరని ఎందుకు హింసించవలసివచ్చింది?" అని కూడా ప్రజల అను

కొనే అవకాశమూ కల్పించినట్లువుతుంది. 'భీష్మరీతి భరతః'. రాజ్యాన్నేవాడు-వాని ముందు అపవాదుని చూచా భరించినవాడు కాబట్టి "భరతుడు" అయ్యాడు. రాముని వద్దకు వెడుతున్న భరతుణ్ణి అనుమానించి ప్రశ్నించిన గుహానిలో చోరక్షేమవృద్ధి కన్పిస్తుంది. విద్య ఉన్నవాడే కాకా శాసక్కుల లేవనవానికి గుహాడు సాక్షిం. రాజులకానికి రావలసిన అర్హత 'చోకంక్షేమంగా ఉంటే చూడాలనే సుగ్రహాపేయే' అనే విషయాన్ని గుహానిద్వారా మహర్షి తెలియజేసాడు. అపవాదుపట్టే అంశర్క భనపడడమే ముందు అని తెల్లినవాడు భరతుడు. కాబట్టి అతనికి జ్వరం - మూర్ఛ వచ్చాయి. అలా గని రొలగింగుకొనే ప్రయాణాన్ని మానలేదని చాడ గమనించింది. రాజుకి వెళ్లే ఆహారాన్ని ముందుగా రాజుపై ద్యుడు తినిపరీక్షించినట్లు. రామునివద్దకు వెళ్లే భరతుడు గుహాని పరీక్షకు గుఱి అయ్యాడు. రాముణ్ణించి వచ్చి సుమంత్రునిచే రామునివద్దకి వెళ్ళబోతూ భరతుడూ పొందిన దుఃఖం ఎంతటిది? అనే విషయాన్ని మహర్షి వర్ణించనే లేదు. జ్వరం - మూర్ఛ అనే పదాలలో చెప్పి పడిచాడు. అ దుఃఖం ఎంతవనే దాన్ని వివరించడానికి వాల్మీకి చాడ చాలదు. సరిగ్గాచూడ వర్ణించడం మహర్షికి ఇష్టం కానేకాదు. అత్యవస్థు చోకంలో నమానం ఈ దుఃఖం. రాముడు అరణ్యానికి వెళ్ళాడనగానే మానవులంతా దుఃఖించారు. ఇది చేతనదండం. ఇది సహజం. ఒక వ్యక్తికి కష్టం కలిగితే 'అయ్యో!' అని గోరున్నవారంతా అంటారు. కాని రాముని కష్టానికి చెట్లు కాయలేదు. పూవులు పూయలేదు - అని ఇలా చెప్పడం బట్టి ఇది అచేతని దుఃఖం అని గమనించింది. నీరు అందని చెట్లు తన దుఃఖాన్ని, ఎండిన కొమ్మద్వారా చెప్తుంది. విరణాయలేని పువ్వుతగదూవాన్ని తొడిమెను ఉన్న కీటకం ద్వారా గుఱిస్తుంది. ఇలా చెట్లూ చేమలూ దుఃఖించడానికి భగవద్విర్ణయం కారణం. ఒక్క మనుష్యజాతిగాని, ఒక్క పశుపక్షి జాతిగాని దుఃఖించవచ్చు. అలా కాక 'ఈచేతన - అచేతన - స్థావర - జంగమ జాతులన్నీ దుఃఖించాయి' అంటే ఈ జనరీతిగా క్షై నవ్యవహారం అని గమనించుకోగలగాలి. భగవంతుని వద్దకు వెళ్లేందుకు ప్రత్యేకంగా అనుమతిని పొంది వెళ్ళనక్కరలేదనడానికి నిదర్శనమే, భరతుడు రామునివద్దకు వెళ్ళడానికి ముందుగా కనూరు మఠి అనుమతిని పొందకపోవడం. (కనీసం అలాటి ఆలోచన చూడ లేదు). ఎక్కడ రామునికి భంగం కలుగుతోందనే భయంతో సుమంత్రుడు రాముని వనవాసం

గూర్చి గంగానది దాటేంతవఱకు మాత్రమే దశరథుని వద్ద చెప్పాడు. భరద్వాజా శ్రమానికి డెళ్ళడం సుమంత్రునికి తెలియని విషయం కాదు. (తేషాం శశంసగంగా యామహ మాప్యచ్ఛ్య రామవమ్). పోనీ భరతుడు అనుమతి లేక క్షేత్రకూటానికి వచ్చినా రాముడు ఇదేమిటని మందలించలేదు. సుమంత్రుడు రాముణ్ణి దింపి వచ్చాక కొంత మాత్రమే చెప్పి పూర్తిగా చెప్పలేకపోయాడంటే, ఆ చెప్పలేకపోవడం సుమంత్రునిది కాదు. వాల్మీకి మహర్షి ఆ బాధని తట్టుకోలేక శ్లోకాలని వ్రాయలేక పోయాడని అర్థం. శివోఽహం - నేనే శివుణ్ణి అని లోకంలో అనడంవింటూంటాం. 'భగవంతుణ్ణి నేనే' అని భావించడమే శివోఽహం అంటే. అందుకే రాముడు వన వాసానికి వెడుకూ 7 రాత్రులు ఉపవసిస్తే, నీ మాత్రపు అవసరమూ లేకున్నా సుమంత్రుకూ ఉపవసించాడు. భరతుడు మీది కాలంలో రామునిలా జడలూ, నార బట్టలూ ధరించబోతున్నాడు. (ధన్యస్త్యం న త్వయా తుల్యం పశ్యామి జగతీతలే అయత్నాదాగతం రాజ్యం యస్త్యం త్యక్తుమిహేచ్ఛసి || కౌసల్యాచై వ రాజా చ తథై వ జననీ మమ నాశంసే యది జీవేయః సర్వే తే శర్వరీ మిహమ్ || రాజ్యే రామ మనిక్షిప్య పితామే వినశిష్యతి - సిద్ధార్థాః పితరం వృత్తం తస్మిన్కాలే హ్యపస్థితే- ప్రేతకార్యేషు సర్వేషు సంస్కరిష్యంతి భూమివమ్. భ్రాతా మే క్వావ సద్రాత్రిం క్వ సీతా క్వ చ లక్షణః ?).

దశరథుడు మరణిస్తాడనీ భరతశత్రుఘ్నులే ప్రేతకార్యాలు చేస్తారనీ లక్ష్మణుడు శృంగిబేరపురంలో చెప్పాడు. అదే జరిగింది. సీతారామలక్ష్మణులు అయోధ్య విడిచాక మొదటగా నిద్రచేసినది శృంగిబేరపురంలోనే. అది కూడా గంగ ఒడ్డునే. నది ఒడ్డున ఉన్న స్థలాన్ని క్షేత్రం అనడానిక్కారణం ఇదే. క్షేత్రంలో ఉపవాసం మరీ పుణ్యప్రదం అని చెప్పడానికి కారణం వారంతా ఆ రాత్రి ఉపవసించి పరుండడమే. జాగరణంచేయడం పుణ్యదాయకం అనడానిక్కారణం సీతారాములునిద్రించి నప్పుడుగుహలక్ష్మణులు భగవంతుడైన రాముణ్ణి గూర్చి తలుచుకొంటూ ఉండడమే. రాత్రి రాత్రంతా అయిపోయిందిగాని లక్ష్మణుని దుఃఖం, రాముని చరిత్రం అయిపోలేదు. క్షేత్రవిధి ప్రకారం ఆచరించడం అనే సంప్రదాయమూ ఇక్కడిదే. కారణం భరతుడిక్కడే రామునిలా జడలు ధరించాడు.

భరద్వాజాశ్రమ విశేషాలూ - రహస్యాలూ.

గుహుడివద్ద నెలవుతీసికొన్న భరతుని వైన్యంలో, కొందరు తెప్పలమీద,

కొందలు కుండలతోనూ, కొందఱు ఈదుతూ, కొందఱు ఏనుగులపైనా — ఇలా గంగ దాటారు. (భగవద్దర్శనానికి వెళ్ళే అందఱూ ఒకే స్థాయిలో ఉండరు. ఆ ఒడ్డు చేరడానికి నావలూ, తెప్పలూ, కుండలూ....ఇలా ఎన్నో సాధనాలని దాటడానికి ఉపయోగించారు. అందఱి గమ్యమూ నదిని దాటి భగవద్దర్శనం చేయడమే. వేదాన్ని అభ్యసించిన పండితుడూ, వైద్యశాస్త్రాలు మాత్రమే తెలిసినసామాన్యుడూ అక్షరజ్ఞానమే లేని పామరుడూ, ఎవరైనా పరమాత్మని — తమ తమకు తోచిన శక్తి వంచనలేని విధంగా ప్రయత్నించి - కొందగలరనే విశేషం ఈ దాటడంలో రహస్యంగా కన్పిస్తుంది. ఒక వస్తువుని పైకి ఎత్తడంలో ఏ వ్రేలుకి తగినంత సహాయం ఆ వ్రేలు చేస్తోందో, అలాగే తమతమ శక్తి మేరకు ప్రయత్నింపాగించాలనే విశ్వజనీన విశేషం దీనిలో కన్పిస్తుంది).

గంగదాటి భరద్వాజ మహర్షి ఉండే ప్రయాగవనానికి మైత్రముహూర్తంలో భరతుణ్ణి బయలుదేరదీసాడు వశిష్ఠుడు. (మైత్రే ముహూర్తే ప్రయమౌ ప్రయాగ వన ముత్తమమ్ - రోజు 1కి 30 ఘడియలుంటాయి. ఘడియ అంటే 24ని॥ల కాలం సూర్యోదయం నుండి 6వ ఘడియ మైత్ర ముహూర్తం అవుతుంది. ఈ రోజు సూర్యోదయం 6. 06 ని॥లకు అయితే, 8.06 నుండి 8.30 వరకు మైత్ర ముహూర్తమన్నమాట. 'భౌగావిక్యం చ మైత్రే స్యాత్' అనే జ్యోతిషసూత్రం బట్టి గౌరవమూ, సంపదా- ఈ ముహూర్తంలో మొదటిసారిగా ఏ పనికైనా ప్రయాణిస్తే- కల్గుతాయి. రాముణ్ణి రప్పించడం ఇష్టంలేని వశిష్ఠుడు, రాముడు రాడనికూడ భావించిన వశిష్ఠుడు, ఈ ముహూర్తాన్ని పెట్టాడు ప్రయాగవన ప్రయాణానికి, కాబట్టి భరతుడు రాజుగానే కొనసాగాలనీ, కొనసాగుతాడనీ వశిష్ఠునకు ఎప్పుడో తెలుసన్నమాట. ఎందఱో జ్యోతిషికులు ఉన్నా పట్టాభిషేకం ఎలా తప్పిపోవాలో ఆలాటి ముహూర్తాన్ని నిశ్చయించి, రావణవధకి ముహూర్తాన్ని నిశ్చయించిన వాడూ ఈ వశిష్ఠుడే).

కుశలప్రశ్నలైన మరుక్షణం భరద్వాజుడు భరతుణ్ణి చూస్తూ, మీ ఆమ్మకు లొంగిన మీ తండ్రి, రాముణ్ణి వనాలకు పంపితే పరిపి ఉండవచ్చుగాని, వనంలో ఉన్న ఆ అన్నదమ్ములకి అపకారం చేయడానికి నువ్వు ఇలా వైన్యంతో వెళ్ళ

వద్దని నా కోరిక. ఇది తగదు' (కచ్చిన్న తస్యాపాపస్య పాపం కర్తుమిహేచ్ఛసి ఆకంటకం భోక్తు మనా రాజ్యం తస్యాసుజన్య చ) అన్నాడు.

భరతుడు ఒక్కమాయగా నేలకూలి దుఃఖిస్తూ 'త్రికాలజ్ఞులైన తామూ ఇలాగే భావిస్తున్నారా ? కైకకి పుత్రుడు కావటమేనా నే చేసిన దోషం ?' అంటూ రాముణ్ణి తేవడానికే తాను పెరుతూన్న విషయాన్ని వివరంగా చెప్పాడు భరతుడు.

'నాయనా ! నీ మనస్సు నాకు తెలుసు. అయినా తెలుసుకుందామని అడిగాను. నీ అన్న చిత్రహాటంతో ఉన్నాడగాని రేపు పెడుదువు లే! ఈ రాత్రికి నీ మాత్రం లతో జక్కడే ఉండు' అని అజ్ఞాపించాడు భరద్వాజుడు. (బంగారాన్ని కొనదలచిన ప్రతివ్యక్తి ఆ బంగారపు ముక్కని, గీటు దాతిపైన గీసి అటూ ఇటూ త్రిప్పుతూ అనేక పర్యాయాలు పరీక్షించినట్లు భరతుణ్ణి. కొనల్య - గుహాడు - ఇప్పుడు భరద్వాజుడూ - ఇలా ఎందరో పరీక్షిస్తున్నారు. 'జానన్ దశరథం వృత్తం న రాజాన ముదాహరత్' దశరథ మరణం గూర్చి చూచా తెలిసిన భరద్వాజుడు, ఆ విషయాన్ని భరతుడి దగ్గర ఎత్తలేదు. అలాగే భరతుడు చెప్పనూ లేదు. నీ మనసు నాకు తెలిసినా నమ్మకం కోసం అడిగాను' అని అనిన భరద్వాజునికి, మీది కాలంలో మాత్రం రాముడు వస్తాడా ? రానా అనే విషయం తెలియనిదా ? - ఇదే నిజమైతే పరీక్ష మాత్రం ఎందుకు పెట్టాలి ? అనుకోవచ్చు. ఇలా పరీక్ష పెడితే దాంట్లో భరతుడు నెగ్గిన కారణంగా ఆ నెగ్గిన విధం ప్రకారం, రామ రాజ్యాన్ని కోరుకోవడమే తనకి శ్రేయో హేతువనే విషయం సృష్టంగా భరతునికి అర్థం కావాలి భరతుడు ఎలాగూ రాముణ్ణి తీసుకొని రాలేడని ముందుగా భరతునికి సూచించడానికి, రాముడు రాకపోతే ఏం చేయాలో ఆలోచించుకోవడానికి కూడా అవకాశాన్ని ఇస్తూ 'రేపు వెళ్ల వచ్చు' అన్నాడు భరద్వాజుడు. ఈ విషయం తెలియనిగుహాడు మాత్రం తొందరగా వీరిని గొగ దాటించాడు.

తండ్రిపోయిన పిమ్మట ప్రేతకార్యాలు ముగిసిన వెంటనే భరతుడు బయలు దేరడానికి కారణం, కర్మ పూర్తికాకుండా పోరాదనే నియమం. కొన్నాళ్లు అగకుండా కర్మ ముగిసిన వెంటనే వెళ్లడానిక్కూడా కారణం, ఎవ్వరై నా ఏమైనా కొన్నింటిని చెప్పి తనలో లేదా కొనల్యా సుమిత్రలలో మార్పు తేవచ్చునని. వీటన్నింటి కంటే ముఖ్య కారణం 'ఆ రాజ్యం తనది కాదనేది !'. ఎంతో తొందరగా బయలుదేరి

రాజ్యాన్ని రామునికి అప్పగించి, అర్జున్కి సవానిలా ఆనందపడాలని భరతుడు పెడుతూంటే 'రేపు వెళ్లవచ్చు' అని తీరుబడిగా భరద్వాజుడు పల్కడంలో కారణం, ముందుకున్నట్లుగా రాముడు రెండు విధాలుగా నడువడు - మాట్లాడడని సూచించానికే. ఇలాగే రాముణ్ణి, దశరథుడు ఉండవలసిందిగా కోరితే ఆయన అగనేలేదు. భరతుడు అగిపోదలచాడు. యుధులని ప్రార్థించే శిక్షణం భరతునిది. యుధులు ప్రార్థించే రూపం రామునిది. 'నేను ఉడమంటే నేకాడనిపెళ్లి నరాముడు నీ మాట మాత్రం వింటాడా?' అని అనే న్యభావరి లేదు కాబట్టే భరద్వాజు మహర్షి రామునికి గౌరవపాత్రుడయ్యాడు. భరతునికి ఇప్పటి వఱకూ ఆయోధ్యలో రాజలాంఛనాలు ఎలా ఉంటాయో ఆ విశేషాలు, 12 సిండ్లుగా అతడు కేకయనగరంలో ఉండడం వలన తెలియవు. వాటిని ఇప్పుడే చూపిస్తే మనస్సులోని నీ కోరికలో ఆ ఆలోచన ఉన్నా తనకి తెలుస్తుందనీ, ఈ పరివారమంతా కూడా గమనిస్తారనీ గమనించి భరద్వాజుడు సమస్త రాజసౌకర్యాలనీ ఆరాత్రి తన తపశ్శక్తితో తన ఆశ్రమంలో ఏర్పాటు చేసాడు.

మముడు గృహాలని నిర్మించాడు. యమవరుణ కుశేరులు సహాయపడ్డారు. తూర్పు పడమర నదులు అటుగా ప్రవహించసాగాయి. చూస్తూండగానే రేవలోకపు అప్పరసలు వచ్చారు. తంజుర నారదగానాలు ప్రారంభమయ్యాయి. ఎక్కడెక్కడి సువాసనల పూవులూ అక్కడ కన్పడ్డాయి. ఫల కృష్ణవృక్షాలూ, సమతలమైన నేల, మధ్య మధ్య చలువమందిరాలూ, అక్కడే నీటికొలనలూ, దివ్యపస్త్రాలూ, శిఖికలూ.... ఇలా ఒకపేనుటి ? క్షణాలలో అన్నీ అలా చిత్రం గిచ్చినట్లు ప్రత్యక్షమయ్యాయి. ఇన్నిటినడుమ పెద్ద మందిరంలోని, మహిమ వికాలమైన భవనంలో దివ్యసింహాసనం, పైన తెల్లని గొడుగు చక్కని దీపకాందితో కన్పడ్డాయి. ఒక్కసారి భరతుడు ఇ పరివారాన్నీ, ఆ మందిరాన్నీ, ఆ సౌకర్యాలనీ చూచాడు.

'ఆనంద పూజయామాస రామామాభిప్రణమ్య : - పాలవ్యజన మూదాయ న్యదీదత్సచివాసనే' - భరతుడు చేతితో ఒక వింజామలాన్ని పట్టుకొని సింహాసనంలో రాముడున్నట్లు భావించి పమస్కరించి, మంత్రి చూపనే ఆనందంలో సింహాసనం ప్రక్కగా కూచున్నాడు. పైనికులు మాత్రం ఆ సౌకర్యంలో మునిగి తేలిపోయారు. భరద్వాజుడు ఆనందపడి భరతునికి రాముడున్న పర్వతాలకు త్రోవచెప్పాడు. ఎలాగో మత్తు పడిలిన పరివారం బయలు పేరింది. (అనుమానం ఉన్న పృథ్వి అనేకులు ప్రశ్నించి విడిచినట్లుగా భరతుణ్ణి మరొక్కచూరు పరీక్షించి నిడిచాడు

భరద్వాజుడు. (హతో ఓ స్మి యది మామేవం భగవానపి మన్యతే- మత్తో న దోష
మాశంకే నైవం మా మనుగాఢి హి॥ జాని చైతన్యనఃస్థం తే ద్రవీకరణమ స్త్వితి
అసౌ వసతికతే భ్రాతా చిత్రహతే మహాగిరౌ - శ్వస్తు గంతాసి తం దేశం వసాద్య
సహ మంత్రిః॥).

ముగ్గురు రాణుల పరిచయం.

ఎండ కన్నెఱుగని కౌసల్యా సుమిత్ర కైకమ్మలు ముగ్గురూ వట్టినేలమీద
పొదచారిణులై భరద్వాజునికి సమస్కరిస్తే భరద్వాజుడు వారిని పరిచయం చేయ
వలసినదిగా భరతుణ్ణి అడిగాడు. (దీన్ని బట్టి భరతునికి వారి మీద గల అభిప్రాయం
తెలుస్తుంది గదా !)

‘అయ్యో ! ఉపవాసాల వల్ల చిక్కిపోయి ధర్మదేవతలా కన్పిస్తున్న ఈమె
కడుపున, అదితికి విష్ణువులా రాముడు జన్మించాడు. ఈమె కౌసల్య. ఈ తల్లి పడి
పోకుండా గట్టిగా ఎడమఱుకాన్ని పట్టుకొని, మనస్సు వికలమై పూలు రాలిన
కొమ్మలా ఉన్న ఆ రెండవ ఆమె లక్ష్మణశత్రుఘ్నుల్ని కన్న సుమిత్రామాత. ఇక
ఈ మొత్తం ఉపద్రవానికి కారణమూ, అహంకారస్వరూపినీ, భర్త ప్రాణాలను
తీసిన దుర్మార్గురాలూ - నాకు తల్లి - కులపాంసనీ - ఆ మూడవ ఆమెకైక’-అంటూ
పాములా జనకొట్టసాగాడు భరతుడు.

రాముణ్ణి అరణ్యాలకి పంపడం వలన దేవతలకీ, మానవులకీ, రాక్షసులకీ,
లోకానికంతకీ క్షేమం కలుగుతుంది. మీ తల్లిని కైకను నిందించవద్దు. తప్పు
పట్టవద్దు’ అని భరద్వాజుడు చెప్పాడు. (ఏ రాముని దివ్య దర్శనం కోసం ఋషు
లంతా తపించిపోతారో, ఎదురువచ్చి సమస్కరిస్తారో అలాంటి మహర్షులలో ఒక
రైన భరద్వాజుడు మాత్రం రాముడు వచ్చాడని తెలిసినా తన తపస్సు నుండి లేచి
ఎదురు కాలేదు - రాముడు కూడ ఆయనకై ఎదురుచూస్తూ ఆశ్రమప్రాంగణంలోనే
నిలబడి ఉండిపోయాడంటే ఆయన గొప్పదనాన్ని గమనించాలి, కైకని నిందించ
‘గనే దైవరహస్యాన్ని రామునికంటే ముందు స్పష్టంగా చెప్పినవాడియనే.

‘ల్యా సుమిత్రలకు మాత్రమే తన గొప్పభిషేకవార్తని చెప్పినరాముడు. కైకమ్మకు
కపోవడం, చెప్పాలని భావించకపోవడంలో కూడ దైవరహస్యం బట్టబయలు

కాదనే అభిప్రాయం దాగిఉంది). (యామిమాం భగవన్ దీనాం శోకానశన కర్షి
తామ్ - పితుర్న్మా మాహిషీం దేవీం దేవతామివ పశ్యసి - కౌసల్యా సుకుమరే రామం
ధాతార మదితి ర్యథా॥ అస్యా వామభుజం శ్లిష్టా ధైర్యా తిష్ఠతి దుర్మనః - కర్త్తి
కారన్య శాఖేవ శీర్ష్ట పుష్పా వనాంతరే - ఇయం సుమిత్రా దుఃఖాన్తా దేవీ రాజ్జశ్చ
మధ్యమా ॥ మమైతాం మాతరం విద్ధి నృశంసాం పాపనిశ్చయాం యతో మూలం
హి పశ్యామి వ్యసనం మహదాత్మనః - ఐశ్వర్యమూలాం కై కేయీ మనార్యా
మార్యరూపిణీమ్ ॥ దేవానాం దాసవానాం చ యిషీతాం భావితాత్మనాం - హితమేవ
భవిష్యద్ధి రామప్రవ్రాజనాదిహ॥ న దోషేణావగంతవ్యా కై కేయీ భరత
త్యయా ॥)

భగవద్దర్శనం కావాలంటే...

ముందుగా నిర్వేదం(ప్రపంచ సంబంధం వద్దు అనేభావం) రావాలి. భరతదుఃఖం
నిర్వేదమే. తర్వాత ప్రయత్నించాలి. మార్గాలు పేయించడమంటే ఇదే. తర్వాత
మిత్రుడు బలపటచాలి. గుహనిప్రోత్సాహం దీనికోసమే. ఆ మీదట అచార్యోప
దేశం కావాలి. భరద్వాజుని చూటలు ఈ పనినే చేసాయి. మీదికాలంలో శిష్యుణ్ణి
పరీక్షించాలి. భరద్వాజపరీక్షలోని అంతరర్థమిదే.

వ్యక్తినుడుటి భాగమే గంగ. ఆ విషయాన్ని సూచించడానికే 3 పాదాలుగా
3 తెల్లని గీతలని బొట్టుగా ధరించడం. దీనికే మందాకిని (దుఃఖాన్ని తగ్గించగల
శక్తి గలది.) అని పేరు. అక్కడి నుండి దక్షిణంగా, అంటే క్రిందికి ఒకేమార్గం
ద్వారా (సుషుమ్నానాడి)పోతే 2 త్రోవలుంటాయన్నాడు భరద్వాజుడు. ఆ రెండు
త్రోవలే ఇడ - పింగళ మార్గాలు. అని ఇలా చెప్పగలిగిన శక్తి భరద్వాజునికి
(ద్వా - జ భర) మాత్రమే ఉంది. (ద్వాజ - రెండైన ఇడ పింగళల నుండి ఉద్భ
వించిన ప్రాణాయామ శక్తిని, భర - భరించగలవాడు).

రామ - లక్ష్మణ దృష్టి భేదం

దాదాపు అయోధ్య మొత్తం జనం, 9000 ఏనుగులూ, గుఱ్ఱాలూ ఒక
నైన్యంగా వస్తూఉంటే ఆధ్వనికీ, రేగే దుమ్ముకీ, అడవిజంతువులు తిరిగి అరుస్తూ
పరిగెత్తుకుపోతూంటే, పడలు ఎగిరిపోతూంటే లక్ష్మణుడు చెప్తేక్కి- గమనించాడు.

‘అన్నా ! అగ్నిహోత్రాన్ని అర్చు. సీతని గుహలోదాచు. ఆయుధాన్ని ధరించు. కోవిదార ధ్వజం కన్పిస్తోంది. మనకి శత్రువు రానే వచ్చాడు. పరివారం, బంధువులనీ కైకమ్మతో కూడా వధిస్తా’ అంటూ బిగ్గరిగా అణిచాడు లక్ష్మణుడు. (సంప్రాప్తోఽయ మరీర్వీర భరతో వధ్య నీవ మే. కై కేయాం చ వధిష్యామి సాను బంధాం సబాంధవామ్॥). ‘తమ్ముడూ! పొరపడ్డావు. అరచ్యానికి నేను వెళ్ళానని తెలిసిన భరతుడు, స్వయంగా ఇక్కడికి వచ్చి ఉంటాడు. మన తండ్రిని ఒప్పించి నాకే పట్టం కట్టడానికి ఈ నైన్యాన్ని తెచ్చి ఉంటాడు. (కిమత్రధనుషా కార్య మసినా వా స చర్మణా ? మహేష్వా సే మహాప్రాజ్ఞే భరతే స్వయమాగతే ?)

అంతే కాదు. మననాన్న కూడ వస్తూ ఉంటాడు. అదిగో శత్రుంజయ ఏనుగుని చూడు’ — అంటూ ‘లక్ష్మణా ! దాని మీద ఛత్రం లేదురా ? తండ్రికి ఏమైనా.... అనే సంశయం కలుగుతోంది’(నతుపశ్యామి తచ్ఛత్రం, పాండురం లోక సత్కృతమ్ పితుర్ద్వివ్యమ్) అంటూ మనసులో అద్వైతపడ్డాడు రాముడు. (ఒకే విషయాన్ని రాముడు చూచిన తీరులో, లక్ష్మణుడు ఆవేశపడిన రీతిలో భేదాన్ని గమనించాలి. లోకంలో ఇలాంటి వ్యక్తులుంటారని గమనింపజేయడానికే మహర్షి ఇంత విపులంగా వ్రాసాడు. రాముని దృష్టి మనకి ఉంటే, ఆవేశపడే లక్ష్మణులని కూడ త్రోవలోకితేగలం. లేనిపక్షంలోఉగ్రవాద సిద్ధాంతమే శరణ్యమై లోకం కోభపూరితం అయిపోతుంది.

ఇక్కడి రహస్యాలు!

1) రామో ద్వి ర్నాభిభాషతే. వనానికి వెడుతున్నానని చెప్పాక ఆయోధ్యకు తిరిగి రాముడు రావాలంటే 14 సంవత్సరాల పిమ్మటనే. దీనిక్కారణం రామునికి రెండు మాటలు మాట్లాడడం రాదు. 2) 14 సంవత్సరాలలోగా రామునికి ‘నప్రతిగ్రహణవ్రతం’(దేనినీ స్వీకరింపరాదు) ఉంది. కాబట్టి రాజ్యంఅంగీకరింపడు. 3) గుహాడు తెచ్చిన కానుకలని కూడా స్వీకరించనంతటి ధర్మవ్రతం రామునిది. 4) రాజు కాబట్టి పన్నుగానైనా గ్రహింపవచ్చుగా! అనుకుంటే రాముడు అందుకూ అంగీకరింపడు. కారణం, పన్నెత్తే కోసలదేశపు ఖజానాకు జమ చేయాలి గాని తాను స్వీకరింపరాదు. పైగా తాను ఇప్పుడు కోసలదేశపు వాడు కాదుగూడ.

5) గుహాడు పెట్టిన పండ్లనైనా స్వీకరింపవచ్చుగదా! అంటే తాను క్షేత్రోపవాస దీక్ష (గృగ ఒర్ఘుర ఉపవాసం)లో ఉన్నాడు. 6) రామునికి వసవారం

5 విధాల ఇష్టం- i) లక్ష్మణునితో కలిసి ఉండచ్చు. ii) రాజకార్యాలు ఉండవు కాబట్టి సీతతో చక్కగా ఎడబాటు లేకుండే నీలుంటుంది. iii) గృహస్థుడుగా ఉండి కూడా మోక్షాన్ని పొందే నీలుందని నిరూపించవచ్చు. iv) నాన్నమాటని నెరవేర్చి ఆనందపడవచ్చు. v) భరతుని గొప్పదనాన్ని లోకానికి చాటవచ్చు. 7) భరతుడు తనమీదికి దండయాత్రకిరాడు. దానిక్కారణం రాముడంటే భరతునికి గౌరవమే తప్ప ద్వేషం లేదు. ఒక వేళ ఉన్నా అతడు తమ్ముడు కాబట్టి 'అది తప్పు' అని చెప్పతాడే తప్ప, తాను చిన్నవాని మీద ఆయుధాన్ని ప్రయోగించడు. పైగా భరతుడే చూడ్డానికి వచ్చే వాడైతే వశిష్ట - కౌసల్య - సుమిత్రలతో రాడు. చూడ్డానికి వచ్చే తీరు అది కాదు. పైగా వానప్రస్థంలో ఉన్న తన మీదికి, యుద్ధానికి రానేరాడు. దానికి వశిష్టుడు సారధ్యం చేయడు.

8) రాముణ్ణి చంపాలనే భరతుడు వస్తే, ఆ నింద దశరథుని మీదికి వెళ్తుంది. (అలా వనాలకి పంపినట్లు రాముణ్ణి పంపి, భరతుణ్ణి రాముని మీదికి దండయాత్రకి పంపించాడనే అపకీర్తి వస్తుంది). 9) తమ్ముడూ అన్నల మధ్య పోరాటంకాగా వచ్చిన రాజ్యం, రామునికి ఇష్టం కాదు. సౌభ్రాతృత్వం రాముని సిద్ధాంతం. 10) రాజ్యమే కావాలని భరతుడడిగితే ఆరాజ్యమేదో అయోధ్యలో ఈనాడూ సిద్ధంగానే ఉంది కాబట్టి, అసలు భరతుడు ఇక్కడిదాకా రా నవసరం లేదు. 11) రాజ్యానికి రాముడైన తాను అడ్డుపడితే భరతుడు చిత్రకూటానికి వచ్చాడనుకుంటే, అది సబబు గాని, రాజ్యం వద్దని అరణ్యాలకి వచ్చిన తనదగ్గలకు భరతుడు వస్తున్నాడంటే యుద్ధానికి కానే కాదు.

12) ఇక అయోధ్యకి రమ్మని భరతుడే ప్రాధేయపడితే తానిచ్చిన మాట ప్రకారం 14 ఏండ్ల పిమ్మట రాక మానడు. 14 ఏండ్ల తర్వాత ఎలాగూ భరతుడు రానక్కఱలేదు. కారణం తానై అయోధ్యకు వెళ్లవచ్చు గనుక. 13) కాబట్టి తండ్రి దశరథుడే రాముణ్ణి (తనని) చూడాలని వస్తూ ఉండి ఉంటాడని రాముడు లక్ష్మణునికి తెల్పాడు. 14) నహీచ్ఛేయ మధర్మేణ శక్రత్వమపి లక్ష్మణ ! అధర్మంగా వచ్చిన ఇంద్రవదని కూడా రామునికి గిట్టదనేది లోకవిదితమైన విషయం. 15) రాజ్యానికి రమ్మని అడగడానికే ఇందఱూ వెళ్లారా ? అంటే ఒక విషయాన్ని సాధించడానికి, ఒకరు అనుకూలంగా-కరు ప్రతికూలంగా-వేటొకరు నయానా,

మనోకరు భయానా.... ఇలా ఎలా కార్యసాధన కోసం ప్రయత్నిస్తారో, అలా రాముణ్ణి రప్పించడానికి చేసే అన్ని ప్రయత్నాలకీ ఈ అందఱూ వచ్చి ఉంటారు. 16) రాముడైన తాను ఆయోధ్యకి రాననేది వారికిబాధని కల్గించినా, ఇందఱిని తాను చూడగల్గడం తనకి ఎంతో సంతోషకరమైంది. 17) ఇప్పుడు రాజ్యాన్ని కాదనడమూ, 24 సం॥ రాల పిమ్మట రాజ్యానికి రాదలచడమూ - అనే ఈ రెండూ ధర్మ రక్షణం కోసమే.

18) భరతుణ్ణి నిందించే లక్ష్మణా ! నీకు నిందించడం అనే అలవాటుంటే రేపు నన్ను మాత్రం నిందించక డిరుకుంటావా ? కాబట్టి భరతుణ్ణి తిడితే 'నామీద ఒట్టే' అన్నాడు రాముడు. లక్ష్మణుణ్ణి నిందించడం, లక్ష్మణుణ్ణి తన దగ్గటకు చేర్చుకోవడమేనన్న మాట. 19) ఒకప్పుడు కైకమ్మని - పిమ్మట తండ్రిని - ఇప్పుడు భరతుణ్ణి - ఇలా నింద నీకు అలవాటయితే ఈ నిందలన్నిటినీ రాముడే చేయిస్తున్నాడని తనని (రాముని) అంటారు. అది నిజం కానేకాదు కాబట్టి నిందించవద్దు.

20) దశరథునికి, రాముడైన తనకి రాజ్యమనే అడ్డుగోడ ఉందని తండ్రి భావించినా, సీతని చూడడానికి ఆయన వస్తూ ఉండవచ్చని కూడ రాముడు భావించాడు. 21) ప్రాప్త కాలం యదేషోఽస్మాన్ భరతో ద్రష్టు మిచ్ఛతి - అస్మాను మనసా హ్యేష నా ప్రియం కించిదాచరేత్||- ఇజ్జోకుల నుండి రాజ్యం దశరథునికి వచ్చింది. అది పట్టాభిషేకపు నిర్ణయం ద్వారా రామునికి చేరింది. తగిన హోమాలు పూర్తికావడం వలన కూడా రాజ్యం రామునికి చేరింది. అయితే ఆ రాజ్యాన్ని రాముడంగీకరించి ఉండలేదు. ఉద్యోగానికి రాజీనామా ఇచ్చినా, దాన్ని పై అధికారి ఆమోదించేంతవరకూ పదవిలో ఉన్నట్లే. దశరథుడు రాజ్యాన్నిచ్చినా, రాముడు వద్దన్న ఆ దరభాస్తు, ఇంకా ఆమోదం పొందలేదు. రాముని కోరికపై భరతుడు అంగీకరిస్తే, ఆమోదం పొందలేదనే చిక్కు రాముని విషయంలో తొలగిపోతుంది.

భరతుడు స్వయంగా వచ్చేది రాముడిచ్చిన తిరస్కారపత్రాన్ని ఆయన చేతనే ఉపసంహరింపజేయడానికి. ఈ ప్రజలంతా ఈయనను ఒప్పించడానికిను. అయితే లక్ష్మణుడు దీనిని వేటువిధంగా భావించాడు. కారణాలు బాల్యమూ - వ్యవహార నాన్యతా కూడ. 22) రామునికి దశరథుడు రాజ్యాన్నీయ దలచి 'కొంత ఉపకారాన్ని' చేసాడు. తానుకూడ భరతునకు ఈ 'ఉపదేశాన్ని' చేయవలసి ఉండగా,

భరతుడు రానేలేదు. తానా? - పట్టణంలోనికి (రాముడు) వెళ్ళ రాదు. ఎలాగా ? అని అలోచిస్తూంటే రాముడే అన్నాడు 'ప్రాప్తకాలం.... కించిదాచరేత్' అని. భరతుడెలాగూ వస్తున్నాడని తెలిసి ఆ ఉపదేశాన్ని చేసేయవచ్చుననే ఉద్దేశ్యంతోనే సంకోషించాడు పరమాత్మ.

22) భరతుడు అయోధ్య నుండి పోకపోతే రాజ్యలోభం అంటారు అలాగే రాముడు అయోధ్యకి వస్తానంటే రాజ్యలోభ మంటారు. ఇద్దరూ రాజ్యలుబ్ధులుకాదని వశిష్ఠుడు తేల్చివేసాడు.

రామ భరత సమాగమం.

ఎత్తైన చెట్లకి ఉన్న నారసిలికలు త్రోవ తెలియడం కోసమైన గుర్తులుగా కన్పిస్తున్నాయి. తడి బట్టల నీటి చారలు ఆశ్రమాలున్నాయని చెప్తున్నాయి. అటూ ఇటూ పేడపిడుకలు, చలికాచుకొనేందుకు కన్పిస్తున్నాయి. చెట్లపై ఆరనేసిన నార బట్టలు ఆశ్రమాల జాడ చెప్తున్నాయి. భరతుడు నడుముకి ఉత్తరీయం కట్టుకొని వెడుతూంటే గుహనుమంత్రులు అనుసరించారు. (భగవద్దర్శనానికి ఇంత తపనా, కష్టమూ పడితే కానీ ఆనందం ఉండదు. అతి సుఖప్రమాణం చేసి అరక్షణంలో తిరుమల వేంకటేశ్వరుని దర్శనం చేసిన చానికి, ఎదురు చూపులతో దర్శించి వచ్చినదానికి భేదం ఎంత ఉంటుందో తెలియాలి). (దదర్శ మహతీం పుష్కాం పర్వ శాలాం మనోరమామ్ - సాలతాలాశ్వకర్ణానాం పర్వైర్బహుభి రావృతామ్)॥

ఇంతగా ఎదురుచూచిన ఆ పర్వశాల మనోరమంగానూ, పుణ్యం మూర్తీభవించినట్లుగానూ కన్పించింది. మద్ది అకులపై తాటి ఆకులూ, అపైన మినుమద్ది అకులని కప్పుగా వేసారు పర్వశాలకి. (మద్ది ఆకు, నీటిని లోపలికి రానీయదు. తాటి ఆకు చల్లదనాన్ని తోనికి పంపుతుంది. మినుమద్ది ఆకు, తాను తొందరగా ఎండక, క్రిందనున్న తాటి ఆకు పచ్చిదనాన్ని ఎండనీయకుండా చేస్తుంది. అకులనేత బాగా చిక్కగా ఉండడం వలన చలివాడ ఉండదు. మినుమద్ది వాసన వలన పురుగు దరిచేరదు. కప్పు బరువు తారణంగా అడవులలో తలుచుగా వచ్చే తీవ్ర వేగవామువుకి పర్వశాల ఏమీ నష్టపోదు).

ఈశాన్యంలో చల్లంలో అగ్నివేదీ, ఆశ్రమం నిండుగా దర్భగా, ఎక్కడ చూచినా ప్రశాంతతా, చూడగానే రెండు పెద్ద పాములులా వ్రేలాడే ధనుస్సులూ,

దానికి సరిపోయిన బాజాలూ, కవచాలూ, అంగులీత్రాణాలూ — కన్పించాయి. (రాముడు తాపసుడా ? యుద్ధం చేయబోయే సైనికుడా ? ఆరణ్యకాండలో గాని ఈ రహస్యం పూర్తిగా తెలియదు. రావణాసురవధకి సైనికుడిలా వెడుతూ, రావణవధకి కావలసిన తపశ్శక్తిని సంపాదించదలచిన తాపసుడాయన. విశ్వామిత్రుడిచ్చిన మంత్ర మన నాన్ని చేసేందుకు ఈ 14 ఏండ్ల కాలాన్నీ ఆయన వినియోగించుకోదలిచాడు). 'తంతు కృష్ణాజినధరం శీరవల్క్వవాససమ్ - ఉట జే రామమాసేనం జటామండల ధారిణమ్'.

పెరిలేని ఆభరణాలనిధరించే రాముడు నల్లని ణికతోలు కప్పుకొని ఉన్నాడు. మణిమయమైన ఆసనం బదులు దర్భలే అతనికి సింహాసనంగా ఉన్నాయి. మితిలేని సుగంధ పుష్పాలతో నిండిన తలపై ఉండే కిరీటం స్థానంలో జడలు కన్పిస్తున్నాయి. చిక్కని చందనపు పూత లేదు సరికదా, ఎండతీవ్రతకు మాడిన శరీరం ఎటువైనలు పులు కలిసి కన్పిస్తోంది. ఎందఱి మధ్యలోనో ఉండవలసిన రాముడు, దుఃఖిస్తూన్న సీతలక్ష్మణులతో మాత్రమే కన్పిస్తున్నాడు. అయితే ఇలా ఉన్న రాముడే అనుగ్రహ దాత ఔతాడు. అలాంటి రాముణ్ణి తేరిపారచూచి 'ఉత్త్యార్యేతి సకృద్దీనం పున్నర్నోవా చ కించన' 'అర్యా !' అని దీనాతిదీనంగా భరతుడు పలికి మఱి మాట్లాడలేకపోయాడు. (ఇలాటి కష్టస్థితిలో రాముడు ఉన్నాడు గదా ! అని భరతుడు తలచుకొని దుఃఖించాడని అక్కడి వారసుకున్నారు. కాని కారణం అదీకాదు. దర్భల మీద కూర్చోవడం, జటలని ధరించడం, నారబట్ట, కృష్ణాజినాలని ధరించడమనేవి - గ్రామం లేదా నగరప్రవేశం చేయరాదని తెచ్చే దీక్షని సూచిస్తాయి. దీనితో - రాముణ్ణి రమ్మని అడిగినా, రాముడు ఏఱి చెప్పబోతున్నాడనే ఫలితం భతతునికి తెలిసిపోయింది. ఆ కారణంగా 'అర్యా !' అని మాటు పల్కలేక పోయాడు. (దీవాకరశ్చైవ నిశాకరశ్చ యథాంబరే శుక్రబృహస్పతి భ్యామ్ - సర్వేఽప్యశ్రూణ్య ముంచన్ ప్రవిహాయ హర్షమ్॥).

రామలక్ష్మణులు సూర్యచంద్రులులాగానూ, గుహసుమంత్రులు శుక్రబృహస్పతులులాగానూ కన్పించగానే అందఱూ కన్నీళ్లు పెట్టారు. (జ్యోతిషం ప్రకారం రవి శుక్రునితోనూ, చంద్రుడు బృహస్పతితోనూ కలిస్తే ఫలం వర్షం. వర్షికంలో చాల సందర్భాలలో జ్యోతిషం కన్పిస్తుంది. 'శశినం రోహిణీయథా'. రాముని

పెంట సీతమ్మ, చంద్రుని పెంట రోహిణిలా పెళ్లిందని వార్చికి వ్రాసాడు. రోహిణి నక్షత్రం వృషభరాశికి చెందినది. చంద్రునికి వృషభం ఉచ్చస్థానం. అందువల్ల రాముని పెంట సీత పెళ్లి నందువలన, సీతకంటే రామునికే గొప్పతనం ఉంటుందని భావం).

జటిలం పీఠవసనం ప్రాంజలిం పతితం భువి - దదర్శ రామో ముచ్చటయ్యె యుగాంతేభాస్కరం యథా॥ రాముని పాదాలపై ఒక్కమాయగాభరతుడు వ్రాలాడు. రాముడుభరతుణ్ణి అలా పరిశీలించాడు. (జటిలమ్) ఎప్పుడూ తలవదిలోని ముత్యం ఉండే కురులు కలవాడూ, దశరథుని ప్రియురాలి కొడుకు కాబట్టి విప్రవిప్ర పుష్పమాలికలని ధరించే కురులున్నవాడూ జడలని ధరించాడా? - (పీఠవసనమ్) యుద్ధానికి వెళ్లి నా పట్టవస్త్రాలని దశరథుడు వీనికోసం తెచ్చేవాడు. వైవాహికం లని ఎన్నో ఆటలుపట్టింది గాని అంతవిలువైన పట్టవస్త్రాలని ధరించేవాడు రాము ధరతుడు. అలాటి వాడు నారబట్టలలో ఉన్నాడా? (ప్రాంజలిమ్) ఎప్పుడూ ముక్కు రించే జనుల మధ్యలో పెరిగిపోతుండే భరతుడు, తానునమస్కరిస్తావటమబహిష్కరి చేసే విప్రునిలా కనిపిస్తున్నాడా?

(పతితం భువి) 1) తన గుఠాల వలన దివికి వెళ్లి ఉండవలసిన భరతుడెలా భువిలోనే ఉన్నాడా? 2) తల్లి చేసిన రొకికమైన అపరాధం వల్ల భువిలో పతితునిగా లెక్కించబడుతున్నాడా? 3) ధర్మాచరణంలో తనని కూడ పరిత్యజ్జి (తక్కువస్థాయి వాణ్ణి) చేస్తూ భరతుడున్నాడా? (రామః) అందరినీ అనందం పఱచేవాడు రాముడైతే, భరతుణ్ణిమాత్రం ఈ అడుగదోయేకోర్కె తీర్చకుండా విస్మయపడ్డ దలిచాడా? (దుర్దర్శమ్) ధర్మపరిపాలనంలో తనకి కూడ చూడకత్యం గానినా ఉన్నాడా? (యుగాంతే భాస్కరం యథా) ప్రళయకాలంలో సూర్యుడు చదివోయి మళ్ళీ ఉదయించినట్లు, రాజ్యాన్ని తాత్కాలికంగా అనిష్టంగా భరించబోతున్నాడా? అలాటి భరతుణ్ణి ఇన్ని మానసికమైన ఊహలతో రాముడు (దదర్శ) చూచాడు. భరతుని గొప్పతనాలని అయోధ్యలో తాము కలిసిలేని కారణంగా మార్చబడలేని విన్నాడు. నేడు ఆ గుఠాలని కలవాణ్ణి, గుఠాలకి అద్దంపడుతూ తన ఉన్నది వచ్చిన వాణ్ణి ప్రత్యక్షంగా చూచాడు రాముడు.

సమాధానం తెలిసిన ప్రశ్నలు.

రాముడు భరతుణ్ణి ఇక్కడ కొన్ని ప్రశ్నలని కుకల ప్రశ్నలని చూపిస్తో

అడిగాడు. దాదాపుగా సమాధానం, ప్రశ్నలలోనే అలాఅలా కన్పిస్తుంది. ఇది రాముని దైవభావనకి నిదర్శనం.

కృష్ణు తే ౭ భూత్పితా తాత యదరణ్య మిహ గతః- న హి త్వం జీవత స్తస్య వన మాగంతు మర్తసి॥ భరతా ! మీ నాన్న జీవించి ఉండగా నువ్వు వనానికి రావచ్చునా ? (వానప్రస్థంలో ఉన్నవాడూ, తండ్రికి ప్రేతకార్యాలని చేయని వాడూ, విపరీత దుఃఖంతో ఉన్న తండ్రి మరణిస్తాడని తెలిసి కూడా అరణ్యానికి వచ్చినవాడూ, తండ్రి చివరికోరికని తీర్చనివాడూ అయిన తాను, దశరథునికి పుత్రునిగా అర్హుడే కాదని భావించిన రాముడు, భరతునితో దశరథుణ్ణి గూర్చి పలుకుతూ 'నీ తండ్రి' అన్నాడు. పైగా ఆయన జీవించి ఉండగా నీవు అరణ్యానికి రావడమా? అనికూడఅన్నాడుఅంటే. - 'ఆయన మరణించాడు గాబట్టివచ్చావు. దైవకార్యంకోసం నేనున్న గృహ స్థాశ్రమం విడిచి వానప్రస్థానికి నేను వెడితే, ఇప్పుడున్న భూలోకం విడిచి పరలోకానికి ఆయన వెళ్లాడు. పరలోక క్రియలని చేసినవాడే పుత్రుడు. 'పుత్ర' అనేనరకంనుండి తండ్రిని తప్పించేవాడు పుత్రుడైతే ఆయన బ్రతికుండగానే లోకీకనరకాన్ని కల్గించినవాణ్ణి నేనని రాముడు దుఃఖించాడని భావం).

కచ్చి ద్దశరతో రాజా కుశలీ సత్యసంగరః రాజసూయాశ్వమేధానా మాహర్తా ధర్మనిశ్చయః॥. భరతా ! రాజైన దశరథుడు, అశ్వమేధరాజసూయయాగాదులనిచేసిన వాడు, క్షేమమా ? అన్నాడు. (దశరథుడు ఈ యాగాలని చేసి రావణవధ కోసం మన నల్లరి జన్మకి అవతాశమిచ్చాడు. తన పాత్ర అయిన వెంటనే నాటకం నుండి తొలగే విధానం ప్రకారం, దశరథుడు చేయవలసినది లేదుగదా! దేవతలకి సహాయం చేసినందుకు స్వర్గాన్ని చేరి క్షేమంగా ఉన్నాడా ? అని లోరహాస్యం.)

సా తాత కచ్చిత్యౌ సల్యా సుమిత్రా చ ప్రణావతీ - సుఖినీ కచ్చిదార్యా చ దేవీ నందతి కైకయీ ! ॥. 'భరతా ! కొనల్య- చక్కని పిల్లలని గన్న సుమిత్ర- అలాగే ఆనందాన్ని పొందుతూ సుఖిస్తూన్నపూజ్యురాలుకై కమ్మ-క్షేమమా?అన్నాడు. (ఇది నింద కానేకాదు. తల్లికి కష్టాన్ని తెచ్చిన తాను యోగ్యుడు కానేకాడని రాముని భావం. కొనల్యకి ఏ విశేషణమూలేదు. కారణం, ఆమెకంటే - తన పుత్రుడైన లక్ష్మణుణ్ణి, రామునికి తోడుగా అడవులకి పంపిన సుమిత్ర-మణింతగొప్పది కాబట్టి.

సంస్కృతంలో శబ్దాలకి మహార్థం ఉంటుంది. శరీరంలో పుట్టే వెండ్రుకలూ, పుట్టుమచ్చలూ, స్వేదమూ లాగా శరీరం నుండి పుట్టేవారంతా తనూ-జాలు. తండ్రి గుఱాలని కలిగి పితృసేవచేస్తూ తండ్రిని ఆనందపరుచేవారు ఆత్మ-జాలు. తన లక్షణాలే (తండ్రివి) కల్గినవారన్నమాట. అలాగే 'జః' అంటే ఊరికే పుట్టినవాడనీ, 'ప్ర-జః' అంటే ఏదో ఒక విశేషకార్యసాధనం కోసం పుట్టినవాడనీ అర్థం. సుమిత్ర ప్ర-జావతి. రామ కార్యార్థంలక్ష్యయజ్ఞీ, భరతసేవార్థం శత్రుఘ్నయజ్ఞీ కన్న ఇల్లాలని దీనిభావం. 'ప్రజ' అంటే 'జనాభా' అనే నేటి అర్థం ప్రకారం, నాటి మాటలని ఊహించకూడదు. నాటి చక్కటి అర్థాలున్న పదాలు నేడు ఎంత చొకగా వాడబడుతున్నాయో గమనించి బాధపడాలి).

ఇక కై కమ్మని 'ఆర్య!' అన్నాడు రాముడు. కై కమ్మని నిందించనివాళ్లు రాముడు, భరద్వాజుడు, సుమిత్ర మాత్రమే. నిందించలేదు సరికదా! ఆమె వల్ల రామునికి లోకకీర్తి వస్తుందనీ, దానివలన ప్రపంచ క్షేమం కలుగుతుందనీ చూడ చెప్పారు. 'భరతా! మీ అమ్మ కైక లేకపోతే ఎవరిని వంకగా పెట్టుకొని, మానన్న నన్ను అడవులకి పంపేవాడు? రావణవధకి వచ్చిన నేనెంత చిక్కులో పడేవాడిని? అని రాముడు మనసులోభావించాడు-అని దీని లో భావం.

అతిముఖ్య పరిపాలనాసూచనలు.

రాజ్యానికి సంబంధించి ఎన్నో సూచనలని భరతునికి రాముడు చెప్పాడు. దీనికి కారణం తనకి రాజ్యాన్నిస్తూ దశరథుడు చెప్పినమాటలని తానూ తన తరువాతి వానికిస్తూ చెప్పాలి గదా! అని. ఈ సూచనలలో ముఖ్యమైనవి కొన్ని.

- 1) వేలకొలది మూర్ఖులని తనకి అండగా ఉంటారని చేర దీసిన రాజు, వారి వలననే దెబ్బతింటాడు. మూర్ఖుల వలన ప్రయోజనం శూన్యం. 2) సమర్థుడూ, యుక్త యుక్త వివేకం కల్గినవాడూ, మేధావీ, శూరుడూ అయిన మంత్రి ఒక్కడు చాలు రాజ్యాన్ని నడిపించడానికి. 3) ఉద్యోగాల నిచ్చే విషయంలో మనవాళ్లు-కైవాళ్లు అనే భావం కాకుండా రాజ్యతంత్రం-రాజ్యోద్యోగనిర్వహణం-వంటిరాజపరిపాలనా శాఖోద్యోగాలలో తలతో పనిచేయగల శక్తి ఉన్న (చదువు నిండుగా ఉన్న) ఉత్తములనే నియమించాలి. రాజ్య సంబంధం లేక ఉత్తరాలని అందజేయడం, పొరుగు దేశాలకి పోయిరావడం వంటి మధ్యమోద్యోగాలలో మధ్యములని (చదువులో మధ్యమంగా ఉత్తీర్ణులయిన వారిని) నియమించాలి.

ఇక రథాలు నడపడం, శయ్యలని అలంకరించడం, వీనుగులని తోమడం వంటి బుద్ధితో అవసరంలేని పనులున్న ఉద్యోగాలలో, చదువు తక్కువున్న వారిని నియమించాలి. ఈ విధానంలో ఎక్కడ మార్పు చేసినా రాజ్యతంత్రం చిన్నభిన్నం అవుతుంది. 4) వ్యక్తి చేసిన తప్పుకి శిక్షని ఎక్కువగాగాని, తక్కువగా గాని, సమానంగా శిక్షవేయడంలో ఆలస్యంగాని చేస్తే, అన్యాయం చేసినట్లే. పన్నులని అధికంగా చేస్తే రాజుని జనులు ఇష్టపడరు. 5) ఎప్పటికప్పుడు రాజ్యానికి సంబంధించిన ఆదాయ వ్యయాలని చూచుకొని దానికనుగుణంగా రాజ్యతంత్రం నడపాలి. ప్రతిదినం రెండు మాటులు లెక్క చూచుకోవాలి. 6) రథ - గజ - ఆశ్వ - పదాతి బలాల యోగక్షేమాలని ఎప్పటికప్పుడు సరిచూచుకోవాలి.

7) కామే పండితులమని భావించుకునే బాలురయిన లోకాయతికులని దూరంగా ఉంచాలి. తెలిసి తెలియని విషయంతో వాదం చేసే లక్షణం ఉన్నవాళ్లూ- కన్పించేదాన్నే నమ్మురామని పక్కెవాళ్లున్నా లోకాయతికులు. ప్రమాణ బుద్ధి లేకుండా దేన్నైనా తృణీకరించి మాట్లాడేవాళ్లూ- 'ఎందరో గొప్ప' అని ప్రశంసించినవారిని ఎందుకూ పనిచేయని వారిగా చిత్రీకరించి మెప్పుపొందాలని ప్రయత్నించే వారు మఱికొందఱు. వీరితో సహవాసం తగదు. భరతా ! ఇలాగే చేస్తున్నావా ? అని అడిగాడు రాముడు. (దీన్నే 'ముందుకాళ్ల బంధం' అంటారు. ఇలాటి విషయాలని అడిగితే దాన్ని బట్టి రాజు కావాలనే ఆలోచన ఎదుటివానికి ఉన్నదీ లేనిదీ తెలుస్తుంది. అదీకాక 'రాజధర్మాన్ని నెరవేర్చు' అంటూ మెళుకువలను చెప్తూ ఉంటే 'రాజ్యం తీసికో!' అని అడిగే అవకాశమే భరతునికి ఉండదుగదా !. ఇందుకే ఇలా మాట్లాడాడు రాముడు - సహస్రాణ్యపి మూర్ధాశాం యదుపాస్తే మహీపతిః - అథ వాప్యాయుతాన్యేవ నాస్తి తేషు సహాయతా ॥ ఏకోఽప్యమాత్యో మేధావీ కూరోదతో విచక్షణః - కచ్చిన్ముఖ్యా మహాత్స్యేవ మధ్యమేషు చ మధ్యమాః జనున్యాస్తు జనున్యేషు భృత్యాః కర్మసు యోజితాః॥ కచ్చిన్నోగ్రేణ దండేన భృశ ముద్వేజిత ప్రజమ్-తం రాష్ట్రం నావజానంతి మంత్రిణః కై కయాసుత! కచ్చిన్న లోకాయతికాన్ బ్రాహ్మణాం స్తాత మన్యసే ! అనర్థ కుశలాహ్యేతే బాలాః పండిత మానినః॥ ధర్మశాస్త్రేషు ముఖ్యేషు విద్యమానేషు దుర్బుధాః - బుద్ధి మాన్వీక్షికీం ప్రాప్య నిరర్థం ప్రవదన్తి తే॥)

ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు.

దశరథుని మరణవార్తని భరతుడు చెప్పాడు. రాముడు 'విలవిలలాడిపోయాడు' మందాకినీ తీరంలో యథావిధిగా తండ్రికి 'పిత్తశ్రాద్ధం' (బియ్యపు పిండి లేదా పేల పిండితో ముద్దలని పెట్టి మంత్రంతో శ్రాద్ధం పెట్టడం) నిర్వహించాడు. రాజాన్నాలు తినే దశరథునికి ఇలా పిండి ముద్దలని దర్శలమీద పిండాలుగా ఉంచవలసి వచ్చిందా ? అంటూ సుమిత్రని కౌగిలించుకుని మరీ ఏడ్చింది కౌసల్య. రాముడు అందరి తల్లులకీ నమస్కరించాడు. తిరిగి అశ్రమానికి వచ్చాక అయోధ్యకు రమ్మనే భరతుని ప్రార్థన, రాముని మృదులిరస్కారమూ ఉత్తరప్రత్యుత్తరాలుగా ఇలా సాగాయి. అయోధ్యా రాజాన్ని తీసికోవలసినదిగా భరతుడు ప్రార్థిస్తుంటే, రాముడు రాసుకాననిపల్కిన ఇలాటి ఇతిహాసాలని చదివినా, చదివించినా, వీనిపై చర్చచేసినా నిస్వార్థబుద్ధి కలుగుతుంది.

1) రామచంద్రా ! స్వధర్మాన్ని అచరించి పరధర్మాన్ని చెప్పాలి. అదృష్టం ఉంటేనే రాజయోగం. 'నా విష్ణుః సృణిషీపతిః' విష్ణుఅంశ లేనివాడు రాజు కాలేడు. దైవంగా నిన్ను కొలుస్తూన్న ఈ ప్రజలు, నీలో విష్ణుఅంశ ఉందని తెలిసి నిన్ను రాజుగా నిర్ణయిస్తే, దాన్ని నాకు ఇయ్యడమేమిటి ? కాకి హంసలా ఎగురుతుందా ? గాడిదకీ గుఱ్ఱానికీ భేదం లేదా ? నీవు భరింపలేని రాజ్యాన్ని రేగనైన నేను భరింపగలనా ? త్రిత్రయడపూ, త్ర్యేష్ఠడపూ అయిన నీకు స్వధర్మం రాజు కావడం పరిపాలించడమూను. నేను రాజుని కాదాదు. 'కిమ్మే ధర్మాద్విహీనస్య రాజధర్మః కరిష్యతి ? త్ర్యేష్ఠే పుత్రే స్థితే రాజన్ న కనీయాన్నృపో భవేత్ !' 2) ఇక 'పితృ ర్యస్తు ప్రియతమః' తండ్రికి ఎవరిష్టుడో నీకు తెలియనిది కాదు. భవాంశ్చైవ పితుః ప్రియః. మా అమ్మకొడుకుగా తండ్రికి నేను ఇష్టురీ అయినా, రాజ్య విషయంలో నువ్వే ప్రీతిపాత్రుడివి.

3) నాకు రాజ్యం వచ్చినా అది దశరథునికి ఇష్టపాత్రమైనది కాదు. నా తల్లిని తిట్టాడు. నన్ను పుత్రుడి కాదన్నాడు. కాసుకొరే ఉదకక్రియలు చేయవద్దని అన్నాడు. ఇలా వచ్చినది రాజ్యమా ? విత్తనం చేసి, మొక్క మొలిపించి నీళ్లుపోసి పెంచి, తీరా పళ్లు పండే స్థితికి వచ్చాక అది ఫలిస్తుందనుకొంటూంటే

చెట్టు గొడ్డువారి పోతే ఎంత నిరాశ కలుగుతుంది ! అయోధ్యా రాజుచరిత్రవిషయమూ ఇలాటిదే. 4) గృహస్థాశ్రమం అరి ముఖ్యమైనదని ధర్మశాస్త్రం చెప్తాంటే నువ్వు నారబట్టలతో తాపసిగా జీవించడం సరి కానే కాదు. 5) నీ రాజుకానికి ఎందఱువచ్చారో గమనించు. వీరికోసమైనా రాజ్యాన్ని అంగీకరించు. అయోధ్యకు 'రా'! నన్ను దుఃఖాన్నించి గట్టెక్కించు - అని ప్రార్థించాడు భరతుడు.

రాముడు పెల్లగా పలుకనారంభించి 'తమ్ముడూ ! 1) తండ్రి లేక నేనెలా అయోధ్యకి రాను ? తండ్రికి విధిగా పుత్రుడు చేయవలసిన జలతర్పణాదులని విడువని వాణ్ణి నేను ! రాముడు తండ్రి చూట వినక చెల్లాడు - కాబట్టే తండ్రి పోయాడని అనరా ? తండ్రి పోయాక వస్తే మహాలా అసుకోరా ? అన్నించుకోవానికా ? అనిపింపజేయవానికా నేను రావాల్సిందే ! తండ్రికి సపిండికరణ విధి (బియ్యపు పిండి ముద్దలు) చేసిన నేను, ఈనాడు నీదోలా చేసిన క్రియలు, ఆనాడు చేయలేక పోయాను గదా ! ('నీత తే రాజశార్థూల ! విమలం తోయ మక్షయం - పితృలోక గతస్యాన్య మద్దత్త ముపతిష్ఠతు). పెద్దవాడే రాజాకావాలనే నియమం ఉన్నా, వానికి అర్హత లేనప్పుడు (అంధుడు - వ్యాధిపీడితుడు వంటివి) చిన్నవాడు రాతైన సందర్భాలు లోకంలో లేకపోలేదు.

2) నీ తల్లిని నిందించకు. దశరథుణ్ణి ఆడిపోసికోకు. తల్లి, పిల్లవాడి విషయంలో ఏం చేసినా అది ప్రేమతోనే అయ్యుంటుందని ముందు అర్థం చేసికోలేం. తర్వాత తెలిసికొని పశ్చాత్తాపపడరాం. కైకకి నా మీద ప్రేమమొందుగాబట్టే ఇలా చేసింది. కష్టాల దోషం అగ్నిహోత్రానికి లేదు. నీటికి ఉన్న దోషం ప్రతిబింబించిన సూర్యచంద్రులకి రాదోదు. తాతిలోని దోషం శిల్పికి సంక్రమించదు. నీ తల్లి దోషగ్రస్తురాలై తే నువ్వలా ఎలాఉంటావు ? నీ వినయం-విధానం ఎంతచక్కనివి ! 3) భరతా ! ఆలోచించి చెప్పు. గడ్డి చూపించగానే నోరుతెరిచి, కల్లెం చూపించగానే నోరుమూసే గుట్టంటా తండ్రి ఇచ్చిన సంపదని స్వీకరించి 'వనాలకి పో !' అనే ఆప్రియాన్ని చెప్పగానే కాదని విరోధించడం తగునా ? ఇది కొడుకు చేయవలసినపనేనా ? 4) తండ్రి, ఆస్తిపంపకాలని పెట్టినట్లు మన తండ్రి నీకు రాజ్యాన్నీ, నాకు వనవాస సౌభాగ్యాన్నీ పంచితే, అంతా విని, 'ఇది సరికాదు' అంటే అది గౌరవ కారణమౌతుందా ? పరలోకానికి వెళ్లబోయే తండ్రి, మనకి ఇలా పథపకం చేసి పోయాడు. ఇది కాదని అంటూ ఆయన బ్రతికున్నకాలంలో ఎందుకో

దాసుడు చేసిన దోషం యజమానికి, శిష్యునిదోషం ఆచార్యునికి వచ్చినట్లు పుత్రుడు చేసిన దోషం తండ్రికి చెందుతుంది. అనర్హుడినైన నేను రాజ్యం స్వీకరిస్తే పరలోకంలోనితండ్రికి ఆత్మశాంతి లభింపదు. “నీభిశ్చ సచివై స్సార్థంశిరసా యాచితో మమా - బ్రాతుశ్శిష్యస్య దాసస్య ప్రసాదం కర్తు మర్హసి॥” తమ్ముణ్ణి కాబట్టి వీ మాట వినవలసినవాణ్ణి. శిష్యుణ్ణి కాబట్టి నీ శాసనాన్ని పాటించవలసిన వాణ్ణి. దాసుణ్ణి కాబట్టి నా తప్పులని నీవు దిద్దితే సంతోషపడవలసిన వాణ్ణి. చిన్నవాణ్ణి కాబట్టి పెద్దవాడైన నీ ముందు కష్టం చెప్పుకోగలిగిన వాణ్ణి కూడాను. కాబట్టిరాజ్యం స్వీకరించు.

2) రాజ్యాన్ని నీకిస్తే, నేనుఎలా స్వీకరించడం ? అని అంటావా ?దశరథుడి చ్చాడు గాని నేను స్వీకరించనేలేదు కదా! ఇవ్వడం వజ్రకూ జరిగిందిగా !అంటావా ? అది నా అంగీకారంమీదకాదు. ఇప్పుడు అంగీకరించవచ్చు గదా ! అంటావా? అంగీకరించవచ్చు. కాని, ఆమోదంలేదుగదా ! నీ అంగీకారమే ఆవశ్యం ఆమోదించాల్సిన విషయమంటావా?రామునికి రాజ్యం ఇవ్వడమనేది నాకు అంగీకారమైన విషయం. రాజపుత్రుడివి కాబట్టి స్వీకరించాలని అంటావా ? స్వీకరించిస్తే స్వీకరించాను. అధికారికంగావునికాబట్టి ఈయనానికే వచ్చాను. రాజ్యంనీకుసంక్రమించిందంటావా?

పట్టాభిషేకంలోని అరి ముఖ్యమైన ‘సాంగ్రహజేష్టి’ ఇంకా ముగియనే లేదు. అసలు ప్రారంభింపబడిందికదా ! అంటావా ? అందుకే నీ కివ్వాలని రావలసివచ్చింది. లేని వక్షంలో నువ్వే రాజువని ప్రచారం చేసి నిశ్చింతగా ఉండేవాణ్ణి. బిచ్చంలా ఇస్తున్నానని భావిస్తున్నావా ? ఇది శిష్యుడైన నావిత్రం సుమా ! శిష్యునివిత్రం గురుపరమైనట్లు ఈ రాజ్యపు అధికారం నీదే. రహస్యంగా చెప్తే దోషం ఉన్నట్లే ఇందటి సమక్షంలో చెప్తున్నాను. రాజ్యం జిత్రధర్మం ప్రకారమే రావాలంటావా ? యుద్ధాన్ని చేసి తీసికో. నీ ధర్మబలం ముందు మా పైనికబలం చాల ఎక్కువ అయినా, ధర్మానికి ముందు పైన్య బలం ఓడి తీరుతుంది.

దశరథుడనే పొట్టివాడు నాటిన రామమహావృక్షం, వశిష్టసుమంత్రుల పోషణలో ఎదిగిఎదిగి, కైక అనే గొడ్డలిదెబ్బకి గురి అయిందనుకో! అంతమాత్రం చేత రాజ్యం చేయడమనే పుష్పఫలాలని ఇవ్వడం మాని, రాజు లేక గొడ్డుపోవాలా ? కాబట్టి నీవు రాక తప్పదు.” అని సమస్కరిస్తూ ఉండిపోయాడు.

రాముడు అంతా విని 'భరరా ! ఎవరూ దేనికి కర్తలు కారు. వ్యక్తి అన్వయ తంత్రుడే. పండిన పండ్లూ, ప్రవహించే నీరూ, గడిచే కాలం, నడిచే జీవితం ఇలా అన్నీ ఎప్పుడో ఒకప్పుడు ముగిసిపోయేవే. (నాత్మనః కామరాకోఽస్తి పురుషోఽయ మనీశ్వరః - ఇతరశ్చేతరత్వైవనం కృతాంతః పరికర్త తి) రాత్రి వస్తోంది కాబట్టి సుఖించవచ్చుననీ, పగలైంది కాబట్టి ధనం అర్జించవచ్చుననీ ప్రజ అనుకొనేలా మోహాన్ని పరమాత్మ కల్పించాడు. కాని రాత్రింబవళ్ల, వ్యక్తి ఆయుస్సు తరిగి పోతోందని చెప్పడానికి గుర్తులని గమనించవలసి వుంది. గడ్డిపురుగు, తన ముందు కాళ్లని ఒకచోట గట్టిగా అన్ని పెనుకకాళ్లని ఎత్తినట్లు (త్పణజలాలా న్యాయం) జీవి కూడా మరొక్కచోట ఉపాధి శరీరాన్ని చూచుకొని ఈ శరీరాన్ని విడుస్తాడు. పెంటనే ప్రవేశించకపోయినా జీవునికి గమ్యం తెలుసు. (ఆత్మాన మనుశోచ త్వం కిమన్య మనుశోచసి ?) కాబట్టి ఎవరో రాజ్యం వద్దంటున్నారనీ, తననెవరో నష్ట పెట్టారనీ బాధపడరాదు. తన జీవితాన్ని గూర్చి, తన గూర్చి కాను ఆలోచించు కోవాలి.

సముద్రంలో కలిసిపోయిన యమునానది మళ్ళీ వస్తుందా ? రాదు. కాని సూర్యుని వేడికి అవిరై మేకుమై బలంగా వస్తుంది. దశరథుడూ అంతే! తండ్రి లేడని దుఃఖించకు! నిన్ను రక్షించి చూచిన వానిలోనే దశరథుణ్ణి చూచుకో! అనేక దక్షిణ లిచ్చి బహుయాగాలు చేసిన దశరథుడు వయోధిమాన్ని బట్టి మరచించాడు. మానవశరీరం శిథిలం కావడంతో విడిచి దివ్యదేహంతో బ్రహ్మలోకానికి వెళ్లాడు. కాబట్టి సామాన్యునిలా ఆలోచింపక ఋద్ధిమంతునిలా విషయాన్ని గ్రహించు. ఆ తండ్రి నన్ను వనవాసం చేయమన్నాడు. (పురా భ్రాతః పితా న స్స మాతరం తే సముద్వహన్ మాతామహే సమాశ్రౌషీ ద్రాజ్యశుల్క మనుత్తమమ్) మీ తాత కేకయకు, మన తండ్రి ఆయన పెళ్లికి ముందిచ్చిన వాగ్దానం కారణంగా, కోసల రాజ్యం నీదే. ఆ వరం దేవాసురయుద్ధ సహాయ సందర్భంలో పుట్టింది. అంతటి ముఖ్యమైన దానిని తృణీకరించడం సరికాదు.

ఒకప్పుడు గయలో గముడు యాగం చేస్తూ 'పుత్' అనే పేరున్న సరకం నుండి - 'త్ర' - పడకుండా రక్షించేవాడే పుత్రుడని వివరించి చెప్పిన మాటని గుర్తు చేస్తున్నాను. మన తండ్రికి మనం పుట్టినది ఆయనను చేజితులా సరకంలోనికి

త్రోయడానికా ? ఇందరు ఈ ఘనకార్యానికి సాక్షులు కావాలా ! బొమ్మలో ఉన్న ఓడలో ప్రయాణిస్తూన్న సంసారం ములిగితే దుఃఖపడక్కఱలేదు. అలాగే తండ్రి పోయాడనిన దానికంటె. తండ్రిమాట ఆచరించని దానికి చింతపడాలి.

ఇంతకూ నా నిర్ణయం మారదు. విను! 'త్వం రాజా భరత ! భవ స్వయం న రాజామ్ వన్యానామహమపి రాజరాజ్ఞాగాణామ్ । గచ్ఛ త్వం పురవరమద్యసంప్ర హృష్టస్సంహృష్టస్తహమపి దండకాన్ ప్రవేక్ష్యే॥'భరతా ! నువ్వు మనుష్యులకి రాజువికా ! నేను వనంలో ఉండే మృగాలకి రాజరాజుని బెతాను. (పక్షులకి రాజు జటాయుపై తే ఆజటాయువుకి రాజుని! అంటే రాజరాజుని! నేనుకాగలను. వానరాలకి రాజు సుగ్రీవునై తే అతనికి రాజుని అంటే రాజరాజుని నేను కాగలను. అలాగే భల్లూక రాజైన జాంబవంతునికి రాజై రాజరాజుని! రాక్షసులకి రాజైన విభీషణునికి రాజై రాజరాజుని! నిషాదులకు రాజైన గుహునికి రాజై రాజరాజుని! మహర్షులకు రాజైన మునిరాజు భరద్వాజునికి రాజై కూడా రాజరాజుని! నా గుఱించి చింతించకు. నీకు పై మెట్టునే ఉన్నానని ఆనందపడు).

నీది అయోధ్యా రాజ్యం. నాది దండకారణ్యం. నీకు శ్వేతచ్ఛత్రం. నాకు విశాలతరు పర్వచ్ఛత్రం. (పెద్ద చెట్ల ఆకుల గొడుగు). నీకు ఎవరో పేసే వింజామరం. నాకు వాయువే విసరే, శీతల వాయుస్పర్శం. నీకు శత్రుంజయగజం. నాకు సీతాలక్ష్మణ సహాయం. మనకి తేడాలేదు. ప్రదేశం మాత్రం వేఱు. (ఇంత మాట్లాడుతూన్నా కౌసల్య మాటుపలుకదు. ప్రార్థించదు. అలాటిది ఆనాటి రాజనీతి. రాజ్య విషయిక చర్చ జరిగేటప్పుడు రామభరతులే మాట్లాడాలి. చిత్రకూటానికి రావడానికి అనుజ్ఞ తీసికొనకుండా భరతుడు వచ్చినా, రామునకు కోపం రాకుండా ఉండడానిక్కారణం తమతండ్రి శత్రుంజయగజ దర్శనం. దూరం నుండ్డ శత్రుం జయం మీది ఛత్రం లేకపోవడాన్ని బట్టి రామాయణకథ ఎంత వఱకూ అయిందో రాముడు (విష్ణువు) గమనించేందుకై వశిష్ఠుడు చేసిన ఏర్పాటు అది). రాముడు తన నిర్ణయం ప్రకటించగానే, భరతుని పక్షాన్ని సమర్థిస్తూ 'జాబాలి' అనే పేరున్న బ్రాహ్మణోత్తముడు ఇలా ప్రారంభించాడు.

నా స్తిక సిద్ధాంతం - ఖండనం.

రామా ! చదువులేనివానివలె ఇలా మాట్లాడుతూ హేతువాదం తెలియని నానిలా మాట్లాడుతున్నావు. విను.1) 'ఎవరు ఎవరికి బంధువు? ఎవడివల్ల ఎవనికి ఏం

జరుగుతోంది ? ఎవడికి వాడు పుడుతున్నాడు. కొంతకాలమయ్యాక పోతున్నాడు. ఎవరికి ఎవరితోనూ సంబంధం లేనే లేదు. పొరుగుగూరు పెడుతూ ఒక రాత్రి ఒక చోట బస చేసి మఱునాడునిద్రలేచిపెళ్లి పోతాం. ఇక ఆరాత్రివిడిదికిమనకి సంబంధం లేనట్లే. అలాగే ఈ జన్మ ఇంతతో సరి,' అన్నాడు జాబాలి.

‘జాబాలి ! నువ్వన్నది నిజమే. (ఏకఃపాలయతే లోకం, ఏకః పాలయతే కులమ్. మజ్జత్యేకో హి నిరయే ఏకస్స్వగ్నే మహీయతే) పుట్టేది ఒకరిగా పుట్టినా పదిమందిని ఆనందపెడుతున్నాడు. పోయేప్పుడు పదిమందికి దుఃఖాన్ని కల్గిస్తున్నాడు. అందఱూ ఒకలాగా పుట్టినా ఒకడు సామాన్యునిగానే ఉంటున్నాడు. ఒకడు చక్రవర్తి టౌతున్నాడు. వ్యక్తికి వ్యక్తికి భేదం లేకుండా ఏ యిద్దఱూ లేనే లేరు. ఇక రాత్రి విడిది వంటిది జీవితమంటావా ? అదీ సరికాదు. రాత్రి ఒక యింటవిడిది చేసినా నేలని శుభ్రం చేసికొని, పై నుండి వానపడకుండా ఉండే చోట, దీపం పెట్టుకొని, అంత సుఖంగానూ నిద్రిస్తున్నావు. ఉన్నంతసేపూ ఆ విడిదిని నీకు అసుకూలంగా ఉండేలా చేసుకుంటున్నావు. పెళ్లిపోయినా ‘ఆ రోజు రాత్రి అక్కడ సుఖంగా ఉన్నాను’ అని తలుస్తూనే ఉన్నావు. ఇక నీ భార్య పుత్రులు రాత్రి విడిదిలోని వంటి వాళ్లు అయితే ఆ విడుదలకి, సత్రాలకి అపద కలిగితే పట్టించుకోని నీవు, నీ భార్య పుత్రులకి ఏ మాత్రపు కష్టం కల్గినా ఎంత గానో దుఃఖిస్తావు. అహర్నిశం వారి కోసమే శ్రమిస్తావు. ఉన్నంతవఱకూ నీకు సరిపోయేంత వఱకే సత్రం కోసం శ్రమించావు గాని, నీ భార్య పుత్రుల విషయంలో శ్రమించినంత శ్రమపడవు కాబట్టి, భార్యపుత్రులకి చలువపందిళ్లకి పోలిక సరి కాదు ? అన్నాడు రాముడు. జాబాలి అన్నమాటలచో ముచో రహస్యమూ ఉంది. పొరుగుగూరైన లంకకి పెడుతూ రాముడనే నువ్వు అయోధ్యలో ఆగావు. ఆ అయోధ్యని విడిచిబయలుదేరుతున్నావు గదా ! ఎందుకు ఈ దుఃఖం ? అని అసలు ఆర్థం పైశ్లోకానికి).

2) ‘రామా ! పురుషుని శుక్లం, త్రి శోణితం కలిసినందువల్ల ప్రాణి పుడుతోంది. అలాగే మీ తండ్రి కూడాను. దీనికోసం ఇంత వేదాంతం ఎందుకు ?’ అన్నాడు జాబాలి.

రాముడు - “జాబాలీ ! శుక్ల శోణిత సంయోగంతోనే అందఱూ పుట్టలేదు. పాయసభాగం వల్ల మేం నల్లరం కలిగాం. పృథివి నుండి మొక్క, స్వేదం నుండి పేను, మావినుండి కీటకం, గ్రుడ్డునుండి పక్షి....ఇలా ఉద్భిజ్జ - స్వేదజ - అండజ - జరాయుజ అనే జాతులు లోకంలో ఉన్నాయి. అన్నిటికీ నీ శుక్ల శోణిత సూత్రం సరిపోదు. శుక్లాన్నీ శోణితాన్నీ ఇస్తే ప్రాణిని సిద్ధపఱుపగలమా ? కాబట్టి కన్పించే వస్తువుని, కన్పించకుండా సిద్ధపఱుపగల ఎవరో ఒక అద్భుత నిర్మాత ఉన్నాడు. అతడే దేవుడు.” అని బదులిచ్చాడు.

3) ‘నాల్గు భూతాలతో (ఆకాశం చార్వాకమతంలో ఉండదు) శరీరం పుడు తోంది. పోయాక నాల్గుభూతాలలో కలిసిపోతోంది. చనిపోయాక బూడిద తప్ప ఏదీ మిగలదు. దీనికోసం ఏదో చేయడం శుద్ధ అనవసరం. కన్పిస్తేనే నమ్మడం సరైన విధానం. కనిపించనిది లేనట్లే.’

రాముడన్నాడు. ‘నాల్గుభూతాలతోనే శరీరం పుట్టేదైతే పోయిన వానిలోనికి నాల్గుభూతాలనీ పంపి బ్రదికించగలమా ? బ్రతికినవానిలో నుండి తీసేయ గలమా? ముక్కుమూసి గాలిని బంధించి ఎందరు మహర్షులు జీవించేవారు లేరు ? కన్పించే దానిని బట్టే నమ్మతాననే వాదం సరికాదు. గాలి, నీస్తూ -స్పృశిస్తూ తానున్నట్లు కన్పించ కుండా చెప్తోంది. కన్పిస్తూన్న ఎండమావి వెళ్లి నకొద్దీ జరిగి జరిగి తానులేననినిరూపి స్తోంది. కాబట్టి మనమనకున్నది ప్రమాణంకానేకాదు. కట్టిన ఇంటిలో సున్నమూ ఇసుక, ఇటిక కన్పిస్తూ ఉన్నా’ ఒకప్పుడుండి ఇప్పుడు లేనిది ‘నీరు’. అది లేక ఇల్లు కట్ట డమే అసాధ్యం. ఆ నీరు ఇప్పుడుంటే ఇంటికి శత్రువు కూడా. కాబట్టి ప్రపంచ నిర్మాణరీతిని తెలిసినవాడు కావాలి మాట్లాడడానికి. ఆ తెలిసినవాడు భగవంతుడు. ఆయన పంచభూతాలతో ప్రపంచాన్ని సృష్టించాడు. యమునలోని నీరు అవిరై మేఘంగామాటి నీరొతోంది. నీరు కాగి అవిరై మళ్ళీ సముద్రానికే వస్తోంది. ఇలా పదార్థం పుడుతూ నశిస్తూ పుడుతూ నశిస్తూ ఉంటుంది. చనిపోయే వాళ్లు తిరిగి పుట్ట కపోతే ఇక చనిపోయేందుకు మనుష్యులేరీ ? అలాగే పుట్టేవారు పోవడమున్నూ. ఇది చక్రం వంటిది. దాన్నే కాలచక్రంగా భావించాలి. అందఱూ పంచభూతాల కల యికతో పుట్టిన వస్తువులతో సమానమే అయితే, ఒకే చెక్కతో చేయబడిన ఏనుగు, నెమలి, కుక్క చొమ్మలకి చుట్టటికాలు లేనట్లు, మనుష్యులమధ్య కూడా అక్క - తమ్ముడు - చెల్లి వంటి అనుబంధాలు ఉండనేహడదు. వీరందఱికి-భార్యకి ఇంట్లో

అహారం అన్నమైతే, మృగాల అహారం జంతువులే. అలాగే ఇక్కడ మరచించిన ప్రాణి మనోమయదేహంతో ఉన్నప్పుడు ఆ దేహానికి అహారం మంత్రమే. భౌతిక శరీరానికి మాత్రమే అన్నం అహారం. అందుకని ఈ భౌతిక శరీరానికి మంత్ర పూర్వకంగా శ్రద్ధతో అన్నాన్ని పెడుతూ, ఇలాటి భౌతిక శరీరానికి అన్నాన్ని ప్రస్తుతం మనోమయ దేహంతో ఉన్న ఆ జీవునికి మంత్ర పూర్వకంగా శ్రద్ధతో చేస్తూ 'శ్రద్ధం' అన్నారు. సామూహ్య సహాయం చేసినవానికి, సహాయం చేస్తానని వాగ్దానం చేసి ఇంకా సహాయపడనివానికి కూడా నమస్కరిస్తూ ఉండే వ్యక్తులు, శరీరాన్నిచ్చి రక్షించి పోషించి పెద్ద చేసిన పితరులకి శ్రద్ధతో శ్రద్ధం పెడితే అది నేరమాతుందా ? కన్పించేదే నిజమనే మాట పూర్తి అసత్యం. అతిదూరంలో ఆకాశం 5వ కక్ష్యలో ఎగిరే ఛానపక్షి కన్పించదు. లేదంటావా? ముఠానికి దగ్గరగా పెట్టిన పలకమీది అక్షరాలు అతిసమీపకారణంగా కన్పడవు. లేనట్లేనా ? కంటి వ్యాధి లేదా దోషం ఉన్నవానికి ఒకటి రెండులానూ, ఎత్తు, పల్లంగానూ కన్పిస్తే అది నిజమా ? మనసుసరిగా లేనివానికి స్వర్గపాద గుర్తుండదు, అది యథార్థం కాదుగా! సీళ్లలో ఉండే జలక్రిములెన్నో కన్పడవు. త్రాగవచ్చా ? గోడచాటున ఉన్న మనిషి, వ్యవధాన కారణంగా కన్పడడు. లేదంటే సరిపడుతుందా ?

సూర్యప్రకాశంలో లీనమైన గ్రహకాంతి 'అభిభవం' అనే కారణంగా కన్పడదు. నిజమేనందామా ? నల్లనిమసిలో కన్పడని అక్షరాలకి అస్తిత్వమే లేదా ? కళ్లు ఎంతవరకూ ప్రమాణంగా ఉపయోగపడగలవు ? కాబట్టి ఈ హేతుపూ సరి కాదు. అయినా జాబాలీ ! ఇది నీ తప్పు కాదు. నీలాటి నాస్తికుణ్ణి కొలువులో ఉండ నిచ్చిన మా తండ్రిది తప్పు. లోకాన్ని నడిపించేది సత్యమే. 'సత్యమేవ జయతే - సత్యమూలం హి జగత్ - సత్యాన్నాస్తి పరోధర్మః - సత్యేన లోకాన్ జయతి' గమనించు. అంటూ ఆగ్రహపడ్డాడు రాముడు. (శ్రీమద్రామాయణంలోని చిత్రం ఏమంటే రామాయణాన్ని ఎలా, ఏమని నిందించవచ్చునని అన్నిస్తుందో, ఆ నింద రామాయణంలోనే ఉంటుంది. సహజానం కూడా అక్కడే ఉంటుంది. హేతువాదం, నాస్తికం అంటూ ప్రచారం చేయాలంటే శాస్త్రీతిహాసాలని మఱింత శ్రద్ధతో చదవాలి. రామాయణం మీద నిందచేయాలంటే కనీసం ఐదు పేల శ్లోకాలు అవలీలగా నోటికి వచ్చి ఉండాలి. అర్థం చూడకుండా చెప్పగలగాలి. అలా వచ్చిననాడు నాస్తికుడు కాలేడు. రామాయణ నింద చేసే వ్యక్తిని గమనించి, స్థాయిని తెలిసికొని

రాముని నిశ్చయం !

ఈ వాదవివాదాలని విన్న పిమ్మట వశిష్ఠుడుముందుకువచ్చి 'రామా ! జ్యేష్ఠుడే రాజు కావడం మీ ఇశ్వేకుకుల ప్రారంభం నుండి వస్తోంది-అంటూ వివరంగా రాజుల వృత్తాంతాన్ని చెప్పి, నీ తండ్రికి నీకూ గురువై న నామాట విను. అయోధ్య కు రా!' అని ప్రార్థించాడు. దేవర్షులూ - సిద్ధులూ ఎందఱో ఇదే సమయంలో అక్కడికి వచ్చి, 'ఈ సంభాషణం- ఈ పితృవాక్పాలనం - సౌభ్రాతృత్వం ఎంతో రమ్యంగా ఉంది' అన్నారు. భరతుడు దర్బలను తెచ్చికొని వాని మీద ప్రాయోప వేశ దీక్ష (అన్నాహారాలు మాని కూర్చోవడం) ప్రారంభించాడు. వచ్చినవారిని అందఱినీ రాముడి మనసు చూర్చుకొనేలా చేయవలసిందని పలికాడు.

రాముడు నవ్వుతూ 'భరతా ! ఇది నీవు చేయదగినది కాదు. ఈ ప్రజలంతా నీ రాజయితాన్నే కోరుతున్నామని మౌనంగానూ, నాతో ఏ మాటాపలుకలేకయున్నా చెప్తూనే ఉన్నారు. లే ! ఆచమించు' అన్నాడు. చేసేది లేక భరతుడు దీక్ష విరమించాడు. (నిర్ + అశనదీక్ష - తిండి లేకుండా దీక్ష చేయడం నిరశనదీక్ష. 'నిరశన' కాదు. నిరశన దీక్ష పట్టడం - విరమించడం మొదటగా జరిగింది త్రేతా యుగంలోనే. అయితే అది మంచికోసం జరిగింది. పైగా వాదవివాదాలకి తావులేక అతి ప్రశాంతంగా- రాముడు 'కాదు' అనే సరికి విరమించేంత నియమవంతంగా సిద్ధాంత విధానానికి కట్టుబడి సాగింది. భమ పని అయ్యేంతవఱకు పోట్లాడి సాధించుకొనే దీక్షకి మఱి ఏం పేరో వాల్మీకికి తెలియదు. కైకమ్మ ఒక పట్టుదల పట్టినా ఫలితాన్ని అనుభవించిన రాముడూ, భరద్వాజుడూ కూడా ఆమెది తప్పుకాదని అన్నారు కాబట్టి ఆమెదీ 'మొరటు దీక్ష' కాదని గ్రహించాలి).

‘లక్ష్మీ శ్చంద్రాదపేయాద్వా హిమవాన్వా హిమం త్యజేత్ ।

అతీయాత్ సాగరో వేలాం న ప్రతిజ్ఞా మహం పితుః॥’

రాముని నిర్ణయం ఇది. 'భరతా ! చంద్రుడు తన వెన్నెలని కోల్పోయినా, హిమవంతుడు మంచుని తొలగించుకున్నా, సముద్రం తన ఒడ్డుని దాటినా, నేను తండ్రికిచ్చిన మాటని దాటను'. 1) చంద్రుడు వెన్నెలతో ఉండడం, హిమ శ్శంఖుడు మంచుతో ఉండడం, సముద్రం తన ఒడ్డుని దాటకుండా ఉండడం ఎలా

లోక క్షేమానికి కారణాలలో అలా నేనూ ప్రతిజ్ఞని దాటకపోవడం (రావణ కథ కారణంగా) లోకక్షేమం కోసమే అని లోకార్థం. 3) పెన్నెల లేక చంద్రుడు ఎలా ఉండడో, మంచు లేక హిమవంతుడు ఎలా ఉండడో, ఒడ్డుంటే అది సాగరం ఎలా కాదో అలాగే నా తండ్రి మాట దాటితే నేను కూడా నేను కానని మహా అర్థం.

4) పెన్నెల వలన చంద్రునికి, మంచువల్ల హిమవంతునికి, ఒడ్డు దాటక పోవడంవల్ల సముద్రానికి లోకంలో కీర్తి ప్రతిష్ఠలు ఎలా వచ్చాయో, అలాగే నా తండ్రిమాట దాటకపోవడంవలననే నాకు లోకంలో ఒక వ్యక్తిగా గుర్తింపు సుమా! అని ఇంకొక అర్థం. 5) చంద్రుని పెన్నెల తగ్గినాక, హిమవంతుని మంచు తగ్గినా, సముద్రం తన ఒడ్డు దాటినా అది ప్రళయం వస్తోందనేందుకు ఎలా సూచనో, అలాగే నా తండ్రి మాటని నేను అతిక్రమిస్తే అది ప్రళయ సూచనే అవుతుంది. ప్రళయాన్ని మీరు కోరవద్దు. లోకక్షేమాన్ని కోరండి అని ఇంకొక అర్థం.

6) రాబోయే కథని కూడ సూచించాడు రాముడు. (సీతేవానుగతా లక్ష్మీ-అవ్యయానామనే కార్తవ్యమ్ అనే ప్రమాణాలని బట్టి ఇక్కడి 'వా' అంటే 'ఏ' అర్థం అనుకొంటే) 1) లక్ష్మి (సీత) చంద్రుణ్ణి (రామచంద్రుణ్ణి) దాటిపోవు గాక ! (రావణుడు ముందుకాలంలో ఎత్తుకుపోయినా) 2) ప్రతాపం ఉన్న నేను ఇక్కడ ప్రతాపహీనునిగా చల్లగా ఉంటూ ఖరమాషదామలని వధించే సందర్భంలో నా చల్లదనం తొలగిపోయినా (శౌర్యప్రతాపాలని చూపించవలసి వచ్చినా,) 3) సముద్రం ఒడ్డున కూర్చుని నేను ప్రాయోపవేశ దీక్ష పట్టినప్పుడు ఆ సముద్రుడు త్రోవనీయక తన వేలని (హద్దుని) అతిక్రమించినా, "అయ్యో ! తండ్రి మాటని అనాడే నేను కాదని ఉంటే ఎంత బాగుండేది!" అని నీకోశాన ఆలోచించను సుమా! అని రాముడు పల్కడం అర్థాలన్నింటికీ పరాకాష్ఠ. ఈ కష్టాలు ఒక్కొక్కటిగా వచ్చినా దుఃఖించను. అన్నీ కలిసి ఒక్కమాటుగా వచ్చినా బాధపడను అని రామ భావనం.

పాదుకలు ఎలా ఉంటాయి ?

ఎక్కడివి ?

ముందుగా పై కథని చూద్దాం.

వశిష్ఠుడు తనతో తెచ్చిన పాదుకలని భరతున కిచ్చాడు. భరతుని ప్రార్థనపై రాముడు క్షణకాలం పాదుకలపై నిలువబడి దిగాడు. "ఈ పాదుకలే 14 సంవత్సరాల

రాలూ రాజ్యమేలురాయి. రామా ! 14 వంశవత్సరాల పిమ్మటి రోజున నీ రాకని చూడకపోతే అగ్నిప్రవేశం చేస్తాను' అని భరతుడన్నాడు. 'తమ్ముడూ ! మీ తల్లి కైకమ్మ మీద కోసం చేయకు. ఆమెను రక్షింపు. ఇది తప్పితే నా మీదా సేతమీదా ఒట్టు పెట్టినంత. గుర్తుంచుకో!' రాముడన్నాడు. పాదుకలకి ప్రదక్షిణం చేసి శత్రుంజయగజం మీద వాటిని ఉంచి రామునికి సాష్టాంగపడి భరతుడు అయోధ్యకి మరలాడు. అందఱూ అతణ్ణి అనుసరించారు. పట్టరాని దుఃఖంతో రాముడు తల్లులందఱి కీ నమస్కరించి, పర్వతాలలోనికి వెళ్లాడు. అడవిలో ఉండే సింహాలు కూడా చూచి ఎదురుగా పోలేని ప్రకాశం ఉన్న 'అడవి పంది' అనే జాతి మృగం ఒకటుంటుంది. భూమిలోని దుంపలూ, మృగ మాంసమే దాని ఆహారం. అలాటి పంది చక్కాన్ని వాగా నునుపు చేసి పావాల ఆకారంలో పాదుకలని చేస్తారు. ప్రస్తుతం అయోధ్య సింహాసనంలో కూర్చున్న రాజు ఎన్నవవాడు ? అనే విషయాన్ని ఆ పాదుకలలో ఎన్ని చర్యపు పొరలున్నాయో ఆ సంఖ్యనిబట్టి తెలుసుకోవచ్చు. పట్టాభిషేకపు రోజున, శుద్ధిచేసిన ఒక చర్యపు పొరని- దానిపై ఆ రాజు పేరూ ఇతర జయ వివరాలని చిత్రించి- ఆ పాదుకలకి చేర్చి కుట్టుతారు. (నేడు మన కార్యాలయాలలో తగిలించే 'Successors list' వంటిదన్నమాట) ఆ విశేషాలన్నీ రాజగురువు (కుల పురోహితుడు)వద్ద భద్రంగా ఉంటాయి. అతడి పేరు వశిష్ఠుడు.

ఆ పాదుకల పైన ఎట్టని రంగుతో ఉండే మణి, తమది సూర్యవంశమని చెప్పేందుకు ప్రతీకగా ఉంటుంది. క్రిందివరుసలో రెండు మయిలు ప్రక్క-ప్రక్కగా ఉంటాయి. ఒకటి ఇక్ష్వకు వంశాన్ని తెలిపే మణి, ఆ ప్రక్కది ప్రస్తుతపు రాజు విశేషాన్ని తెలిపేదీను. సూర్యవంశంలో పుట్టిన రాజులంతఱూ చేసిన యాగఫలం సూర్యమణిలో ఉంటుంది. ఇక్ష్వకువు అనే రాజు పరిపాలనకు వచ్చిన దగ్గట నుండి తనవఱకూ ఉన్న రాజులు చేసిన యజ్ఞ హామల పుణ్యఫలమూ, తపఃఫలమూ ఆ రెండవ మణిలో ఉంటుంది. ఇక తాను చేసిన పుణ్యతపఃఫలం మాత్రం 3 వ మణిలో ఉంటుంది. తన పిమ్మట ఎవరు రాజు కాబోతారో ఆ పట్టాభిషేకపు రోజున చేసే 'సాంగ్రహాదేష్టి'లో ఈ 3వ మణిలోని పూర్వరాజు తపఃఫలాన్ని ఇక్ష్వకు మణిలోనికి సంక్రమింప చేస్తారు. రాజ్యంలో ఎక్కడ అశాంతి, అరాచకం రేగినా ఆ విషయం ఈ 3వ మణి ప్రకాశం తగ్గడంద్వారా గమనించి ఇక్ష్వకు వంశీయులు ధర్మాన్ని ఆచరించే వారు.

ఈ నేపథ్యంలో ఇప్పటికి 28 రోజులక్రితం జరిగిన పట్టాభిషేకపు భాగమైన 'సాంగ్రహణేష్టి'లో ఇఁజ్ఞోకు కులం నుండి వచ్చిన తపశ్శక్తికల మణిలోనికి, దశ రథుని వలకూ కల తపశ్శక్తిని పుణ్యఫలాన్ని అవహింపచేసారు. ఇక మూడవ దైన మణిలోనికి రాముని తపశ్శక్తి చేరవలసి ఉంది. అది చేరినట్లయితే, ఇక ఇక్కడి నుండి ఏ తపస్సుని రాముడు చేసినా, అది యీ మూడవ మణిలోనికి చేరుతుంది. ఇఁజ్ఞోకు వంశ మణిలోనికి దశరథుని వలకూ ఉన్న తపశ్శక్తి చేర్చడమైతే అయిందిగాని, రామతపశ్శక్తిని ప్రవేశపెట్టేలోగా పట్టాభిషేక విఘ్నమయింది. ప్రస్తుతం మణి మాత్రం ఉంది. దానిలో ఏ తపశ్శక్తి లేదు. రాజ్యాన్ని ఏలడానికి సైన్యం-బలం కాదు కావల్సినది. ఎదుటివారు ధర్మానికి కట్టుబడి ఉండేలా చేయగలిగిన వశీకరణ శక్తి కావాలి. అది తపశ్శక్తి వలననే సాధ్యం యెందుకంటే రాముని మాటకు రామాయణంలోని ఏ పాత్రా కూడా (విరోధి కూడా) ఎదురు చెప్పలేకపోయారు. ఈ 28 రోజుల పాటూ వశిష్ఠుడు తన తపశ్శక్తితో అయోధ్యకు ఇతర రాజుల నుండి ఉపద్రవం లేకుండా నడుపగలిగాడు.

తనది అపద్ధర్మ ప్రభుత్వ పరిపాలనమే. అంటే స్వయంగా శాసన నిర్ణయాలు చేసే హక్కులేని పరిపాలనం. అందుకని యథార్థ రాజుని నియమించాలని భరతుణ్ణి పిలిచాడు. ఇంతటి శక్తిగల ఇఁజ్ఞోకు వంశ విధానం ఎచిగిన భరతుడు, తాను వారితో సరి కానన్నాడు. రామునివద్దకు ఆందఱిసి తీసికొని వెళ్లాడు. ఎప్పుడయినా రాముడే రాజు కావలసి ఉన్నాడు గనుకనూ, రాబోయే ఈ 14సంవత్సరాలలో ఏ ఉపద్రవమూ రాకుండా ఉండేందుకునూ, రాముని తపశ్శక్తిని 3వ మణిలోనికి వశిష్ఠుడు ప్రవేశపెట్టింప దలిచాడు. అందుకే ఆ పాదుకలని తీసి భరతునికిచ్చాడు. (సోఽధిరుహ్య నరవ్యాఘ్రః పాదుకే హ్యవరుహ్య చ ప్రాయచ్ఛత్ సుమహాతేజాః భరతాయ మహాత్మనే-ఏతే హి సర్వలోకస్య యోగక్షేమం విధాన్యతః.) భరతుని కోరికపై మహాతేజం కలవాడైన రాముడు వానిపై నిలబడి, తన తపశ్శక్తిని 3వ మణిలోనికి ప్రవేశింపచేసాడు. ఆ శక్తి దానిలో ప్రవేశపెట్టబడిన కారణంగా రాముడే రాజైనట్లయింది.

ఇక రాముని తపశ్శక్తి దీనిలోనికి పెడుతూ ఉంటుంది. రాముడు రాజయినప్పుడు ఆ రాజధాని కూడ ఆయనదే కాబట్టి, తాత్కాలిక అపద్ధర్మ ప్రభుత్వాన్ని నడిపే తాను అయోధ్యలో ఉండడం సరికాదని నందిగ్రామంలో ఉండిరాజ్యతంత్రాన్ని

నడిపాడు. అనుక్షణం ఆ పాదుకలకి నివేదించడానికి కారణం దానిలో రాముడూ, ఇక్ష్వకు వంశరాజులూ, వంశ మూల పురుషుడు సూర్యుడూ ఉన్నారు కాబట్టి. ఈ పాదుకలలో ఇంద్రుండడం బట్టే, భరతుడు ముందుగా పాదుకలనిశత్రుంజయగజం మీద ఉంచి ఆ మీదట తన శిరసుపై పెట్టుకొని, నందిగ్రామంలో ప్రతిష్ఠించేవటకూ వాటిని నేలకు దించలేదు. రాముడు కూడా 14 ఏండ్ల పిమ్మట రాజుగా రాగలనని చెప్పినట్లే అయింది పాదుకలమీద నిలబడడం ద్వారా.

ఈ పాదుకలలో ఇంద్రుడి తపశ్శక్తి ఉన్న కారణంగానే భరతశత్రుఘ్నులు మాత్రమే రాజ్యం చేస్తూ ఉన్నా, వాళ్లు కూడా అయోధ్యలో లేకున్నా, రావణుడు అయోధ్యపై దండెత్త లేకపోయాడు. రాముణ్ణే నాగాస్త్రంతో బంధించగల శక్తి ఉన్న ఆ రాక్షసుడు, అయోధ్య దాపుకి రాకపోవడానికి కారణం పాదుకామణి ప్రభావమే. రాముడు ధర్మాన్ని ఎంతగా ఆచరిస్తాన్నదీ అలా స్పష్టంగా వ్రత్యక్షంగా మణిద్వారా తెలుస్తూన్న కారణంగా తాను కూడా రాముణ్ణి చూచి అనేకం నేర్చుకున్నాడు. భరతుడు ఆ పాదుకామణికే ఆదాయవ్యయాలూ, శిక్షలూ అన్నింటినీ నివేదించేవాడు. 'ఈ పాదుకలు యోగక్షేమాన్ని లోకానికి ఇస్తాయి' అనడం బట్టి (లేనిది రావడం యోగం, ఉన్నది చెదర కుండా ఉండడం క్షేమం. అలబ్ధిస్య లాభః లబ్ధిస్య పరిపాలనం చ యోగక్షేమా) భరతునితో పాటు అందరికీ ఆనందమయింది. బాధతో కాకుండా మురిసిపోతారు. రావణవధ అయిన పిమ్మట రామునికి పట్టాభిషేకం జరిగినప్పుడు రాముని తపశ్శక్తిని మణిలోనికి ప్రవహింపజేసారు.

అయితే, శత్రుంజయం మీద సంప్రదాయబద్ధంగా వచ్చే ఆచారాన్ని మార్చి సుగ్రీవుణ్ణి కూచోబెట్టారు. రాముని పిమ్మటవంశంలో ప్రతిష్ఠకలవాడు లేకపోవడంతో ఇలా చేయడం తప్పనిసరి అయింది. దశరథుడుండగా రాముడు శత్రుంజయంపై వచ్చాడు. అలా మరొకరు లేక సూర్యునికి పుట్టిన సుగ్రీవుణ్ణి శత్రుంజయం ఎక్కించారు. సూర్యపుత్రుడు సుగ్రీవుడు శత్రుంజయమాన్ని అధిష్టించడం ద్వారా సూర్యునితో ప్రారంభమైన ఈ వంశంలో ఇంతటి ప్రసిద్ధిమంతులు ఇక కల్గరనేది సూచించబడింది. లవకుశులు కల్గినా, అగ్నివర్ణుని వలకూ రాజ్యం జరిగినా, వారిదిసూర్యుని ముందు దివిటీల వంటి పరిపాలనే అయింది. ఇక్కడ రామునివద్ద ఈ పాదుకలలో మణులు ఉన్నట్లు రాముని అంగుళీయకంలోనూ, అమ్మవారి జడకు ఆభరణమైన

చూడామణిలోనూ 3 మణులు ఉన్నాయి.

(ఆ విశేషాలు నా సుందరకాండ వ్యాఖ్యలో చూడవచ్చు)

భరతుడు అనాడు తలపై పాదుకలని ధరించిన ఆచారమే నేడూ మనకి ఆలయాలలో శతగోపవిధానంగా సాగుతూవస్తోంది. ఎలాగూ రాముడు రాడని ముందుగానే మనసుతో గ్రహించిన వశిష్టుడు పాదుకలని తెచ్చాడు. ఎవరికోర్కెనీ తీర్చకుండా ఉండని రాముడు భరతుని కోర్కెను పాదుకలపై నిలబడి, రాజ్యానికి వస్తానని అంగీకరించి తీర్చినట్టే అయింది. కాబట్టి చిత్రకూటానికి వెళ్లిన ఇంద్రుని ప్రయాణమూ వ్యర్థం కాలేదు. వివాహానికి తాంబూలాలు తీసికొని మంచికాలంలో ము హూరం పెట్టుకోవాలి గదా ! అని ఎదురు చూస్తున్నట్లు, ఈచిత్రకూట యాత్రని కూడభావించవచ్చు. భారతంలో అర్జునుడు తనకు తాను సమర్థుడను కానని అశ్రుధార విడుస్తూ ఉంటే, నిమిత్తమాత్రంగా ఉండవలసిందనీ - అంతాతానే చూచుకుంటాననీ కృష్ణుడు పలకడం భరతుని చిత్ర కూట ప్రయాణానికి స్పష్టమైన అనువాదంగా అనిపిస్తుంది. ('నామ మాత్రం రాజువిగా నువ్వుండు. అంతా నేనే పరిపాలిస్తానని' రాముడు భరతునితో పలికినట్లుగా అయిందన్నమాట. భరతుడు ఎవరినీ తాత్కాలిక రాజుగా ఉండి కూడా శిక్షించకపోతే అయోధ్య రాజ్యపు హద్దులలో ఉన్న కిష్కింధా వాలిని రాముడు చంపడం దీనికి సాక్ష్యం). (మాతరం రక్ష కై కేయిం మా దోషం కురు తాం ప్రతి మనూ సేతయా చై వ శస్తోఽసి రఘునత్తమ ॥ న ద్రక్షేమి యథి త్వాం తు ప్రవేక్ష్యేమి హుతాశనమ్).

అత్రి - అనసూయల దర్శనం.

అయోధ్యకు తిరుగు ప్రయాణమైన భరతుడు, జరిగిన విశేషాన్ని భరద్వాజ నకు తెలిపి నమస్కరించి నందిగ్రామం చేరి అక్కడే పాదుకలని రామునిగా భావించి రాజ్యపాలన ప్రారంభించాడు. ఎంతతొందరగానో 14 ఏండ్లూ గడవాలని, మొదటి రోజునుండే రామదర్శనానికి ఎదురుచూస్తూ ఉండిపోయాడు.

ఇక చిత్ర కూటంలో ఉన్న మహర్షులంతా ఖరుడనే రాక్షసుని బాధను ముందుగా ఊహిస్తూ చిత్రకూటం విడిచి వెళ్లి పోదలిచారని రామునికి అర్థమైంది. ఎంత చెప్పినా వారు వెళ్లి పోయారు. భరతునిరాకను గుర్తుచేసే చిత్రకూటంలో ఉండడం కంటే, అందఱు వచ్చిన కారణంగా ఫలపుష్పాలు లేని వనంలో ఉండడం కంటే దండకారణ్యానికి (రాక్షసులు ఉండే చోటు) వెళ్లడం సరి అని భావించిన రాముడు ముందుగా అత్రిమహాఋషిని ఆశ్రమానికి వెళ్లాడు.

అయన, తన భార్య అనసూయని చూపిస్తూ 'అమ్మాయి! ఈమె అనసూయ. పూర్వం 10 ఏండ్లు కలుపు రాగా ఈమె చక్కని, గంగాజలాన్ని సృష్టించడమే కాక 10 రాత్రులను ఒకే రాత్రికి కుదించింది. (దశవర్షాణ్యనావృష్ట్యా దగ్ధే లోకే నిరంతరం యయా మూలఫలే సృష్టే జాహ్నవీ చ ప్రవర్తితా - దశరాత్రం కృతారాత్రిః సేయం మాతేవ తేజనః - అనసూయేతి యాలోకే కర్మభిః ధ్యాతిమాగతా.) అని ఇంకా ఆమె గొప్పదనాన్ని చెప్పాడు. పండుముసలి, తలనెఱసిన వృద్ధ తపస్విని, నిండుబొట్టుతో కళ్లు పెద్దవిచేసి చూస్తూ 'అమ్మాయి! నా ఒడిలోకూచో' అంది. సీత సంతోషంతో చూచున్నాక 'నీ పెళ్లి స్వయం వరంలో అయిందటగా! ఆ కథ మొత్తం చెప్పనే! వినాలని ఉంది' అంది. (తాం కథాం శ్రోతు మిచ్ఛామి విస్తరేణ చ మైథిలి!) ఎప్పుడూ వాడని పూమాలిక, అంగరాగం (మైపుత), ఒక చీర, అభరణాలు కొన్ని అనసూయ సీతకిచ్చింది. సీత తన స్వయంవరకథ మొత్తం చెప్పాక ఆమె, సీతని దగ్గరకు తీసికొని ఆశీర్వాదించింది. (ఇదం దివ్యం వరంమాల్యం వస్త్రమాభరణాని చ అంగరాగం చ పై దేహి మహర్షణంచానులేపనమ్).

లో రహస్యం

అయన పేరు అత్రి. సత్త్వ-రజస్ - తమస్ అనే గుణాలు మూడు. ఆ మూటికీ అతీతుడు అ-త్రిమహర్షి. (ఆరాత్రిరత్రిః సా రాత్రిః యాం నాధీతే త్రిరద్య పై ఆరాత్రి రత్రి రిత్యేవ నామ మే విద్ధి శోభనే!) అర (పాపం) నుండి త్ర (రక్షించేవాడు) 'అత్రి'. వేదాధ్యయనంచేయనిరాత్రిఅనేది జీవితంలోనే లేని అయన, రాత్రి. (అత్తీతి అదఃతస్మాత్త్రాయతే) పృథ్వీపునుండిరక్షించగలవాడులాబట్టి కూడా ఈయన అత్రి అయ్యాడట. ఇక ఆమె అసూయలేనిది అనసూయ. మంచిలో చెడుని కావాలని చూపదలచడం అసూయ. లోకమంతా సుఖంగా ఉండాలనే దృక్పథం తోనూ, అందఱూ నాకంటే ఆనందంగా ఉండాలనే భావంతోనూ ఉండడం అనసూయ విధానం. ఆ కారణం చేతనే ఆమె కలుపు వచ్చినప్పుడు అంతగా శ్రమించి సహాయపడింది. కష్టంవచ్చి సేతారామలక్ష్మణులు అడవికి పోతూంటే స్వయంవర కథని అడగడంలో చాల విశేషం ఉంది. ఆ సీత, కూడ ఈ ప్రశ్నలోని లోభావం గమనించి స్వయంవర కథని మొత్తాన్ని చెప్పింది.

సీతమ్మ కూడా సాధారణ స్త్రీలాగా - "ఎలా జరిగితే నీం ప్రయోజనం ? ఖనవాసానికి పోతున్నాం గదా ! ఈ భర్తవలన ఇలాంటి కష్టాలని...." వంటివిధంగా

పల్కుతుందా ? లేక ఎవరూ ఎక్కుపెట్టలేని విల్లుని విచించిన లోకోత్తర పురుషునిగా అతనిని భావిస్తోందా ? వనవాసానికి దుఃఖిస్తోందా ? లేక భర్తతోనే వనవాసం కాబట్టి ఆనందంగా ఉందా ? తాను అయోనిజ కాబట్టి ఈ కష్టాలు, కష్టాలు కానే కావని తలుస్తోందా ? లేక సాధారణ స్త్రీలాగా 'నా జీవితం అంతా కష్టాలే!' అని తోటి స్త్రీతో చెప్పుకుంటుందా ? వంటివి గమనించాలని ఈ ప్రశ్న వేసింది. సీతమ్మ సమాధానం చెప్పడమే కాకుండా, అనసూయతో ముఠో రెండు విశేషాలు చెప్పిరాబోయే కథని కూడ సూచించింది సీతమ్మ.

అనసూయాదేవీ ! స్త్రీలు ఎలా ఉంటాలి ? అనే విషయాన్ని మా అత్తకౌసల్య నాకెప్పుడో చాల చక్కగా ఉపదేశించింది. నా భర్త స్వయంవరంలో విల్లుని ఎక్కుపెట్టమంటే అంతకంటే గొప్పగా విల్లుని విచించి (ఇందులో రహస్యం నా బాలకాండ వ్యాఖ్యలో చూడవచ్చు) నన్ను వివాహం చేసికొనే 'అర్హతని సంపాదించాడు. అయినా తన తండ్రి, అంటే నామామగారి అంగీకారం లేనిచే చేసికొనని పల్కాడు సుమా !' అని ముగించింది. ఈ రెంటి వల్ల తెలిసేవి 1) "పతివ్రతా ! ఎంత కష్టం వచ్చినా భర్తమంటే ఉంటాను. రాముడు కష్టపడుతూంటే అతని తల్లి కౌసల్య దుఃఖిస్తుంది ఆ దుఃఖాన్ని ఆమె పొందకుండా ఉండేందుకై ఆమె చేసిన ఉపదేశాన్ని పాటిస్తాను. (అత్త మాట వింటాను). 2) నా భర్త రామునికి తన తండ్రి మాట మీద ఉన్న గౌరవం నామీది కంటే ఎక్కువదని గ్రహించాను. అందుకని ఈ కష్టాలకి కారణం ఒకవేళ నా మామ దశరథుడే ఐనా, నా భర్తకి ఉన్న ఇష్ట గౌరవాలని బట్టి, అయినని తక్కువచేసి ఎప్పుడూ మాట్లాడను "అని సీతమ్మ తనలో ఆలోచించుకుని పల్కినట్లు తెలుస్తుంది.

ఇలాటి పూజే తిహాసాలని చదివితే, సంసారాలలో ఐకమత్య భావం పెరిగి వస్తున్న క కుటుంబకం (ప్రపంచం అంతా ఒక కుటుంబం) అనే భావం కలుగుతుంది. అది దేశానికి కూడా తప్పనిసరి. ఇలాటి ఇతిహాసాలని చదువని లేదా చదివించని పక్షంలో - నేనూ, నా ఇల్లూ వంటి 'నేను' తో ప్రారంభమౌతుంది. ఈ 'నేను' శబ్దాన్ని ఎవరూ తట్టుకోలేరు. ముఖ్యంగా, తన సంతానం తనని నిలదీస్తూ 'నేను' అంటే, అంతకు మించిన శిక్ష తండ్రికి మరొక్కటి లేదు.

భారతరామాయణాల కుపోలికకూడకన్పిస్తుంది. ధర్మాన్ని 'ధర్మాన్ని తప్పిరాజ్యం తీసికొనను - అని రాముడంటే అవలంబించి రాజ్యాన్ని ఇవ్వనని దుర్యోధనుడన్నాడు. మాకురాజ్యం వద్దేవద్దనీ, ఎలాగైనా

తీసికోసుని భరతుడంటే, మాకు రాజ్యం కావాలనీ, ఎలాగైనా రాజ్యాన్ని ఇవ్వమనీ దుర్యోధనుడన్నాడు. రామలక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు శిష్ట చతుష్టయమైతే భారతంలో దుష్టచతుష్టయం ఉన్నారు. రాజ్యాన్ని ఏమైనా స్వీకరించనని రాముడు పలికితే, ఎలాగైనా సరే తిరిగి ఇవ్వనని దుర్యోధనుడన్నాడు. సత్త్వగుణంతో పరిపాలన చేస్తే రాజ్యం కూడా మోక్షదాయకమే అని రాముని ఆలోచనమైతే, రజస్తమో గుణాలతో యుద్ధం చేసి గెలుపొందడమే రాజ్య పద్ధతి సుమా ! అని దుర్యోధనుని నిశ్చితాభిప్రాయం. అన్నమెప్పుతో భరతుడు, రాముని కీర్తిని మొత్తాన్ని పాదుకలని మోసి క్షణకాలంలో సంపాదిస్తే - ధృతరాష్ట్రాన్ని అండతో దుర్యోధనుడు కురువంశ కీర్తి మొత్తాన్ని పాండవరాజ్యాన్ని అపహరించడం ద్వారా ధ్వంసం చేసాడు. విశ్వరూపాన్ని చూచికూడా కృష్ణుణ్ణి మానవునిగానే దుర్యోధనుడు భావిస్తే, మనుష్యుణ్ణి వేలమార్లు చెప్పినా రాముణ్ణి దైవంగానే భావించారు రామాయణసహచరులందరూ.

మంత్ర ఆసూయతో అయోధ్యాకాండ మొత్తం ఒక్కసారి అలా ఉప్పెన వచ్చిన సముద్రంలా అల్లకల్లోలమయితే, అనసూ మాదర్శనంతో తిరిగి ప్రశాంతతని పొందింది. అంటే ఆసూయవలన పోయిన ప్రశాంతత, అనసూయ వలన తిరిగి లభించిందని భావం.

సీత సమాధానాలని విని అనసూ సూచేవి అనుజ్ఞకూయగా, సీత పరమ సంతోషంతో రాముణ్ణి చేరింది.

ఋషులని రక్షింపవలసిన బాధ్యత తన మీదనే ఉందని గ్రహించినరాముడు, రాక్షసులు ఋషిబాధని చేస్తూ ఉన్న దండకారణ్యం పై పు సీతలక్ష్మణ సమేతుడై బయలుదేరాడు.

స్వస్తి ప్రజాభ్యః.

(దీని మీదట అరణ్యకాండాన్ని చదవండి.)

ఇతిశమ్

డాక్టర్ మైలవరపు శ్రీనివాసరావు రచనలు

శ్రీ మద్వాల్మీకి రామాయణాయనమ్

- i) బాలకాండము (కథ మఱియు అంతరార్థంతో) 20-00
- ii) అయోధ్యాకాండము (,, ,,) 35-00
- iii) సుందరకాండము (,, ,,)
(నిత్య పారాయణానికి వీలుగా) 35-00

మాంగల్యతంతునానేన

(పెళ్లిమంత్రాలకి అర్థమూ + విషరణమూ) 30-00

మొత్తం సెట్టు రిజిష్టర్డ్ పోస్టు చార్జితో కలిపి రూ. 120/-

ముద్రణతో

- i) పండుగలు - అంతరార్థమూ - కర్తవ్యమూ
- ii) శ్రీ విష్ణు సహస్రనామాలూ - అంతరార్థమూ
- iii) శ్రీమద్భాగవతసౌందర్యము (కథమఱియు అంతరార్థము)
- iv) శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణాయనమ్ (ఉత్తరకాండము)